

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 11503

KSOVIM FUN YENDZSHEYUV,
LODZSH, PARIZ

H. Dłuzniewski

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

הענעך דלזשניעווסקי /

כתבים פון יענדזשעיוו.

לאדזש. פאריז

הענער דלױזשניעווסקי

הענער דלױזשניעווסקי

כתבים

פון יענדזשעיוו •
לאדזש • פאריז

DLUZNIEWSKI

H. DLUZNIEWSKI

DES ECRITS

Printed in France

© by M. H. DLUZNIEWSKI

Imprimerie IM.PO., 65, rue du Fg-St-Denis, 75010 Paris

דאָס בוך ווידמע איך

מיין פאָטער, דעם גערער חסיד, ר' וואָלף לייב דלחוש-
נאָוסקי ז"ל, אומגעקומען אין לאַדזשער געטאָ, צוזאַמען
מיט זיינע צוויי טעכטער; שרה-גיטעלע, מיט אירע
בני-בית; דבורה-שיינדעלע מיט אירע בני-בית; ווי אויך
מיין מוטער, די צדקת, חיה בת שמואל-זיינוול, אשת וואָלף
לייב דלושנאָוסקי, וועלכע רוט אויפן בית-עולם אין תל-
אביב.

✽

מיין פרוי זיסעלע (געבוירן הערצבערג), וואָס האָט מיר
געגעבן די מעגלעכקייט ממשיך צו זיין מיין איבערגע-
ריסענע אַרבעט;

✽

אַ ישריכוח מיינע אומצאָליקע שפענדער — אויפריכ-
טיקע דאַנקען.

א י נ ה א ל ט

1. פון מיין אונטערגעגאנגענער היים

11	יענדזשעיווו — מיין געבוירן-שטעטל
58	דאָס פאַרוואַגלטע יידישע מיידל
90	אַביסל זכרונות
69	דער ישובניק אפרים-לאָזער

2. פון די ווידערשטאַנד-יאָרן

107	דער גרויסער אויפברויז פון ישוב אין 1939
111	גרענאַבל — די קאַפיטאַל-שטאַט פון דער רעזיסטאַנס
112	די ס. ס. -באַנדע אין גרענאַבל
113	גרענאַבל, דעם 11-טן נאַוועמבער, 1943
114	דער ערשטער צוזאַמענטרעף מיטן „קלערק“
119	פון מיינע וואַנדער-יאָרן
123	די טעג פון גבורה
125	געשטאַרבן דער ווידערשטענדלער חיים דלוזשנאַוסקי
127	אַ ניצול געוואָרענער
129	וועגן יידישן ווידערשטאַנד
132	אין די ביטערע מלחמה-יאָרן
145	נאָך דער מלחמה 1945—1939

3. זכרונות פון נעכטן און פון היינט

177	זכרונות פון נעכטן און היינט
183	דער אָפּשטאַם פון יידישן ישוב אין פראַנקרייך

185	דער רענעסאָנס פון מדינת-ישראל
188	פאַרוואָס די יעווסעקציע האָט געהאַט אַ גרויסן איינפלוס ?
195	קעגן דער „איראָפּעאישער“ געמיינשאַפֿט
197	לאַמיר זיך פאַראייניקן אַרום „אַקציע-קאָמיטעט“
189	די יידישע אַקציע-קאָמיטעטן
200	די קאָנפּערענץ פון די יידישע אַקציע-קאָמיטעטן
203	אַ באַזוך אין ראַטנפּאַרבאַנד
213	אַ שמועס מיט פּראָפּעסאָר האַלבוואַקס
214	דראַנסי, די שטאַט פון מאָרטירערטום
216	איך דערמאָן זיך אין יענע טעג
217	די לעצטע רייזע
219	דער זיג פון פּאַלקס-פּראָגנאָס
220	די מאַמע גיטעלע
221	אַ בלעטל זכרונות
224	זשאַק ראַטשטיין
226	פון דער רעזיסטאַנס
227	פון די הערצאישע יאָרן
229	יידן ביים „בלויען ברעג“ זענען וואַכזאַם
230	אַ באַזוך אין אַדענהאָוערס מדינה
231	ביים „בלויען ברעג“

4. ישראל — אונזער היימלאַנד

237	אַ נסיעה אין מדינת ישראל
239	אין אַ תל-אביבער אויטאָבוס
241	אויף דער קאָנפּערענץ פון קאַצעטלער, אַנטי-נאַצי-קעמפּער
247	אַ באַגעגעניש מיט אַ טוריסט
248	אין קיבוץ „לוחמי הגיטאות“
250	אַ יום-טוב ביים כותל המערבי

253	ביערות הכרמל, חיפה
255	א באַזוך ביים מאַדזשיצער שליט"א

5. פאַריזער שולן און בתי-מדרשים

261	צו די ימים נוראים
263	די שול אויף 44 רי דע לאַ וויקטואַר
266	בית-הכנסת „אגודת ישראל“
268	די ליובאַוויטשער בית-הכנסת
270	בית-הכנסת „תפילה ישראל“
271	בית-הכנסת רי זשיליען לאַקרואַ
273	די בית-הכנסת רש"י
275	אין דער שול פון ר' מאיר בר אילן
277	בית-המדרש, 4 רי סאַלניע
278	בית-הכנסת דע מאַנמאַרט
280	„משכנות ישראל“, נוסח אשכנז
283	דער חנוכת-הבית פון בית-הכנסת דע מאַנמאַרט
285	אין אַ דאַפלטער בית-הכנסת
287	בית-הכנסת „עדת ישראל“
289	בית-הכנסת שאסלו לאבא
290	בית-הכנסת אין ווענסען, סט. מאַנדעי
292	בית-הכנסת „נצח ישראל“
294	בית-הכנסת „אהל אברהם“
295	בית-הכנסת פליישמאַן
297	בית-הכנסת בית"ר
298	אין בית-הכנסת פון יידיש-טערקישן נוסח
300	די בית-הכנסת פון יידיש פאַרטוגעזישן נוסח
302	די עלטסטע פאַריזער סינאַגאַגע

פון ליין
אונטערגעגאנגענער היים

יענדזשעיווו — מיין געבוירן-שטעטל

פארוואגלט אין דער גרויסער, ברייטער וועלט, נאך יארן ראנגלען זיך פארן אייגענעם קיום און פאר יידישקייט, האט זיך הענעך נאך אמאל דערמאנט אין זיין געבוירן-שטעטל יענדזשעיווו. דארט, אינעם שטעטל, אין קעלצער קאנט, האט ער דאך געשטעלט זיינע ערשטע, נישט-זיכערע טריט אין לעבן. אלץ איז פאר אים איצט געווען איינגעהילט אין א ראמאנטישן שלייער. עס געדענקט זיך אים דער טאג, אין יאר 1905, ווען דער נאטשאלניק סלאוואצקי מיט זיינע גרויסע פרייזישע וואנסעס, האט געפירט די פייערלעשער פון שטעטל אין א מאניפעסטאציע, מיט פענער, מיט מוזיק, מיט לאזונגען, פארן טריאומף פון רעוואלוציאנערן אויפ-שטאנד, וואס האט זיך צעפלאקערט איבער דער גאנצער רוסישער אימפע-ריע.

גאנץ באגינען איז עס געווען, ווען די הענער האבן געקרייעט, ווען די קלויסטער-גלאקן האבן זיך צעקלונגען, די מאסע האט זיך געצויגן איבער די פארשלאפענע געסלעך, מיט אויסגעשרייען פאר דער פריי-הייט. ס'האט זיך געפילט א מין נייע יום-טובדיקייט, מיטגעריסן אלט און יונג. אין חדר איז שוין הענעך אין דעם טאג נישט געגאנגען. אלע געוועלבער זענען געווען פארמאכט, ווען ס'האבן געהילכט די לידער וועגן דער פרייהייט איבערן שטעטל.

די צווייטע געשעעניש, וואס איז פארבליבן אין הענעכס זכרון, איז די חתונה פון זיין עלטסטער שוועסטער שרה גיטעלע. דאס גאנצע שטעטל האט זיך משמח געווען.

באלד נאך דער חתונה פון זיין שוועסטער, האט דער פאטער צו-נויפגערופן זיין גאנץ בני בית און זיי געזאגט, בזה הלשון:

— אויפגעבויט א הויז, ס'הייסט חתונה געמאכט שרה-גיטעלען,

איז מיר ענג געוואָרן אין שטעטל... צופיל געוועבלעך און ווייניק קור
נים... נאָך אַ לאַנגן ישוב־הדעת מיטן רבין, בין איך געקומען צו דער
מסכנה — מיר זאָלן צוזאַמענעמען דאָס ביסל באַלעבאַטישקייט, די
קינדערלעך, זאָלן געזונט זיין, און איבערציען זיך אין כּרד לאַדזש... לאַדזש
איז אַ גרויסע שטאַט, און גאָט ב"ה איז אַ פּאַטער, ער וועט אונז ח"ו נישט
פאַרלאָזן.

די מוטער הענעכס האָט פּונדעסטוועגן געגאַסן מיט טרערן —
אריבערפעקלען זיך אין אַ פּרעמדער שטאַט, איבערלאָזן דאָ די גאַנצע
משפּחה, קרובים, שוועסטער, ברידער, אַ שטיק לעבן אָפּגעלעבט אין
שטעטל, געבוירן און דערצויגן קינדער. די שטוב איז געווען צערר-
דערט. מען האָט זיך שוין געפּאַקט אין וועג אריין.

אַממערסטן צופרידן איז געווען דער קליינער הענעך. מען וועט
נישט מער דאַרפן גיין אין חדר. ער וועט אַכטונג געבן אויף זיין קלענערן
ברודער שמואל-זיינוועלע, וואָס איז געווען שלאָף, ער האָט געמאַלט.
בכּן ער וועט נישט דאַרפן צושטעלן קיין תּירוצים דעם פּאַטער זיינעם, פּאַר-
וואָס ער פּאַרפעלט גאַנצע טעג אין חדר. אָבער ס'האָט אים אויך באַנג
געטון, וואָס ער וועט זיך אָפּרייסן פון דער חברה ייגלעך, מיט וועלכע
ער האָט קאַמאַנדעוועט. זיי האָבן אים גערופן "קאַמאַנדאַנט" פּונקט ווי
דעם נאַטשאַלניק סלאָוואַצקי פון דער פייערלעשער-קאַמאַנדע פון שטעטל.
דער ברודער שמואל-זיינוועלע, איז נעבעך, געווען זייער קראַנק, האָט
געפּלאַמט אין היץ, איז דערנאָך אויסגעגאַנגען. פון דעמאָלט אָן איז אַ
גרויסער טרויער געהאַנגען איבער דער גאַנצער משפּחה.

דאָס איבערציען און איינאַרדענען זיך אין לאַדזש איז אויך נישט
געווען אזוי לייכט. די משפּחה האָט זיך אַריינגעצויגן אין אַ נייער דירה,
אויף דער דלוגע גאַס. דאָרט האָט דער טאַטע אויפגעמאַכט אַ געוועלב,
און די מוטער, אָן ענערגישע, איז געוואָרן די גאַנצע געשעפּט-פירערן,
האָט ביסלעכווייז פאַרגעסן דעם גרויסן אומגליק מיט איר קינד. זי האָט
זיך גאַנץ גוט אָן עצה געטון, ווען איר מאַן איז דעמאָלט אַוועק דינען צו
פּאַניען און זי האָט אַליין געפירט די געשעפּטן. דער פּאַטער איז געווען
אַ פעאיקער מענטש, האָט געהאַט פיל באַקאַנטשאַפט צווישן זיינע חסידים
אין לאַדזש, אזוי, אַז פּרנסה איז געווען. די קינדער האָבן זיך אין דער

גרויסער שטאָט אויסגעמענטשלט, געלערנט זיך. איינמאל זאָגט די מאַמע
בוה הלשון צום פאָטער :

— דו ווייסט, וואָלף-לייבוש, עס מאַכן זיך ביי אונז נייע דאגות,
אַבער דאָס מאַל, גאָט צו דאַנקען, פריילעכע.

— למשל — פרעגט דער פאָטער — לאַמיר הערן.

— אונזער צווייטע טאַכטער, דבורה-שיינדעלע, איז שוין אַ גאַנצע
פרייליך, קיין עין הרע. זי איז נושא-חן געווען ביים שכנס אַ זון. ער
רופט זיך וועלוול טריבאָוויק. און דערפאַר, מיינ איך, דאַרף מען שוין
אַ טראַכט טון וועגן אַ שטיקל נדן פאַר איר.

— אדרבא — זאָגט דער פאָטער — ביסט אַ מאַמע, ביז הונדערט
מיט צוואַנציק יאָר. אמן !

— אַבער מיטן זאָגן : אמן, וועט נאָך גאַרנישט אַרויסקומען...

די צייט איז נישט געשטאַנען אויף קיין אַרט. דער פאָטער האָט
זיך פאַרנומען מיט מאַגיסטראַט-ענינים. זיין פאַפּולאַריטעט אין
שטאָט איז געוואַקסן. ער איז געווען פאַרוואַרפן מיט חתונה-פאַפּירן,
מעטריקעס און אַנדערע יורדישע עסקים, ווי אויך מיט גילדעס. דאָס
איז געווען אַ ספעציעלער מין פאָטענט. איינמאל האָט פאַסירט אַ מאַדנע
געשיכטע : ער איז אַוועק אין מאַגיסטראַט מיט אַ גרויסער סומע געלט,
טאַקע וועגן אויסלייזן גילדעס. קיין טאַשן-ציער האָבן אין לאַדזש נישט
געפעלט, האָט מען ביי אים דעם טייסטער אַרויסגעצויגן. ער איז אַהיימ-
געקומען אַ פאַרצווייפלטער. אַבער די מוטער האָט אים געטרייסט :

— גאָט איז אַ פאָטער. ער וועט צוריקגעבן טאַפּלט ...

און אַזוי איז טאַקע געווען. די פרנסה איז אַוועק, נישט צו פאַר-
זינדיקן. ער האָט מיט דער צייט איבערגענומען עטלעכע הייזער, ווי אַן
אַדמיניסטראַטאָר, דאָס הייסט אַ „זשאַנדצע“. דאָס איז געווען אַ גרויס
געשעעניש צווישן זיינע חסידים. גוטע פריינט זענען אים געקומען גראַ-
טולירן. מען האָט געטרונקען לחיים. עס איז געווען אַן אמתע שמחה.
די מוטער הענעכט האָט נישט פאַרפעלט צו לאָזן אַ טרער פון פרייד.
אויף דער שמחה איז אויך אַראַפּגעקומען דער שכן פון וויז-אווי, די פאַ-
מיליע טריבאָוויק. ביי דער געלעגנהייט האָט מען שוין אויך געכאַפט
אַ שמועס מכוח דבורה-שיינדעלעס סימפּאַטיע.

הענעך האָט זיך שטיל צוגעהערט, אַבער ער האָט נישט אַלץ גע-

קענט אויפכאפן פונעם שמועס. ער האָט געוואוסט, אַז די מוטער זאָמלט אַ קניפל פאַר דער טאַכטערס נדן אין דער שטאַט־קאַסע. דאָס געוועלב, וואָס די מוטער האָט געפירט באַזונדער, איז נישט שלעכט אַוועק. זי איז געווען זייער באַליבט ביי אירע קליענטן. אַביסל האָט אויך דער מאַן צוגעהאַלפן. וואָס שייך די שטוב־באַלעבאַטישקייט, איז די טאַכטער, דאָס כלה־מיידל, דבורה־שיינדעלע, געווען אַ גרויסע בריהטע. זי האָט אַלץ אין הויז פאַרזאָרגט. האָט אפילו געזאָרגט אַז אירע ברידער זאָלן נישט פאַר־פעלן דאָס לערנען. זי האָט זיך אויך פאַרנומען מיטן יינגסטן שוועסטערל, אסתרל, וואָס אַלע אין שטוב האָבן זי זייער ליב געהאַט. אַמאָל האָט זיך געמאַכט אַזאַ מעשה מיטן יינגערן ברודער הענעך: ער האָט נישט אַרויס־געוויזן אַזאַ פלייסיקייט אין לערנען, האָט גענומען אהיימברענגען פאַר־שידענע ביכלעך. ווען דאָס איז אַנגעקומען צום פאָטער, האָט ער באַקומען דעם אמתן פסק־דין. אָבער די מוטער פלעגט תמיד פאַרגלעטן:

— לאַז צורו דאָס קינד, וועסט זען, וואַלף־לייבושי, מיר וועלן פון הענעכן נאָך האָבן נחת. וועט ער נישט אויסוואַקסן קיין גרויסער בן־תורה, ווי אונזער זעליקל, אָבער ער וועט, מיט גאָטס הילף, זיין אַן ערלעכער ייד. דער פאָטער איז געבליבן אומצופרידן, זיינע לעפצן האָבן עפעס גע־מורמלט. מער זאָרגן איז געווען מיטן עלטערן זון, זעליק. ער איז טאַקע געווען אַ בן־תורה, די עלטערן האָבן זיך געגרויסט מיט אים. ער איז אויך געווען אַנגעזען אין גערער שטיבל. אָבער עפעס איז דעם פאָטער נישט געפעלן, וואָס זעליק לערנט נאָר אין ליטווישן בית המדרש ביי דישקינען און נישט ביי די גערער חסידים. דישקינס בית המדרש, האָט ער געוואוסט, איז אונטער דער השפעה פון סלאַנימער רבינס חסידים, און אַ סך בחורים וואָס לערנען דאָרט, פאַרן סוף כל סוף אַוועק אין דער סלאַבאָדקער ישיבה. און אַזוי איז טאַקע געווען.

אַ גרויסע מהומה איז געווען אין הויז זעליקס אַנטרינען. ער איז אַוועק, אפילו נישט געזעגענענדיק זיך. דאָס איז געווען אין אַ זומערדיקן פרייטיק, ווען דער פאָטער מיט די בנים פלעגן גיין אין מרחץ, לכבוד שבת. דער פאָטער איז געווען אויסער זיך, פול מיט עגמת־נפש. די מוטער האָט עס באַלד דערפילט און אים אַ פרעג געטון:

— וואָס איז געשען, וואַלף־לייבושי?

דער מאן האט גארנישט געענטפערט. האט זי פארבראכן די הענט און אנגעהויבן צו קלאַגן. די קינדער, הערנדיק די מוטער וויינען, זענען זיך צוזאמענגעלאָפן. דאָס איז געווען הענעך, וואָס האָט אַנטפלעקט דאָס אַנטרינען פון זעליקן. זעליק האָט געוויינלעך ווייניק גערעדט, אָבער דאָס מאָל האָט ער געגעבן עפעס אַנצוהערן וועגן אַ נסיעה, כאָטש גענוי האָט מען נישט געוואָסט. זעליקס אַ חבר פון דישיקנס בית מדרש איז געקומען צו אים און זיי האָבן עפעס שטיל געשמעסט צווישן זיך וועגן אַן ענין. דער קלענערער הענעך, האָט עפעס אויפגעכאַפט. הקיצור, אין דעם דאָזיקן שבת האָט מען שוין קיין זמירות ביים טיש נישט געוואָנען. דער פּאָטער האָט גאָר שטיל אונטערגעקערעכצט. דערנאָך האָט ער געזאָגט:

— חיהלע טייערע, עס איז שבת קודש...

יעדעס קינד אין זיין ווינקל האָט געפילט דעם פאַרשטערטן שבת. און באַלד, צו דער פולער וואָך, אזוי ווי מען האָט ליכט אַנגעצונדן, איז געקומען אַ שליח און האָט צווייטן געגעבן די עלטערן, אַז זעליק איז אַוועק אין דער סלאָבאָדקער ישיבה. די מוטער האָט געגאַסן מיט טרערן, אָבער דאָס זענען גיכער געווען טרערן פון פרייד, וואָס איר זון איז אַוועק לערנען, כאָטש דאָס האַרץ האָט איר ווי געטון, וואָס איר קינד וואָלגערט זיך אין דער פרעמד. ווייל בסך הכל איז דאָס בחורל אַלט גע- ווען 14 יאָר, ווען ער האָט זיך געלאָזט אין דער ברייטער וועלט אַריין. זי האָט דעם מאָן געטרייסט:

— וואָס ווילסטו, ער איז דאָך געפאַרן לערנען תורה.

דערנאָך איז שוין אַנגעקומען אַ בריוול פון זעליקן, טאַקע מיט דעם זעלבן שליח. די מוטער האָט אים, דעם שליח, געוואָלט אויסוידלען, ער איז דאָך אָבער געקומען מבשר זיין אַ גוטע בשורה. פאַרקערט, זי האָט דעם שליח זייער גוט אויפגענומען. ביי דער געלעגנהייט האָט דער פּאָטער זיך דורכגעשמעסט מיטן יונגערמאַן, און ער איז געווייר גע- וואָרן, וווּ אַ שטייגער, זעליק האָט גענומען געלט אויף ריזע-הוצאות? די מוטער איז גלייך צוגעגאַנגען צו דער שאַנק עפעס אַרויסנעמען, און פּלוצים איז איר קלאָר געוואָרן, פון וואָנען זעליק האָט געהאַט געלט אויף ריזע-הוצאות. און זי האָט גענומען טענהען, אַז גאָר ער, דער שליח, איז געווען דער אונטערפירער פון זעליקס אַנטרינען...

— מיין קינד — האָט זי געזאָגט — וואָלט קיינמאָל נישט געהאַט
אַזעלכע איינפאַלן...

פון דעמאָלט אָן האָט זיך דער שליח מער נישט באַוויזן. דער פּאָ-
טער האָט עטלעכע מאָל געלייענט דאָס בריוול פון זעליקן: „איך בעט
מיר מוחל זיין פאַר אַלע מיינע חטאים, וואָס איך בין באַגאַנגען“... די מו-
טער האָט זיך שטאַרק צעווייגט. אָבער דער פּאַטער האָט זיך אַנגערופן:
— נישט געזאָרגט. אויף יום טוב וועט זעליק זיין מיט אונז און ער
וועט ווידער באַשיינען אונזער טיש.

ווען נישט זעליקס פאַרשווינדן, וואָלט אין דעם הויז אלץ געגאַנגען
כשורה. אָבער מיט דער צייט האָט מען זיך צו אַלעם צוגעווייגט. אויך
דעם קלענערן, הענעכן, איז לייכטער געווען אויפן האַרצן, כאַטש די
עלטערן האָבן פאַראיבל געהאַט אויף אים, פאַרוואָס ער לערנט נישט מיט
אַזא חשק, ווי זיין ברודער. דער פּאַטער האָט זיך אויך דערוואָסט, אַז
גאָר אַנדערע זאַכן ליגן אים אין קאַפּ. דאָס יינגל האָט געלערנט אין דער
יידישער טעכנישער שולע אויף שרעדניע גאַס. איז דער פּאַטער גע-
ווייער געוואָרן, אַז א לערער וועט קומען אין שטוב אים צוהעלפן צו
די לעקציעס. ווען דער לערער איז געקומען אין שטוב אַריין, איז גראַד
דער פּאַטער אַנגעקומען פון גערער שטיבל, און געזאָגט צום לערער,
אַז קיינמאָל וועט זיין זון נישט באַטרעטן די שוועל פון דער שולע, וואָרום
די שולע איז גורם צו גויאישקייט. ס'איז אויסגעבראַכן אַן אמתער סקאַנד-
דאַל אין שטוב. מער האָט הענעך אין דער דאָזיקער שולע נישט געקאַנט
חלומען אַנגענומען צו ווערן.

אויך דאָס גיין אויף אַוונט-קורסן איז אים אַנגעקומען שווער צו-
ליב זיין פּאַטער. ער האָט די לעקציעס נישט געקענט מאַכן ווי ס'באַ-
דאַרף צו זיין. צו יענער צייט האָבן זיינע עלטערן געטוישט די דירה —
משנה מקום, משנה מזל. מיטן פּאַטער האָט ער מער נישט געפירט קיין
וויכוחים.

אַזא איז געווען דאָס לעבן פון דער משפּחה נאָכן אויסוואַנדערן
פון קליינעם שטעטל יענדזשעווי, נאָך דער חתונה פון זייער עלטסטער
טאָכטער שרה-גיטעלע. דאָס איינלעבן זיך אין דער גרויסער שטאָט מיטן
שטענדיקן הוהאַ, איז אויך נישט געווען אזוי לייכט. זיי האָבן זיך אָבער
ביסלעכווייז דעראַבערט אַ שטיקל פּאַזיציע, זענען געווען אַנגעזען אין

זייער סביבה, אויך די קינדער האָבן זיך ביסלעכווייז דערשלאָגן צו אַ
מדרגה. די שטאַט לאַדזש איז געווען דער שטויס פאַראויס פאַר עפעס
בעסערס און שענערס אין לעבן. כאַטש דער פאַטער, אין זיין פרומקייט,
איז געווען אַ שטער פאַר זיי. ער אַליין איז געווען אַ מענטש, וואָס האָט
באַזיצט עטלעכע שפּראַכן, אין וואָרט און שריפט. מ'קען זאָגן — אַ פּאַלי-
גלאַט, און דערצו — אַ גערער חסיד. אָבער ער האָט געטענהט:
— אויסלערנען זיך שפּראַכן, גוט, אָבער דאָס דאַרף נישט פירן
צו גויאישקייט.

דאָס יינגסטע קינד אין דער משפּחה, אסתּרל, זי איינע האָט גע-
האַט פּריווילעגיעס. מען האָט זי איינגעשריבן אין דער שולע ביי די הער-
צנס, אויף דער שרעדינע גאַס. דאָס איז דער פאַטער אַליין געגאַנגען מיט
איר. נישט אַזוי ווי הענעך, וואָס האָט געוואָלט לערנען אין דער טעכ-
נישער שולע. און טאַמער האָט הענעך געלאָזט פאַלן אַ וואָרט, פאַרוואָס
אסתּרל לערנט זיך אין אַ גויאישער שולע, איז דער פאַטער אַרויס פון
די כלים:

— הערצנס שולע איז שוין איינמאַל אַ שולע! קודם איז עס אַ
יידישע שולע. חוץ דעם — האָט ער געטענהט — וועל איך אפשר בקרוב
דאַרפן אַ געהילף צו פירן די ביכער פון די הייזער.
ווארום ער איז שוין געווען הויז-פאַרוואַלטער פון אַ סך גרויסע
הייזער, און דאָס מיידל וועט מיט דער צייט אים העלפן אין דער אַר-
בעט. דערויף איז די מוטער אויך מסכים געווען.

**

עס איז געווען אַ ווונדערלעכער פּרייטיק נאַכמיטאַג. די זון האָט זיך
גענויגט צום מערב, און יידן האָבן זיך געגרייט צו באַגעגענען דעם היי-
ליקן שבת. דעמאַלט האָט פאַסירט אַ צופאַל מיט הענעכס יינגסט שוועס-
טערל. די מוטער האָט צוגעגרייט דעם שבת, נישט צו פאַרשפּעטיקן ח"ו
ליכט-בענטשן. ווען זי האָט געהאַלטן אין מיטן צוגרייטן דעם טשאַלנט,
רופט זי פּלוצים איר יינגסט מיידל אסתּרל:
— קום, אסתּרל, וועסטו מיר די נאָדל איינפעדעמען. איך באַדאַרף
דאָס מעגעלע אויספאַרטיקן.

אסתרל האָט גענומען די נאָדל מיטן פּאָדים, און די מוטער שטייט און וואָרט. אסתרל נעצט איין דעם פּאָדעם, נעמט אים איינפעדעמען, אָבער די מוטער איז אייליק. ס'איז שוין באַלד שבת קודש. רופט די מוטער נאָך אַמאָל :

— גיב שוין גיכער די איינגעפעדעמטע נאָדל.

ענטפערט אסתרל מיט געוויין :

— איך זוך די נאָדל...

— ווו האָסטו געלייגט די נאָדל ? — שרייט די מוטער מיט שרעק.

— איך האָב זי געהאַלטן אויף די ליפן.

— אויב אַזוי, האָסטו געטון יענע חכמה. האָסט דאָך זי געקענט.

חס ושלום, אַראַפּשלינגען...

דאָס קינד האָט מער נישט באַדאַרפן, נאָר צו הערן דאָס וואָרט

„אַראַפּשלינגען“. תיכף שרייט זי אויס :

— מאַמעשי, עס שטעכט מיר אין האַלדז...

דאָ ווערט גלייך אַ בהלה. די מוטער כאַפּט ס'קינד און לויפט אין

איין אַטעם צום דאָקטער. גראַד אין דער רגע איז דער מאַן מיט די בנים

צוריקגעקומען פון מרחק, און דער פּאָטער פרעגט :

— וואָס איז געשען ?

— דאָס קינד האָט אַראַפּגעשלונגען אַ נאָדל... — שרייט זי מיט

שרעק.

עס איז געוואָרן אַ צוזאַמענגעלויף. יעדער איינער גיט אַן אַנדערע

עצה. דער פּאָטער האָט קיין סך צייט נישט פאַרלוירן. גלייך געלאָפן צום

פּראַפעסאָר סאַלאַוויטשיק, אַ רוסישער ייד, וואָס איז געווען באַרימט אין

גאַנץ קאַנגרעס-פוילן. ער האָט געווינט נאָענט פון זייער הויז, כמעט

בשכנות, אויף דער קאַנסטאַנטינער גאַס. בנעיות, פּלאַנמעסיק, האָט זיך

דער פּראַפעסאָר גענומען באַטראַכטן דאָס קינד. וואָרום אַזעלכע זאָכן גע-

שעען נישט יעדן טאָג. קודם האָט ער אויסגעפרעגט דאָס קינד :

— דערצייל דעם דאָקטער אַליץ, ווי אַזוי ס'האָט זיך דיר גענומען

דוכטן, אַז דו האָסט אַראַפּגעשלונגען די נאָדל.

דער פּאָטער, צוזאַמענגעבראַכן, זיצט אין אַ ווינקל און פרעפלט

עפעס מיט די ליפן. די מוטער, אין וואָרט-זאָל, האַלט אין איין קלאַנג,

ברעכט זיך די הענט. זי קען זיך נישט שענקען, פארוואס זי האט אסתרלעך געגעבן איינצופעדעמען די נאָדל, און נישט דבורה-שיינדעלעך.

— טאטעניו אין הימל, ראטעווע מיין קינד...

און ווי גאט וואלט דערהערט איר געבעט, טוט זיך אַ מאַך אויף די טיר און דאָקטער סאַלאַוויטשיק דערשיינט מיטן קינד ביי דער האַנט.

— טייערע פרוי — זאָגט ער — אייער קינד האַט קיינמאָל קיין נאָדל נישט אַראָפּגעשלונגען... עס איז אַן האַלוצינאַציע, באַגלייט מיט מורא. גייט אַהיים געזונטערהייט און האַט אַ גוטן שבת.

אַזא פרייד, אַז טרערן זענען דער מוטער געקומען אין די אויגן.

זי ווענדעט זיך צום מאַן :

— וואָלף־לייבושי, ס'איז נאָך צייט ליכט צו צינדן? דבורה־שיינדל

האַט כאַטש צייט געהאַט דעם טשאַלנט צום בעקער צו שיקן? ...

אויף דער גאַס האָבן געוואַרט קינד־און־קייט אויף דער גוטער בשורה. די מוטער האַט באַשלאָסן ביי דער ערשטער געלעגנהייט, ווען זי וועט פאַרן אויף קוראַציע קיין בוסק, צוליב איר רעוומאַטיזם, אַפּצור־שטאַטן אַ וויזיט ביים בוסקער רב ר'מאַטעלע, וואָס פלעגט איר תמיד געבן גוטע סגולות. און אויך דער פּאַטער האַט געבענטשט גומל שבת ביים דאָווענען. אין חסידים־שטיבל האָבן אים אַלע צוגעוונטשן, ביי אַ לחיים, אַז דאָס מיידעלע זאָל לאַנג לעבן און אַז ער זאָל האָבן פון איר א סך נחת. אַנשטאַט א פאַרשטערטן שבת, איז ביי הענעכס עלטערן גע־ווען אַ פריילעכער און לוסטיקער שבת, וואָס מען איז אַפּגעקומען בלויז מיט שרעק.

עס איז אויך געקומען אַ בחורל פון דישיקיןס בית מדרש און איבער־געגעבן אַ גרוס פון זייער יינגל זעליק, וואָס האַט געלערנט אין דער סלאַב־באָדקער ישיבה. עס איז אַנגעזאָגט געוואָרן אַ בשורה, אַז דער סלאַב־באָדקער רבי איז צור־גאַסט אין לאַדזש און אַז שבת קודש וועט דער רבי אַפּריכטן טיש.

— איך האָב מורא, אַז דער טאַטע וועט נישט וועלן גיין צום רבינס

טיש — איז די מוטער געווען אומרואיק — ער איז דאָך גאָר אַ גערער חסיד...

אַבער דער פּאַטער איז דאָסמאָל נאָכגעקומען זיין ווייבס בקשה און איר צוליב געטאָן. פרייטיק־צור־נאַכטס זענען אַלע געווען מלא שמחה.

גייענדיק צום סלאבאדקער רבינס טיש, אפצוגעבן שלום דעם הייליקן צדיק. קיינער האָט זיך נישט געריכט אויף אַזאַ גרויסן עולם. עס איז געווען אַ שטופעניש, אַ דרענגעניש, מען איז געשטאַנען קאַפּ-אויף-קאַפּ אין בית מדרש, אַז זעליקס פּאַטער איז אוממעגלעך געווען צו דער-שפּאַרן זיך צום רבינס טיש. פּלוצים האָט זיך געהערט אַ מורמלעניש פון עולם :

— דער רבי פּאַרנעמט שוין דעם כסא הכבוד.
עס איז געוואָרן שטיל, און מיטאַמאַל הערט מען אַ רוף בקול רם פון רבינס אַ שמש :

— דער פּאַטער פון זעליקן, דעם בחור פון סלאבאדקער ישיבה, ווערט געבעטן צום רבינס טיש.

דער עולם האָט תּיכּף געמאַכט אַ וואַרע, דורכצולאָזן דעם פּאַטער. עס איז נישט קיין קלייניקייט ביי חסידים, אויסצופירן דעם רבינס בקשה. דאָס האָט אים שטאַרק געהויבן אין די אויגן פונם עולם. און אַט הערט מען דעם רבינס קול, אין אַ טיפּער דביקות, קלינגט שטאַרק :
— סקאַצל קומט, זעליקס פּאַטער...

און ער דערלאַנגט אים די האַנט מיט אַ ברייטן שלום עליכם :

— אַן עילוי וואַקסט ער, דיין בחור זעליק-אשר.

דאָס אַלץ האָט דער קליינער הענעך געהערט. פּאַרשטופט צווישן עולם, צווישן דעם רבינס לייב-מענטשן, וואָס האָבן דאָס ינגל נישט צוגעלאָזן צום טיש. אָבער הענעך האָט זיך פּאַרט דורכגעשפּאַרט. דער רבי האָט זיך פּלוצים אויפגעשטעלט, אין זיין גאַנצן הדרת-פּנימדיקן פּראַכט. אַלעמענס בליקן זענען געווען געווענדעט צום רבין מיט גרויס יראת הכבוד. ער זאָגט : שלום-עליכם, און דער גאַנצער עולם ענטפּערט : עליכם שלום. עס איז געווען אַ געפּיל, ווי מלאכים וואַלטן ממש גע-שוועבט איבערן בית מדרש. זיי האָבן געשעפּט אַ סך נחת פון הייליקן רבין, פּאַרגייענדיק זיך אין ניגונים.

ווען דער פּאַטער, מיט הענעכן ביי אַ הענטל, איז אַרויס פון בית מדרש, איז שוין געווען נאָך חצות. ר' וואַלף-לייבס הויזגעזינד האָט שוין געוואַרט מיט אומגעדולד, ביי זייער באַטרעטן די שוועל פונם הויז. די מוטער איז געווען מלא שמחה, וואָס זיי האָבן דערלעבט נחת פון זייער זון.

אויך וועגן הענעכס דרכים האָבן די עלטערן געזאָרגט, אַז ער זאָל
גיין אין אַ ייִדישן וועג. און די מוטער האָט דעם פּאָטער פּאַרזיכערט :
— מיר וועלן אײַה פון הענעכן אויך האָבן נחת. נישט אַלע יידן
קענען זיין בני־תורה.

אזוי איז דאָס לעבן פון דער משפּחה געגאַנגען, ביז עס איז גע-
קומען די וועלט־קאָסטראָפּע פון יאָר 1914. די עלטערן האָבן ביז
דעמאָלט געוווינט אויף קאָנסטאַנטינער גאַס. דער טאָג פון מלחמה־אויס-
ברוך איז אויסגעפּאַלן אין אַ שבת תּשעה־באב. דעם זעלבן טאָג איז אויך
געקומען אַ טעלעגראַמע פון זעליקן, מ'זאָל אים שיקן אויף רייזע־הוצאות,
אַהיימצוקומען, וואָרעם אַלע ישיבה־בחורים זענען שוין אַוועק אַהיים,
אויס מורא, מ'זאָל זיי נישט מאַביליזירן צו פּאַניען. עס איז געווען שבת
און מ'האַט געמוזט וואַרטן ביז מאַנטיק, איבערצושיקן זעליקן דאָס געלט.
די שמחה, אַז זעליק קומט אַהיים, איז אין הויז געווען זייער גרויס, נאָר,
ווי געוויינלעך, באַגלייט מיט דער מוטערס טרערן. זי האָט שוין געוואַרט די
מינוט, צוריקצווען איר זון אין הויז.

אַזוי ווי די מלחמה האָט זיך פּאַרצויגן, האָט די מוטער פּאַרלאַנגט,
מ'זאָל אויך די טאַכטער שרהטשע, מיט איר מאַן און קינד, ברענגען
קיין לאַדזש. זיי זענען דאָרט, אין טאַמאַשאָוו, געבליבן אַן פרנסה. טאַמאַ-
שאָוו איז געווען אַ פּאַבריק־שטאָט, און איצט, מלחמה־צייט, איז דאָרט גע-
ווען אַ גרויסע אַרבעטסלאַזיקייט. דער פּאָטער איז געקומען מיט אַ פּאַר-
טיקן פּלאַן — אַזוי ווי דער שכן פון אייזן־געוועלעב ציט זיך אַרויס, און
אזוי ווי דער פּאָטער איז געווען דער הויז־פּאַרוואַלטער, זאָל מען תּיכף
איבערנעמען דאָס געשעפּט מיט דער דירה, און די קינדער זאָלן זיין מיט
אַלעמען אין לאַדזש.

עס איז אַבער נישט געווען אַזוי לייכט דורכצופירן. אַרום לאַדזש
זענען שוין פּאַרגעקומען פּאַרביטערטע שלאַכטן. די דייטשן האָבן אַנגע-
גריפּן און דער רוסישער קאָזאַקן־פּאַלק האָט פּאַרלאָזן די שטאָט.
לאַדזש האָט נישט פּאַרמאָגט קיין שום פּאַרטיידיקונגס־פּאַזיציע,
אַבער דער פּאַלק קאָזאַקן, וואָס האָט זיך געפונען אין גאַרניזאָן, האָט זיך
נישט געוואַלט אונטערגעבן. יעדן אַוונט, נאָך חצות, אין דער האַלבער
נאַכט, האָבן לאַסט־וועגענער געפירט געהרגעטע סאָלאַטן איבער דער
שטאָט, דורך דער קאָנסטאַנטינער גאַס. קיין מענטש האָט דעמאָלט נישט

געטארט זיך ווייזן אויף דער גאס. די פאלקס-מיליך, וואָס איז געשאַפן געוואָרן — צווישן זיי אויך א סך יידן — האָבן באַוואַכט די שטאַט. אַזוי האָט זיך די באַלאַגערונג פון לאַדזש געצויגן אַן ערך פיר וואַכן. אַ טייל פון קאַזאַקן-פּאָלק איז געלונגען דורכצורייסן זיך ביז וואַרשע, און לאַדזש איז באַזעצט געוואָרן דורכן קייסער ווילהעלם טרופן. אַבער די מלחמה איז ווייטער געגאַנגען. ערשט אין 1916 איז וואַרשע געפאַלן.

מען קען זאָגן, אַז יידן האָבן גאַר אויפגעלעבט, מיטן אַריינקומען פון די דייטשן קיין לאַדזש, נאָכן פטור ווערן פון די רוסישע דעספּאָטן. וואַרעם די נייע געזעצן פון די דייטשן זענען לכתחילה געווען גאַנץ מילדע, בפרט, אַז די שטאַט האָט פאַרמאָגט אַ גרויסע צאָל איינגעבוירענע דייטשן. אַלץ האָט ווידער גענומען פולסירן, דער האַנדל האָט געבליט און יידן האָבן געשמאַכט געשעפטן.

די מוטער הענעכס האָט געפאַלגט דעם פּאַטערס פלענער. אין איין וואָך איז דאָס אייזן-געשעפט פון שכן געווען אין איר באַזיך. די עלטסטע טאַכטער שרה-גיטעלע מיט איר בני-בית זענען געקומען צופאַרן און געלעבט צוזאַמען מיט די עלטערן. דאָס אייזן-געשעפט, איז, לויט דער מוטערס פלאַן, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ געשעפט פון פוטער, קעז, וואָס די פויערים פון אַרום לאַדזש האָבן צוגעשטעלט. מ'האַט געבראַכט די סחורה אויך פון קאַנסטאַנטין און פון די אַנדערע אַרומיקע שטעטלעך. עס איז געווען פרנסה בריוות. געוויינט האָבן די צוויי משפּחות באַזונדער, מיט דער צייט זענען צוגעקומען נאָך אייניקלעך. עס זענען געפראַוועט געוואָרן שמחות.

שרהטשע מיט איר בני-בית האָבן חרטה געקריגן פון שותפות. אַזוי ווי דער פּאַטער האָט זיך נישט געמישט אין געשעפט, בלויז די מוטער, האָבן זיי פאַרלאַנגט, אַז דאָס געשעפט זאל בלויז זיי אַליין געהערן. עס זענען אויסגעבראַכן סכסוכים. סוף כל סוף האָט מען זיך אויסגעגלייכט, לויטן פּסק-דין פון פּאַטער: אַז די קינדער בלייבן די באַלעבאַטיים פון געשעפט.

די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן נייע פאַראַרדענונגען וועגן דער הויז-פאַרוואַלטונג, און דאָ איז אַנטשטאַנען אַ שטיקל סומאַטאַכע. קודם-כל האָבן די הויז-ביכער געמוזט געפירט ווערן אין דער דייטשער שפראַך, ווי אויך איבערזעצן די פּריערדיקע ביכער פון רוסיש אויף דייטש. האָט

עמיצער גישט אויסגעפילט דאס געזעץ לויטן טערמין, האָט אים געדראָט אַ גרויסע שטרעפּ. ביים הויז-פּאַרוואַלטער וואָלף-לייב איז קיין מהומה גישט געווען. ער האָט באַהערשט גוט די דייטשע שפּראַך. איז מען אצינד געקומען פון אַלע זייטן צו וואָלף-לייבן נאָך עצות, ווארום ער איז דאָך אַנגעגאַנגען אין שטאַט ווי אַ שטיקל פּאַליגלאָט. אויך אין הויז ביי זיינע קינדער איז דערלויבט געוואָרן צו לערנען דייטש, אפילו זיין בן-תורה זעליקל. דאָס האָט הענעכן דערמאַנט אַ פּיינלעכן פּאַקט, מיט זיין וועלן לערנען זיך אין דער טעכנישער שולע אויף שרעדיניע גאַס, און דאָס פּאַרשעמען דעם לערער. די טענות פון פּאַטער זענען געווען:

— ווען אַ נייער הערשער פון לאַנד גיט אַרויס נייע געזעצן, זענען זיי גובר אַ סך פּרינציפּן. דערפאַר דאַרפט איר, מיינע ליבע קינדער, און מיר אַלע צוזאַמען, פּאַרקאַטשען די אַרבל און נעמען זיך צו דער לערע.

די הויזביכער זענען טאַקע צוגעשטעלט געוואָרן צו דער צייט און הענעך האָט אין דעם פּאַל טריאומפּירט. די מוטער האָט אים גענו- מען אונטער אירע פּליגל און האָט אים געזאָגט:

— זיי רואיק, מיין ליבער מאַן, וועסט זען, הענעך וועט, מערטשעם, אויסוואַקסן אַ גוטער ייד און מיר וועלן האָבן פון אים נחת.

דאָס יינגל הענעך האָט אַרויסגעוויזן אַ גרויס חשק צו בילדונג און אויך צו געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער האָט שוין געהאַט אַרום זיך אַ גרופּע יונגע לייט, מיט אַ דראַנג צו בילדונג און וויסנשאַפט. זיי האָבן צוזאַמענגערופן אַן אסיפה און עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ יוגנט-פּאַראייין אין לאַדזש. דער פּאַראייין וועט טראָגן אַ נאָמען, וואָס זאָל סימבאָליזירן ארץ-ישראל, „אור ציון“. די אינאָגראַציע איז פּאַר- געקומען אויף דער צעגליאַנע גאַס, ביים חבר ליפּשיץ, דער ביי אַלעמען באַליבטן העברעאישן לערער.

דער טאַג פון חינוך איז אויסגעפּאַלן אין אסתר-תענית פון יאָר 1915. ס'איז שוין געווען דאָס צווייטע יאָר מלחמה. דאָס איז געווען אַ נייע תקופה אין יוגן לעבן פון הענעכן. דער פּאַראייין „אור ציון“ האָט אַרויסגערופּן גרויס סימפּאַטיע ביי דער לאַדזשער יוגנט. קיין אַרבעט און פּליכטן האָבן גישט געפּעלט. יעדער חבר האָט אויסגעפּירט זיין אויפ- גאַבע מיט התלהבות. אָבער אין דער היים ביי הענעכן איז מען ווידער

געווען אומצופרידן, דער עיקר איז די מאמע געווען אומצופרידן, פארוואס
הענעך פטרט צו שועל אפ דאס תפילין-לייגן און דאס דאווענען:

— טאמער קוק איך אוועק, דאוונסטו בכלל נישט. דער טאטע וועט
האבן דערפון גרויס עגמת נפש.

— אבער — האט זיך הענעך פארטיידיקט — אין דער געזעל-
שאפט „אור ציון“ פארנעמען מיר זיך מיטן ציוניסטישן אידעאל, און
דאס איז פונקט אזוי וויכטיק ווי בעטן צום רבוננו של עולם...

פרייטיק צונאכט, ביים טיש, האט דער פאטער טאקע באמערקט,
אז ביים זמירות זינגען, איז הענעכס קאפ און געדאנק ערגעץ אנדערש.
און דאס איז אמת געווען, עס איז געווען אין די טעג, ווען עס איז געקור-
מען א חבר פון ווארשע האלטן א רעפערענט, און הענעך איז באשטימט
געווארן צו פירן דעם פארזיץ. באלד נאכן בענטשן האט דער פאטער פאר-
לאנגט ער זאל זיך זעצן לערנען מיט אים א בלאט גמרא. גראד אין דעם
אונט איז עס אויסגעפאלן דער רעפערענט, און דאס הארץ ביים יינגל
האט אויפגעצייטערט. ער האט זיך דעריבער זייטיק ארויסגעשארט פון
שטוב און איז נעלם געווארן.

צומארגנס, שבת, ביים דאווענען שחרית, אין גערער שטיבל, האט
דער פאטער ביים זינגען אל אדון, ווידער באמערקט אז די טענער פון
זיין תכשיט הענעך זענען פאלשע, אז דער קאפ ליגט אים מער נישט
ביים דאווענען. שבת צונאכטס, באלד נאך הברלה, האט זיך געמאכט
היימלעך אין הויז. עס זענען געפראוועט געווארן די תנאים פון זיין יונג-
גערער שוועסטער דבורה-שינדעלע. פאמיליע און פריינט זענען געקור-
מען באשיינען די שמחה. חתן-כלה האבן זיך געשיקט הייסע בליקן, פון
דער ווייטן, ווייל פרויען און מענער זענען געזעסן אפגעזונדערט, ווי
דער שטייגער איז ביי חסידים. א גערער בעל-מנגן האט געזונגען מיט
התלהבות און העוויות. דער גאנצער עולם האט אונטערגעכאפט. ביים טיש
האט מען אין דער צייט געשריבן די תנאים. פלוצים האט זיך ר'שמש
מורה הוראה געטון א שטעל אויף. א טיפע שטילקייט האט ארומגענו-
מען דעם גאנצן עולם, ער האט גענומען לייענען די תנאים און אויך
ווען עס איז באשטימט דער זמן חתונה. ביים פארענדיקן, האט זיך דער-
הערט א ברעכן פון טעלער און דער גאנצער עולם האט הייליך אויס-

געשריגן: „מזל־טוב!“. עס האָט זיך דערביי געהערט דאָס צניעותדיקע געוויינ פון די מחותנתטעס.

אַצינד האָט מען גענומען טועם זיין און געניסן פון די פיינסטע מאכלים. ס'איז געווען פון כל טוב. עס זינגט דער עולם די שיינע גערער ניגונים, לכבוד דבורה־שיינדלען און וועלווען, דאָס יונגע פאָרל. עס האָט זיך פאַרצויגן ביז נאָך חצות. ביסלעכווייז איז זיך דער עולם פאָר־נאַנדערגעגאַנגען, אַנווינטשנדיק די מחותנים אין אַ גליקלעכער שעה צו פירן דאָס פאַרפאַלק אונטער דער חופּה.

צומאַרגנס האָט זיך אין הויז אומגעקערט די וואַכעדיקייט. דער פאַטער, ווי געוויינלעך, קומט פון דאַווענען גאַנץ באַגינען, און גלייך נאָכן פרישטיק, רופט ער אַריין אין זיין חדר מיוחד דעם יונגערוֹן, הע־נעכן. הענעך האָט פאַראויסגעפילט, אַז עפעס וועט דאָ פאַסירן.

— זיי וויסן, מיין קינד — זאָגט אים דער פאַטער — אַז אויף להבא וועל איך מער נישט פאַרליידן דייע נייע דרכים...

עלעהי די מוטער האָט תמיד געזוכט צו פאַרמיידן דעם פאַטערס פסק דין, האָט זי דאָסמאַל זיך נישט געקענט אַריינמישן און עפעס פועלן. הענעך האָט אַבער געפונען אַן אויסוועג. ער האָט זיך צוזאַמענגערעדט מיטן חבר דובטשען פון דער געזעלשאַפט „אור ציון“, וואָס איז אויך אויסגעשטאַנען פון זיינע עלטערן, און זיי האָבן באַשטימט אַ פּלאַן פון פּראַקטישע מעשים. זיי וועלן פאַרלאָזן די היים זייערע און לאָזן זיך אין דער גרויסער וועלט אַריין. כדי צו דערגרייכן זייער ציל, וועלן זיי פאַרן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד. מען פאַדערט יוגנטלעכע צו לייכטער אַרבעט, לויט ווי די דייטשן האָבן צוגעזאָגט. קיין אַנדער ברירה איז נישט געווען. זיי זענען נאָך טאַקע געווען מינדעריאַריק, אַבער פיזיש גענוג פאַרמירט. אין דער אַרבעטס־ביוראָ האָבן זיי אויך דאָרט נישט געמאַכט קיין שוועריקייטן. זיי זענען אַוועק צופרידענע און באַשלאָסן צומאַרגנס צו טרעפן זיך אויפן קאַלישער באַנהויף.

אַבער די ערשטע נסיעה פון הענעכן און דובטשען אין דער גרוי־סער וועלט אַריין איז נישט געווען אזוי פשוט. ס'איז געווען אַן אַפּנאַרע־ריי. די דייטשן האָבן די יוגנטלעכע פאַרפירט אין שיצן־גרובן, הינטער די ערשטע פייער־ליניעס ביי סקערניעוויץ, נאָענט פון וואַרשע. זיי האָבן שוין דאָרט אין לאַגער געטראָפן יוגנטלעכע פון זייער עלטער, פאַרליי־

זיקטע, הונגעריקע, זיי האָבן געליטן פון דיזענטעריע, פון שלשול. דאָס האָט אויף זיי אָנגעוואָרפֿן אַ גרויסע מורא. דאָס געוויסן האָט זיי אַצינד שטאַרק געפייניקט, וואָס זיי האָבן פֿאַרלאָזן די היים. ער האָט זיך געפילט פֿאַרשולדיקט, הענעך, פֿאַר זיין מוטער, וואָס האָט פֿאַראויסגעפילט אַלע אומגליקן פֿאַר איר קינד. זי האָט געהאַלטן אין איין וויינען, די מוטער. ס'איז אָבער געווען פֿאַרפֿאַלן. גרויסע לאַסט־וועגענער האָבן גע־וואָרט און זיי אָפּגעפירט אויף אַ ליידיק פֿעלד. דאָרט זענען געווען אויפֿ־געשטעלט הילצערנע באַראַקן. נאָך אַ שעה אָפרוען, האָט מען זיי אָפּגע־פירט עטלעכע קילאַמעטער, און דאָ האָבן זיי זיך געפונען גאַנץ נאָענט צום פֿראַנט. זיי האָבן שוין געהערט נאָענט די שייסערייען פון האַרמאַטן. פּלוצים האָבן זיי דעהערט אַ קאַמאַנדע פון אַ מיליטער־מאַן. ער האָט פֿאַר זיי פֿאַרגעלייענט די באַדינגונגען פון דעם אַרבעטס־לאַגער. פון דאָרט האָבן זיי אָפּמאַרשירט אין רייען, מען האָט זיי געפירט צו דער קיך. זיי האָבן באַקומען מיליטערישע קענדלעך, מיט באַשטעק, און ווידער אין דער ריי, נאָכן עסן. זיי האָבן באַקומען אַ געדיכטע זופּ, אַ שטיקל חזיר־פֿלייש. די זופּ האָט זיך געגעסן גאַנץ געשמאַק. אָבער דערנאָך האָבן זיי אַלע דערפילט בויכווייטיק. זיי האָבן זיך געפילט אָפּגענאַרט. נישט ווי מען האָט זיי צוגעזאָגט — לייכטע אַרבעט. זיי האָבן געמוזט גראַבן אַקאַפּעס. אָפט זענען די האַרמאַטן־קוילן געפלוויגן איבערן קאַפּ. הענעך און דובטשע האָבן זיך אָנגעקוקט און טרערן האָבן געפינקלט אין זייערע אויגן. ביינאַכט, אין באַראַק, זענען זיי פון צרות לאַנג נישט איינגעשלאָפֿן.

דובטשע האָט זיך איבערגעוועקט דער ערשטער, און ער פֿרעגט

הענעכן :

— פֿאַרוואָס האַסטו אַזוי געוויינט אין שלאָף ?

— וואָס פֿאַלט דיר איין, אַז כ'האַב געוויינט אין שלאָף ?

— מיר וואָלטן באַדאַרפט מאַכן פּליטה פון דאַנען, באַגינען אָפּציען

פון די פֿאַרשאַלטענע דייטשע רשעים.

און טאַקע אין גרויען באַגינען, האָבן זיך ביידע יינגלעך אַרויסגע־

שלייכט פון באַראַק. די הערצער האָבן ביי זיי געקלאַפּט, ווי ביי גזלנים.

זיי האָבן נאָר מורא געהאַט די וואַך זאָל זיי נישט כאַפֿן. אויפֿן וועג האָבן

זיי באַגעגנט אַ סקערניעוויצער בחורל, וואָס האָט זיי געוויזן דעם וועג.

צוריק קיין לאָדזש. עס איז נאָך אַלץ געווען אַ געפאַר, זיי זאָלן נישט אַרײַנפאַלן אין די הענט פון די דײַטשע זשאַנדאַרמען, וועלכע זענען געווען אויסגעשטעלט אויף אַלע שײַד-וועגן. די שאַסייען זענען געווען באַלייגט מיט דײַטש מיליטער, וואָס האָט געצויגן אין דער ריכטונג פון וואַרשע. זיי האָבן זיך געגרייט צו שטורעמען און פאַרטרייבן די רוסן פון דאָרט. ביידע יינגלעך האָבן אין משך פון עטלעכע טעג און נעכט געוואַנדערט איבער זײַטיקע סטעזשקעס און פעלדער. זיי האָבן אויך אָנגעטראַפן אַ יידישן דאַרפס-מענטש, וואָס האָט זיי אויפגענומען אויף זײַן וואָגן. דאָס איז שוין אײנמאַל געווען אַן אָפנאַרעריי, אַזוי ווי די דײַטשן קענען. געטריבן האָט ביידע יינגלעך די בענקשאַפט נאָך זײערע היימען. זיי האָבן זיך דערמאַנט אין דעם פאַראײן „אור צײון“, אין די חברים. ווען הענעך איז צוגעקומען צו דער דלוגע גאַס, איז דער ערשטער, וואָס האָט זיך דערפרייט מיט אים, געווען ר' זײנוול שוסטער.

— שלום עליכם! — האָט ר' זײנוול אויסגעשריגן צו הענעכן. — וואָס מאַכסטו? מען האָט דערציילט, אַז ביסט אַנטלאָפן פון דער היים. — זאָגט מיר ר' זײנוול — האָט הענעך אַביסל אַראָפגעלאָזן דעם קאַפּ — איר האָט געזען עמיצן פון מיין היים?

— געזען, אוודאי געזען. דיין מוטער האָט געקלאָגט, נאַכגעפרעגט זיך ביי מענטשן, וווּ דו ביסט ערגעץ פאַרפאַלן געוואָרן.

ווי דאָס האַרץ וואַלט איר אַבער געזאָגט, דער מוטער הענעכס, איז זי אים אַנטקעגנגעקומען אויפן ראַג קאַנסטאַנטינער ביי ראַג דלוגע. הענעך האָט קיין וואָרט נישט אויסגערעדט, די טרערן האָבן אים גע- שטיקט. זי האָט אים אַ קאַפּ געטון ביי אַ האַנט און געזאָגט דורך טרערן: — עס איז היינט דער חופּה-טאַג פון דיין שוועסטער דבורה-שיינ- דעלע.

הענעך האָט געוויינט און ס'האָט זיך ביי אים אַרויסגעריסן: — מיין חבר דובטשע האָט מיך פאַרפירט... מער וועל איך נישט... און די טרערן האָבן אים געשטיקט, נישט אַרויסצוברענגען מער אַ וואָרט. און אַזוי שווייגנדיק, זענען זיי אָנגעקומען אין הויז אריין. דער ערשטער איז געקומען דער פאַטער, אָפגעבן אים שלום. דער פאַ- טער האָט כמעט גאַרנישט גערעדט, נאָר איין וואָרט האָט ער געלאָזן פאַלן:

— איד האָף, אַז וועסט זיך פון איצט אָן פירן ווי דיין פאַטער ווינטשט.

דאָס גאַנצע בני־בית האָט הענעכן אַרומגערינגלט. אַלע האָבן זיך געגרייט צו דער שמחה, לכבוד זיין שוועסטערס חתונה. אין זאָל איז געזעסן די כלה, אַרומגערינגלט פון פריינט און משפחה. ער איז צוגעגאַנגען צו זיין שוועסטער, אַ ביסל אַ פאַרשעמטער, און די כלה האָט אויסגעשריגן:

— אוי, אַן אומגעריכטער גאַסט! — און האָט זיך געוואָרפן אויף זיין האַלדז — איד בין גליקלעך, וואָס ביסט געקומען אויף מיין חתונה. פלוצים האָט זיך געהערט אַן אויפשפיל פון די כלי־זמרים, פון פיד־לען, לכבוד דער כלה. אַלע געסט זענען אויפגעשטאַנען. מען האָט אָנגעצונדן די חופה־ליכטלעך. ביידע מחותנתעס האָבן גענומען דאָס אונטערפירן, ווי עס פירט זיך ביי חסידישע חתונות, אַז מען גייט אַנטקעגן דעם חתן. דער חתן איז אונטערגעפירט געוואָרן פון די מחותנים, אונטער דער חופה. דער מאַרשעליק זינגט צום גראַם, לכבוד חתן־כלה. דער גאַנצער עולם גייט נאָך, באַגלייט דאָס פאַרפאַלק צו חופה וקדושין, דבורה־שיינדעלע מיט וועלוולען. דער רב לייענט פאַר די כתובה, נאָכן זאָגן דעם „הרי את“. די גלאַז ווערט צעבראַכן ביי זייערע פיס און דער גאַנצער עולם שרייט אויס: „מזל טוב!“

נאָך דער חופה האָט דער עולם זיך געלאָזט ווילגיין. מען טרינקט לחיים, מען ווינטשט דעם יונגן פאַרל אַ סך מזל און גליק, די עלטערן — אַז זיי זאָלן דערלעבן נחת פון זייערע קינדער. די כלי־זמר שפילן אויף און דער מאַרשעליק אימפראַוויזירט, פול מיט הומאָר. מען עסט, מען טרינקט, מען געניסט פון די גוטע מאכלים. די נאַכט איז שוין לאַנג צוגעפאַלן, און די חסידים שטעלן זיך דאַווענען מנחה־מעריב. די חתונה האָט זיך פאַרצויגן ביז נאָך חצות. די כלי־זמר שפילן אויף אַ לעצט שטיקל, דער עולם ווערט שיטערער.

צומאַרגנס נאָך דער חתונה איז יעדער איינער ווי פאַרשיכורט. די שטוב־לייט העלפן אַוועקרוימען פון די טישן, שטעלן יעדע זאָך צו־ריק אויפן אָרט. חוץ דעם, אַוונט צייט האָט מען ווידער באַדאַרפט צוגרייטן די שבע־ברכות פאַר אַ מנין יידן; און אַזוי — זיבן טעג נאַכאַנאַנד. ווידער ווונטשן און ברכות, און מיט אַט די ברכות און ווונטשן

האָט זיך פאַרענדיקט אַ הערלעכע תקופה אין לעבן פון מיין שוועסטער
דבורה־שינדעלע.

**

מ'האָט זיך אומגעקערט צום טאַג־טעגלעכן לעבן אין וואָלף־לייבס
משפּחה. ווידער דאָס זעלבע — דאָס יינגערע בחורל הענעך. וואָס וועט
זיין דער תכלית זיינער? דער פּאָטער האָט אים שאַרף געמוסרט פאַרן
אָוועקפאַרן פון דער היים. און הענעכן האָט עס ווידער געצויגן צו זיין
חבר דובטשע, דורכצושמועסן זיך וואָס עס בלייבט ווייטער צו טאָן.
— איך האָב אַ פּלאַן — זאָגט דובטשע — אַזוי ווי די דייטשע
אַרבעטס־ביוראָען פּאָדערן בעלי־מלאכות קיין דייטשלאַנד, וועלן מיר
זיך פאַרשרייבן.

— איך האָב געטראַכט דאָס זעלבע — זאָגט הענעך — צי וועלן
זיי אונז אָבער וועלן אָננעמען, אָן אַ פּאָך?
— איך האָב שוין וועגן דעם אויך געטראַכט. מיר דאַרפן זיך טאָ־
קע נעמען לערנען אַ פּאָך.

— וואָס פאַראַ פּאָך?

— איך מיין — זאָגט דובטשע — מיר זאָלן זיך לערנען שלאָסעריי.
— און איך — זאָגט הענעך — וועלן זיך לערנען עלעקטריציטעט
ביי מיין שוועסטערס אַ חבר. לאַנג קען איך אין דער היים נישט איינזיצן.
איך וויל פאַרלאָזן לאַדזש אויף תמיד.

— עס ווענדט זיך אָבער ווי אַזוי וועלן זיין די באַדינגונגען אין
דייטשלאַנד. מיר האָבן שוין אַביסעלע דערפאַרונג פון די דייטשע צוזאָגן...
— דאָס וועלן מיר זען, ווען מיר וועלן זיין אויפן אָרט. עס בלייבט
נאָך אַ חודש ביז צום אָפּפאַרן, לויטן באַאַמטן אין דער ביוראָ. לאַמיר
נעמען צוגרייטן אונזערע עלטערן וועגן געדאַנק אָוועקצופאַרן. מיר דאַרפן
זיך אויסלערנען צו נעמען אַ פּייל אין דער האַנט.
און ביידע חברים האָבן זיך געזעגנט פול מיט האַפענונגען.

**

ווי געזאָגט, איז הענעכס פּאָטער געווען פאַרוואַלטער פון עטלע־
כע הייזער אין לאַדזש. אין 1914, ווען די דייטשע חיילות האָבן, כמעט
אָן ווידערשטאַנד, פאַרנומען לאַדזש, האָבן זיי תיכף גענומען גערמאַ־

ניזירן די שטאַט. לאַדזש איז דעמאָלט געווען נאָענט פון דער דייטשער גרענעץ, אָבער די שטאַט איז זייט לאַנגע יאָרן באַזעצט געווען פון אַ סך דייטשן, באַשעפטיקטע אין דער טעקסטיל-אינדוסטריע. חוץ דעם האָט לאַדזש נישט געהאַט קיין שום פאַרטיידיקונג-ליניע. די דייטשן האָבן באַלד ביים אַריינקומען גענומען אינפירן זייערע געזעצן, און די ערשטע קרבנות זענען געווען די הויז פאַרוואַלטערס, די „זשאַנדצעס“. פון איצט אָן האָבן די הויז-ביכער באַדאַרפט זיין איבערזעצט אין דייטש. אין אַ פרייטיק איז הענעכס פאַטער גערופן געוואָרן אויף דער פאַ-לייזי, פונקט אין דער צייט, ווען אַ גערער חסיד גרייט זיך צום הייליקן שבת. דער פאַטער האָט דעריבער די איינלאַדונג פון דער פּאָליציי נישט גענומען זייער ערנסט. אין הויז איז שוין אַלץ געווען ריין און ציכטיק, דער שבת-טיש איז שוין געווען געדעקט און די מוטער האָט זיך געגרייט צו ליכט-בענטשן. דער פאַטער איז צוריקגעקומען פון קבלת שבת, דער טאַטע מיט די בנים האָבן זיך גענומען זאָגן שלום עליכם, דער פאַטער האָט אָנגעגאַסן דעם כוס מיט וויין, און גרייט זיך צו מאַכן קידוש. פלוצים הערט זיך אַ זעץ אין דער טיר, באַגלייט מיט אַן אויס-געשריי: — אָפּמאַכען! פּאָליציי!

דאָס האָט געמאַכט אויפציטערן דאָס גאַנצע הויזגעזינד. ווי נאָר די טיר איז אויפגעמאַכט געוואָרן, איז אַריין אַ דייטשער אָפיציר, בא-גלייט מיט עטלעכע פּאָליציי-אַגענטן און תיכף פאַראַרדנט דעם טאַטן איבערצורייסן די תפילות, מיטצוגיין מיט אים אין פּאָליציי-צירקל, מיט די הויז-ביכער. אָבער דער ייד האָט זיינע תפילות נישט איבערגעריסן. דאָ איז דער גזלנישער אָפיציר געוואָרן דערזאַרנט, אַרויסגעכאַפט זיין רעוואָלווער און אויסגעשריגן:

— זאַפּאַרט מיטקאַמען!...

ס'גאַנצע הויזגעזינד האָט אויסגעבראַכן אין אַ געיאַמער. הינטער די פענצטער איז זיך דער גאַנצער הויף יידן צוזאַמענגעלאָפּן. דער אָפי-ציר האָט באַפוילן וואַלף-לייבן מיטצוגיין מיט די אַגענטן. די מוטער האָט זיך אַ וואַרף געטון צו איר מאַן מיט אַ ספּאַומאַטיש געוויין, אַז ס'איז פּקוח-נפש.

דער שבת-טיש איז שוין געווען אַ צעשטערטער. אָבער מיט אַ שעה שפעטער איז וואַלף-לייב צוריקגעקומען בשלום, די פּאָליציי האָט דאַרט

קאנטראלירט די ביכער פון הויז און געפונען אלץ אין אַרדענונג. צו-
מאַרגנס ביים דאווענען, אויף זאוואַדזקע, אין גערער שטיבל, האָט ר'
וואָלף-לייב געבענטשט גומל.

דובשטע, הענעכס חבר, האָט צומאַרגנס געטראָפּן זיך מיט אים,
און הענעך האָט אים דערציילט:

— מיין מוטער הערט נישט אויף צו וויינען. מיין פאָטער וויל
נישט הערן, כ'זאל ווידער אַוועק פון דער היים. עס איז מיר נישטאָ
וואָס מקנא צו זיין, און ווי זעט אויס ביי דיר?

— ביי מיר אין הויז איז דאָס זעלבע, איך וואָלט שוין געוואָלט
זיצן אויף דער באַן און גאַרנישט טראַכטן וועגן דעם. לויטן חבר פון
אונזער פאַראיין „אור ציון“, וועלן מיר זיין אַרום דרייסיק, צו לאָזן
זיך אין וועג אַריין אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד. מיר פאַרן דאָסמאָל
נישט ווי שוואַרצע אַרבעטער, נאָר ווי בעלי-מלאכות.

— דורך אַזאָ קורצער צייט האָבן אַלע באַוויזן אויסצולערנען
זיך מלאכות?

— יידישע יונגעלייט וועלן זיך שוין אָן עצה געבן. ס'וועט נישט
זיין ווי דעמאָלט, ווען מיר זענען געשטאַנען אויף די שאַסייען, אין
די גרויסע פרעסט, מיט שווערע האַמערס אין די הענט, און די אויפֿ-
זעער האָבן געשריגן: ווידער אַרבעט! ווידער שאַפּן! ווידער הייבן
דעם האַמער הויך! און ווי זיי האָבן געזונגען:
כאַטש דו זעסט, אָז גייסט צו גרונד...

גראַבע, גראַבע, מוזט דאָ בלייבן.

— מיר האָפּן, אָז דאָרט, אין דייטשלאַנד, וועלן מיר נישט אַזוי ליידן.
— איך האָב עס אויך אין זינען געהאַט, ליבער דובשטע, מיר
וועלן אפשר דאָרט ווערן אמתע „מעטאַמאָרפּאָזן“, אין דעם ציוויליזירטן
דייטשלאַנד, דאָס לאַנד פון געטע, היינע און פון קאַרל מאַרקס...

זייט די דייטשן האָבן אַקופירט לאַדזש, האָט זיך דווקא דאָס יידי-
שע געזעלשאַפטלעכע לעבן זייער שיין אַנטוויקלט. פאַרשיידענע פאַר-
טייען האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער וויכטיקער טעטיקייט. אויך
די נאַציאָנאַלע יידישע פאַרטייען זענען זיך צעוואַקסן, מיט קלובן, ביי-
בליאַטעקן, ווער שמועסט נאָך צווישן די פראַלעטאַרישע פאַרטייען —
בונד, פּרעלי ציון, אומאַפהענגיקע; דער געזאַנג-פאַראיין „הזמיר“, מיט

זיינע דיריגענטן גלאדשטיין, שניאור, אפטייקער. אַ גאַנץ באַדייטנדיק אַרט האָבן פאַרנומען די פּראָפּעסיאָנעלע פּאַראַיינען, אונטער דער השגחה פון בונד און פּועלי ציון. יידן האָבן געמאַכט גוטע געשעפטן, כאָטש די מערסטע יידן אין לאַדזש, אין באַלוט דער עיקר, האָבן געליטן הונגער און גויט. די הכנסת-אורחים האָט פיל געהאַלפן די נויטבאַדערפטיקע. דאָך האָבן פיל יוגנטלעכע באַשלאָסן זיך צו לאָזן אין דער וועלט אַריין, קיין דייטשלאַנד, אין דעם „ציוויליזירטן לאַנד“ פון געטע און שי- לער. די עלטערן זענען נישט געווען צופרידן, האָבן זיך געשראַקן די קינדער אַוועקצולאָזן אין דער פרעמד. דאָס איז דעמאָלט געווען דער פּסיכאָז ביי דער יידישער יוגנט אין לאַדזש.

פריער האָבן די דייטשן גענומען פיל יוגנטלעכע אויף אַרבעט אין די געביטן פון ליטע און ווייסרוסלאַנד, אין דער געגנט פון ביאַליסטאָק, אין יאָר 1915. דאָרט זענען די אייזנבאַנען געווען צעשעדיקט, ווי אויך די שאַסייען. מיט זייערע טעכנישע מיטלען, האָבן די יעקעס באַוווּן באמת ווונדער. עס זענען געווען לאַגערן אין אַסט-פּרייסן, אין אַסטראַ- לענקאָ, אין טויערן. דאָרט איז געווען אַ לאַגער פון עסנוואַרג פאַר דער אַרמיי אויפן מזרח-פּראָנט, קעגן די רוסן. אָבער דאָס ברויט איז געווען פאַרשימלט. זיי האָבן דאָס ברויט נישט געקענט עסן, האָבן זיי אַוועקגע- וואָרפן. די יעקעס האָבן געשריגן:

— איר דומע הייזל-קעפּף, עס איזט דאָך קריג...

מען האָט צוגעהונגערט, ביז מען איז אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק. די באַן איז געפאַרן לאַנגזאַם אויף די שינעס, וואָס זענען נאָר וואָס געלייגט געוואָרן. די אַרבעט איז געווען נישט קיין לייכטע, און די וואַכן האָבן געהאַלטן אין איין שרייען:

— שנעלער אַרבעטן! אופגייטס!

איינער, אַ לאַדזשער יאָט, חבר מעכל פון אפרים-לאָזערס חדר, דאָס הייסט, פון בונד, האָט דעם דייטשן פאַר-אַרבעטער אַריינגעזאָגט אין טאַטנס טאַטן אַריין. דער יעקע האָט אים געוואָלט באַשטראַפן, האָבן זיך אַלע לאַדזשער סאַלידאַריזירט מיט מעכלעך, געוואָרפן די אַרבעט. דער קאַמאַנדאַנט האָט פאַרשטאַנען, אַז ער וועט דאָ נישט אַרויס דער זיגער, האָט מען באַלד פאַרטוישט דעם דייטשן פאַר-אַרבעטער. דאָס איז געווען אַ גרויסער זיג. דאָס אַלץ האָבן זיי זיך דערמאַנט.

— אצינד, טייערער דובטשע, איז געקומען דער מאמענט פון אונזער אפפארן קיין דייטשלאַנד. מיר וועלן זיך טרעפן אויף דער קאלישער באַן־סטאציע, אַרום 10 אַזיגער אין דער פרי.

צו דער באַשטימטער צייט זענען זיי געקומען צום צוג. יעדער איינער איז באַגלייט געווען פון זיין מוטער. זיי האָבן נישט אויפגע־הערט צו וויינען, די מאַמעס, אַנגעזאָגט מ'זאָל שרייבן אַ ברייול און נישט פאַרגעסן דאָס ביסל יידישקייט. אויך הענעך האָט צוגעזאָגט זיין מוטער, אַז ער וועט בלייבן אַ ייד עד יום מותו. דובטשען האָבן געשטיקט טרערן.

ענדלעך איז דער צוג אַוועק. די לעצטע בליקן זענען געווען צו די מוטערס, וואָס זענען געבליבן שטיין אויפן לידיקן פּעראָן. ווייט אַפּגעפאַרן פון לאַדזש, האָט דובטשע זיך נאָך אַלץ נישט געקענט באַ־רויאיקן. הענעך האָט אים געטרייסט; און די באַן האָט זיי געטראָגן אַלץ ווייטער, ביז זיי זענען שוין געווען אויף דער דייטשער ערד. עס זענען פאַרבייגעפּלויגן רושיקע וואַקזאַלן, שטעט. די נאַכט איז שנעל צומאַרגנס, מיטן זון־אויפשיינען, איז דאָס געמיט אַביסל לייכטער געוואָרן. די מיטפאַרער פון וואַגאַן האָבן זיך גענומען צו דער אכילה, און אונזערע העלדן האָבן זיך גענומען צום צדה־לדרך, וואָס די יעקעס האָבן זיי מיטגעגעבן אויפן לאַנגן וועג. ס'האַט אָבער געפעלט אַביסל וואַרעמס. דאָס לעצטע געזעגענען זיך איז זיי נאָך אַלץ געלעגן אין געמיט. איינער האָט דערציילט, וואָס ער וועט אַלץ נישט אויפטאָן אין דייטשלאַנד:

— איך וועל מיט די יעקעס — זאָגט ער — לערנען בלק. זיי מיינען, אַז איך בין זייער פרייער, אונז צו פאַרשיקן אין אַמוניצייע־פאַ־בריקן. דאָ האָבן זיי אַ גרויסן טעות.

און ער האַלט אין איין רעדן וועגן זיינע גרויסע אויפטוען, וואָס ער וועט אויפטון אין דייטשלאַנד. מאַנכע הערן זיך צו מיט גרויס ערנסט. דורך דער צייט לויפן די שטעט, די וואַקזאַלן, מיט געוואַלדי־קער שנעלקייט. איין שטאָט האָט זיי שטאַרק פאַראינטערעסירט, און הענעך וועקט איבער זיין חבר דובטשע.

— וואָס איז? — פּרעגט ער פאַרווונדערט.

— זע, וואָס פאַראַ שיינע לאַנדשאַפטן. אַ שטאָט — אַ ווונדער.
דער צוג פאַרט דורך דער מיט שטאָט. הייזער, בריקן, סקווערן,
וועלדלעך. שוין די צווייטע נאַכט, ווי זיי פאַרברענגען צוזאַמען אין
וואַגאַן, און מען זעט נישט קיין סוף. לויט דעם קאַנטראַלער אויף דער
באַן, דערנענטערן זיי זיך ביז דער שטאָט פראַנקפורט אַם מיין. מען
הערט שוין טאַקע ברעמזן די רעדער. ענדלעך — אַנגעקומען.
אויפן באַנהויף איז אַ טומל. ווייזט זיך אַרויס, אַז זיי מוזן צוערשט
וועקסלען די באַן. דאָס איז אַן ערך זעקס-זיבן קילאָמעטער פון דער
שטאָט. עס קומט עפעס אַן אויפזעער און קלערט זיי אויף דעם גאַנצן
פראַגראַם:

— מיר פאַרן ביז קריפטל-אַם-מיין. דאָרט וועט איר איינקוואַרט-
טירט ווערן. איר וועט זיך אַפרוען אַ טאַג-צוויי און דאָן אויפנעמען אייער
אַרבעט אין העכסט-אַם-מיין, צוצופאַרן מיט דער באַן אַ מינוט צען. איך
באַגריס אייך אין גאַמען פון דער דירעקציע און אין מיין גאַמען, און
איך האָף, אַז איר וועט זיין אַנשטענדיק...
אַלע האַבן שטיל אויסגעהערט, נאָר אייער, דער פריערדיקער
באַרימער האָט גלייך געענטפערט:

— מיר האָפן אַז איר וועט זיין אויך אַנשטענדיק צו אונז...
די ווערטער האַבן אַביסל אויפגעהייטערט די חברה. אַזוי זענען
זיי בשלום אַנגעקומען קיין קריפטל-אַם-מיין. מען האָט זיי איינקוואַרט-
טירט, ווי דער אויפזעער האָט זיי אויפגעקלערט. יעדער פאַרנעמט זיין
געלעגער, זיין שאַנק. מען הייבט זיך אַן אַרומצוקוקן, זיך באַקענען
מיט דער סביבה. ביי אייניקע פון זיי איז דער הומאַר נישט געהויבן,
אַבער ביי די אַנדערע, וואָס האַבן שוין געפילט דעם טעם, וואָס הייסט
דינען ביים דייטשן, זענען נישט זייער אַנטוישט. עס האָט געקענט זיין
ערגער. יעדער איינער האָט זיך ווי עס איז איינגעאַרדנט אין דעם קוואַרט-
טיר-הויז, אַדער — קאַזאַרמע, אויסגערוט זיך אויף זייערע קויקעס. אַבער
דער באַרעדעוודיקער בחור פאַלט פלוצים אַריין, נאָך אַ שפאַציר אין שטעטל:
— וווּ איר זאָלט נישט גיין און שטיין, קוקט מען אייך נאָך, אויגן, וואָס
שפּיאַנירן, ווי מיר וואַלטן געווען געפאַנגענע.

— ווער האָט דיר געבעטן לויפן אין שטעטל אַריין?
— מיר זענען געקומען אַהער פרייוויליק אַרבעטן אין דייטשלאַנד.

— אָבער צוויי יאָטן זענען דאָך אַנטלאָפֿן פֿון צוג, זאָלן זיי אונז היטן.
מיך אַרט עס גישט.
דער עולם איז שוין אַביסל באַרואיקט. זיי האָבן ווידער אַ באַזוך פֿון
דעם אויפֿזעער.

— אַ גוטן אָבענד, מיינע פֿריינד. איך וועל אייך פֿאַרלייענען זעמטלעך-
כע מעלדונגען: מאַרגן, 7 אין דער פֿרי מוזט איר אַלע קומען צו דער באַן,
כדי צו פֿאַרן נאָך העכסט, צו דער אַרבעט. קיינער באַדאַרף גאַרנישט מיט-
נעמען מיט זיך. דער באַטריב שטעלט צו אייער דיספּאָזיציע אַליין, וואָס איר
באַדאַרפט. עס איז פֿאַראַן אַ קאַנטינע, וווּ איר וועט עסן.

די בשורה האָט אַרויסגערופֿן פֿרייד און באומרואיקונג. דאָס אַליין איז
געווען צו ווילן, אַז עס זאָל זיין וואָר. די נאַכט גישט דערשלאָפֿן, איז יעדער
באַרוישט מיט געפֿילן און מחשבות. וואָס וועט ברענגען דער מאַרגן? פֿאַר-
וואַגלטע אין דייטשלאַנד, דאָס לאַנד פֿון אַזעלכע גרויסע גייסטער, ווי געטע,
היינע, מאַרקס. איינס איז זיכער, זיי, דאָס יונגוואַרג, האָט דעפּיניטיוו איבער-
געריסן מיטן נעכטן, מיטן פֿאַרלאָזן די אַלטע היים אין פּוילן. קיינמאָל האָבן
זיי אָבער גישט אויפֿגעגעבן די שיינע אידיען, וואָס זיי האָבן געטראָגן מיט
זיך פֿון די יידישע מאַסן-צענטערן אין דער היים. ביי הענעכען איז עס געווען
— די גאַלדענע קייט, וואָס ער האָט געלערנט ביים גרויסן י. ל. פֿרין. ער
האָט זיך געזאָגט, אַז אַלע נסיונות דאַרפֿן מיר גובר זיין און ווייטער טראָגן
מיט זיך דעם יידישן גייסט פֿאַרן וויל פֿון אונזער פֿאַלק און אונזער אַלט-
גיילאַנד.

מיט דער אַרבעט, האָבן זיי גענומען שמידן זייער אייגענעם גורל און
זייער גאַנג אין לעבן.

די נאַכט איז שנעל אַוועק מיט די אַלע שיינע חלומות. הענעך איז אויפֿ-
געשטאַנען פֿריש און מונטער, כדי צו זיין פינקטלעך 7 אַזייגער ביי דער באַן.
דער אויפֿזעער האָט שוין דאַרט געוואַרט אויף זיי. ווייזט אויס. אַז דער חבר
איז גערעכט געווען, אַז זיי ווערן געהיטן פֿון אַן אומבאַקאַנטער השגחה. עס
איז געווען אמת, אַז די רייזע דויערט גישט מער ווי סך-הכל 6 מינוט, די
פֿאַבריק איז גישט ווייט פֿון דער באַן. דאָס גאַנצע שטעטל איז כמעט איין
פֿאַבריק פֿון די באַרימטע „קרופֿווערקע“ פֿון כעמישער אויסאַרבעטונג.
בעת דער מלחמה האָבן די דאָזיקע פֿאַבריקן געהאַט אין זייערע הענט דעם
גאַנצן פֿאַטענציאַל פֿון טויט-מכשירים פֿאַר די פֿראַנטן, די גיפֿטיקע גאַזן.

אין די דאזיקע גיפּט־פּאַבריקן האָט אונז דער אויפזעער אַריינגעפירט. אַריין אין טויער פון דער פּאַבריק, האָט מען אונז צעטיילט אין פּאַרשיידענע אונטערנעמונגען. ביי זיי האָט עס געהייסן, אַז יעדער פון אונז ווערט געשיקט צו זיין פּאַך. אָבער אין דער אמתן זענען זיי אַלע געווען אין גיפּט־רוימען. הענעך און זיין חבר דובטשע זענען געקומען אָהער אַלס עלעקטראָ־מעכאַני־קער. מען האָט זיי באַקליידט פון קאַפּ ביז פיס, אָבער ביים אויסטאָן די מלבושים, זענען זיי זיך צעפאַלן ווי שפינוועבס. דאָס איז געווען אונזער ערשטער סיוּרפּריז, נאָכן ערשטן טאָג אַרבעט.

אין אַוונט זענען זיי זיך ווידער צוזאַמענגעקומען אין דער שטענ־דיקער רעזידענץ, אין קריפטל. דער הומאַר ביי דער חברה איז געווען גע־פּאַלן. זייער פיזישער צושטאַנד האָט אַרויסגערופן מיטגעפיל. אַלע האָבן אויסגעזען ווי לעבעדיקע מתים. כאָטש ביים ענדיקן די אַרבעט האָט יעדער איינער זיך געמוזט גוט אַרומרייניקן אין דער דו־שהאַלע, צוליב היגייעני־שע טעמים. אָבער נאָך אַ טאָג אַרבעט, האָט יעדער איינער געטראָגן אין זיך דעם גיפּט פון די געפערלעכע כעמישע שטאַפּן.

דעם דאָזיקן אַוונט האָט מען קיינעם נישט באַדאַרפט דערמאָנען צו גיין שלאָפן. די מער רירעוודיקע האָבן געטענהט, אַז מען דאַרף עפעס טאָן, כדי באַצייטנס זיך צו ראַטעווען פון דאַנען. אָבער צו קיין טאַלק זענען זיי נישט געקומען. די צווייטע נאָכט אין קוואַרטיר־הויז קריפטל א. מ. האָט אויס־געזען ווי אַ שלאַכטפעלד, אין אַ פינצטערער נאָכט, נאָך אַן הריגה. עס האָבן זיך געהערט די קרעכצער־ייען און שטילע געוויינען פון די געלעגערס. באַלד באַגינען איז דער אויפזעער ווידער געקומען זיי וועקן, כדי צו גיין טרינקען קו־מילך, ווי די יעקעס האָבן עס גערופן.

— דאָס טרינקען קו־מילך — האָט ער געזאָגט — איז נויטווענדיק פאַר אייך אַלעמען. דאָס זענען פאַרשריפטן פון די פּאַבריק־דאָקטוירים. זיי האָבן גלייך פאַרשטאַנען מיט וואָס אַזעלכע פאַרשריפטן שמעקן. און איינער פון זיי, דער פּלאַפּלער, ווי מ'האָט אים גערופן, האָט זיך אויפ־געכאַפט :

— איך וועל לערנען מיט די יעקעס בלק. זאָלן זיי נישט מיינען, אַז מיר וועלן זיך לאָזן פירן ווי שעפּסן צו דער שחיטה. זיי האָבן אונז ווידער אָפּגענאַרט, אַז מיר וועלן אַרבעטן ביי אונזערע פּאַכן. און געשיקט האָבן זיי אונז צו די גיפּט־פּאַבריקן. מיר האָבן גוט געזען נעכטן, ווי מען האָט

אָוועקגעפירט אויף די טראַגעס פאַרגיפטעטע. ווער ווייסט וויפל יונגע
לעבנס זיי האָבן שוין אַזוי פאַרסטמט...

באַלד נאָכן מילד־טרינקען זענען זיי ווידער געפירט געוואָרן צו דער
באַן, און דאָרט האָט הענעך געלאָזן פאַלן אַ וואָרט, אַז מען דאַרף זיך צו־
נויפרעדן און זען עפעס צו טאָן. אין דער פאַבריק האָבן זיי דאָסמאַל באַ־
מערקט עטלעכע קעטשלעך פון דער גיכער הילף. זיי האָבן אָפגעפירט די
פאַרגיפטעטע פון די נאַכט־שיכטן. אַלע זענען געווען צערודערט. אָבער
די פאַבריק־היטער האָבן עס גלייך באַמערקט, און האָבן זיי אָפגעפירט אין
אַנדערע באַטריבן. אָבער דערמיט האָט זיך עס גאַרנישט געענדיקט. דאָ
האָט זיך דער קאַמף אָנגעהויבן.

תיכף נאָך דער אַרבעט אין קריפטל, זענען זיך צוזאַמענגעקומען אַ
פאַר חברים, אַרומצורעדן די ערנסטע לאַגע וואָס שייך די פאַרגיפטונגען.
יעדער איינער קומט צום זעלבן אויספיר, אַז די פאַבריקן אין העכסט א. מ.
זענען פאַקטיש טויט־פאַבריקן. קודם מוז געשאַפן ווערן אַ קאַמיטעט פון
דער גרופע אין אַ צאָל פון 23 פּערזאָן. צוויי זענען אַנטריגען און מען רעכנט
זיי נישט מער. עס קומט צוגיין אַ חבר און גיט איבער, אַז דריי אַרבעטער
זענען נישט אַהיימגעקומען, צווישן זיי — דער פּלאַפּלער. האָט מען זיי
שוין געפירט, פאַרסטמטע, ערגעץ וווּ אין אַ שפּיטאַל ?

מען האָט זיי געדראָט מיט כלערליי שטראַפן, זיי האָבן אָבער געקעמפט
האַרטנעקיק. דער קאַמף איז פאַרגעקומען אין די באַטריבן גופא. הענעך איז
אפילו אָפגעפירט געוואָרן אין שפּיטאַל, ווייל אויך אים האָט די פאַרגיפטונג
דורכגעדרונגען די קליידער. ווען ער האָט זיך נאָך עטלעכע טעג צוריק־
געקערט אין פאַבריק, האָט זיי דער בירגערמייסטער פון שטעטל, אַליין אַ
„פאַציפיסט“, צו וויסן געגעבן, אַז די פּאַליציי האָט אַ פאַראַרדענונג צו
אַרעסטירן דעם קאַמיטעט, און איינער פון זיי גופא האָט זיי פאַראַטן. איז
תיכף באַשלאָסן געוואָרן, אַז ווער עס קאָן, זאָל מאַכן פּליטה.

אַזוי זענען הענעך מיט זיין חבר דובטשע אָנגעקומען קיין בערלין.
דאָרט האָט שוין עקזיסטירט אַ י. ל. פּרין־פאַראיין, און מען האָט זיי אויפ־
גענומען זייער וואַרעם. זיי האָבן באַקומען אַרבעט ביי זייערע פּאַכן. דובטשע
איז אינגליכן אָוועק אין אַן אַנדערער שטאַט, צו זיינס אַ קוויזן. הענעכען האָט

דער פארזיצער פון פאראיין, חבר זלמן רובאשאָוו (דער שפעטערדיקער נשיא פון ישראל, זלמן שזר), געראַטן :

— אַזוי ווי דו ביסט נאָך מינדעריאַריק, איז בעסער נישט צו ענדערן דעם נאָמען, וואַרום אַלס רוסישער אונטערטאָן, וועט דיר דער שפּאַנישער קאָנסול געבן פּאַפּירן.

אַזוי איז טאַקע געווען. הענעך האָט אין בערלין צוריקגעפונען אַ סך חברים פון לאַדזש. אָבער איינמאַל זענען אין מיטן דער נאַכט געקומען צו הענעכן צוויי פּאַליציי־אַגענטן, אויסלעגטימירט אים און אַוועק־געפירט אין תּפּיסה. 21 טעג איז הענעך געזעסן איינער אַליין אין אַ צעלע. שפעטער האָט מען אים אָפּגעשיקט מיטן עטאַפּ צוריק קיין קריפּטל. דער „פּאַציפּטישער“ בירגערמייסטער האָט זיך איינגעשטעלט פאַר אים. מען האָט אים אָבער געשיקט אין די תּפּיסות פון האַנאווער, קאַסעל. דאָס גע־ריכט האָט אים געמשפּט און פאַרמשפּט אַלס פאַראַט, צו שיקן אין געפּאַנגען־לאַגער אין וואַרמס אַם רהיין.

אַזוי איז הענעך געשטאַנען פאַרן קריגס־געריכט — אַזאַ שרעק האַבן זיי אָנגעוואַרפּן אויף די שקלאַפּן־אַרבעטער פון דער גיפּט־פּאַבריק. דער ריכטער ווענדעט זיך צום „פאַרברעכער“ :

— זי האַבן פאַראַטן דויטשלאַנד...

הענעך האָט זיך פאַר שרעק צעוויינט, איז געפּאַלן. ער איז שוין גע־ווען אויסגעמאַטערט פון די אויספאַרשונגען. ער איז נאָך קיין גאַנצע 18 יאָר נישט אַלט געווען. אַוועק פון דער היים כּמעט אַ קינד. מער האָט ער דעם אכזריותדיקן ריכטער נישט געזען. דעם פּסק־דין האָט אים דער אַדוואַקאַט געבראַכט אין דער צעלע אַריין: פאַרמשפּט, געשיקט צו ווערן אין געפּאַנגען־לאַגער פון וואַרמס אַם רהיין.

— ווען איר זענט נישט מינדעריעריק — האָט אים דער אַדוואַקאַט דערקלערט — וואַלט איר פאַרשיקט געוואָרן אויף שווערער אַרבעט. דאַרט איז ערגער ווי אין סיביר.

ווען הענעך איז געבראַכט געוואָרן אין וואַרמסער לאַגער, איז ער געווען איבעראַשט און צערשאַקן. דאַרט האַבן זיך געפונען איבער אַ האַל־בער מיליאָן קריגס־געפּאַנגענע, פּראַנצויזן, ענגלענדער, רוסן. הענעכן האַבן זיי אַריינגעשליידערט אין אַ באַראַק צווישן די רוסן. דאַרט האָט ער אויך באַקאַנט אַ ייִדיש־רוסישן געפּאַנגענעם, אַ געוויסער ריזשי, אַ טייערער

יאט, אביסל עלטער פון הענעכן. יענער האָט אים געטרייסט, געהאַלפן צו-
פּאַסן זיך צו די שווערע באַדינגונגען פון ביטערן לאַגער-לעבן. ביז עס
איז אין איינעם אַ טאַג אויסגעבראַכן אַ רעוואַלט צווישן די רוסישע גע-
פּאַנגענע. פון די באַראַקן האָט מען געהערט געשרייען :

— זאַל לעבן די אַקטאַבער-רעוואַלוציע !

די געפּאַנגענע רוסן האָבן זיך אויך גענומען אַפּרעכענען מיט זייערע
אייגענע אַפיצירן, דערמאַרדעט עטלעכע, ווייל זיי זענען זיך מיט זיי נאָך
פריער שלעכט, אכזריותדיק באַגאַנגען.

אַזוי איז הענעך באַפרייט געוואָרן פון דער דייטשער שקלאַפּעריי.
ער האָט באַקומען אַרבעט אין דער שטאַטישער טראַמוויי-געזעלשאַפּט,
די פּאַליציי האָט אַלץ פּאַרלאַנגט, אַז ער מוז זיך מעלדן צוויי מאַל
אין טאַג. כאַטש אַ רוסישער אונטערטאָן, האָט ער נאָך געהאַט אַ גליק, וואָס
ער איז געבוירן אין פּוילן. אַז נישט וואָלט מען אים אַפּגעשיקט צוזאַמען
מיט אַלע רוסן, אויפן פּאַרלאַנג פון דער נייער קאָמוניסטישער רעגירונג
אין מאַסקווע.

הענעך האָט איצט צייט געהאַט דורכצוטראַכטן אַלע זיינע חלומות,
אידייען. ער האָט שפּאַצירט איבער דער שטאַט וואַרמס, איז אַוועק אויפן
יידישן בית-עולם, וווּ עס רוט דער גרויסער, הייליקער ייד רש"י, געבוירן
אין 1040 און נפטר געוואָרן אין 1105. דאָס האָט אים צוריקגעפירט צו
זיין אַלטן יידישן שטאַם, אַרויסגערופן אַן אַ שיער זכרונות פון חדר און
אַ נאַסטאַלגיע צו דער אַלטער היים אין יענדזשעווי און אין לאַדזש, וווּ
ער האָט געלאָזן זיין גאַנצע משפּחה. ווען ער איז איינמאַל אַהיימגעקומען צו
זיך אין צימערל, האָט ער, צו זיין גרויסער איבעראַשונג, געפונען אַ בריוו
און אַ פעקל פון זיינע עלטערן. זיי בעטן אים ער זאל קומען צופאַרן. עס
איז נאָך דער מלחמה נישט אַזוי לייכט געווען צו פאַרן מיט די באַנען.
ער האָט געבעטן אַ דערלויבעניש, און ער האָט זי אינגיכן באַקומען.

געזעגנט זיך מיט דער באַלעבאַסטע פון זיין צימער אין פעפליגהיים,
דאָס איז אַ צען מינוט מיטן טראַמוויי פון וואַרמס, האָט ער זיך געלאָזן
אַהיים, קיין לאַדזש. די ריזע האָט געדויערט שיינע טעג. עס זענען געווען
נייע גרענעצן, וויזעס, פּאַפּירלעך, ביז ער האָט זיך דערקריגן צו זיין
היימשטאַט.

און אַט איז ער ווידער אין די אַרעמס פון זיין מוטער, פאַטער, שוועס-טערן און ברודער. ער האָט מיטאַמאַל פאַרגעסן אין אַלע זיינע דורכגע-לעבטע צרות, זייט ער האָט זיי אַלעמען פאַרלאָזן. די פרייד איז געווען נישט צו באַשרייבן.

אַבער פּלוצים איז אים די פרייד פאַרשטערט געוואָרן. נאָך אַ פאַר טעג זיין מיט דער משפּחה, האָט זיך געמאַלדן די דייטשע וואָך און געזאַגט, אַז מען זוכט אים. ווייל זיין פאַטער, ווי אַ הויז-פאַרוואַלטער, האָט אים איינגעמאַלדן, און אַזוי אַרום האָבן די יעקעס, וואָס זענען נאָך געווען אין לאַדזש, אים אַנטדעקט. די פּאָליציי האָט אים געפירט איבער די לאַדזשער גאַסן, ווי אַ פאַרברעכער, און דאַן — פון איין תּפיסה אין דער אַנדערער. אַבער זיין פאַטער האָט זיך אויסגעקענט אין די יורידישע דרייד-לעך, און ער האָט אים אינגיכן באַפרייט.

זייט דעמאַלט האָט הענעך מער נישט געקענט איינזיצן אויף אַן אַרט. עס האָט אים געטראָגן אין דער וועלט אַריין, און גאָר אינגיכן האָט ער ווידער פאַרלאָזן זיין היים. דאָס מאָל — מיט גרויס האַרצווייטיק, ווי ער וואַלט געהאַט אַ פאַרגעפּיל, אַז דאָס איז שוין דאָס לעצטע מאָל, ווי ער זעט זיי.

דאָס צוריקפאַרן קיין דייטשלאַנד, איז נישט געווען ווי תּמיד. אויף דער באַן האָט ער געזען, ווי אויף די פּנימער פון די מענטשן ליגט אויס-געגאַסן שרעק, ווי ערב גרויסע געשעענישן. מען האָט שוין געפּילט אין דער לופּט, אַז דייטשלאַנד פון ווילהעלם ברעכט זיך צוזאַמען. עס איז גע-ווען אַ יאָר נאָכן אויסברוך פון דער רוסישער רעוואָלוציע, אין אַקטאָבער 1917. און שוין שמועסט מען אין די בערלינער פּאַבריקן, וווּ הענעך האָט געאַרבעט, אַז לאַנג וועט עס שוין נישט דויערן. אין בערלין גופּא איז גע-ווען שטיל, שוין צו שטיל. מען האָט נאָר געהערט, אַז צווישן די מאַטראָסן אין האַמבורג קומען פאַר טומלענישן.

אין חודש נאַוועמבער 1918 האָט קייסער ווילהעלם אַבדיקירט און עס איז געשלאָסן געוואָרן אַ וואַפּנשטילשטאַנד מיט די מערב-מאַכטן, פּראַנקרייך, ענגלאַנד, אַמעריקע. דער מערב-פּראַנט האָט זיך איינגעבראַכן. עס האָבן זיך געצויגן לאַנגע מאַניפעסטאַציעס איבער די גאַסן פון די גרויסע דייטשע שטעט. די לינקע פּאַרטייען האָבן געפּאָדערט די מאַכט, בראש מיט דער ספּאַרטאַקוס-באַוועגונג. אין זייער שפּיץ איז געשטאַנען דער אַלטער

אַרבעטער-טוער, דעפוטאַט, פון רייכסטאָג, קאַרל ליבקנעכט, און צוזאַמען מיט אים — ראָזאַ לוקסענבורג. עס האָט לאַנג נישט געדויערט און די דייטשע הענקערס האָבן זיי דערמאַרדעט. מען האָט זייערע טויטע קער- פּערס געפונען אין בערלינער קאַנאַל. די מאַכט האָט איבערגענומען די סאַציאַליסטישע שיידעמאַן-נאַסקע רעגירונג; כאַטש עס זענען אין עטלעכע דייטשע „לענדער“ אויסגעבראַכן אויפשטאַנדן, ווי אין בייערן. קיין האַפט האָבן זיי נישט געהאַט. זייער לעבנס-דויער איז געווען אַ קורצער. דייטש-לאַנד איז אין די נאָך-מלחמה-יאָרן כסדר געוואָרפן געוואָרן אין קאַנזולסיעס. צווישן די יידישע קרייזן זענען געווען פאַרשידענע שיטות. אַ שטיקל צייט האָט זיך געקאַכט און גערודערט אין די יידישע קלובן און אין דער באַרימטער „ראַמאַנישער קאַפּע“, וווּ מען האָט געזען אַזעלכע וויכטיקע פּערזענלעכקייטן, ווי זלמן רובאַשאָוו (זלמן שזר), מאַרק יאַרבלום, זלמן שניאָור, פּיל יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, שרייבער, עס האָט זיך גע- שאַפן אַ קרייזל פון יידישע אינטעליגענטן, אַרבעטער, אָבער לאַנג אין בערלין האָבן זיי נישט געהאַט בדעה צו פאַרבלייבן. אויך הענעך איז גע- ווען צווישן זיי, און זיי האָבן באַשלאָסן צו ווענדן זיך צום פּראָוויזאָרישן פּראַנצויזישן קאַנסולאַט נאָך אַ רייע-דערלויבעניש קיין פּראַנקרייך. דער פּראַנצויזישער קאַנסול האָט זיי זייער פּריינטלעך אויפגענומען און האָט זיי געזאַגט:

— כדי צו באַקומען אַ וויזע, מוזט איר ברענגען אַ פּאַס פון פּוילישן נאַציאָנאַלן קאַמיטעט. אַזאַ קאַמיטעט האָט שוין דעמאַלט עקזיסטירט אין בערלין, כאַטש אין פּוילן גופא איז נאָך נישט געווען קאַנסטיטואירט קיין פּוילישע רע- גירונג. מען האָט זיי געגעבן אַ פּאַס מיטן תנאי, זיי זאָלן זיך צושטעלן צום מיליטער אין פּאַריז, וווּ עס האָבן זיך שוין געפונען רעקרוטירונג- ביוראַען. איידער זיי האָבן זיך געלאָזט אין וועג אריין, איז שוין געווען פּרילינג.

*
**

געקומען קיין פּאַריז, האָבן זיך יידן געלאָזט זוכן, דאָס באַרימטע „פּלעצל“. דאָרט טרעפט מען אַ ייד, מען פרעגט זיך נאָך, וואָס מען קען טאָן אין אַזאַ שטאַט ווי פּאַריז. צו די פּוילישע רעקרוטירונג-ביוראַען

זענען זיי פארשטייט זיך, נישט געגאנגען. זיי האבן אצינד געלעבט אינם לאַנד, וואָס איז אַרויס אַ זיגערין אין דער בלוטיקער מלחמה, אַ לאַנד, וואָס האָט פאַרלוירן אויף די שלאַכט־פעלדער פון ווערדען עטלעכע מיליאָן פון אירע זין, און דאָס לאַנד האָט זיך ווידער גענויטיקט אין אַרבעטס־הענט. דעם 1־טן מאי זענען אַלע אַוועק אויף דער מאַניפעסטאַציע אויפן פּלאַץ רעפּובליק. די דעמאָלטיקע פּאָנקאַרע־רעגירונג האָט אַרויסגעשיקט פּאַליציי, מיליטער קעגן די דעמאָנסטרירנדיקע אַרבעטער. אָבער אויך זיי האָבן זיך פאַרברידערט מיט די מאַניפעסטאַנטן. האָט דער פּאַריזער מיליטער־קאָמענדאַנט, גענעראַל גורא, צוריקגעצויגן דאָס מיליטער און געשיקט די שוואַרצע סענעגאַלער טרופן. דער פּלאַץ רעפּובליק איז פאַר־גאַסן געוואָרן מיט אַרבעטער־בלוט. דאָס איז געווען זייער ערשטער מאי אין פּאַריז אין 1919.

הענעכען האָט עס אינסטיגקטיוו געפירט צו דער אַרבעטער־סביבה, פּונקט ווי אין זיין שטאַט לאַדזש. ער האָט דאָרט אויך געפונען אַ בחור פון זייער הויף אין לאַדזש, דעם חבר גאַלדבערג. איינער אַ חבר, דזשאַ־לאָוסקי, האָט אים פאַרשאַפן אַ פּלאַץ אַלס געהילפֿס־דירעקטאָר אין אַ ייִדיש־אַמעריקאַניש געשעפט פון מלחמה־זאַכן; ווייל די אַמעריקאַנער אַרמיי האָט, קומענדיק העלפן דאָס לאַנד מיט געווער אין האַנט, צו באַזיגן די דייטשן, אַנגעברענגט פון כל טוב. ס'האָט געהייסן „אַמעריקאַנער סטאַק“, און יידן האָבן דערביי געמאַכט נישט קיין שלעכטע געשעפטן. הענעך האָט זיך אויך פלייסיק גענומען לערנען פּראַנצויזיש. און אין גיכן האָט ער זיך אויך געקענט אַריינפאַסן אין אַ פּראַנצויזישער סביבה.

אין דעם טאַג, ווען הענעך האָט איבערגענומען זיין אַרבעט אין דער פאַרשטאַט איוורי, האָט אים חבר דזשאַלאָוסקי געראַטן צו ענדערן אַביסל זיין נאָמען פון הענעך אויף — הענרי. דער באַלעבאַס פון געשעפט איז געווען זייער צופרידן פון זיין פלייסיקער אַרבעט. ער האָט פאַרלאַנגט, אַז יעדן שבת זאל הענרי, צוזאַמען מיטן חבר פּיליפּ (דזשאַלאָוסקי) קומען צו אים. דאָס געשעפט איז דאָך שבת טיי ווי געווען געשלאָסן. דער באַלעבאַס, גערופן האָט ער זיך שיינבערג, איז געווען אַ פּרומער ייד. די אַרבעט איז נישט געווען קיין שווערע. ער האָט אָבער אַרויס־געוויזן אַ סך איניציאַטיוו. דער באַלעבאַס האָט עס גוט באַמערקט און ער האָט אים איינמאַל פאַרגעלייגט צו מאַכן אַ ווייזע אין דער פּראָווינץ.

ווארום אויך אין נאָרד־פּראַנקרייך, אין רוֹבע, האָט דער שיינבערג פּאַר־
מאַגט אַ גרויסן לאַגער פון פּאַרשידענע סחורות, פון די „אַמעריקאַנער
סטאַקן“. דער זון שיינבערגס האָט הענרין פּאַרגעלייגט ער זאָל אויף
אַ געוויסע צייט איבערנעמען די פּאַראַנטוואַרטלעכקייט פּאַר דעם סחורה־
לאַגער. הענרי האָט זיך אַרומגעטראָגן שטענדיק אין קעשענע מיט אַ
ווערטער־ביכל, כדי צו פּאַרפּולקאַמען זיך אַלץ מער אין פּראַנצויזיש,
געלעבט אַ לענגערע צייט אין רוֹבע, בלויז צווישן פּראַנצויזן, און דאָס
האַט אים פיל מער געהאַלפן זיך צו פּאַרפּולקאַמען אין דער שפּראַך.
צוריקגעקומען קיין פּאַריז, אין זיין האַטעל־צימער, האָבן זיי דאָרט
נישט געגלייבט זייערע אייגענע אויערן, הערנדיק רעדן הענרין אין אַ
קאַרקטן פּראַנצויזיש. ס'איז געווען ערב דעם קריסטלעכן ניי־יאָר 1920.
און דאָ באַקומט ער פּלוצים אַ טעלעגראַמע פון זיינע עלטערן אין לאַדזש,
ער זאָל תיכּף ומיד פּאַרן ביז דער פּוילישער גרענעץ און אַפּוואַרטן
זיין ברודער. דאָס איז געווען זיין ברודער זעליק, דער ישיבה־בּחור,
וואָס האָט שוין געהאַט אַ היתר הוראה. ווער זאָל זיך עס געווען ריכטן,
אַז אויך זיין פרומער ברודער לאַזט זיך אין דער וועלט אַריין?
אַרויסבאַקומען אַ וויזע, האָט זיך הענרי געלאָזן איבער גרענעצן,
ביז קיין קאַטאַוויץ, אַפּצוואַרטן זיין ברודער. די באַנען זענען פול גע־
ווען מיט פּראַנצויזיש מיליטער, וואָס האָט באַזעצט, ווי באַקאַנט, די
רהיין־געביטן, נאָכן ווערסאַילער שלום־אַפּמאַך, נאָכן צוזאַמענברוך פון
קייסער ווילהעלם. געשלעפט זיך צוויי טעג, איז הענרי אַנגעקומען צו
דער נייער פּוילישער גרענעץ. עס איז אָבער שווער געווען פּאַרן ברודער
דורכצושמוגלען זיך. האָט זיך הענרי געווענדעט צו דער יידישער גע־
מיינדע פון קאַטאַוויץ. תיכּף האָבן זיי נאָכגעזוכט, צי אַזאַ בחור איז
אַמאָל נישט אַריינגעפאַלן אין תּפּיסה, וועלנדיק שוואַרצן די גרענעץ.
אַזוי האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזן. ער האָט געהאַט דערקלערט, אַז ער
פּאַרט צו זיין קוויזן קיין בערלין. איז ער אפשר שוין אין בערלין?
איז הענרי גלייך אַהינגעפּאַרן. ער איז אויך דאָרט נישט געווען,
ביי זיין קוויזן אין בערלין. ער האָט זיך אָבער דערוויסט, אַז אַן אַרטאָ־
דאָקסישע אַכסניה נעמט אויף די אַלע בחורים, אַנטלאַפענע פון פּוילן.
און דאָרט האָט ער געפּונען זיין ברודער זעליק.
זייער צוזאַמענטרעף איז געווען אַ געמיש פון פּרייד און געוויין.

נאך אזויפיל אפגעלאפענע יארן. קודם האט ער באשלאסן, אז ער מוז אראפזאָרפן פון זיך זיינע אלטע מלבושים פון אַ ישיבה-בכור. ער איז אוועק מיט אים אין גרויסן טיץ-געשעפט פון בערלין. אַרויסקומענדיק פון דאָרט, איז זעליקן מער נישט געווען צו דערקענען. געקומען צום בערלינער קוזין אַהיים, האָט יענער נישט געגלויבט זיינע אויגן:

— וואָס מלבושים קענען מאַכן פון אַ מענטש!

אַפגערוט זיך אַ שטיקל צייט אין בערלין, האָבן זיי זיך געגרייט צוריקפארן קיין פאַריז, און צוויסן געטאָן די עלטערן אין לאַדזש דער-וועגן. עס האָט זיך אָבער פּלוצים אויפגעהויבן דער שטורעם אין בערלין גופא — די רעוואָלוציאַנערע איבערקערעניש פון 9-טן נאָוועמבער. איז אַפגעשלאָסן געוואָרן יעדער אַרויספאַר. די שטאָט איז געווען באַ-לאַגערט פון באַריקאָדן. מענטשן זענען געפאַלן אין די גאַסן. ביז ענד-לעך האָבן שיידעמאַן און נאָסקע גענומען די מאַכט אין זייערע הענט.

נאָך די מוראדיקע טעג האָבן הענרי און זיין ברודער פאַרלאָזט די שטאָט, זיי האָבן זיך אַפגעשטעלט אין קעלן, ביי זייערע פריינט נוטקע-וויטש. דאָרט האָבן זיי פאַרבראַכט די ערשטע טעג פּסח. זיי זענען צוריק אריינגעפאַלן אין אַ הימישער אַטמאָספּער, אין אַ יום-טובדיקייט. אזוי האָבן זיי ביסלעכווייז פאַרגעזעצט די רייזע קיין פאַריז. און דאָ איז ווידער געשטאַנען אַ שטיין אין וועג — אַ וויזע פאַרן ברודער. האָבן זיי זיך געלאָזן דורך קרומע וועגן, אויסצומיידן די פראַנצויזישע גרענעץ-וואַך. זיי זענען נישט געווען די איינציקע. פיל יידן האָבן דעמאָלט געשמוגלט די גרענעץ אויף אַזאַ אופן.

אָבער אין פאַריז איז ווידער שווער געווען — ווי אזוי לעגאליזירן דעם ברודער? איז, נאָך אַ לאַנגן ישוב הדעת, באַשלאָסן געוואָרן אַריינ-צופאַרן קיין בריסל, אין בעלגיע, וווּ ס'וועט אפשר זיין לייכטער איינצו-אַרדענען זיך. דאָרט איז דעם ברודער זעליק געלונגען צו געפינען אַ יידישע סביבה ביים רב פון בריסל. דער רב האָט אים אויפגענומען מיט דער גאַנצער וואַרעמקייט. זעליק האָט צוזאַמען מיטן רב'ס זון געלערנט, און זעליק האָט דאָרט אויך געפונען באַשעפטיקונג אַלס העברעאישער לערער. הענרי איז נאָך פאַרבליבן אַ שטיקל צייט אין בריסל מיטן ברוי-דער, ער האָט געאַרבעט ביי מאַראַקיינערי. אָבער הענרי האָט עס צוריק-

געצויגן קיין פאריז, צו זיינע חברים פון דער סינדיקאלער באוועגונג. דאָס איז שוין געווען אָנהייב 1921 יאָר.

אָזוי איז הענרי, נאָך אַ לאַנגן גלות אַפריכטן אין דייטשלאַנד, צווישן די רעוואָלוציאַנערע ברויזן פון דער ספּאַרטאַקוס-פּאַרטיי, מיט קאַרל ליב-קנעכט און ראָזאַ לוקסענבורג, צוריקגעקומען קיין פּאַריז. דאָס האָט אים דערמאָנט אין גרויסן יידיש-דייטשן דיכטער היינריך היינע, וועלכער איז אַוועק אַפריכטן גלות אין פּראַנקרייך, געיאָגט פון דער פּרייסישער פּעאַדאַ-לער מאַכט, אין יאָר 1831. דאָרט האָט ער געשאַפן זיין פּאַעמע, גע-ווידמעט דעם פּראַנצויזישן פּאַלק, וווּ ער וואָרנט קעגן דעם ווילדן דייטשן גענאַסיד-אינסטיטוט, אַז — אפילו אין בויך פון זיין מוטער, איז דאָס קינד שוין אַ סאָלאַרטעסק, אַזאַ נביאות האָט היינע געזאָגט מיט איבער הונדערט יאָר פּריער.

דאָס לאַנד, וואָס האָט פּראַקלאַמירט מענטשן-רעכט, איז פאַר די געיאָגטע יידן, גע'ונדניקעס, דעמאָלט געווען אַן אַזיל, אַנטלויפנדיק פון מזרח-אייראָפּע. דאָ האָט הענרי צוביסלעך גענומען בויען זיין נייע היים. ער האָט אויך גישט פאַרגעסן זיינע צוואַנגן — זיין ברודער און פּריינט ראַטשטיין אַריבערצונעמען קיין פּראַנקרייך, אויף אַ לעגאַלן אופן. ער האָט זיי פאַרזאָרגט מיט אַרבעט אין דער אַטעליע, וווּ ער איז געווען באַשעפטיקט אַלס מאַראַקניער. אָבער זיין ברודער זעליק איז אַלץ שווער געווען זיך צו עמאַנציפירן, פאַרלאָזן זיין וועלט פון תּלמוד. ער איז פאַרבליבן אַפּגע-שלאָסן אין זיין וועלט. אויך האָבן זיך די עלטערן שטאַרק מצער געווען, וואָס ער האָט זיי גישט געשריבן קיין ברייזל. וויל איז דער זעלבער צייט האָבן די עלטערן פאַרלאָנגט, אַז די ברידער זאָלן אויך זייער יינגסט שוועס-טערל אסתר, אַריבערנעמען קיין פּאַריז.

מיטן פאַרלאָזן פון דער יינגסטער טאַכטער די היים, איז זיי דאָרט אומעטיק געוואָרן. זיי האָבן שוין פאַרמאָגט דריי קינדער אין דער פרעמד. דאָס איז געווען אין יאָר 1923.

הענרי איז דעמאָלט געווען זייער אַקטיוו אין פּאַליטישן לעבן. אים איז אויסגעקומען, אַלס קאָמיטעט-מיטגליד פון זיין סינדיקאַט, אַנטוילצור-נעמען אין פאַרשידענע פּאַבריק-אַקציעס. עס האָט פאַר אים אַ שיינ גע-טאָן אַ שטיקל היים, מיטן האָבן לעבן זיך אַ ברודער און אַ שוועסטער. און דאָ איז פאַרגעקומען אַזאַ מעשה: אסתרל האָט זיך בא-

קענט מיט אַ בחור, וועלכער האָט אַנומלט געאַרבעט צוזאַמען מיט הענרי אין בריסל. דאָס איז געווען אַ געוויסער משה אהרן באַרנשטיין. ער האָט זיך פאַרליבט אין אַסתרן. און ווען אַסתר איז נאָך אַ געוויסער צייט אַהיימ-געפאַרן קיין לאַדזש, האָט דער בחור צוויסן געגעבן זיינע עלטערן און זיי געבעטן זיי זאָלן פאַרן קיין לאַדזש פון וואַרשע, וווּ זיי האָבן געווינט, זיך באַקענען מיט דער כלה און מיט אירע עלטערן. די כלה איז זיי געפעלן און אַזוי אַרום איז אינגיכן געשריבן געוואָרן תנאים, מיט מזל. דאָס איז געווען אָנהייב 1924. זיי האָבן אַסתרן פאַרבעטן צו זיך קיין וואַרשע, און זי האָט זיך דאָרט באַקענט מיט דער גרויסער משפּחה פון די באַרנשטיינס, דרייצן קינדער, קיין עין הרע. נאָכן אָפּפרייען זיך מיט די מחותנים אין וואַרשע, נאָכן אָפּפרייען זיך מיט די עלטערן אין דער היים אין לאַדזש, האָט זי זיך אומגעקערט קיין פאַריז, ווארום משה אהרן האָט שטאַרק גע-בעקט נאָך איר. משה אהרן און איר ברודער הענרי האָבן זי אָפּגעוואַרט. אַסתרל מיט איר באַשערטן האָבן שוין פאַרגעזען אַ באַשטימטע דאָטע פאַר זייער חתונה. ער האָט אין פאַריז געהאַט אַ פעטער, אפרים באַרנשטיין, און דער פעטער האָט פיל געהאַלפן דאָס יונגע פאַר פירן זיי מיט מזל צו דער חופּה. עס האָט אַלעמען זייער וויי געטון, וואָס אַסתרלס עלטערן האָבן נישט געקענט קומען צו זייער טאָכטערס חתונה. בשעת דער חופּה האָבן אירע ברידער, יעדער איינער אין זיין ווינקל, שטיל פאַרגאַסן אַ טרער. די גאַנצע משפּחה האָט פריילעך פאַרברענגט. נאָכן פיינעם מאָל-צייט, וואָס משה אהרנס פעטער און מומע האָבן זייער ברייט צוגעגרייט, יידישלעך, אַזוי ווי אין דער אַלטער היים.

אַ דאָנק אַסתרלען, האָבן ביידע ברידער זיך אָנגעהויבן פילן היימי-שער אין דער פרעמד. אין יענער צייט האָבן די קינדער אויך באַקומען אַ ידיעה פון די עלטערן, אַז זיי פאַרן זיך באַזעצן אין ארץ ישראל. זיי האָבן דערביי געהאַט די כונה, אַז מיט דער צייט וועלן אפשר אויך זייערע קינדער קומען קיין ארץ ישראל. אָבער צוליב פאַרשידענע טעמים, איז זייער פראַיעקט נישט מקוים געוואָרן. די קינדער האָבן אָבער נישט פאַרגעסן צו העלפן זייערע טאָטע-מאַמע, לויט זייערע יכולתן.

צו דער צייט האָט זיך הענרי באַקענט מיט אַ וויל מיידל פון אַ שיי-נער משפּחה. געשען איז עס אַזוי : ער איז איינמאָל געגאַנגען זען טשאַרלי טשאַפּלינס אַ פּילם. דאָס איז געווען פּרילינג-צייט. אַזוי געמיטלעך, איינער

אליין, האָט הענרי פּאַרלאָזט דעם סינעמאַ. איז געבליבן שטיין אין דרויסן, אויפן בולוואַר. איז פּלוצים אַראָפּגעפּאַלן אַ רעגן און דער עולם, וואָס האָט געשטראָמט דורך די ברייטע טירן, האָט זיך אַ רגע פּאַרהאַלטן אונטער די דעכלעך פּון אַ מאַגאַזין. צוויי מיידלעך, אַנגעטאַן פּרילינגדיק, האָבן זיך פּאַרהאַלטן און הענרי האָט זיי פּאַרגעלייגט זיך צו שטעלן אונטער זיין רעגן־שירעם. זיי האָבן זיך געוואַקלט, האָט ער זיי פּאַרגעלייגט דעם שירעם אַהיימצווייך, און האָט נאָך צוגעגעבן :

— געמט, איך וועל קומען צו איך אָפּנעמען...

זיי האָבן געלאַכט, געדאַנקט ; און גראָד איז אַנגעקומען דער אויטאָ־בוס, זענען זיי גיך אַ לויף געטאַן און זענען אַוועק. הענרי האָט זיי גוט געדענקט די צופעליקע באַקאַנטע. ווייל ער האָט זיי איינמאַל ווידער געזען שפּאַצירן. זיי האָבן זיך בלויז באַגריסט. וואָלט כאָטש איינע פּון זיי געווען אליין, אָן דער חברטע. איז איינמאַל פּאַרגע־קומען אַ קולטור־אונטערנעמונג. עס זענען אַרויסגעטרעטן די באַרימטע יידישע אַרטיסטן פּון פּוילן, מ. קיפּניס און די זינגערין זעליגפּעלד. אויף אַזעלכע אַוונטן האָט הענרי און זיין ברודער קיינמאַל נישט פּאַרפּעלט צו גיין. דער זאַל פּון דער „סאַסיעטע סאַוואַנט“ איז געווען איבערפּולט. עס האָבן זיך דאָ באַגעגנט פּריינד און לאַנדסלייט אויפּן ספּעקטאַקל. און פּלוצים צווישן דעם אויפּגעהייטערטן עולם, האָט הענרי ווידער באַמערקט די צוויי פּריילינגס. דאָס האָט אים מיטאַמאַל באַרוישט. ער איז צו צו זיי, דאָסמאַל מיט מער זיכערקייט. ווייל ער איז ביז דעמאַלט נישט געווען זי־כער, צי זיי זענען יידישע מיידלעך. ער האָט זיי פּאַרבעטן צו פּאַרנעמען פּלעצער, לעבן זיך, צוזאַמען מיט זיין ברודער. זיי האָבן זיך נישט אָפּגע־זאַגט. אַזוי האָבן זיי זיך פּאַרגעשטעלט : צוויי שוועסטער, און — צוויי ברי־דער. דאָס איז געווען אין מאי 1925.

אַזאַ גליקלעכער, צופעליקער צוזאַמענטרעף אויף אַ קולטור־אַוונט ; די מיידלעך און די יונגעלייט האָבן זיך אין דעם אַוונט זייער גוט אונטער־געהאַלטן. זיי האָבן אויסגעטוישט זייערע מיינונגען וועגן די אַרטיסטן. הענרי האָט זיך איינגעקוקט אין די מיידלעך, און ביי זיך האָט ער שוין אָפּגעמאַכט, וועלכע עס געפּעלט אים בעסער. די יינגערע האָט אים זייער אימפּאַנירט.

אַרויסגייענדיק נאָכן קאַנצערט, האָבן זיי נאָך לאַנג שפּאַצירט איבער

די רושיקע פארזיכער בולווארן, ביז ס'איז געווארן שפעט. זיי האבן זיך געאיילט, די מיידלעך, כאטש צומארגנס איז געווען זונטיק, ווען מען אר- בעט נישט. הענרי האט זיי געבעטן, מ'זאל זיך טרעפן, אבער באזונדער, נישט צוזאמען. דאס מיידל, די יינגערע, איז אים אריין אין הארץ. אזוי האט זיך עס אלץ אנגעהויבן צוליבן שירעם אין רעגן, וואס הענרי האט די מיידלעך אנגעבאטן. הענרי האט אבער פריער געוואלט זיך בא- קענען מיט זייערע עלטערן, צו זען, פון וואס פארא סביבה די מיידלעך קומען.

דער ערשטער צוזאמענטרעף איז פארגעקומען ביי זייער עלטסטער שוועסטער און שוואגער. אויך זייער מוטער איז בייגעווען, ווארעם דער פאטער זייערער איז גראד נישט געזונט געווען. דאסמאל האט שוין הענרי ארויסגעוויזן אביסל מער דרייסטקייט צום מיידל, ווי זי וואלט שוין געווען זיין כלה. ער האט איר געזאגט, דעם מיידל :

— איר רופט זיך מאַניע, און מייך עלטערע שוועסטער רופט זיך אויך מאַניע.

זיי זענען געזעסן ביים טיש, אנגעשטעלט מיט כיבוד, אין אַ געמיטלע- כער אַטמאָספּער. ער האט זייער געוואלט קענען איר פאטער און האט זי געבעטן, אז ער וויל גיין מיט איר צוזאמען אין שפיטאל. אין אַ שבת נאָכ- מיטאָג זענען זיי אוועק, און ער איז דעם פאטער אירן זייער געפעלן. דער פאטער האט געבעטן, הענרי זאל אפטער ארויפקומען צו זיי. הענרי האט געהאלטן ווארט. דער פאטער האט זיך געבעסערט אין געזונט. ער האט די טאכטער מיט הענרין צוגערופן צום בעט און זיי געזאגט בזה הלשון :

— קינדער, איך גיב אייך מיינע הארציקע ברכות, און איך ווינטש אייך איר זאלט זיין גליקלעך.

אין איינעם אָן אַוונט זענען זיי אַלע, אויך הענריס ברודער, געווען פאַרבעטן ביי מאַניעס שוועסטער. ביים טיש האט מען שוין דאסמאל גע- רעדט וועגן ערנסטע ענינים, וועגן דער צוקונפט פון די קינדער. עס האט אויסגעזען, אז אין דער משפחה האט מען שוין פריער געהאט אַרומגערעדט דאָס אַלץ. און עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז הענרי מיט מאַניען וועלן וווינען ביי די עלטערן, נאָכן פאַרבינדן זיך ; און פאַר זעליקן מיט זיין מיידל וועט געדונגען ווערן אַ דירה באַזונדער.

אבער דער גורל האט אביסל אנדערש באשטימט. ווייל דער פאטער

זייערער האָט באַדאַרפט פּלוצים אָפּערירט צו ווערן. דאָס איז געווען
שבועות־צייט אין יאָר 1925. די אָפּעראַציע איז, ליידער, נישט געלונגען.
ער איז געשטאַרבן, און דאָס האָט דער גאַנצער משפּחה זייער שטאַרק
געטראָפּן. נאָך שבעה זיצן, איז זיך די גאַנצע משפּחה צוזאַמענגעקומען.
ביים טיש זענען אויך געזעסן ביידע חתנים, הענרי און זעליק, און ס'איז
אָפּגעשמועסט געוואָרן די זמן־חתונה. עס איז דערביי געקומען צו אַ
שטיקל מיספּאַרשטענדעניש, צום אויסטוישן אַ פּאַר שאַרפע ווערטער,
און הענריס כּלה, מאַניע, האָט זיך געפּילט זייער באַליידיקט. הענרין
האָט עס שטאַרק פּאַרדראָסן, און ער האָט זיך אָנגערופּן, אַז אין זיין קעגנ־
וואַרט וויל ער נישט מ'זאָל באַליידיקן מאַניען, בפרט נאָך די ברכות פּון
פּאַטער אויף זיין טויט־בעט. דאָ האָט דער שוואַגער מאַניעס זיך גע־
וואָרפּן שלאָגן, און אויך זעליקס כּלה האָט זיך אַריינגעמישט. הענרי האָט
אַ קלאַפּ געטון מיט דער טיר און איז אַרויס. אָבער מאַניע איז אים באַלד
נאָכגעלאָפּן. זי האָט אים באַרואיקט. עס איז אויך געקומען צו אַן איבער־
רייס צווישן זעליקן און זיין מיידל.

הענרי האָט גוט נאָכגעטראַכט — וואָס פּאַראַ כּוונות האָבן זיי געהאַט ?
און אַלץ איז אים קלאַר געוואָרן...

דעמאָלט האָבן הענרי און מאַניע באַשלאָסן זיך צו פּאַרזאָרגן מיט אַן
אייגענער וווינונג. גראַד האָט זיך געמאַכט אַ פּרייע וווינונג נישט ווייט
פּון זיין שוועסטער אסתרל. דאָס איז געווען נאָענט ביים ווענסענער וואַלד,
נישט ווייט פּון פּאַריז. עס זענען דאָרט געווען צוויי שטובן, מיט אַ קיך.
דער פּראָבלעם איז אַצינד געווען אַריינצושטעלן אַ ביסל מעבל, מיט אַלעם
נויטיקן אין אַ באַלעבאַטישקייט. ביידע יונגע מענטשן האָבן פּלייסיק
געאַרבעט, געקומען צו אַ פּאַר פּראַנק און אַלץ איז באַשאַפּן געוואָרן ביס־
לעכווייז אין זייער אויסגעחלומטער אייגענער נעסט. דעמאָלט האָט מען
באַשטימט די זמן־חתונה. חברים און פּריינט האָבן מיטגעהאַלפּן הייבן
זייער מאַראַל, ווייל זיי האָבן נאָך אַלץ נישט געקענט פּאַרגעסן די קריגעריי
אין דער משפּחה. מאַניעס מאַמע האָט זיך שטאַרק געזאָרגט פּאַר די קינ־
דער און אַלץ געטאָן צוצוגרייטן זייער חתונה. עס זענען אפילו געשיקט
געוואָרן חתונה־קאַרטן צו הענריס עלטערן קיין לאַדזש. זיי האָבן זיך שוין
דאָרט געגרייט עולה צו זיין קיין ארץ ישראל.

די חתונה־צערעמאָניע אין דער מערי איז פּאַרגעקומען, אין אַ

גליקלעכער שעה, דעם 1-טן סעפטעמבער 1925, אין פאריז, אין 11-טן אראנדיסמאן. חופה וקדושין האט זיי געגעבן דער ל'וואוויק הרב קאפ-לאן, ז'ל, דער פאטער פון היינטיקן הרב הראשי יעקב קאפלאן. דערנאך איז דער עולם געקומען זיך פארוויילן אויפן באל אין די סאלאנען פון באן-וואלעט, בולוואר די טאמפל, אין 3-טן אראנדיסמאן. פארשטייט זיך, אז די מוטער מאניעס איז געווען צופרידן און האט געשיינט פון גליק אויף דער שמחה.

דאס לעבן איז זיך געגאנגען נארמאל, אבער פון צייט צו צייט זענען געווען קליינע עגמת-נפשן, וואס זענען נאך אלץ געווען אן אפקלאנג פון קליינעם אינצידענט ביי אירע עלטערן אין הויז. אזוי איז צו דער גליקלעכער צייט געבוירן געווארן ביי זיי א טאכטער. מען האט דעם קינד א נאמען געגעבן נאך א באבע פון פאטערס צד — רחלע, אויף פראנצויזיש — ראשעל. געבוירן געווארן איז זי דעם 2-טן יוני 1926. דאס קינד האט זיך שוין אנטוויקלט און די יונגע עלטערן האבן געשעפט נחת.

געווען שווערע צייטן, עקאנאמיש איז זיי נישט אזוי גוט געגאנגען. ווען ס'קינד איז אלט געווען צוויי יאר, האבן זיי פארקויפט זייער ווינונג אין ווענסען און איבערגעצויגן זיך קיין פאריז. דאס איז געווען אנהייב זומער 1928. זיי האבן געווינט אויף רי דע קאנעט, 5-טער אראנדיסמאן. זיי האבן געמוזט אריבערציען זיך פון ווענסען, ווייל הענרי האט אנגעהויבן ארבעטן אלס ארטיזאן, צוזאמען מיט זיין ברודער זעליק, מאראקינוערי, אין א קליינער אטעליע אויף רי פרעדעריק סאטאן. פון דער דירה האבן זיי געהאט אביסל געלט, צו קענען איינקויפן סחורה. זעליק האט קיין געלט נישט פארמאגט. הקיצור, דאס שותפות פון ביידע ברידער איז נישט שלעכט אוועק. זיי האבן אבער באדארפט ארבעטן זייער שווער, אפט ביז שפעט אין דער נאכט. נישט איינמאל האט מאניע געמוזט ברענגען הענרין דאס עסן אין דער אטעליע אריין, מיטן קינד אויף דער האנט. מאניע איז דערפון נישט איבעריק צופרידן געווען, ווייל זי האט גאנצע טעג און אונטן געמוזט זיין איינע אליין מיטן קינד.

מיט דער צייט האט עס אנגעהויבן פיל בעסער צו גיין אין זייער ארבעט. די ביידע ברידער האבן זייער ערלעך צוזאמענגעארבעט. די ארבעט איז געגאנגען נארמאל. צו יענער צייט האבן זיי דערהאלטן א טעלעגראמע פון זייער פאטער אין ארץ ישראל, אנאנדיק זיי דער

מוטערס טויט. ס'איז געווען אַ גרויסער טרויער פאַר זייערע קינדער אין פאַריז. ביידע ברידער זענען גלייך אַוועק אין בית־מדרש זאָגן קדיש נאָך זייער מוטער חיה בת שמואל זיינוול. די ווערטער האָבן זיי געשטיקט אין האַלדז, פון די אויגן האָבן זיך געגאַסן הייסע טרערן.

אַבער די טעגלעכע פליכטן זייערע, די זאָרג פאַר זייערע משפחות, האָבן ווייטער געטריבן. מען האָט אויך געמוזט דינגען אַ גרעסערע אַטע־ליע, אַנשטעלן אַרבעטער. דער פאַטער האָט געשריבן, אַז ער האָט געשטעלט אַ מצבה זייער גאַטזעליקער מוטער אין בני־ברק, און אַז ער פאַרלאָזט דאָס לאַנד, כדי אויסצופירן די צוואה פון דער מוטער ע"ה צוריקצוברענגן געז איר שוועסטערס טאַכטער רחל, וועלכע מיר האָבן דערצויגן, צוריק צו אירע שוועסטער און ברידער קיין פוילן. צו דער זעלבער צייט שרייבט ער, אַז ער וועט קומען קיין פאַריז. דאָס איז געווען באַלד נאָכן קריסט־לעכן ניי־יאָר, אין 1929.

די קינדער אין פאַריז האָבן זיך געגרייט אויפצונעמען זייער פאַטער, כאַטש זיי האָבן געוואוסט, אַז זייער פאַטער וועט אין פאַריז נישט קענען בלייבן, צוליב זיין שטרענג־רעליגיעזן פירן זיך. אַ קלייניקייט, ר' וואַלף־לייב, דער גערער חסיד, אַ מקורב פון רבין כל ימיו, אין די טעגלעכע זאָרגן, האָט מען עס פאַרגעסן. עס איז געשטאַנען דער פראַבלעם פון דער אַטעליע מיט דער ווינונג צוזאַמען. עס האָט זיך געשטעלט די פראַגע: ווער זאָל איבערנעמען די ווינונג, זעליק, דער עלטערער ברודער, צי הענרי דער יינגערער? על פי שכל האָט די ווינונג באַדאַרפט צו נעמען הענרי מיט זיין פרוי און קינד, וואָרעם זיי האָבן פאַרקויפט זייער ווינונג אין ווענסען און געדונגען זיך אַ פינצטערע דירה אויף רי דע קאַנעט, כדי צו האָבן אַביסל געלט פאַרן געשעפט.

אינצווישן איז דער פאַטער זייערער געקומען. זעליק איז געפאַרן אַפּוואַרטן אים אין מאַרסעיל, ווהיזן ער איז געקומען מיט דער שיף פון ארץ ישראל. עס איז געווען אַ גרויסע פרייד ביי די קינדער צו באַגעגענען דעם פאַטער, געמישט מיט ביטערע טרערן, צוליבן פעלן פון זייער מוטער. ווי געזאָגט, האָט על פי שכל הענרי באַדאַרפט איבערנעמען די נייע ווינונג. אַבער דאָ האָט זיך אַריינגעמישט אסתרלס מאַן, משה, וועל־כער האָט געהאַט אַן אינטערעס, אַז זעליק זאָל נעמען די דירה, מיטן ציל, אַז זיין שוועסטער רחל זאָל חתונה האָבן מיט זעליקן. אסתרל און הענריס

פרוי מאניע, האבן זיך אריינגעלייגט אין דעם ענין און געוירקט, אז הענרי זאל מסכים זיין. אזוי ארום איז אפגעראטעוועט געווארן זיין האב-און-גוטס און דער כבוד פון זיין קליינער פאמיליע. ווען ער וואלט נישט מסכים געווען, וואלט ער סיי ווי אלץ פארשפילט. די אלע וויכוחים האט דער פאטער זייערער בייגעוויינט, און ער האט זיך נישט געוואלט מישן דערין און געזאגט, אז ער באדארף צוריקפארן מיט זייער קווינקע רחל קיין פוילן. אבער אזוי ווי ער האט זיך געוונטשן צו פירן אונטער דער חופה זיין זון, דעם בן-תורה, זעליקן, דעריבער וועט ער שוין צווארטן ביז נאך דער חתונה.

דורך דער צייט האבן הענרי מיט מאניען איבערגענומען די גייע דירה, אויף 14 רי די גרעניע סאן לאזאר, אין 3טן אראנדיסמאן. באַלד נאכדעם האט זעליק חתונה געהאט מיט רחלען, משה'ס שוועסטער. נאך דער חתונה איז זייער פאטער אוועק צום ברודער ישראל קיין מעץ אויף א פאר וואכן. דערנאך איז ער צוריקגעפארן קיין לאדזש. אבער נאך איידער ער האט פארלאזט פאריז, האט ער נאך בייגעוויינט די פיינלעכע צעשיי-דונג פון דער שותפות פון ביידע ברידער.

עס זאגט זיך לייכט אפ צעשיידן דאס שותפות פון ביידע ברידער — ווען מען הארעוועט אפ א צייט צוזאמען. איין פאקט: באַלד נאך דער חתונה פון זעליקן מיט רחלען, איז זעליק געקומען צו דער ארבעט כמעט פארמיטאג. דאס הייסט, ער האט די בשותפותדיקע מי און אנשטרענגונג פארנאכלעסיקט. נו, האט הענרי געזאגט, אז ווייטער קען עס אזוי נישט גיין.

— לאמיר רעדן אפענע דיבורים. צו וואס צילסטו?

— מיר מוזן זיך צעשיידן — האט אים זעליק געענטפערט קאטע-גאריש.

הקיצור, עס איז נישט געווען וואס צו טענהן. עס איז געווארן אויס שותפות. און דא האט מען געזען די היפאקריטישקייט, און תמיד הינטן ארום, מיט משה'ס אריינמישן זיך. משה איז אסתרלס מאן. די מעשה איז געווען פראסט-פשוט: ווען דער בוכהאלטער האט צוגעגרייט די ביכער, האט זיך ארויסגעוויזן, אז זעליק מיט זיין ווייב האבן שוין, מיט משה'ס הילף, געהאט אויפגעשטעלט אן אייגענע אטעליע. אלץ איז קלאר געווען.

עס זאגט זיך א שפריכווארט: שותפות איז נאָר גוט צווישן מאָן און ווייב.

ביז דער חתונה פון זעליקן, איז אַלץ געווען שלום ושלחה. יעדער פון די שותפים האָט געהאַט זיין שליחות אין געשעפט. דאָס געשעפט האָט פראַגרעסירט. די סוחרים האָבן זיי געגעבן קרעדיט, אָן באַגרענעצונגען. זיי האָבן קיינמאָל נישט געקויפט קיין סחורה, מער ווי זייער געברויך. אויב ס'איז נישט געווען מעגלעך צו באַצאָלן קאַסע-געלט, האָבן זיי אויסגעמיטן צו באַלעסטיקן די צאָלונגען. אזוי איז געגאַנגען דאָס געשעפט וואָס אַמאָל בעסער. אין איינעם אַ טאָג האָט הענרי געזאָגט צו זיין פרוי חיה מרים ע"ה: אמת, מיר האָבן אַ שיינע וווינונג. פיין אויס-מעבלירט, אָבער זיי וויסן, אַז דאָס געשעפט האָט זיך גוט אַנטוויקלט. אפשר וואַלט געווען אַ סברה צו פאַרקויפן די וווינונג אין ווענסען, מיט אַלעם צוזאַמען, כדי מיר זאָלן קענען נעמען אַ וווינונג אין פאַריז גופא. און אפשר אויך אַ גרעסערע וווינונג? וועלן מיר דאָרט אויך קענען מאַכן די אַטעליע. מאַניען איז דער פּלאַן שטאַרק געפּעלן. זי איז אַרויפגעפּאַלן אויף הענרי און אים געקושט. תיכף איז געפונען געוואָרן אַ גוטער קונה, נאָך איידער עס איז געפונען געוואָרן אַ פּאַסיקע דירה אין שטאָט. האָבן זיי דערווייל גענומען אַ פּראַוויזאָרישע קליינע דירה אין 5-טן אַראַנדיסמאַן ביי דער משפּחה קאַפּלאַן, די עלטערן פון היינטיקן הרב הראשי פון פּראַנק-רייך, ר' יעקב קאַפּלאַן. זייער קינד איז שוין אַלט געווען אַנדערטהאַלבן יאָר. דאָס איז געווען סוף מערץ 1927. ביז זיי האָבן ענדלעך געפונען אַ פּאַסיקע דירה אין 3-טן אַראַנדיסמאַן. עס איז געווען אַ יאָר נאָכן אַוועק-גיין פון דער וועלט פון זיין מוטער. זי איז געשטאַרבן אין בני-ברק, ארץ ישראל, וווּ די עלטערן האָבן געהאַט עולה געווען אין 1924, מיטן ציל, אַז אַלע קינדער זאָלן קומען צו זיי. אָבער אַ מענטש טראַכט און גאָט לאַכט... ווען די דירה איז שוין „מיט מזל“ געווען געדונגען, האָבן די קינדער דערהאַלטן אַ טעלעגראַמע פון תל אביב, אַז זייער פּאָטער קומט קיין פאַריז. ביז דער פּאָטער איז געקומען, האָט שוין די נייע וווינונג באַדאַרפט זיין גרייט. פּאַרשטייט זיך, אַז דאָס געלט פאַר דער דירה האָט געגעבן הענרי, מיט דער הסכמה פון זיין פרוי מאַניע. זעליק האָט קיין געלט נישט געקענט אַריינלייגן, ווייל זיין געלט איז באַשטאַנען — אַ העלפט פון געשעפט. און גראַד האָט מען זיך געגרייט צו דער חתונה פון זעליקן, און ער

האָט כסדר אַרויסגענומען פון באַנק טשעקן, ווייל ער האָט געמוזט זיך צוגרייטן צו דער חתונה זיינער, און עס זענען געווען פאַרשידענע הוצאות. אַזוי, אַז ער איז שולדיק געבליבן אין דער קאַסע פון זייער שותפות אַ סך געלט.

הענרי האָט אים מיט פאַרגעניגן אויסגעבאַרגט פון דער קאַסע וויפל ער האָט נאָר באַדאַרפט, בפרט, אַז זעליק גייט שוין ענדלעך חתונה האָבן. דער פּאַטער איז מיט מזל געקומען צופאַרן. עס איז געווען אי אַ פרייד, אי אַ טרויער, וואָס די מוטער זייערע וועט נישט זיין אויף דער חתונה פון זון. אַבער אַ טרייסט איז דאָך געווען, אַז די קינדער האָבן זייער פּאַטער מיט זיך.

דעמאָלט איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז הענרי מיט מאַניען ציען זיך אַריין אין זייער נייער וווינונג, און דאָס אַ דאַנק אסתרלעך, וואָרעם זי האָט זיכער געוואוסט, וואָס איר מאַן איז אויסן, שטופט, אַז זיין שוועסטער זאל חתונה האָבן מיט זעליקן. ביידע זענען שוין נישט געווען אַזוי יונג, איבער די דרייסיק. הקיצור, נאָך דער חתונה איז מען ערשט געוואויר געוואָרן, פאַרוואָס זעליק האָט געשלעפט אַזויפיל געלט פון געשעפט. דאָס איז גע-ווען אַ גרויסע אַנטווישונג פאַר הענרי און מאַניען.

אַ וואָך נאָך דער חתונה קומט זעליק אין געשעפט און מאַכט אַ סקאַנדאַל, אַז מ'זאל זיך צעשיידן. דעם סוד האָט ער נאָך נישט אויסגעזאָגט. אַבער אַ דאַנק דעם קוויזן הערשעלע, וועלכער האָט על פי צופאַל באַזוכט זעליקן, האָט ער געזען ביי אים אַן איינגעאַרדנטע אַטעליע... דעמאָלט האָט הענרי געמוזט אַפּשטעלן די פאַבריקאַציע וואָרעם זעליק האָט באַזוכט די זעלבע קליענטן, מיט די זעלבע מאַדעלן, פאַר ביליקערע פרייזן, לויט ווי אסתרלס מאַן משה האָט זיי געראָטן. אַזוי איז אויסגעבראַכן דער קאַנפליקט. אַפילו דער פּאַטער, וואָס האָט זיך געקענט אין בוך-פירונג, איז אויך געבליבן אַנטוישט פון אַזאַ האַנדלונג... אַזוי איז דאָס שותפות אונטערגעגאַנגען. אַבער זעליקס ניי געשעפט האָט לאַנג נישט אויסגעהאַלטן. דער פּאַטער האָט געבעטן ביי הענרי מען זאל זעליקן ראַטעווען. און זיי האָבן געטאָן, ווי דער פּאַטער האָט פאַרלאַנגט, אַבי נישט טראַגן קיין האָס אין דער משפּחה.

אין מאי 1929 האָט זיך אַנגעהויבן אַ נייע תקופה אין לעבן פון הענרי. יעדער ברודער האָט געפירט זיין אַטעליע באַזונדער. פאַר הענרי און מאַ-

ניען, מיט אַ יונג קינד אויף די הענט, איז די לאַגע נישט געווען אַזאַ לייכטע, אָבער — ביידע פּול מיט מוט און ענערגיע. אין דעם דערהאַלטן זיי אַ בריוו פּון פּאַטער אין לאַדזש, זיי זאָלן צוגיין צו זעליקן און געווייער ווערן וואָס ער מאַכט, ווייל ער שרייבט נישט קיין ברייול. מען זאָל פאַר-געסן אין אַלע ברוגזן. וואָס אַן אמת, האָבן זיי זיך נישט געקענט דעצידירן, ווייל דער כּעס צווישן די ברידער איז נאָך געווען זייער גרויס. אָבער דעם פּאַטערס פּאַרלאַנג האָט גובר געווען. ווען דער ברודער זעליק האָט איינ-מאָל געטראָפּן מאַניען אין גאַס, האָט ער איר געזאָגט :

— זאָג דיין מאַן, ער זאָל נישט גיין אין מאַגאַזין „רעאיני“ נאָכן טשעק, פּון ענדע חודש, ווייל איך האָב אים שוין אָפּגענומען...

פּונדעסטוועגן איז הענרי געגאַנגען צו אים. אין זיין אַטעליע איז געווען פינצטער, חושך. זיי האָבן אים נישט געוונטשן, חלילה, קיין שלעכטס. ער האָט אָבער נישט פּאַרלאַנגט, מען זאָל אים העלפּן. איין זאך האָט ער יאָ געבעטן, מען זאָל אים אַרויסהעלפּן מיט אַ טשעק, וואָס ער האָט באַ-דאַרפט צאָלן אין באַנק, און דער טשעק זיינער איז געווען אַן דעקונג... אויסער דעם איז זעליקס ווייב אַוועק פּון שטוב און אַ לענגערע צייט זע-נען זיי געווען צעשיידט. מענטשן האָבן זיך אַריינגעלייגט און האָבן דאָס פּאַרפאַלק צוריק צוזאַמענגעברענגט.

אַזוי האָט יעדער איינער פּון די ברידער געפירט זיין לעבן אויף זיין שטייגער. דערווייל איז הענריס אַ שוועסטער-טאָכטער געקומען צופאַרן מיט איר מאַן, מען האָט זיי גערופּן די ווייסבלומס. ביידע צוזאַמען זענען אַלט געווען 38 יאָר, אַן שום דערפאַרונג אין לעבן. אין 1930 איז אויך געווען אַ קריזיס אין לאַנד, איבערהויפּט אין שטריקער-פּאַך. אַזוי ווי ס'פּאַרפאַלק ווייסבלום האָט נישט געהאַט קיין אַרבעטס-רעכט, האָט מען זיי עקספּלואַטירט. הקיצור, מאַניע און הענרי האָבן געהאַט אויסצושטיין פּון זיי זייער פּיל. אָבער מיט דער צייט האָבן זיי זיך דערשלאָגן צו אַ שטיקל דירה, אין זעלבן הויז, וווּ הענרי האָט געווינט.

בכלל האָט זיך דער נייער יידישער ישוב אין פאַריז אין יענע יאָרן שווער געראַנגלט מיטן עול פּרנסה. עס זענען דעמאָלט אַנגעפלאַסן אַ סך יידן פּון פּוילן, האַלב-לעגאַל, אומלעגאַל, און יעדער איינער האָט זיך ווי ס'איז געמאַטערט און געלעבט. דאַקעגן זענען געווען מענטשן, וואָס האָבן זיך אַרויפּגעאַרבעט.

אין 1931 איז ביי הענרין און מאַניען געבוירן געוואָרן נאָך אַ קינד, אַ מיידעלע, דעניז, די מוטער האָט עס געגעבן נאָך אַ יידישן נאָמען, דאָבאָ. צו יענער צייט איז דער יידישער ישוב אין פאַריז געוואַקסן, אויפן „פלעצל“, אויפן בעלוויל, אויפן מאַנמאַרט, וווּ יידן האָבן זיך באַזעצט אין קאַמפּאַקטע מאַסן. אין די יאָרן 1933-34 איז געווען אַ גרויסער קרייז, אין די יידישע פּאַכן איבערהויפט האָט זיך עס שטאַרק אָפּגערופּן. אין דעם יאָר האָבן הענרי און מאַניע געלאָזן דאָס מאַראַקניער־פּאַך און געעפּנט אַ קליין שפּייז־געוועלבל. דאָס איז אָבער געווען זייער גרעסטער פעלער אין לעבן. צוויי יאָר האָבן זיי זיך אָפּגעמאַטערט אין דעם געוועלבל, און לסוף איז זיי געלונגען עס צו פאַרקופּן. אין צווישן צייט האָט הענרי געמוזט גיין אַרבעטן ביי יענעם. דאָס איז שוין געווען אין דעם יאָר פון די גרויסע שטרייקן און פון פּאָלקס־פּראָנט, אין 1936. לעאָן בלום איז געקומען צו דער מאַכט און עס האָבן זיך געוויזן גרויסע האַפּענונגען פאַרן לאַנד, ווי אויך פאַר דער יידישער אימיגראַציע.

ביידע קינדערלעך זייערע, רחלע און דעניז, זענען דערווייל אונטער־געוואַקסן און טאַטע־מאַמע האָבן געהאַט גרויס נחת. זיי האָבן זיך אויך איבערגעצויגן אין אַ נייער, באַקוועמער דירה, און די קינדער האָבן מער נישט באַדאַרפט גיין שלאָפּן צו דער באַבען. דעמאָלט איז געבוירן געוואָרן ביי זיי דער געדאַנק צו מאַכן אַ לוסט־רייזע קיין פּוילן, זען זיך מיט דער משפּחה, נאָך אַזויפיל יאָרן זיין אָפּגעריסן פון זיי. די רייזע איז באַשטימט געוואָרן אויפן חודש אויגוסט 1937. דאָס איז געווען דער ערשטער וואַקאַ־ציע־חודש. לויט די געזעצן פון לעאָן בלום פאַר די אַרבעטנדיקע, די א. ג. „וואַקאַנס פעיע“, באַצאָלטע וואַקאַנסן, אויפן חשבון פון פאַטראָן. אָבער ווען די צייט צו פאַרן איז געקומען, האָט מאַניע פאַרשוואַנגערט מיטן דריטן קינד, און עס איז געווען אַ סכּנה פאַר איר צו לאָזן זיך אין אַזאַ ווייטער רייזע. איז הענרי געפאַרן אַליין, אַ קנאַפּן חודש האָט ער פאַרברענגט מיט זיין משפּחה אין לאַדזש, און אין אַנדערע שטעט. ער האָט קיין גרויסן נחת נישט געהאַט פון דעם מיזערנעם לעבן אין פּוילן, פון פאַרשידענע שיקאַנעס, וואָס די יידן האָבן געהאַט אויסצושטיין פון די פּאָליאַקן. ער האָט געזען, אויף דער ווסכאַדניע גאַס אין לאַדזש, ווי אַ קליין יידיש יינגל האָט פאַרקויפט בייגל, אַ קינד פון אַן ערך 8 אָדער 9 יאָר. פּלוצים איז קאַפּיער געקומען אַ פּאָליצאַנט, מיט אַ פנים פון אַן אמתן רוצה. ער איז

צו צום קינד מיט אַזאַ כעס, אַנגעכאַפט אים ביי די פּיאַהלעך און גענומען זיי רייסן און קאַפען דאָס קינד. הענרי איז אַרויס מיט אַ געשריי. מענטשן האָבן אים אַרומגערינגלט, באַשיצט, ווייל דער פּאַליציאַנט וואָלט זיך אַוודאי געוואָרפן אויף אים אויך.

ער איז צוריקגעקומען קיין פאַריז מיטן באַגער, אַרויסצוראַטעווען זיין משפּחה פון פּוילן. דערפאַר אויך אפשר האָט זיך הענרי געוואָרפן, אַהיימקומענדיק, אין פּאַליטישן קאַמף בלב ובנפש, עלעהיי דאָס איז גע-ווען אין די קאַמוניסטישע רייען. ער האָט איצט געהאַט גרויסע פּליכטן לגבי זיין פּרוי און קינדער. זיין פּרוי האָט זיך געריכט אין קימפעט און ס'איז, מיט מזל, געבוירן געוואָרן דאָס דריטע קינד זייערס, אַ זון, דעם 9-טן פעברואַר 1938. די פּרייד פון די עלטערן איז געווען זייער גרויס. עס איז אויך געוואָרן צו ענג און זיי האָבן געמוזט זוכן זיך אַ גרעסערע דירה.

דער צופאַל האָט געוואָלט, אַז הענריס שוועסטערל, אסתר, האָט באַ-קוקט אַ לייטישע וווינונג צו פאַרדינגען אין 3-טן אַראַנדיסמאַן. הענרי איז אַוועק צום בעל-הבית פון הויז און עס איז אים, טראַץ פאַרשידענע שווע-ריקייטן, געלונגען צו דינגען די דירה. דאָס איז געווען דעם 1-טן יולי 1938. פּריינט און באַקאַנטע האָבן געזאָגט, אַז דאָס איז אין מזל פון זייער ניי-געבוירן קינד. דאָס קינד האָבן זיי אַ נאַמען געגעבן נאָך אַ קאַמוניסטישן אינטעלעקטואַל, פּאַל-וואיאַן.

ס'איז געווען אין דעם יאָר, ווען די פּאַליטישע אינטערנאַציאָנאַלע לאַגע האָט זיך פאַרשאַרפט; דאָס יאָר פון שענדלעכן מינכען-אָפּמאַך. הענרי האָט געאַרבעט אין זיין מאַראַקינערי-פּאַבריקל, בשותפות מיט חברים, אָבער די אַלע שותפותן האָבן נישט געטויגט. האָבן זיי גענומען אַרבעטן פאַר-זיך, אויף אייגענעם חשבון. ביז עס האָט זיך אַראַפּגעלאָזן די פינצטערע נאַכט פון מלחמה.

דאָס פאַרוואַגלטע ייִדישע מיידל פון וואַרשע

א נשמה־יתירהדיק וואַרשעווער מיידל; געהייסן האָט זי חיה־מרים, אָבער גערופן האָט מען זי אויך מאַניע; ס'איז געווען צוליב אַן אומגליק, וואָס האָט פאַסירט מיט אַ קינד פֿאַר איר. דאָס קינד איז אַוועק פון דער וועלט פּרי־צייטיק. דעמאָלט איז דער פּאַטער מאַניעס אַוועק צום רבין נאָך אַן עצה. האָט דער רבי געזאָגט, מ'זאָל צוגעבן נאָך אַ נאָמען דעם אַנדערן קינד. און ווען מאַניע איז געבוירן געוואָרן, האָט מען זי דערפֿאַר גערופן חיה־מרים. דאָס מיידל איז געוואַקסן שייַן און באַטעמט.

ווען מאַניע איז אונטערגעוואַקסן, האָט דער שיקזאַל געוואַלט, זי זאָל פאַרוואַגלט ווערן קיין פּראַנקרייך; וואַרעם אין פּאַריז האָט פון פּריער שוין געווינט אירס אַן עלטערע שוועסטער. מיט אַ שטיקל צייט צוריק האָט זי דער חתן געהאַט אַריבערגענומען קיין פּאַריז. דאָס איז געווען ערב דער מלחמה פון 1914, ווען די רוסן האָבן מאַביליזירט 21־יאַריקע יונגע־לייט. דעמאָלט איז מאַניעס שוועסטער לאה שוין געווען אַ כלה מיטן יונג־גערמאַן פייוול טויבמאַן. דער בחור איז געווען אַ גוטער טאַפעצירער. אַזוי ווי ער האָט נישט געוואַלט גיין דינען פּאַניען, האָט ער דעזערטירט, איז אַנטלאָפֿן קיין פּאַריז. אָבער זיין כלה האָט ער צוגעשווירן זי אַריבער־צונעמען, ווי נאָר ער וועט האָבן די מעגלעכקייט. דער פּאַטער זייערער, אַ חסיד, איז ווידער אַוועק צום רבין נאָך אַן עצה, און דער רבי האָט גע־זאָגט: מסתמא איז אַזוי מן השמים.

מיט צען יאָר שפּעטער, אין 1923, איז מרים־מאַניע געפּאַרן צו איר שוועסטער. זי האָט באַקומען אַן אַרויספּאַדערונג פון שוואַגער, וואָס איז דאָ געוואָרן אַ רייכער טאַפעצירער־פּאַבריקאַנט. קיינער ביי דער משפּחה פון ר' דוד בולווא האָט נישט פּאַרשטאַנען, ווי אַזוי דער פייוול טויבמאַן, אַ טאַפעצירער־בעל־מלאכה, האָט זיך דאָרט אַזוי שנעל אַרויפ־

געארבעט. אין אַ קאלטן יאָנואַר-טאָג איז מאַניע אַרויסגעפאַרן אויף אַ שליסן פון איר היים אין וואַרשע, באַגלייט פון אירע עלטערן. געפאַרן איז זי צוזאַמען מיט אַ גאַנצער כאַליאַסטערע יוגנטלעכע פון בילדונגס-פאַראיין. עס זענען געווען קושן און טרערן.

אין פאַריוו, אין אַ זוניקן פרימאַרגן, האָט די משפּחה אָפּגעוואַרט מאַניען. ס'איז געווען די פרייד זיך צו געפינען אין די אַרעמס פון איר עלטסטער שוועסטער לאַה, מיט איר מאַן און אירע צוויי יינגלעך, וועלכע האָבן זי גערופן — טאַנטע. זי האָט נאָך געדענקט, ווי נעכטן וואָלט עס געווען, ווען די שוועסטער איז אַוועק צו איר חתן פייוול קיין פאַריוו. עפעס אַ קלייניקייט, אַוועקצושיקן אַ מיידל אין דער פרעמד! אָבער מאַניעס פאַטער האָט זיך קיינמאַל נישט גערירט אָן דעם רבינס עצה. דאָס איז געווען שוין לאַנג, אָנהייב 1914. חיה-מרים איז דעמאָלט אַלט געווען אַכט יאָר. און אַצינד, אין פאַריוו, איז זי שוין אַליין כמעט אַ כלה-מיידל. די בענקשאַפט נאָך וואַרשע האָט זי לאַנג נישט אָפּגעלאָזן. נאָך גוט, וואָס איר צווייטע שוועסטער, הינדל, איז געקומען מיט אַ יאָר פריער קיין פאַריוו, און זי האָט זיך שוין דאָ אַביסל אויסגעגרינט. זי האָט מאַניען געטרייסט : — איך פאַרשטיי דיך זיער גוט, ליבע שוועסטער. ס'איז נישט לייכט צו פאַרגעסן די היים. אָבער אויך דאָ, אין פאַריוו, זענען פאַראַן חברים און פריינד. איבערהויפט — אין דער „קולטור-ליגע“. דאַרט קומען אויך אַזעלכע ווי מיר, עמיגראַנטן, אַנטלאָפן פון זיערע היימען. — פאַראַן אַ יידישער קלוב אין פאַריוו ? — איז מאַניע געווען פאַר-וונדערט.

— יאָ, אַז וועסט זיך אַפרוען, קומען צו זיך פון אַזאַ רייזע, וועלן מיר אַרויסגיין שפּאַצירן, כ'זעל דיך פירן אויף די גרויסע בולוואַרן. לאַמיר האַפן, אַז אונזער ליבע שוועסטער חנה וועט געזונט ווערן, וועלן מיר זי אויך אַריבערנעמען.

מאַניע האָט זיך דערפילט אַביסל היימלעכער, נאָך די טרייסט-ווערטער פון איר שוועסטער הינדעלע :

— איך האָף, אַז אַלץ וואָס דו זאָגסט, איז נישט בלויז מיך צו טרייסטן. אָבער מיר טאָרן נישט פאַרגעסן די היים, די עלטערן, די קראַנקע שוועסטער.

די ערשטע צייט איז געווען שלום-בית צווישן די שוועסטער.

פלוצלונג איז אַנגעקומען די טרויעריקע ידיעה פון וואַרשע, אַז די קראַנקע שוועסטער חנה איז מער נישטאַ. . . דאַס האָט שטאַרק גע- טראַפֿן מאַניען, און זי איז לאַנג אַרומגעגאַנגען מיט אַ בענקשאַפט צו אירע עלטערן. די פאַריזער משפּחוה האָט שטאַרק געליטן דערפֿון, וואָס מאַניע רייסט זיך צוריקצופאַרן קיין וואַרשע. דער שוואַגער פעליקס האָט געפרוּווט ווירקן אויף איר. זעענדיק, אַז גאַרנישט וועט העלפֿן, איז פעליקסן איינגעפאַלן אַ גאַר אַריגינעלער געדאַנק, און ער האָט איר געזאָגט :

— ווייסט וואָס, מאַניע, איך בין גרייט אַריבערצונעמען די על- טערן קיין פאַריז.

הערנדיק אַזעלכע רייד, האָט זיך מאַניע פּלוצים געטון אַ שטעל אויף, איז צוגעלאַפֿן צו איר שוועסטער לאה, געפאַלן איר אין די אַרעמס, פון גרויס גליק, וואָס זי וועט צוריקזען די עלטערן. ס'איז געווען אין די טעג, ווען אַלע דריי שוועסטער זענען געזעסן שבעה נאָך זייער שוועסטערל חנה. וואַרעם חנה האָט זיך אַפּגעגעבן מיט לייב און לעבן צו העלפֿן זייער ברו- דער שמואל, וועלכער האָט אַרויסגעוויזן גרויסע אַרטיסטישע פעאיקייטן. ער האָט געהאַט אַ ווונדערלעכע באַריטאַן-שטימע. ער איז אַרומגעפאַרן מיט אַן אַרטיסטישער טרופֿע איבער דער יידישער פּראָווינץ אין פּוילן. אויפֿן וועג, שלעפֿנדיק זיך פון שטעטל צו שטעטל, האָט ער זיך אַנגעשטעקט מיט גאַלאַפֿ-שווינדזוכט און איז אַוועקגעריסן געוואָרן ביי 21 יאָר; און חנה, וואָס האָט געוואַלט ראַטעווען איר ברודער, האָט געהאַט דעם זעלבן גורל.

דערפאַר איז פעליקס צוזאַם אַריבערצוברענגען די עלטערן קיין פאַריז געווען אַ שטיקל טרייסט פאַר די דריי שוועסטערן. מען האָט אַבער באַדאַרפֿט צוגרייטן אַ שטיקל דירה פאַר די עלטערן. איצט — האָט מאַניע גערעדט צו דער שוועסטער — מוזן מיר אַלע צוזאַמען זאָרגן דערפאַר.

— מיר האָבן גאַרנישט צו זאָרגן — האָט געזאָגט לאה — זיי וועלן זיין ביי אונז ווי ביי זיך אין שטוב.
האָט זיך אַנגערופֿן די יינגערע שוועסטער הינדל, זי שיינט צו זיין לאַגישער :

— קודם-כל דאַרפֿסטו נישט פאַרגעסן, מיין טייערע לאה, אַז אונ-

זערע עלטערן היטן שטרענג אָפּ כשרות, אַזוי אַז פאַר זיי איז ביי דיר קיין אַרט נישטאָ.

— זיכער נישט — גיט צו מאַניע.

לאח פילט זיך אַביסעלע געטראָפּן, אָבער זי זאָגט :

— אפשר זענט איר גערעכט. אָבער פעליקס און איך וועלן אַלץ טאָן, אַז אונזערע עלטערן זאָלן זיין גליקלעך, צו זיין צוזאַמען מיט זייערע קינדער און אייניקלעך.

אַ שיינע פאַר טעג זענען אַוועק, און עס איז געקומען דער סיוור־פריז פון שוואַגער פעליקס, אַז נאָך שווערער מי איז אים ענדלעך געלונגן גען אַלץ צו דערליידיקן. מאַניע, הערנדיק עס פון איר שוואַגער, איז צו צו אים און באַדעקט מיט קושן, ער האָט זיך אַביסעלע זשענירט, פע־ליקס, אויך זיין פרוי, לאה, און די אַנדערע שוועסטער, הינדל, האָבן זיך געפילט אַביסעלע זשענירט. פעליקס האָט באַמערקט די שטוינונג פון אַלעמען, טוט ער אַ זאָג :

— מיינע טייערע, מאַרגן אין דער פרי פאַרן מיר אַפּוואַרטן די עלטערן צום „גאַר די נאָר“, איך האָב עס באַהאַלטן, געוואַלט איך מאַכן אַ סיוורפריז.

דאָס האָט די גאַנצע סצענע, פון מאַניעס קושן פעליקסן, אַביסל דערלייכטערט די געמיטער. אַלע האָבן זיך גענומען גרייטן אויף מאַרגן, צו פאַרן באַגעגענען די עלטערן צו דער באַן. אפילו די צוויי יינגעלעך לאהס האָבן אויך געוואַלט מיטפאַרן, אָבער דער פאַטער האָט זיי נישט געלאָזן. די קינדער דאַרפן גיין אין שולע.

צומאָרגנס זענען זיי אַלע שוין באַצייטנס, איידער די באַן קומט אָן, געווען פאַרוואַמלט אין האַל פון וואַקזאַל. עס זענען געווען טרערן פון פרייד ביי אַלעמען. ענדלעך האָט דער הויך־שפרעכער געמאַלדן, אַז די באַן פון וואַרשע קומט אָן. און אַט קוקן זיי שוין אַרויס דורך די פענצ־טער פון וואַגאַן. עס האָבן זיך דערהערט קולות, געשרייען. ווי דערשטוינט זענען די שוועסטער געווען דערזעענדיק זייער פאַטער, גרוי ווי אַ טויב. אויך די מוטער איז פאַר דער צייט געעלטערט געוואָרן. אָבער דער אַלטער טאַטע זאָגט זיי :

— קינדער, מיר זענען ב״ה ווידער מיט אייך. אמת, מיר זענען געשטראַפט געוואָרן, אָבער אַלץ איז נאָך מיט חסד... אונזערע טרערן

זענען שוין אויסגעטריקנט. לאַמיר בעטן דעם בורא עולם, מיר זאָלן פון היינט אָן האָבן די זכיה צו אַביסעלע נחת. מיר האָבן נאָך ב"ה צוויי מיידלעך אויסצוגעבן, הינדעלע און חיה־מרים, ס'הייסט מאַניע, זאָל גיט העלפן צו געפינען פאַר זיי די ריכטיקע זיווגים.

נאָך די ווונטשן און ברכות פון זייער פאָטער, האָט די מוטער גע- ענטפערט: אמן! די צייט איז נישט געשטאַנען אויף אַן אָרט. דער איידעם פייזל האָט אונטערגעאיילט. פון אַלע זייטן האָט מען אָנגעקוקט די משפּחה. פעליקס האָט געזאָגט:

— דער וואָגן שטייט פאַר וואַקזאַל. אַ באַקוועמער „ציטראַען“.

די עלטערן האָבן נישט געגלויבט זייערע אויגן.

— אַן עין הרע ... — זאָגן זיי — עס זאָל אייך דאָס גליק נישט

פאַרשטערט ווערן . . .

די גאַנצע משפּחה האָט זיך באַזעצט אינעם גרויסאַרטיקן וואָגן. פּע- ליקס האָט זיך אַוועקגעזעצט ביים רעדל. זיין ווייב לאה זיצט ווי אַ פּרי-צ- טע ביי פעליקס רעכטער האַנט. ער פירט דעם וואָגן איבער די גרויסע בולוואַרן, כדי צו פאַרשאַפן זיי אַביסל עמאַציע. זיי הערן ווי דער טאַטע — ר' דוד, פלעגט מען אים רופן צווישן זיינע חסידים אין דער אַלטער היים — רעדט צו זיך: „און אַזעלכע וואָזשנע געביידעס און ריזעדיקע געשעפטן. ס'איז, וויזט אויס, ריכטיק דאָס ווערטל, וואָס מען זאָגט, דו הערסט, גיטעלע?“

— יא, דודשי, איך הער. אָבער וואָסאַרע ווערטל מיינסטו?

— דאָס ווערטעלע, פּרעגסטו? „מען לעבט דאָ ווי גיט אין פּראַנק-

רייך“ . . .

אויף דעם האָט זיך קיינער פון די קינדער נישט געריכט. זיי האָבן געלאַכט. ר' דוד האָט זיך אַרומגעקוקט מיט דערשטוינונג. עפּעס הערט ער לאַכן. ער האָט שוין לאַנג נישט געהערט אַזאַ פּריילעך לאַכן, זייט זיינע צוויי טייערע קינדער, אַ זון פון 21 יאָר און אַ טאַכטער פון 23 יאָר, זענען פאַרשניטן געוואָרן אַזוי יונג פון דער וועלט. פּלוצים טוט ר' דוד זיך אַ כאַפּ אויף, ווי ער וואַלט זיך געוואַלט באַפּרייען פון שלעכטע מחשבות, און טוט אַ זאָג:

— דעם שפּאַציר איבער די שיינע פאַריזער גאַסן וועל איך נישט

פאַרנעסן, אָבער ס'איז צייט צו דריקן צום האַרץ אונזערע טייערע איי-

ניקלעך. דו, מיין טייערער איידעם פייוול, האָסט פאַרלאָזן פּוילן און געפונען אַזאַ גוטע היים אין פאַריוו, אָבער וואַרשע קאָן מען נישט פאַר-געסן . . .

פייוול, וואָס מ'רופט אים דאָ פעליקס, האָט זיי ענדלעך אַלע גע-ברענגט אין זיין הויז, אַוועני לעדרי-ראַלאַן. ר' דוד, אַ פרומער ייד, האָט געזוכט ביי דער טיר אַ קוש צו טאָן די מזוזה. אָבער קיין מזוזה איז דאָרט נישט געווען ! אַזוי ווי די טיר האָט זיך געעפנט, האָבן זיי מקבל פנים געווען די אייניקלעך, צוויי זין פון פייוולען און לאהן — האַגרי, דער עלטערער, און נעסטאָר — דער יינגערער. זיי האָבן זיך אַרומגעכאַפט און באַדעקט מיט קושן. באַבע-זידע זענען געווען גערירט ביז טרערן. באַלד רופט זיי פייוול-פעליקס פאַרצושטעלן פאַר זיינע גע-שעפט-מענטשן.

ביי ר' דודן האָט אָבער עפעס געקווענקלט אין דער טיף פון דער נשמה. ווי קומט עס ? סך הכל 12 יאָר, ווי פייוול האָט דעזערטירט פון דער אַרמיי ביי פאַניען און קוק אים נאָר אָן, אַ גאַנצער פראַנצויז ! די שוועס-טערלעך האָבן באַמערקט די קווענקלעניש פון זייער פאַטער ; רופט זיך אָפ די מוטער גיטעלע :

— לאַמיר מאַכן אַ לחיים לכבוד אונזער צוואַמענקומען זיך.

און ס'האָט זיך אָנגעהויבן די משפּחה-שמחה. אויך די פריינט זייערע האָבן זיך דערוווסט וועגן אַנקומען פון זייערע עלטערן קיין פאַריוו. די שמחה האָט זיך פאַרצויגן ביז חצות, מיט געזאַנג.

די פירמע „סיעזש-טויבמאַן“, איז אַדאַנק די פעאיקייטן פון פעליקסן, שנעל געוואַקסן. דאָס טאַפּיצירער-פאַך האָט שטאַרק אָנגענומען און ער איז אַריינגעדורנגען ביז אין די הויכע פראַנצויזישע סאַלאַנען. בעת דער מלחמה האָט די פירמע טויבמאַן באַקומען אַ רענאָמע. וואַרעם פעליקס האָט אויסגעפונען אַ מין קוליעס, פאַר אינוואַלידן, אויסגעבעט, לייכט צו גיין פאַרן פאַרווונדעטן.

דער עולם האָט זיך אין דעם אַוונט שטאַרק משמח געווען, אַז מען האָט גאָר פאַרגעסן אין די עלטערן. איין טאַכטער האָט אָבער יאָ געדענקט, דאָס איז געווען מאַניעשי, וואָס האָט זיך געקלאַמערט אין טאַטע-מאַמע. עס זענען דערביי געווען יידישע און אויך נישט-יידישע פריינט פון זייע-רע קינדער. דער אַלטער ר' דוד האָט זיך געוונדערט, זעענדיק אַזאַ גע-

מישטן עולם. ווי אזוי האלט מען אויס דעם נסיון? ער הערט אַנרופן זיין נאָמען, ווי אויך דעם נאָמען פון זיין פרוי, פון די בעסטע פריינט פון זיינע קינדער. מען באַגריסט זיי אויף אַ פשוטן יידיש, לכבוד זייער קומען קיין פאַריו. מען פאַרזיכערט זיי אויך, אַז אין פראַנקרייך קען מען גאַנץ גוט אָפהיטן יידישקייט. דאָס ציט זיך נאָך זייט דעם „סנהדרין“, פונעם יאָר 1807, אונטער דער נאַפאָלעאָנישער הערשאַפט.

ר' דוד שאַקלט מיטן קאַפּ, דאַנקט פאַר דער טרייסט. און פּלוצלונג באַמערקט מאַניע ווי דער פּאָטער גייט אַריין אין אַנדערן צימער. ער שטעלט זיך אַוועק ביי דער מזרח־וואַנט און דאַונט מיט כוונה מנחה־מעריב. זי ווונדערט זיך — אַזאַ ייד, ווי מיין פּאָטער, זאָל דאַווענען אין אַ צימער, וווּ אויף דער טיר איז נישטאַ קיין מזוזה? די עלטערע שוועסטער לאה טראַכט גאַרנישט וועגן כשרות ביי איר אין הויז? איך וועל זיך מוזן אַדורכרעדן דערוועגן מיט לאהן — זאָגט זי זיך.

צומאַרגנס, ווען אַלע אין הויז זענען נאָך געשמאַק געשלאָפּן, איז ר' דוד אויפגעשטאַנען גאַנץ באַגינען, נישט וועקנדיק קיינעם, און זיך גענומען מכין זיין צום דאַווענען. קודם האָט ער אָפּגעגאַסן בעגל־וואַסער, געזאַגט מודה אני, תפילת השחר, נאָכדעם האָט ער גענומען דעם טלית און תפילין אונטערן אַרעם און איז אַרויס פון שטוב. מאַניע איז אונטער־געלאָפּן און אים אַ פרעג געטאַן:

— טאַטעשי, וווּ גייסטו אזוי פרי, איינער אַליין אין דער גרויסער פרעמדער שטאַט?

— קינד מיינס — זאָגט דער פּאָטער — ט'זענען זיכער פאַראַן נאָך יידן אין פאַריו, וואָס שטייען אויף באַגינען, גאָט צו לויבן.

— ביסט זיכער גערעכט, טאַטעשי — זאָגט מאַניע צום פּאָטער. — טאָ קום זשע מיט מיר, טאַכטער, ווייז מיר, וועסטו האָבן אַ גרויסע מצוה. אין דעם זכות וועט דיר גאָט צושיקן דיין ריכטיקן זיווג.

און זיי זענען אַוועק זוכן אַ מקום קדוש, אַ שולכל, מיט אַ מנין, איבער די גאַסן פון 11־טן אַראַנדיסמאַן. עס איז נאָך געווען זייער פרי. גרויסע קאַמיאָנען מיט מילך האָבן זיך פאַרהאַלטן ביי די געוועלבער.

— דעם ערשטן יידן, וואָס מיר וועלן אַנטרעפּן, וועלן מיר ביי אים זיך נאָכפּרעגן... — האָט געזאָגט דער פּאָטער.

מאַניע איז געווען פול מיט התלהבות אויסצופירן אַזאַ מצוה. איין

זאך האָט זי יאָ געוואָסט, אַז מען וויל קויפֿן כשר פלייש, דאַרף מען גיין אויפֿן „פלעצל“.

— טאָ ווו געפינט זיך דאָס „פלעצל“? — האָט דער פּאָטער געפרעגט.

— דאָ נישט ווייט, אויף רי דע ראָזיע.

און אַט זענען זיי אָנגעקומען אויף רי פּאָוע. דאָ האָט ר' דוד גלייך דערזען אַ יידן מיט טלית און תפילין אונטערן אַרעם, האָט ער אויסגערופֿן:

— געלויבט איז השם יתברך!

זיי זענען נאָכגעגאַנגען דעם ייד, ביזן מקום קדוש אויף רי פּאָוע. ר' דוד האָט געקושט די מזוזה ביים אַריינגאַנג. אַ גבאי האָט אים באַמערקט און אים מקבל פנים געווען. נאָך עטלעכע יידן האָבן אים אָפּגעגעבן אַ שלום עליכם. דער גבאי האָט פאַרבעטן ר' דודן צו זיין דער שליח ציבור פון דעם מנין.

נאָכן דאָווענען דערמאַנט זיך ר' דוד, אַז זיין טאַכטער וואָרט דאָ אויף אים אין דרויסן. זי באַגעגנט אים מיט גרויס פרייד און זאָגט:

— אין שטוב ווייסן זיי גאַרנישט. זיי וועלן נאָך איבערקלערן.

— די מאַמע דיינע, זאָל געזונט זיין, וועט שוין זאָגן וווּהיין מיר זענען געגאַנגען.

אַזוי איז טאַקע געווען. הינדל האָט אָנגעמאַכט אַ גאַנצע טרעוואָגע, ווען זי האָט דערזען, אַז דער פּאָטער מיטן „קינד“ (מאַניע) זענען נישטאָ אין שטוב. די מוטער האָט באַלד פאַרשטאַנען:

— „ס'קינד“ האָט זיכער געפירט דעם טאַטן צו אַ מנין. זעט, זיין

טלית און תפילין זענען נישטאָ.

— אויב אַזוי — זאָגט הינדל — מוז איך שוין לויפֿן זיי אויפֿזוכן,

וואָרום מאַניע קען זיך אויך גאַנץ שיין פאַרבלאַנדזשען...

און זי איז געלאָפֿן זיי אויפֿזוכן. אַראָפּקומענדיק אין גאַס, האָט די פרימאַרגן-לופט זי פאַרשיכורט. זי פרעגט זיך: וווּהיין גיין פריער, אין וועלכער ריכטונג? און עס האָט אַ בליץ געטון אין איר מוח: זיי זענען אַוודאי אַוועק אין דער עלטסטער פאַריזער סינאַגאָגע. זי דערמאַנט זיך צו האָבן געזען דאָרט אַן איבערפולטע שול מיט מתפללים. און דער טאַטע שטייט אַוודאי דאָרט פאַרן עמוד... די סינאַגאָגע איז באַלויכטן פון די הענג-לאַמפֿן, אויך זעט זי די שיינע וויטראַזשן, וואָס וואָרפֿן אַ מולטי-

פארבן־שפיל. די וויטראזשן שטעלן פאר מיט זיך די צוועלף שבטים, צע־
זייט און צעשפרייט איבער ארבע פינות העולם...

אבער פלוצים דערזעט זי דעם פאטער און איר יונגסט שוועסטערל
מאניע, ווי זיי וואלטן מיטאמאל פון הימל אראפגעפאלן. די גדולה איז
נישט צו באשרייבן. רופט אויס הינדעלע :

— צוליב אייך האב איך געהאט א שיינע וויזיע. איצט בין איך ווידער
אין דער ווירקלעכקייט.

ביידע, דער פאטער און מאניע, קוקן איר אן פארווונדערט :

— אפשר קענסטו אונז דערציילן דיין וויזיע ? — בעט דער פאטער.
— דאס וועל איך שוין דערציילן אין שטוב, ווארעם אלע ווארטן
דארט מיט אומגעדולד. מאניע האט בעסער געווסט דיך אפצוהיטן, ווי
מיר אלע. מיר ארבעטן שוין, איך און מאניע, אלס העפטשארקעס (אין
פראנצויזיש רופט זיך עס לונעוויילעז)... — האט זי זיך בארימט.

— איך האב גארנישט געווסט פון דעם סוד, כאטש איך האב גע־
ווסט, אז נאך אין ווארשע האטו געכאפט דאס פאך ביי מיין פאבריקאָר־
ציע פון העפטעריי. ביסט קיין עין הרע א געראטן מיידל.
מאניע האט זיך אביסל פאררויטלט און געזאגט :

— אין ווארשע בין איך געווען א קינד, אבער אין פאריז בין איך
שוין א מאדמואזעל און כ'פארדין מיין לעבן.

— מען דארף טראכטן — רופט זיך אפ הינדל — צו דינגען א
דירה פאר די עלטערן.

— כ'וואלט זיך געווען באדארפט משאול־עצה זיין מיטן רבין —
זאגט דער פאטער — און נישט שטעלן אייך פאר א געשעענעם פאקט.
— עס וועט זיין אזוי ווי דו ווינטשסט — ענטפערן די מיידלעך.
— קודם כל באדארף מען איבערשמועסן מיט פעליקסן און לאהן.
אלע זענען געווען פארזאמלט אין הויז, אפילו די אייניקלעך, וואס
האבן זיך צוגעהערט צום זידנס רייד און אלעמאל א פרעג געטאן :
„קעסקע די לע גראן פער ?“ (וואס זאגט דער זיידע ?). האט פעליקס
שטרענג א זאג געטון :

— לאה, שיק די קינדער תיכף אין שולע.
און ר' דוד האט ווייטער גערעדט :

— מיר זענען אפגעהיטענע יידן און ווילן דא ווייטער אפהיטן אונזער

אמונה, ביז אונזער צוריקקער אין אונזער לאַנד, ווי מיר זאָגן אין דאָווע-
נען: ובא לציון גואל. דעריבער וועלן מיר דאָ, מיט גאָטס הילף, אין דעם
לאַנד פון פרייהייט, גלייכהייט און ברידערלעכקייט, ווייטער אָפהיטן
די טראַדיציעס פון אונזער פאָלק ישראל...

האַט חיה־מרים־מאַניע זיך געוואַנדן צום פּאָטער:

— אויב אַזוי, האָב איך גוט געטאָן, וואָס כ'בין געגאַנגען מיט דיר
אויפּזוכן אַ בית הכנסת.

די מוטער האָט דערביי געווישט די אויגן. דער פּאָטער האָט זיי גע-
בענטשט. פעליקס און לאה האָבן זיך איבערגעקוקט. זיי האָבן פאַרשטאַנען,
אַז מען מוז נאָכגעבן די פרומע עלטערן. און פעליקס האָט זיך אָפּגערופּן:
— דו ווייסט לאַניע (לאה), וואָס איך האָב געטאָן פאַר דיינע שוועסטער.
מיט די עלטערן איז אַ שווערע לאַגע. קודם — אונזערע גוטע פּראַנציזישע
פריינט... דאָס שטערט אַ סך אונזערע געשעפטן. די עלטערן אַליין ליידן
אויך מאַראַליש, און — צוליב כשרות, כאַטש זיי היטן אַליץ גוט־צו.

סוף כל סוף האָט מען געפונען אַ לייזונג. זיי האָבן אָפּגעזוכט אַ
דירהלע, גישט ווייט פון דאַנען. אין די 20־ער יאָרן איז פיל לייכטער גע-
ווען צו געפינען אַ דירה. ר' דוד און זיין פרוי האָבן גאָר אויפגעלעבט
צווישן די אייגענע פיר ווענט, פאַר־זיך.

בידע מיידלעך, הינדל און חיה־מרים־מאַניע, האָבן אָנגעהויבן אַרויס־
צוגיין, באַקענען זיך מיטן היגן געזעלשאַפטלעכן לעבן, געקומען אין קלוב
פון דער „קולטור־ליגע“. מאַניע, וועלכע איז געווען אַ דרייטע, האָט זיך
פאַרשריבן אין כאַר. אין יענע יאָרן איז דער צופלוס פון יידישע עמיגראַנטן
געשטיגן פון טאָג צו טאָג. זיי האָבן מיטגעברענגט מיט זיך אַ סך דער־
פאַרונג פון קולטורעלן, געזעלשאַפטלעכן לעבן. דאָס האָט געגעבן אַ שוונג
דעם נייעם יידישן ישוב. ווען ס'איז געקומען דער זומער־סעזאָן, זענען
איינגעאַרדנט געוואָרן אויספלוגן אין די הערלעכע וועלדער אַרום פאַרין.
מיט דער צייט האָבן זיך צווישן דער חברה אָפּגעקליבן באַזונדערע פאַרלעך.
מיט חיה־מרים איז אַביסל אַנדערש צוגעגאַנגען. אַזוי האָט פּאַסירט,
אַז אין אַ זונטיק נאָכמיטאָג איז מאַניע געגאַנגען אין סינעמאַ זען אַ פילם
פון טשאַרלי טשאַפּלין. זי איז געגאַנגען צוזאַמען מיט דער שוועסטער
הינדל. אַרויסגייענדיק, איז זיי באַפאַלן אַ שלאַקס־רעגן. און אַט איז אונטער־
געקומען אַן עלעגאַנט־געקליידעטער בחור מיט אַ שירעם אין האַנט. דער־

זענדדיק די צוויי מיידלעך, פרילינגדיק געקליידט, האָט זיך דער בחור אנטשולדיקט און — אָן באַזונדערע כוונות — אָנגעבאַטן זיי זיין שירעם. זיי האָבן אים שיין געדאַנקט און געאַנגען זייער וועג.

אַבער מיט אַ קורצער צייט שפעטער האָט מאַניע דערזען דעם זעלבן בחור אויף אַ קאַנצערט אין „סאַסיעטע סאַוואַנט“. פון דעם טאַג אָן האָבן זיי זיך אָפטער גענומען באַגעגענען. ביז די עלטערן אירע, ווי אויך די עלטסטע שוועסטער, האָבן געבעטן דער בחור זאָל אַרויפקומען אין הויז אַריין, צו די טאַפּיצירער-פאַבריקאַנטן. אַזוי איז געווען. אַבער אַ מכוּשול האָט זיך געמאַכט, וואָס די רייכע שוועסטער מיט איר מאַן האָבן געהאַלטן : ווער ס'האַט די מאַה... האָט במילא די דעה !

מאַניען האָט די זאַך געערגערט, אַבער זי האָט עס נישט אַרויסגעוויזן, צוליבן גוטס, וואָס די שוועסטער מיט איר מאַן האָבן געטאָן פאַר די על-טערן און אויך פאַר איר מיט דער יינגערער שוועסטער. איר אויסוואַל איז געפעלן געוואָרן דער גאַנצער משפּחה. אַ שאַד נאָר, וואָס דער פּאַטער מאַניעס איז פּלוצים קראַנק געוואָרן. ער איז געלעגן אין שפיטאַל. אַזוי ווי די קראַנקהייט האָט זיך פאַרצויגן, האָט דער פּאַטער פאַרלאַנגט מ'זאָל דעם חתן ברענגען צו אים, אין ראַטשילד-שפיטאַל.

— דאָס איז מיין אויסדערוויילטער... — דאָס זענען געווען מאַניעס ווערטער צו איר פּאַטער.

אויך די מוטער איז געווען דערביי. דער בחור האָט נושאַחן גע-ווען ביי די עלטערן. דעם פּאַטער איז געווען אַביסל בעסער און זיי האָבן לאַנג געשמועסט. דער בחור האָט תּיכּף דערפּילט אַ נאַענטקייט צו דער משפּחה, און ער האָט דעם אַלטן געזאָגט :

— מיך רופּט מען הענעך. צום ספּר האָט מען מיך אויפגערוּפּן : חנוך בן זאב-יהודה. מיין נאָמען איז אַבער אין אויסלאַנד משנה שם גע-וואָרן, און מען רופּט מיך דאָ האַנרי.

— מיין טאַכטער מאַניע — זאָגט דער פּאַטער, — איז אונזער יונגסטע טאַכטער. זי האָט מיר געזאָגט : איר געפעלט זיך ביידע. מסתּמא איז עס אַ זיווג מן השמים — און ער ווענדעט זיך צו זיין פּרוי : — גיטעלע ! אפשר האָסטו מיטגעברענגט אַביסל משקה ?

— יאָ — ענטפּערט זי, און גיט צו — אונזער לאַה מיט פעליקסן זענען אויך דאָ. האָבן זיי אַודאי מיטגעברענגט גוטע יידישע קיכלעך.

— טאָ רוף זיי אַרײַן — זאָגט דער פּאָטער — און לאָמיר טרינקען לחיים.

אַלע קינדער זענען אַרײַנגעקומען, און דער פּאָטער האָט זיך אויפֿ-געזעצט, נעמענדיק דעם כּוס אין דער צײַטערדיקער האַנט אַרײַן:
— זאָל זײַן מיט מזל!

אַזוי זענען מאַניע און האַנרי געוואָרן חתן-כלה. קײן זמן-חתונה איז נאָך נישט געווען אָפּגעשמועסט, אַזוי לאַנג ווי דער פּאָטער איז גע-לעגן אין שפּיטאַל. דער פּאָטער האָט זיי געטרייסט:

— האָט געדולד, טײערע קינדער. מיט גאָטס הילף, כּוועל געזונט ווערן, וועט מען פּראַווען אײער חתונה, ווי בײַ לײטן. איר וועט ווײַנען צוזאַמען מיט אונז. כּאָטש הינדעלע האָט נאָך איר זיווג נישט געפונען.

אַבער דעם פּאָטער האָט מען אײַנגיכן געמוזט אָפּערירן, ער האָט געהאַט אײטער אין אַ זײַט. די גאַנצע משפּחה איז אין דעם טאָג פון דער אָפּעראַציע געקומען אין שפּיטאַל. ער האָט יעדן אײַנעם געטרייסט. אַבער אַ פּאַר טעג נאָך דער אָפּעראַציע האָט זיך זײַן מעמד שטאַרק פּאַר-ערגערט און ער האָט צוגעמאַכט די אױגן אויף שטענדיק. דאָס איז גע-ווען אַ טאָג פאַר שבועות אין יאָר 1925. ער איז אַוועק פון דער וועלט אין עלטער פון 56 יאָר. כּבוד זײַן אַנדענק.

ס'האַט שטאַרק געווירקט אויף מאַניען און זי איז שווער צו-זײַך געקומען. דאָס לעבן האָט אַבער גובר געווען. מ'האַט באַדאַרפט ממשיך זײַן דעם וועג אין לעבן. אַ טרייסט איז געווען די מוטער, וואָס אַלע קינדער האָבן זי אַזוי ליב געהאַט פאַר איר קלוגשאַפט און פאַרשטענדעניש. דאָס האָט די מוטער פאַרגעלייגט מען זאָל אָפּשמועסן אַ זמן-חתונה אויפן 1-טן סעפטעמבער פון זעלבן יאָר. די מערי און חופּה-וקדושין זאָלן פאַרקומען דעם 6-טן סעפטעמבער. זיי האָבן זיך אויך גענומען אײַ-טערעסירן צו אײַנשאַפן זיך אַ דירה.

גראַד האָט זיך געמאַכט פּרײַ אַ דירה, נישט ווייט פון האַנריס שוועסטערל אסתר, אין ווענסען. די דירה איז געדונגען געוואָרן אין אַ מזלדיקער שעה. האַנרי האָט געהאַט אַביסל געלט אין דער שפּאַר-קאַסע. מאַניע האָט אויך צוגעלייגט אַביסל געלט און זיי האָבן שײַן אויסגעבלירט זײער נײַ הויז. צו דער באַשטימטער צײַט איז פאַרגעקומען די מערי, און חופּה-וקדושין האָבן זיי באַקומען אין דער שול אויף רי פּאַוע, דורכן

גרויסן למדן מר. קאפלאן, דער פאָטער פון היינטיקן הרב שליט"א יעקב קאפלאן פון פאָריז. נאָך דער חופה איז געפיערט געוואָרן די חתונה אין די זאלן פון באָן וואַלע, 29 בולוואַר די טאַמפל, פאָריז 3. אַ סך חברים און משפחה האָבן זיך משמח געווען צוזאַמען מיט דער ליבער מוטער. ס'האָבן נאָר געפעלט די עלטערן פון האַנרי. ער האָט מיט אַ וויי אין האַרצן עס באַדויערט. זיי האָבן גראַד דעמאָלט עולה געווען קיין ארץ ישראל, לויטן ווונטש פון רבין ז"ל.

צו די ניין חדשים איז מיט מזל געקומען זייער ערשט קינד. זיי האָבן עס אַ נאָמען געגעבן רחלע, נאָך אַ באַבען פון האַנרי, פון פאָטערס צד, אזוי ווי ס'האָט זיך געפירט אין דער אַלטער היים ביי יידישע קינדער. דאָס קינד האָט נאָך מער צוגעבונדן זייער פאַמיליע־לעבן.

די צייטן זענען דעמאָלט געווען שווערע. אָבער ווען ס'איז שלום־בית, איז אַלץ צום בעסטן. פינף יאָר שפעטער איז געקומען אַ צווייט מיידעלע. דאָס קינד האָט מען שוין אַ נאָמען געגעבן אין פראַנצויזיש. זי רופט זיך דעניז־דאָבע.

אַזאַ איז געווען דער גורל פון די יונגע פאַרלעך, וואָס האָבן זיך געוויינלעך פריער געטראָפן אין דער „קולטור־ליגע“, דאָס קולטור־הויז פון נייעם פאָריזער ישוב. מאַניע האָט געשטאַמט פון וואַרשע, האַנרי — פון לאַדזש. דעמאָלט, נאָכן געבורט פון זייער צווייט קינד, איז דאָס גליק־לעכע פאַרפאַלק נאַטוראַליזירט געוואָרן אַלס פראַנצויזישע בירגער, דער עיקר אויפן סמך פון האַנריס אַ דאָקומענט פון דייטשן געפאַנגען־לאַגער, אַלס אַ פאַליטישער געפאַנגענער, ווייל ער האָט זיך אָפגעזאָגט צו אַרבעטן אין די דייטשע גיפּט־פאַבריקן פאַר קריגס־צוועקן. די פאַבריק האָט זיך געפונען אין העכסט ביים מאַין, נישט ווייט פון פראַנקפורט ביים מאַין. די פּרנסה האָט זיך פאַרבעסערט. זיי האָבן זיך איבערגעצויגן פון ווענסען קיין פאָריז גופא. די פּרנסה האָבן זיי געצויגן פון אַ מאַראַקנינערי־פאַבריקל. דאָס געשעפט איז נישט שלעכט געגאַנגען. אָבער עס זענען אויסגעבראַכן סאַציאַלע און פאַליטישע קריזיסן אין יאָר 1934. דאָס האָט רואינירט אַ סך קליינע פאַבריקאַנטלעך. כאַטש האַנרי און מאַניע האָבן געקעמפט פאַרן טעגלעכן שטיקל ברויט, איז זיי סוף כל סוף אויסגעקומען פראַוויזאָריש צו פאַרלאָזן די פאַבריקאַציע, צוליבן זיג פון פאַלקס־פראַנט. האַנרי האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט

אין די יארן 1936 ביז 1938. דער קאמף פארן טעגלעכן שטיקל ברויט איז געווען א שווערער, אבער די לאגע האט זיך ראדיקאל געענדערט מיטן קומען צו דער מאכט פון דער פאלקס-פראנט-רעגירונג, אין שפיץ פון וועלכער עס איז געשטאנען דער סאציאליסט לעאן בלום. ער האט דורכ-געפירט דעמאקראטישע רעפארמען און די עקאנאמישע לאגע האט זיך געבעסערט, במילא ביי א סך יידן.

האנרי און מאניע האבן זיך באפרייט פונעם געשעפט, וואס זיי האבן געהאט געקויפט. זיי זענען דערביי געווען אמתע שקלאפן, פארהארעוועט, אן אפרו און האבן אפילו קיין צייט נישט געהאט אפצוגעבן זיך מיט זיי-ערע קינדער. כאטש פרנסה איז געווען, האבן זיי דאס געשעפט אויפגע-געבן. האנרי האט זיך צוריקגעקערט צו זיין מאראקינערי-פאך. ס'איז געווען דעמאלט, ווען מאניע האט זיך געריכט אין קימפעט אריין מיטן דריטן קינד זייערס. גראד דעמאלט איז ביי האנרי געבוירן געווארן א פארלאנג נאכאמאל צו פארן באזוכן זיין משפחה אין לאדזש. נאך אזויפיל יארן נישט זען זיך, אן ערך 18 יאר.

זיין מוטער האט ער שוין אין לאדזש נישט געטראפן. זי איז געשטארבן אין ארץ ישראל און ליגט אויפן בית הקברות אין תל אביב.

פארן פארן, האט האנרי פארזארגט מיט אלעם זיינע בני-בית. אויך האט ער געבעטן זיין שוויגער-מוטער, זי זאל אכטונג געבן אויף מאניען מיט די קינדערלעך. ער האט באטראכט זיין רייע קיין לאדזש ממש ווי א היסטארישע. ער האט מאניען פארזיכערט, אז מער ווי דריי וואכן וועט ער זיך נישט זויעמען. ווען דער טאג פון אפפארן איז געקומען, האבן די הערצער ביי זיי שטארקער גענומען קלאפן. זיי האבן זיך געזעגנט אויפן „גאר די נאר“. דער צוג איז אפגעפארן. ער איז אריינגעפאלן אין א וואגאן צווישן סימפאטישע מענטשן, אבער ער איז אלץ פארטאן געווען אין זיינע געדאנקען, ביז ס'איז אים באפאלן א זיסער שלאף. ער האט געזען אין חלום: א מוזיק-האל, גרויסארטיקע לוסטרעס באלייכטן יע-דעס ווינקעלע. א פובליקום — בלויז מעלאמאנען. זיי ווארטן אויף דער אווערטורע. אט הייבט זיך אויף דער פארהאנג. די אודיטאריע אפלא-דירט די מוזיקאנטן. דער דיריגענט מעלדעט: די „ניינטע סימפאניע“ פון בעטהאווען. עס שטורעמען אין זאל די העראאישע מעלאדיעס. זיי קלאפן ריטמיש, ווי די באן-רעדער . . . טא-טא-טא . . .

און אַט איז די וויזיע פאַרשוונדן. די דייטש-נאַצישע גרענעץ-קאָנטראָלערן, מיט זייער העפלעכן „גוט מאַרגן“, באַגלייט מיט א „הייל היטלער“. דאָס האָט האַנריין צוריק אַריינגעוואָרפן אין דער טרוי-עריקער ווירקלעכקייט. אַ קורצער אָפּהאַלט און די באַן לויפט ווייטער. עס הערט זיך אַ קול פון די הילכערס: „ווער עס וויל אָפּשטייגן אין בערלין, מוז האַבן אַ ספּעציעלע דערלויבעניש, אָבער נאָר אויס-לענדער, צו באַקומען ביי די קאָנטראָלערן“. קיינער פון די פּאַסאַזשירן האָט נישט געהאַט בדעה אָפּצושטייגן אין בערלין. דאָס איז געווען אויפן בערלינער פּרידריכס-באַן-האַף. האַנרי קוקט דורכן פענצטער פון וואָ-גאַן, ווי ער וואָלט מעמען געזוכט. ער האָט דעם וואַקזאַל מער נישט דער-קענט. ער האָט געזען בלויז עס-עס-לייט מיט האַקנקרייצן אויף די אַרעמס. ער גייט אַרונטער פונדעסטוועגן, ווייל עס איז געמאַלדן געוואָרן: 40 מי-נוט אָפּהאַלט. ער האָט געוואָלט אַדורכשמועסן זיך מיט זיין משפּחה, וועל-כע לעבט אין בערלין. ער האָט טעלעפּאָנירט צו זיי.

— העלאַ, ווער רעדט ? — פרעגט אַ פּרויען-שטימע.

האַנרי האָט גלייך דערקענט זיין קווינקעס קול, כאַטש ס'זענען שוין אַ סך יאָרן אָפּגעלאָפן זינט זיי האַבן זיך געזען.

— דאָ רעדט האַנרי, דיין קוויין פון פאַריז, דורכריינדיק קיין לאַדזש.

— טייערער היינריך, קום בעסער צו אונז. מיר קענען נישט רעדן . . .

ס'איז אים אַדורך אַ ציטער איבערן לייב און ער ענטפּערט :

— כ'וועל אייך זען צוריקפאַרנדיק פון פּוילן קיין פאַריז.

נאָכן קורצן געשפרעך דורכן טעלעפּאָן, האָט האַנרי שוין אַלץ פאַרשטאַנען וועגן דער לאַגע פון יידן אין היטלערישן בערלין. ווען ער האָט זיך אוימגעקערט אין וואַגאַן, האַבן זיי פאַרשטאַנען, אַז האַנרי האָט עפּעס נייעס פון זיין משפּחה, פון אַלע יידן, אין היטלער-גיהנום. די באַן איז אַוועק פון בערלינער באַנהויף, און ערשט דעמאַלט האַבן זיך די מענטשן פון וואַגאַן גענומען ביי אים אויספרעגן, פאַרוואָס ער איז אַזוי בלייך גע-וואָרן, צוריקקומענדיק ? קיין סך האָט האַנרי נישט געקענט רעדן, אָבער ווען ער האָט זיך אַביסל באַרואיקט, האָט ער איבערגעגעבן די ווערטער פון זיין קווינע, וועגן דעם פּחד, וואָס ער האָט געפילט אין אירע רייד.

נאָך אַ נאַכט פאַרן, איז דער צוג באַגינען אַנגעקומען צו דער פּוילי-שער גרענעץ. עס זענען אריינגעקומען נאָך פּאַסאַזשירן, כמעט בלויז יידן.

האַנרי איז געווען דערשטוינט צו זען, ווי יידן האָבן זיך אָנגעטאַן אין די טליתים און אוועקגעשטעלט זיך דאווענען אין דער באַן. דאָס האָט אים דערמאַנט אין זיין אַמאָליקער היים. צוליב רעליגיעזע חילוקי-דעות, האָט דאָך האַנרי פאַרלאָזן זיינע עלטערנס הויז, כמעט אַ קינד נאָך. ער איז סך הכל אַלט געווען אַ יאָר פופצן. ער געדענקט נאָך גוט די סצענע, ווען זיין טייערע מוטער האָט אים באַגלייט צו דער באַן. מער האָט האַנרי נישט די זכיה געהאַט נאָך אַמאָל צו זען זיין מוטער ע"ה.

ענדלעך איז דער צוג אָנגעקומען קיין לאַדזש. אָבער קיינער האָט אים נישט אָפּגעוואַרט. דערפאַר זענען לעבן וואַקזאַל געשטאַנען יידישע דראַשקאַזשעס. עס איז געווען אַ געיעג און געשלעג צווישן זיי וועגן דעם, ווער סע זאַל כאַפּן אַ פּאַסאַזשיר, בפרט נאָך — אַן אויסלענדער. זיי האָבן גלייך דערקענט האַנרי, אַז ער קומט פון אַן אַנדער לאַנד. דער דראַשקאַזש האָט אַ כאַפּ געטאַן זיינע וואַלזעס און אַריינגעוואַרפן זיי אין דער דראַשקע. די באַגינענדיקע לאַדזשער גאַסן האָבן אויסגעזען רואיקע, פאַרשלאַג-פענע. די געגנט איז געווען אַ ריין קריסטלעכע. ביז ער האָט זיך דער-נענטערט צו די באַלעבטע יידישע גאַסן פון ווילקע, די געגנט, וואָס טיילט אָפּ די אַלט-שטאָט פון באַלוט. דאָ איז געווען די מחיצה צווישן דער יידי-שער און גויאישער געגנט. יידן זענען אויפגעשטאַנען גאַנץ פרי, צו לויפן דאווענען אין אַ מיני. ערשט נאָכן דאווענען האָבן זיי אויפגעמאַכט די געוועלבער.

ווען זיי זענען אָנגעקומען אין דער גאַס פון „11-טן ליסטאַפּאַד“, — אַמאָליקע קאַנסטאַנטינער — האָט האַנרי תיכף דערקענט דאָס הויז, וואָס ער האָט עס פאַרלאָזן מיט 22 יאָר פריער. עס האָט זיך אים געדוכט, ווי ערשט נעכטן וואָלט עס געווען. ווען דער דראַשקאַזש האָט זיך אָפּגעשטעלט פאַרן טויער, איז גראַד דער פּאַטער אַרויסגעגאַנגען. אויף איין רגע האָט האַנרי איבערגעלעבט ווי אַ „וויזיע“, ווי ער וואָלט זיך נאָך אַליץ געבעטן ביים פּאַטער ער זאַל אים מוחל זיין פאַר די זינד, וואָס ער איז באַגאַנ-גען, פאַרלאָזנדיק די היים. ער האָט זיי דעמאָלט פאַרשאַפן אַזוי פיל עגמת נפש.

ווען האַנרי איז געקומען צו זיך, האָט ער זיך, ווי פאַרחלשט, געפיר-נען אין די אַרעמס פון זיין פּאַטער. דער דראַשקאַזש, בייזווינענדיק די סצענע, איז געשטאַנען מיט אַן אָפּן מויל. ער האָט אַ הוסט געגעבן, ווי

איינער זאגט: ס'איז טאקע רירנדיק, ווען אַ טאטע געפינט צוריק זיין קינד, אבער... מען דארף באַצאלן פאַר דער „יאַזדע“. האַנרי האָט זיך גע- כאַפט, אים באַצאלט מיט אַ ברייטער האַנט.

ס'האָט זיך באַלד אַרומגעשטעלט אַ קרענצל שכנים און פון אַלע זייטן האָט מען געשטעקט שלום-עליכם האַנרי. עס איז פלוצים אַרויס- געקומען האַנריס עלטסטע שוועסטער שרה'טשע, דערזעענדיק האַנרי, איז זי אַרויס מיט אַ געשריי: „ווען די טייערע מאַמעשי וואָלט עס כאַטש גע- ווען דערלעבט“... דאָס גאַנצע בני בית האָבן געכאַפט דער באַגאַזש, און האַנרי האָט מען כמעט ווי אַריינגעטראָגן אין הויז אַריין.

דער פאַטער איז נאָך אַלץ געשטאַנען און ווי געוואַרט אויף עפעס. אפשר האָט ער האַנרי געוואָלט מיטבעטן צום מנין, אַפצודאַווענען? אַבער האַנרי האָט גאַרנישט געהאַט מיט זיך קיין טלית און תפילין. די די שוועסטער שרה'טשע האָט זיך באַלד געכאַפט:

— זאָל דער טאַטעשי גיין צום דאַווענען. איך וועל דערווייל צוגרייטן

פרישטיק...

אין הויז איז געווען אַ יום טוב. אַזאָ געפיל האָט האַנרי שוין לאַנג נישט איבערגעלעבט. ער האָט באַלד אויך געוואָלט זען זיין יונגע שוועס- טער דבורה־שינדעלע. ער האָט זי זייער ליב געהאַט. ער האָט געוואָלט צוגיין. אַבער שרה'טשעס עלטסטער זון ישראליק, לייגט פאַר זיין פעטער: — אַזוי ווי דבורה־שינדעלע האָט אַ געשעפט אויף דער דזשעלנע גאַס, און זייער לייזעכץ איז נאָר אין די פרימאַרגן־שעהן, דעריבער מיינט ער, אַז עס איז בעסער צו קומען נאָכמיטאָג.

האַנרי האָט מסכים געווען. אַבער ביז נאָכמיטאָג איז נאָך ווייט, ווייל מיטאָג עסט מען אין לאַדזש ביי יידן אַרום דריי אַזייגער. דערווייל האָט ער זיך גוט אונטערגעהאַלטן מיט די קינדערלעך שרה'טשעס. בינו-לבינו איז אַריינגעקומען דער פאַטער פון דאַווענען.

נאָכמיטאָג איז ישראליק מיטן פעטער האַנרי אַוועק צו דבורה־ שינדעלען. זיי האָבן פריער געמאַכט אַן אומוועג דורך דער ווסקאַדניע גאַס, נישט ווייט פון דער אַלט־שטאָט. און דאָ האָט ער באַמערקט ווי אַ כוליגאַנישער פּאַליציאַנט האָט געשלעפט אַ יידיש יינגעלע ביי זיינע גע- קרייזלטע פּיאַהלעך. די קולות, די וויי־געשרייען פונעם קינד זענען דער- גאַנגען עד לב השמים. האַנרי, וואָס איז אין פאַריז נישט געווינט געווען

צו זען אַזעלכע כוליאגאַנישע סצענעס, האָט תיכף געוואַלט אינטערוויענירן, אַפּצוראַטעווען דאָס קינד פון די כוליאגאַנישע לאַפעס. אַבער ישראליק האָט אים קוים צוריקגעהאַלטן :

— זיי זוכן נאָר אַזעלכע געלעגנהייטן, אַז יידן זאָלן זיך אָננעמען!
דאָ וועלן זיי ווייזן זייער אכזריות, צו איזדעקעווען זיך איבער אַ יידן, כאַטש ביסט אַ פּראַנצויזישער בירגער. אין אַזאַ מצב לעבן מיר דאָ.
מען האָט באַדאַרפט מעשים, און קיין מעשים זענען, צום באַדויערן, נישט געקומען, אויף די ווייגגעשרייען פונעם פּוילישן יידנטום. זיי זענען ווייטער געגאַנגען איבער דער פּרינציפּאַלער פּיעטריקאווער גאַס. יעדעס געשעפט, יעדעס הויז איז געווען יידיש. אים האָט זיך געדוכט: גאַנץ לאַדזש איז יידיש...

ווען האַנרי האָט דערזען זיין מיטלסטע שוועסטער, וועלכע איז שטאַרק ענלעך געווען צו זייער מוטער, זענען זיי זיך ביידע געפאַלן אין די אַרעמס. דער שוואַגער האַנריס, וועלוול טריבאַוויק, האָט זיך אַביסעלע פאַרלוירן, צוועענדיק די סצענע פון שוועסטער און ברודער, וועלכע האָבן זיך נישט געזען זינט יענעם טאָג, ווען ער איז אַוועק אַ ברוגזער פון זיינע עלטערנס הויז, אַ יונגער בחור פון 15 יאָר. בלויז די מוטער האָט אים באַגלייט צו דער קאַלישער באַן. אַצינד, נאָך 22 יאָר, איז ער צוריקגעקומען, זען זיך מיט דער משפּחה.

האַנריס פּיר-וואַכיקער באַזוך ביי זיין משפּחה אין לאַדזש איז, ליידער, געווען דער לעצטער. מיט צוויי יאָר שפעטער איז אויסגעבראַכן די וועלט-שריפה, וואָס האָט אומגעבראַכט אַזויפיל יידן. אפילו אומקערנדיק זיך אַהיים קיין פאַריז, צו פרוי און קינדער, זענען זיינע מחשבות כסדר געווען מיט זיי דאָרט, אין לאַדזש, בכלל — מיט די יידן צווישן די רשעותדיקע פּאַליאַקן. מען האָט זיי דרינגענדיק באַדאַרפט העלפּן, אַבער צום באַדויערן זענען אַלע זיינע פלענער, וואָס ער האָט געהאַט צוגעגרייט, וועגן אַריבער-נעמען עמיצן פון די שוועסטער, קינדער, זיך אויסגעלאַזט מיט גאַרנישט. די פּאַליטישע לאַגע אין פּראַנקרייך, פון דער פּאַלקס-פּראַנט-רעגירונג, בראש מיט לעאַן בלום, איז געווען אַ קאַמפּליצירטע. עס האָט זיך אָנגערוקט דער בירגער-קריג אין שפּאַניע, געשטיצט פון פּאַשיסט מוסאָליני און פון היטלערן. זיי האָבן פּראַנקאָן געשיקט אַן אַ שיעור געווער. שפּאַניע איז געווען אין גרויס געפאַר, ווייל די דעמאָקראַטישע לענדער האָבן כלומרשט

געוואלט איינהאלטן זייער נייטראליטעט. צווישן די אינטערנאציאנאלע בריי-
גאדעס זענען פיל יידישע בחורים געקומען העלפן די שפאנישע דעמאָ-
קראטישע רעגירונג, פון אלע עקן וועלט. אבער די פראנצויזישע רעגיי-
רונג האָט דערקלערט אַן עמבאָרגאַ אויף געווער קיין שפּאַניע, כאָטש נישט
אָפיציעל איז געקומען פיל הילף פון פראַנקרייך.

צוריקגעקומען פון זיין באַזוך אין לאַדזש, זענען געשטאַנען פיל שווע-
רע פראַבלעמען פאַר האַנדין און מאַניען. קודם כל האָבן זיי באַשלאָסן
צו פאַרלאָזן די רי זשיל וואַלעס, ווארום די וווינונג איז שוין געווען פאַר
זיי צו קליין. ס'איז צוגעקומען נאָך אַ קינד אין דער משפּחה. עס איז דער
מאָלט נישט אזוי שווער געווען צו דינגען אַ וווינונג. זיי האָבן זיך צוגעקליבן
אַ פאַסיקע דירה אין אַ גוטער געגנט. ביז זיי האָבן זיך דעצידירט, איז
אונטערגעקומען דאָס יאָר 1938, און מאַניע האָט אָנגעהויבן צו ציילן די
וואַכן ביזן גליקלעכן געבורט.

קומט האַנדי איינמאַל אַהיים פון זיין אַרבעט, אַ מידער פון דער
האַרעוואַניע, זאָגט אים חיה'מרים :

— היינט טייערער, וועלן מיר גיין אַביטל שפּאַצירן. די קינדער
וועלן מאַכן זייערע לעקציעס אונטער דער אויפזיכט פון שאַנטאַל. דאַכט
זיך, אַז מ'קען זיך אויף איר פאַרלאָזן.

און באַלד נאָכן אַונט-ברויט זענען זיי בנעימותדיק אַוועק אויפן
שפּאַציר. פּלוצים רופּט זיך אָפּ מאַניע :

— אפשר וועלן מיר זיך דורכשפּאַצירן ביז דער קליניק?

— לאַמיר צוגיין... — האָט האַנדי געזאָגט, און ער האָט באַלד
פאַרשטאַנען, נאָר האָט נישט געוואַלט אַרוסווייזן זיין עמאַציע.

זיי זענען צוגעקומען ביז דער קליניק, און מאַניע איז באַלד פאַר-
בעטן געוואָרן אויף אַן אונטערזוכונג. האַנדי איז געבליבן זיצן אין פאַר-
דער-זאַל אומגעדולדיק. אַ וויילע שפּעטער באַווייזט זי זיך, צוזאַמען מיט
אַן אינפּירמיערקע, וועלכע זאָגט :

— איר קענט רואיק אַהיימגיין, אייער פרוי איז אויף דער צייט,
אַבער מאַרגן פרי דאַרף זי קומען אַהער !

ס'איז געווען אַ דאַפּלטער עול. די קינדער... כאָטש מ'האַט זיך גע-
קענט פאַרלאָזן אויף פרייליך שאַנטאַל. ער איז אַבער רואיקער געווען, ווען
מאַניע איז געווען מיט זיי. קוים זיך דערוואַרט דעם באַגינען, די שעה

פון מאַניעס ווייזט אין קליניק. מען ווייזט אים אָן איר צימער. מאַניע
שטרעקט אויס אירע הענט אים אַרומצונעמען. זי האָט שוין געהאַט אירע
ערשטע ווייען. ער בלייבט ווי געליימט. אָן אינפירמיערקע זאַגט אים :
— מיין ליבער הער, גייט זיך אַביסעלע איבער. אייער פרוי האָט
זייער לייכט קינדער. אַלץ וועט זיין גוט.

ער איז אַרויס דורכצושפּאַצירן זיך. ווען ער איז ווידער אַריינגע-
קומען, האָט אים די אָנגעשטעלטע מיט פרייד געמאָלדן :
— איר זענט אַ גליקלעכער פּאַטער. אייער פרוי האָט אייך געבוירן אַ
יינגעלע !

דאָס האָט האַנרין אַזוי דערפרייט, אַז ער איז אַזש געבליבן אָן לשון.
ער איז צוגעלאָפּן צו דער פרוי און איר אַ קוש געגעבן.
— אַנטשולדיקט — האָט יענע געשמייכלט — גישט מיר קומט דער
קוש, נאָר אייער פרוי.

און זי האָט האַנרין אַריינגעפירט צו דער קימפעטאַרין. זייער פרייד
איז געווען אין לשער, ווייל זיי האָבן געבעטן אויף אַ זון.
ער איז קודם געלאָפּן אַהיים אָנזאָגן זיינע טעכטערלעך, רחלע און
דעניז-דאַבעלען, אַז זיי האָבן באַקומען אַ ברודערל. ער האָט אויך טעלע-
פּאַנירט צו דער משפּחה, צו נאָענטע פריינד. די צוויי טעכטערלעך האָבן
געטאַנצט פאַר פרייד און זיך געפרעגט :

— ווי רופּט מען אונזער ברודערל ?

און האַנרי האָט זיך דערמאַנט, אַז ער מוז טאַקע גיין אין דער מערי
פאַרשרייבן דעם נייעם נאָמען פון זיין זון. תיכף האָט ער גענומען ביידע
טעכטערלעך און איז אַוועק אין דער מערי. דער באַאַמטער פון דער מערי
האָט אים געפרעגט :

— פאַרוואָס ווילט איר אַזאַ נאָמען פאַר אייער זון ? ...פאַל-וואַיאַן...
דערויף האָט אים האַנרי געענטפּערט העפלעך, אָבער קאַטעגאָריש :
— דאָס איז מיין ווונטש, אַז אונזער יינגעלע זאָל טראָגן דעם נאָמען
פון פּראָנצויזישן שרייבער : פאַל-וואַיאַן.

באַלד דערנאָך זענען זיי אַוועק אין קליניק, צו דער מאַמען. אין
זעלבן מאַמענט זענען געקומען באַגריסן די מוטער מיטן קינד די גאַנצע
משפּחה און פריינט. אַחוץ לאה מיט פעליקסן, וואָס האָבן צוריקגעשיקט
די קאַרטן. דאָס האָט מאַניען און האַנרין שטאַרק וויי געטון. זיי האָבן

נישט געקענט פארגינען אַזאָ גליק דער יונגסטער שוועסטער, ווייל זי האָט נישט געוואָלט נאָכגעבן זייער דיקטאַט, נישט חתונה צו האָבן פֿאַר דער מיטלסטער שוועסטער, הינדל. אָבער מאַניע און האַנרי האָבן געטאַן לויטן פֿאַרלאַנג פֿון מאַניעס עלטערן, וואָס האָבן געגעבן זייער הסכמה און זייער ברכה. מיט דער צייט איז דער „חטא“ זיי פֿאַרגעבן געוואָרן. עס איז געקומען זיי אַנווינטשן האַנריס שוועסטער אַסתרל. זי האָט געברענגט אַן אַדרעס פֿון אַ וווינונג צו דינגען.

דאָרט, אין דער נייער דירה, האָבן זיי געווינט בריווח צוזאַמען מיט די דריי קינדער. די דירה איז באַשטאַנען פֿון פיר שטובן. פֿון דאָרט טאַקע, פֿון דעם הויז, האָבן מאַניע און האַנרי געהאַט דאָס גליק מיט יאָרן שפעטער צו פֿירן אַלע דריי קינדער צו דער חופּה, נאָכן איבערלעבן די צווייטע גרויליקע וועלט-מלחמה.

ביז 1938 האָבן האַנרי און מאַניע אַלץ דערגרייכט, וואָס זיי האָבן זיך פֿאַרגענומען, זיך געווינטשן. מיטן דריטן קינד זייערס, וואָס איז גע-קומען אויף דער וועלט, האָט זיך אַלץ געענדערט צום בעסערן. די נייע דירה איז געווען פֿאַר זיי ממש אַ גליק — דריי גרויסע פענסטער צום בולוואַר. אויך האָבן זיי געקענט צוריק אויפשטעלן זייער אומאַפהענגיק געשעפט פֿון מאַראַקיינערי, לעדער־בייטלען. ווייל פֿריער איז דאָס פֿאַבריקל געווען בשותפות מיט האַנריס ברודער. ס'איז נישט געווען אַזאָ גליקלעך שותפות.

און דעמאָלט האָט זיך דער הימל פֿאַרטונקלט. עס האָט זיך אָנגערוקט דער טרויעריקער מינכען־אַפּמאַך מיט היטלערן, דאָס פֿאַרכאַפֿן טשעכאַ-סלאָוואַקיע. פֿון דעם טאַג אָן האָט די וועלט זיך געפֿונען אין גרויס געפֿאַר. די סכנה איז געווען גרויס. עס זענען דאָך געווען נאַאיווע מענטשן, וואָס האָבן געגלויבט, אַז די וועלט קען נאָך אָפּגעראַטעוועט ווערן פֿון אַ מלחמה. עס איז שוין געווען אַ כאַאָס אין האַנדל, באַנקראַטן. מיט אַרבעט איז נאָך ערגער געווען. דאָס האָט אָנגעהאַלטן אַזוי ביזן יאָר 1939. דאָס נייע יאָר האָט באַוווּזן, אַז דער מינכענער אָפּמאַך פֿירט צו דער קאַטאַסטראַפּע. עס איז געווען אַ בהלה צווישן יידן אין פֿאַריז. מענטשן האָבן פֿאַרלוירן די אַרבעט, האָבן נישט געהאַט קיין פֿרנסה. די יידישע געזעלשאַפטן האָבן גע-שאַפֿן ביליקע קיכן אין פֿאַרשידענע געגנטן פֿון שטאָט.

האַנרי איז כמעט אומעטום געווען, אַפּילו אין די קינסטלער־קאַפּייען

אויפן מאָנפאַרנאָס, צווישן דער יידישער אינטעליגענץ אין „דאָם“ און „קופאַל“. דאָרט האָבן זיך געטראָפן יידישע שרייבער פון וואַרשע, וואָס זענען דאָ שטעקן געבליבן. ביי אַ גלעזל משקה האָבן זיך געטראָפן עוזר וואַרשאַווסקי, שמעון האַראָנטשיק, עוזר וואַרשאַווסקי האָט אים צוגערופן. ער האָט געהאַט אַ פיינע, איידעלע באַנעמונג. אָבער שמעון האַראָנטשיק האָט געקוקט אַרום זיך מיט חשד:

— וואָס שמועסט מען צווישן יידן? — האָט ער געפרעגט — וואָס איז מיט דער מלחמה?

— עס איז קלאָר — האָט אים האַנרי דערקלערט — אַז דער מינכענער אָפּמאַך איז נאָר אַ פאַרשפּיל. היטלער גרייט זיך צו אַ נייער עקספּאַנסיע. שפּרינגט פּלוצים אויף האַראָנטשיק:

— הערסט, עוזר? איך פאַר שוין אַהיים, צו מיינע יידן...
פאַרלאַזנדיק דעם מאָנפאַרנאָס, האָט זיך האַנרי אָנגעשטויסן אויף אַ צוזאַמענלויף. האָט ער געפרעגט מיט נייגער:
— וואָס קומט דאָ פאַר?

— ס'איז זייער ערנסט — האָט מען זיי געענטפערט — די סאַוויעטן און די דייטשן האָבן אונז אָפּגענאַרט. זייערע אויסערן-מיניסטערן, מאַ-לאַטאָו און ריבענטראָפּ, האָבן געשלאָסן אַן אָפּמאַך. מיר געפינען זיך שוין כמעט אין מלחמה-צושטאַנד...
יעדן טאָג זענען געווען אויסטערלישע געשעענישן, און פּלוצים — דייטשלאַנד איז באַפּאַלן פּוילן.

האַנרי האָט זיך דעם טאָג אומגעקערט פון געשעפט פריער ווי אַלעמאַל. חיה-מרים האָט תיכף דערקענט אין איר מאַן, אַז ס'איז עפעס נישט פשוט. ביים אַוונט-ברויט האָט האַנרי אויפגעקלערט, אַז די מלחמה שטייט שוין אויף דער שוועל. און אַט הערט מען שוין אין ראַדיאַ: פּראַנק-רייך איז אין קריג מיט היטלערן, צוליבן אָנפאַל פון דייטשלאַנד אויפן פאַרבינדעטן פון פּראַנקרייך, אויף פּוילן. מאַביליזאַציע. אויך ענגלאַנד האָט דערקלערט קריג היטלער-דייטשלאַנד.

אַזוי ווי די מיידלעך זייערע זענען געווען אויף וואַקאַציע, האָט האַנרי גלייך געמוזט פאַרן נאָך די קינדער, אין דער געגנט פון האַוור. ער איז געפאַרן. די קינדער האָבן זיך דערפרייט צו זען זייער פאַטער. צומאַרגנס האָט ער געזאָגט די קינדער: מיר פאַרן אַהיים. פאַרוואָס? — האָבן זיי

געפרעגט. עס איז דא אַזוי גוט, — האָט געזאָגט די עלטערע, רחלע, און די קלענערע, דעניו, האָט גיכער פאַרשטאַנען: אַז דער טאַטע איז געקומען נאָך אונז, מסתמא איז פאַראַן אַ סיבה.

האַנרי האָט אויפגעקלערט זיינע קינדער, אַז ס'איז מלחמה מיט די „באַשן“ און אַז ער גרייט זיך, ווי יעדער בירגער, מאַביליזירט צו ווערן. עס איז שוין נישט אַזוי לייכט געווען דאָס צוריקקערן זיך קיין פאַריז. נאָר אַזוי ווי האַנרי האָט געהאַט ביי זיך זיין מיליטערי־ביכל, האָבן זיי געקענט אַנקומען בשלום אַהיים.

די מוטער האָט זיך צעוויינט, אַנקונדיק די קינדער, אָבער האַנרי האָט איר אויפגעקלערט, אַז אַ פאַטער פון דריי קינדער וועט מאַביליזירט ווערן פיל שפעטער. און זי האָט אים דערציילט, אַז עס איז אַנגעקומען אַ מעלדונג פון דער מערי, אַז זיי ווערן עוואַקואירט אין דער געגנט פון לואר־ע־שער, אַן ערך קנאַפּע 200 קילאָמעטער פון פאַריז. דער אָפּפאַר וועט זיין שבת. דעריבער מיינט זי, אַז האַנרי זאָל אויך מיטפאַרן. זי האָט אָבער געבעטן, אַז מען זאָל אויך באַזאָרגן איר אַלטע מאַמע. איז ער מסכים געווען. און אפּשר, האָט ער געזאָגט, וועלן מיר נאָך קענען אַהיברענגען דיין שוועסטער העלען מיט איר קינד. און ער האָט זיי אַוועקגעפירט קיין סאַוויני, ביים טייך ברעי. דערנאָך איז האַנרי צוריקגעקומען קיין פאַריז.

תיכף נאָכן צוריקקומען קיין פאַריז, האָט האַנרי זיך געזען מיט זיין שוועגערין העלען און איר פאַרגעלייגט זיך צו עוואַקואירן קיין סאַוויני. פאַרשטייט זיך, אַז זי איז באַלד מסכים געווען. האַנרי האָט אַלץ דערליי־דיקט אין דער מערי. צו דער באַשטימטער צייט זענען אַלע געווען ביי דער באַן.

זיי זענען בשלום אַנגעקומען, און די גאַנצע משפּחה האָט זיך דער־פרייט. חיה־מרים האָט שוין געהאַט פאַרזאָרגט אַ קוואַרטיר פאַר איר שוועסטער אויך. אין דאָזיקן דאָרף האָבן זיך שוין געפונען פיל פרויען און קינדער פון 3־טן אַראַנדיסמאַן אין פאַריז, ס'רוב יידן. זיי זענען גע־ווען פאַרזאָרגט מיט עסן, וווינונג, באַהיצונג, אַלץ אויפן חשבון פון דער רעגירונג.

אַזוי ווי אַלע אַנדערע מענער, האָט האַנרי געוואַרט מאַביליזירט צו ווערן. אָבער זיין פרייע צייט האָט ער שוין דעמאָלט אָפּגעגעבן דער שטי־

לער ווידערשטאַנד, וואָס האָט זיך גענומען אַרגאַניזירן. ס'איז נאָך געווען די עפאָכע פון דער „קאָמישער מלחמה“. אויף דער מאָזשינאַ-ליניע האָט מען פון צייט צו צייט אויסגעטוישט עטלעכע שאַסן מיט די נאַציס. דאָס האָט אָנגעהאַלטן פון סעפטעמבער 1939 ביז יוני 1940. דערמאָלט האָט די נאַצישע חיה זיך אַ וואָרף געטאָן אויף פראַנקרייך. צוויי מיליאָן פראַנצויזישע סאַלדאַטן זענען אַרומגערינגלט געוואָרן. אויף די וועגן פון צפון-פראַנקרייך איז געווען אַ בהלה פון ציווילע, דער באַרימטער „עקזאָד“. ביז — פאַריז איז געפאַלן.

וואָס שייך האַנריס מאַביליזירט ווערן, איז געשען אַ מאָדנע זאַך. די רעזערוון מיט די בלויע פאַסיקילן האָט מען גערופן אין דער לעצטער מינוט צו פאַרזאַמלען זיך אין סען-דעני, הינטער פאַריז. אָבער ווען די רעזערוויסטן זענען געקומען צום באַשטימטן אַרט, האָט אַ קאָמאַנד-דאָנט זיי באַפוילן :

— פוטעי לע קאַמפ... דאָס הייסט, מאַכט פליטה...

די מלחמה פאַר פראַנקרייך איז געווען פאַרשפילט. פאַל רענאָ האָט איבערגעגעבן די מאַכט דעם מאַרשאַל פעטען. אין דער גלייכער צייט האָט ער פאַרגעלייגט דע גאַלן צו אַנטלויפן קיין ענגלאַנד. פון דאָרט האָט דע גאַל צום ערשטן מאַל געמאַכט אַן אַפעל צום פראַנצויזישן פאַלק, צום ווידערשטאַנד, פאַרצוזעצן דעם קאַמף, ביז דער באַפרייאונג.

די עוואַקואירטע פרויען און קינדער האָבן זיך נאָכן וואַפנשטיל-שטאַנד מיט די נאַציס, אומגעקערט אין זייערע היימען. האַנרי, כאַטש זייער אומרואיק, נאָכן זיג פון די נאַציס, האָט צוגעגרייט זייער וווינונג, אויפ-צונעמען זיינע בני-בית. ס'האָט מער נישט געקאָנט זיין קיין פראַגע אומ-צוקערן זיך אין זיין געשעפט, וואָרום יעדעס יידישע געשעפט האָט אַצינד באַדאַרפט האָבן אַן אַרישן זשעראַנט און טראַגן די אויפשריפט : „יידי-שעס געשעפט“. זענען יידן געלאָפן צוביסלעך אין דער פרייער זאָנע, רעגירט דורך דער ווישי-רעגירונג.

קיין הונגער איז אין הויז ביי האַנרין חלילה נישט געווען דערוויל. אָבער זייער לעבן איז געווען איינגעשטעלט, ווייל האַנרי האָט געאַרבעט אין דער ווידערשטאַנד. אין אַ געוויסן טאַג זאָגט מען אַן האַנרין :

— פאַרלאָז פאַריז, מען האָט דיך געמסרט . . .

חיה-מרים האָט אויפגענומען די ידיעה פשוט, ווי דער גורל וואַלט

עס באשטימט. „יעדער מענטש — האָט זי געזאָגט — האָט זיין אייגענעם גורל. לאַמיר האַפּן, אַז דיין נסיעה וועט אַדורך בשלום. די קינדער און איך זענען פּול מיט בטחון, אַז בקרוב וועלן מיר אויך קאָנען פּאַרן צו דיר. ווי עס זאָל נישט זיין, דאגה זיך נישט וועגן אונז. מיר וועלן פּאַרדינען אונזער חיונה.“

אַבער האַנרי האָט פּאַרלאָזן זיין הויזגענינד מיט אַ וויי אין האַרצן. ער איז אַנגעקומען אין שטעטעלע, וווּ מ'האַט באַדאַרפּט זיך דורכשמוגלען די גרענעץ, די דעמאַרקאַציע־ליניע. אין שטעטעלע האַזשעמאַן האָט מען באַדאַרפּן נעמען אַן אויטאַבוס, וועלכער איז געווען באַוואַכט פּון געשטאַפּאַ. דער אויטאַבוס איז געשטאַנען אין אַ וועלדל. מ'האַט געמוזט גיין אַ שטיק וועג צופּוס. גייענדיק אַזוי, האָט ער געלייענט די מעלדונגען: „יידן און חזרים טאַרן נישט אַרײַן אין אויטאַבוס“. . . צוריקגיין איז שוין נישט געווען מעגלעך. ווען דער אויטאַבוס האָט זיך אַנגעפּילט, איז אַרויפגעקומען די געשטאַפּאַ, זוכן, רעווידירן. אַבער האַנרי איז בשלום אַדורך.

די ערשטע שטאַט, וווּ ער איז פּאַרפּאַרן, איז געווען פּאַ, נאַענט צו די פּירענייען־בערג. ער האָט דאַרט געהאַט קאַנטאַקטן מיט דער רעזיס־טאַנס. אַ פּאַר וואַכן איז ער דאַרט געווען, און מען האָט אים דערנאָך איבערגעשיקט קיין מאַרסעיל. אין פּאַ האָט ער אויך געטראָפּן זיין האַר־ציקן חבר שאַרל זילבערבערג, כאַטש זייערע פּליכטן זענען נישט געווען די זעלביקע. די רעזיסטאַנס האָט כּסדר פּאַרלאָנגט צו ענדערן דעם ווינאַרט. פּון מאַרסעיל איז ער געשיקט געוואָרן קיין ליאָן.

דאָ האָט ער ענדלעך באַקומען בריוו פּון זיינע בני־בית, אַבער נישט דירעקט, נאָר דורך פּאַרשיידענע פּאַרבינדונגען. ס'איז געווען אין חודש יולי 1942, די געשטאַפּאַ, צוזאַמען מיט דער ווישי־פּאַליציי, האָבן זיך צוגעגרייט צו באַפּאַלן יידן אין פּאַריז. עס איז שוין באַקאַנט געווען, אַז די נאַציס דעפּאַרטירן יידן. האָט ער אין ליאָן זייענדיק אַלץ געטאַן, כּדי אַרויסצוראַטעווען זיין משפּחה פּון פּאַריז. ער האָט קודם געזוכט פּאַר זיי אַ דירה, מאַסן יידן זענען אַנגעלאָפּן פּון דער נאַרד־זאַנע אין דער אַ"ג „פּרייער זאַנע“. ליידער איז נישט יעדן געלונגען דורכצוגיין די דע־מאַרקאַציע־ליניע. יעדן טאָג האָט מען זיך דערוויסט פּון אַרעסטן. אַזוי האָט מען אויך אַרעסטירט זיין חברים פּרוי מיטן זון, הערשעלע בראַנד.

האגריין איז אבער געלונגען אפצוראטעווען זיין משפחה, זיין פרוי און קינדער. חיה-מרים, וואָס איז געווען אַ ברונעטקע, איז פלוצים פאַר-וואַנדלט געוואָרן אין אַ . . . בלאַנדינקע. זיי זענען ווידער געווען צוזאַמען. פון דער פּראַוויזאָרישער דירה אין ליאַן, זענען זיי אַריבער קיין ווילער-באַן, אַ פאַרשטאַט פון ליאַן. די סכנה איז געווען גרויס. דער חבר וואָל-טער, אַ דעזערטיר פון דער עסטרייכישער אַרמיי, אַן אויסגעפרוּוּטער פון דער רעזיסטאַנס, האָט געזאָרגט פאַר האַגריס משפחה, זיי זאָלן האָבן טי-קעטן אויף זוקער, לאַקשן, ברויט, רייז און פעסט. מען האָט איינגעקויפט די פּראָדוקטן נישט אויף איין אַרט, נאָר אין פאַרשיידענע געשעפטן, סיי אין ווילערבאַן, סיי אין ליאַן, נישט צו וואַרפן זיך אין די אויגן. קיין עסן האָט נישט געפעלט.

אין ווילערבאַן-ליאַן האָט מען זיך געגרייט צו אַ גרויסער אַקציע, צום טאָג פון 11-טן נאַוועמבער 1942. עס זענען מאַביליזירט געוואָרן אַלע חברים, כדי צו רופן די פאַבריק-אַרבעטער צום שטרייק. האַגרי האָט די אַקציע דורכגעפירט אין אַ מאַראַקנינערי-אַטעליע. דער קאַנטר-מעטר פישער האָט האַגרין געדראָט מיט מסירה. מ'האַט עס נישט גענו-מען אין אַכט, ווייל ס'איז געווען אַ יידישע פאַבריק.

אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטן ביז מערץ 1943. אינעם הויז פון דער רעזיס-טאַנס, אין ווילערבאַן, האָט זיך אויפגעהאַלטן האַגרי מיט זיינע בני-בית, און נאָך צוויי חברים, הערשעלע מיט זיין שוואַגער. (ביידע זענען שוין אויפן עולם האמת). די מסירה האָט שיער נישט געברענגט צו אַן אומגליק. האַגרין איז אַבער געלונגען אפצוראטעווען זיינע בני-בית און די צוויי חברים. דאָסמאָל האָט די רעזיסטאַנס באַשלאָסן איבערצושיקן האַגרין מיט זיין משפחה קיין גרענאַבל. די ראַלע האַגריס איז געווען : רעקרוטירן די רעזיסטאַנטלער צווישן דער סינדיקאַלער באַוועגונג.

אין גרענאַבל איז געווען די לאַגע אַזאַ, אַז די קינדער זענען צום ערשטן מאל אַפגעזונדערט געוואָרן פון זייער מוטער. זיי האָבן נישט געהאַט ווו דעם קאַפּ אַוועקצולייגן. נאָך גוט וואָס האַגריס שוועסטער אסתרל האָט זיי געהאַלפן. זי האָט שוין אַ געוויסע צייט געווינט אין גרענאַבל. דאָס איז געווען דער סוד פון איר מאַן. אסתרל האָט זיי געטראָפן זיצן אויף אַ באַנק אין שטאַט, וואַרטנדיק אויף אַ פאַרבילדלער. פרעגט אסתרל :

— ווו זענט איר ?

— אויף גאָטס ערד, מיט ביידע פיס . . . — האָט מאַניע געענטפערט.

— אפשר וועט איר קומען צו אונז ?

— מיר זענען נישט אַוועק פון ליאַן — האָט האַגרי געענטפערט —

זיך צו לאָזן פאַרבעטן. אויב דו ווייסט פון אַן אַרט, ווו דעם קאַפּ אַוועקצו-
לייגן, וועלן מיר דיר זיין דאַנקבאַר.

— ווו דעם קאַפּ אַוועקצולייגן וועט איר האָבן.

— גיב איר דעם אַדרעס — זאַגט האַגרי.

אסתרל האָט נישט געענטפערט, נאָר זי האָט גענומען מאַניען אונ-
טערן אַרעם און אונז געפירט אויף רי שאַרעל. אין דער מאַנסאַרדע אויף
רי שאַרעל איז מיט דער צייט געוואָרן אַן אַפענע טיר פאַר די ווידערשטענדי-
לער. דאָרט האָבן האַגרי און מאַניע פאַבריצירט דאַמען-טאַשן מיט אַ
טאַפּלטן באַדן. מיט די טאַשן זענען איבערגעפירט געוואָרן פאַרשיידענע
דאַקומענטן.

די ערשטע, וואָס האָט באַקומען אַזאַ טאַש איז געווען די העלדישע
ווידערשטענדלעריין יוכבד בורשטיין, לויט איר רעזיסטאַנס-נאַמען: מאַרי.
פון צייט צו צייט פלעגט זי זיך באַווייזן אויף אַ געהיימער זיצונג. זי האָט
תמיד מיטגעברענגט אינסטרוקציעס פון ליאַן און פון דער נאָרד-זאַנע.
אין דער מאַנסאַרדע אויף רי שאַרעל איז געווען אַ פענצטער צום דאָך
אַרויס. האַגרי האָט זיך גוט איינגעקוקט, צי מ'קאָן, אין אַ געפאַר, אַנטריי-
נען דורכן דאָזיקן פענצטער אויפן דאָך.

די לאַגע אין גרענאָבל האָט זיך ראַדיקאַל געענדערט, אין מאַמענט,
ווען דער אַרמיסטיס-פרוּוו פון איטאַליע איז דורכגעפאַלן. אין פּרילינג
1943 האָט די נאַצישע אַרמיי באַזעצט אויך די איטאַליענישע זאַנע.
כמעט איבער נאַכט זענען זיי אַריינגעדורנגען. די געסטאַפּ-אַפּטיילונגען
האַבן אַרעסטירט דעם איטאַליענישן רעגירמענט פון גרענאָבל און זיי אַוועק-
געפירט. פון דעם טאַג אָן איז דאָס הויז אויף רי שאַרעל געווען איינגע-
שטעלט. דער חבר מישעל וויגדאַראַוויטש האָט אונז צוויסן געטאַן, אַז
עס קומט פאַר אַ דרינגדער צוזאַמענקום ביים טקווער וויקטאָר הוגאַ.
יעדער איינער האָט געהאַט אַ באַשטימטע צייט צו קומען, נישט אַלע מיט-

אמאל. ווען האנרי איז אהינגעקומען, האָט אַ חבר שוין געוואָרט, מיט אַ וואַרענונג נישט צו גיין ווייטער, וואָרום די געשטאַפּאַ האָט שוין גע- מאַכט אַן אַבלאַווע און אייניקע חברים פאַרכאַפּט.

מען האָט געמוזט פאַרלאָזן די רי שאַרעל אויף אַ געוויסער צייט. דעם זעלבן אָונט איז האַנרי אַוועק מיט מאַניען אין די בערג, איבער גרענאַבל. זיי האָבן איבערגענעכטיקט ביי אַ חבר, איידער זיי זענען אַרויף אין די בערג. זיי האָבן נישט געקאַנט קיין אויג צוטון, וואָרום דער געלע- גער איז געווען פול מיט אינזעקטן . . . באַלד באַגינען האָבן זיי זיך פאַר- בונדן מיטן שאַפער פונעם אויטאָקאַר און זענען אָפּגעפאַרן פון פּאַנט-קלעי קיין פיער-שאַטעל, 800 מעטער הויך.

די נסיעה אויף די בערג איז אַדורך בשלום, כאַטש ס'איז געווען דורכצוגיין אַ דייטשן פּאַסטן. די ווידערשטענדלעך, וואָס זענען אַוועק אין די בערג, האָבן געטראָגן די זעלבע מלבושים ווי די בערג-לייט, נישט צו וואַרפן זיך אין די אויגן. ביז פיער-שאַטעל איז דער שניי נאָך געווען צו דערליידן, אַבער אַ פאַר הונדערט מעטער העכער, ביז ווילאַר-סען-קריסטאַף, איז דער שניי געווען אַן ערך צוויי מעטער טיף. אַז מען האָט אַריינגעשטעלט אַ פוס, האָט מען אים נישט געקאַנט אַרויסציען.

אין ווילאַר-סען-קריסטאַף האָט מען געמוזט זיך דערשלאַגן צום עלסטן פון דאַרף, אַן אינטעלעקטואַל. תיכף האָט ער געשטעלט צו זייער דיספּאָזיציע אַ גאַנצן פּאַויליאַן זיך אָפּצורוען פון אַזאַ שווערן וועג. זיי האָבן אויסגעטרונקען עפעס וואַרעמס און אַוועק מיטן שליסל צום פּאַויליאַן. חיה-מרים איז געווען גליקלעך.

— אַצינד — זאָגט זי — לאַמיר כאַטש באַקוקן אונזער פּאַלאַץ.

דער „מער“ פון דאַרף האָט זיי באַגלייט. דאָס הויז איז אַרומגערינגלט מיט אַן אייזערנעם פלוויט, אַבער דער שניי האָט פאַרלייגט דאָס טירל. מען האָט געמוזט שווער אַרבעטן אָפּצורייניקן דעם אַריינגאַנג. אַרייניקן- מענדיק אין דעם ערשטן צימער, האָט זיך געהערט אַ מאַדנע געלויף . . . און פלוצעם טוט מאַניע אַ געשריי און פּאַלט צוריק אַביסל.

— נישטאַ וואָס מורא צו האָבן, דאָס זענען פעלד-מיין . . . ווינטער קומען זיי אַהער. זיי טשעפען נישט, אַז מען אַטאַקירט זיי נישט . . . — און דער „מער“ האָט נאָך צוגעגעבן — „אַ לאַ גער, קאַם אַ לאַ גער“ . . . ס'הייסט, מלחמה-צייט טאַר מען נישט זיין צופיל עמפּינדלעך.

מאניע בעט אים, אז ער זאל נעמען עטלעכע מענטשן, אויף זייער חשובן, ריין צו מאכן דעם פאוויליאן, אז די רעזיסטאנטלער זאלן האבן א גוט אפרוהויז. ער זאגט עס צו. און זיי זענען אוועק אין דער איינציקער קאפע פון דאָרף, עפעס אויסטרינקען. זיי האבן זיך געזעגנט מיטן „מער“ גאָר פריינטלעך, מיט אַלע אַנוועזנדיקע, צוריקצופאַרן קיין גרענאַבל. זיי זענען בשלום אַדורך דעם וועג.

אין שטאָט האָבן זיי אַנגעטראָפּן דעם חבר וואָלף. ער האָט דער-ציילט די טרויעריקע נייעס, אז עס איז אַרעסטירט געוואָרן אַ וויכטיקער חבר פון דער רעזיסטאַנץ. מען האָט געוויסט, אז די געסטאַפּאַ וועט אים זי-כער פייניקן. הייסט עס, אז די ערטער, וווּ די חברים האָלטן זיך אויף, מוזן מאַמענטאַל פאַרלאָזן ווערן, במילא אויך די פון רי שאַרעל.

— דעריבער — זאָגט האַנרי — איז נויטיק אַרויסצונעמען די קינ-דער פון קריסטלעכן הויז.

פריער האָט ער געוואָלט וויסן צי די דירה אויף שאַרעל איז נישט דורכ-געפאַלן. און אזוי איז טאַקע געווען. ס'איז געקומען אַ טעלעגראַמע פון דער עלטערער טאַכטער, פון רחלען, אז זי האָט פאַרלאָזט דעם „קוואַן“ פון מאַר-סעיל און זי פאַרט קיין ליאַן, צו די טויבמאַנס. די נייעס האָט במילא גע-ענדערט אַלע פלענער און זיי האָבן געמוזט וואַרטן ביז אַלע קינדער וועלן זיין אין גרענאַבל.

עס האָט זיך געגרייט אַן אַלגעמיינע מאַניפעסטאַציע פון דער גאַנצער באַרגיקער געגנט פון גרענאַבל, און אין שטאָט — פון דער באַן-סטאַציע ביזן פּלאַץ פון „דיאַבל בלע“. די צוגרייטונג איז געווען אין שטרענגער גע-היימעניש. אין גרענאַבל האָבן דעמאָלט געלעבט אַ טך אַנגעלאַפּענע יידן. זיי האָבן זיך באַזעצט אין גרענאַבל, אין דער איטאַליענישער זאַנע, אָבער אַצינד זענען די דייטשן געקומען אויך אַהער. די לאַגע איז געוואָרן וואָס אַמאָל שווערער.

נאָכן צוזאַמענטרעפּן מיט זייערע קינדער אויף רי שאַרעל, האָבן זיי אַלע באַשלאָסן צו באַזעצן זיך אין ווילאַר-סען-קריסטאַף. האַנרי איז גע-בליבן אין גרענאַבל, איז פון צייט צו צייט געקומען זיי באַזוכן. אָבער צו-ריקפאַרנדיק איינמאָל פון דאָרף, איז מיט האַנרי געשען אַ צופאַל אין רע-זיסטאַנס-וואַגן. מען האָט אים אַוועקגעפירט אין שפּיטאַל פון גרענאַבל. מאַ-ניען האָט אַ פאַרבינדלערין וועגן דעם צווייטן געגעבן. זי איז געקומען באַלד

צולויפן אין שפיטאל. דער דאקטער האט איר פארזיכערט, אז די זשעברעס זענען נישט צעבראכן. געזונט געוואָרן, האט ער זיך אומגעקערט צו זיין משפחה אין דאָרף, כאַטש ער איז נאָך נישט געווען פולקאָם אויסגעהיילט. ער איז שוין געווען ביי די פּערציקער, און אין דעם עלטער איז שווערלעך דאָס פאַרהיילן זיך.

ס'איז געווען אין חודש מאי 1944. דער שניי אויף די פעלדער פון ווילאַרסען-קריסטאָף האט אָנגעהויבן צו צעטאַפּיען. עס האָבן זיך באַוויזן די ערשטע גרעזלעך. דאָן האָט האַנרי אַראָפּגענידערט פון די בערג, און ער האָט מיט מאַניען געמאַכט אַ באַזוך אין פּאַנט-קלעי, אַ פאַרשטאַט פון גרע-נאַבל. דאָרט האָבן זיי זיך דערוווסט די לעצטע נייעס וועגן די מפלות פון די נאַציס; אַז מען דערוואַרט אַ ליאַדע טאַג דאָס דעבאַרקירן אין פּראַנקרייך פון די אַלירטע אַרמיען. מען האָט געמורמלט, אַז אין חודש אויגוסט וועט גרענאַבל באַפּרייט ווערן, און אַזוי איז טאַקע געווען.

אַבער ביזן חודש אויגוסט איז נאָך געווען ווייט. די קאַמפּן מיט די נאַ-ציס זענען אָנגעגאַנגען און עס זענען נאָך אַליץ געווען קרבנות. דער זון פון חבר מישעל וויגאָדאַראַוויטש ז"ל, דער יונגער זשאַק, האָט אויסגעפירט אַן אַטאַקע קעגן דעם געשטאַפּאָ-הויז אין גרענאַבל. ער האָט נקמה גענומען פאַר זיין מוטער און שוועסטער, וועלכע זענען דעפּאַרטירט געוואָרן פון פּאַריז דעם 16-טן יולי 1942. אין די לעצטע שעהן פאַר דער באַפּרייאונג פון גרע-נאַבל זענען אַרומגערינגלט געוואָרן אַ גרופּע אַפיצירן פון דייטשן גאַרניזאָן, מיט זייערע מאַטאַציקלען. דעמאַלט האָט מען זיי געקענט ממיתן. אַבער דער באַפעל איז געווען — זיי דורכצולאַזן אומגעשטערט. דאָס האָבן זיי זיך שוין נישט געקענט מוחל זיין, די ווידערשטענדלעך...

אַזוי האָט חייה-מרים דורכגעמאַכט אַלע וואַגלענישן צוזאַמען מיט איר מאָן האַנרי. זיי האָבן דורכגעלעבט תקופות פון גליק און פיין. ביים סאַמע סוף פון דער מלחמה האָט זי נאָך באַדאַרפט דורכלעבן אַן אויסטערלישע פּרוואונג. דאָס איז געווען די אַטאַקע פון נאַצישע חיילות אויף ווערקאַר אין אויגוסט 1944. כדי צו באַהערשן דעם ווערקאַר, ווו עס האָבן געהערשט די אויסגעפרווטע מאַקיאָרן, צווישן זיי, פיל יידן, האָבן די גולנישע נאַציס אויך באַזעצט דאָס דערפּל ווילאַרסען-קריסטאָף. עס איז געווען דער מסירת-נפש פון אַ קאַמאַנדאָ ווידערשטענדלעך, כדי צו ראַטעווען די דריי קינדער זייערע. דאָס איז געווען די שרעקלעכסטע איבערלעבונג. אַבער זיי האָבן אויך

דאָסמאַל מצליח געווען, ווי אין ליאַן, און ווי אין גרענאַבל, בעת דער אַרומ-
רינגלונג פון דער מאַניפעסטאַציע פון „דיאַבל בלע“, וווּ האַנרי האָט זיך
געפונען. דאָס איז געווען די מאַניפעסטאַציע אין גרענאַבל דעם 11-טן נאָ-
וועמבער 1943. די רעזיסטאַנס האָט געוואוסט, אַז די געשטאַפּאַ צוזאַמען
מיט די מיליציאַנערן פון פאַרעטער דאַרנאַן, זענען דאָ אין שטאַט.

ווי האָט אויסגעזען די באַפרייאונג פון דער שטאַט גרענאַבל ? נאָך דער
לאַנדונג פון די ענגליש-אַמעריקאַנער אַרמיען, האָט נישט לאַנג געדויערט,
ווי די אַלירטע זענען אָנגעקומען מיטן „נאַפּאַלעאַנישן וועג“ דורך
די בערג. די עמאַציעס זענען ביי אַלעמען געווען אויף דעם העכסטן פּונקט.
די מענטשן האָבן נישט געוואוסט וואָס פריער — וויינען צי לאַכן.

ס'איז געווען אַן אמתע גרויסע פרייד און יובלישטימונג ביי דער
משפּחה. זיי האָבן ענדלעך דערלעבט די באַפרייאונג, נאָך אַזויפיל צרות און
וואַגלענישן. אַלע האָבן זיך געהאַלדזט און געקושט, געפרייט זיך און געלאַכט.
עס האָבן זיך אָבער אויך געהערט ספּאַזמאַטישע געוויינען. ווער — נאָך אַ
מאַן, אַ ברודער, אַ שוועסטער, אַ מוטער, נאָך אַ טייערן חבר, וואָס איז פאַר-
נומען געוואָרן ממש אין די לעצטע מינוטן דורך די אכזריותדיקע דייטשע
בערדער. ענדלעך דערלעבט די באַפרייאונג ! די אמתע נקמה אין די שונאים !
און נאָך אַ געשעעניש : אין דער גרענאַבלער צייטונג איז געווען פאַר-
עפנטלעכט האַנריס אַן אַרטיקל. ס'האַט אַרויסגערופן גרויס אינטערעס אין
די פּראַגרעסיווע קרייזן. מען האָט האַנרין אויסגעוויילט אַלס גענעראַל-
סעקרעטאַר פון דער מאַראַקינערי-בראַנזשע אין גרענאַבל. אַ פאַריזער ייד,
גענעראַל-סעקרעטאַר. פאַר מאַניען מיט די קינדער איז עס געווען אַ גרוי-
סער כבוד. אָבער דער הויפּט-ציל זייערער איז געווען — אומצוקערן זיך
אַהיים, קיין פאַריז. זיי האָבן נישט געוואוסט, צי זייער ווייניג איז נישט
אַמאַל באַזעצט.

איז טאַקע אַזוי געווען : האַנרי איז אין שליחות פון דער גרענאַבלער
ווידערשטאַנד-באַוועגונג, געפאַרן צו דער צענטראַלע אין פאַריז, כאַטש
דער וועג איז נאָך נישט געווען אינגאַנצן פריי. אין פאַריז האָבן זיך זיינע
חברים פון דער רעזיסטאַנס שטאַרק דערפרייט מיט אים. נאָכן דערליידיקן
זיינע ענינים, איז האַנרי אַוועק צו זיך, וווּ ער האָט געוויינט. די הויז-וועכטע-
רין האָט אים טאַקע דערציילט, אַז אין זיין ווייניג געפינט זיך אַ לאַקאַטאַר,
וואָס די פּראַנצויזן האָבן אָנגערופן : „לאַקאַטער דע באַן פּואַ“, ד. ה. אַ לאַ-

קאטאר פון גוטן ווילן. דאס האבן דערפונדן די קאלאבאראטארן מיט די דייטשן... תיכף האט האגרי זיך פארבונדן מיט דער באוואפנטער מיליץ, און מען האט געזען זיין דירה זאל באפרייט ווערן.

חיה-מרים האט דערווייל, נאך בלייבנדיק אין גרענאבל, נישט גערוט. זי האט זיך פארשאפט א לאסט-וואגן און איז צוזאמען מיט נאך א יידישער משפחה, געקומען צופארן קיין פאריז. די דירה איז נאך נישט געווען פריי, אבער דאך האט זי גוט געטאן, וואס זי איז געקומען מיט די קינדער. דאס האט אביסל פארלייכטערט די פראצעדור. ווארעם האגרי איז אראפגעקומען מיט א באוואפנטער גרופע מיליציאנערן, וואס דער חבר, קאפיטאן סאווארד, האט געשטעלט צו זיין דיספאזיציע.

דער קאמף איז געווען נישט קיין לייכטער. נאך צוויי טעג זיך בלאגן-קען הינטער די ווענט פונעם הויז, האט די רעזיסטאנס, צוזאמען מיט דער פאליציי-פרעפעקטור ארויסגעגעבן אן אורטייל צו רעקוויזירן די ווייבונג פארן לייטענאנט דלוזשניעווסקי-דעליו, האגרי — ווארום די ווייבונג איז געווען זיינע, זיין פרוי חיה-מרים-מאניע מיט זייערע קינדערלעך.

אַביסל זכרונות

בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה, אין 1914, האָבן יידן אין פּוילן לכתחילה אויפגענומען די דייטשע אַרמיי ווי אַ באַפרייערישע. דאָס פּוילישע יידנטום, פּונקט ווי די פּאָליאַקן, האָבן געקערעכצט אונטערן צאַרישן יאָך. די יידן האָבן געהאַט אויסצושטיין ביים צאַר פּאַגראַמען, זענען געטרעטן געוואָרן מיט די פּיס. ווען די דייטשן האָבן באַזעצט פּוילן, האָבן זיך דע-מאַלט יידן געוואונטשן מזל-טוב. אין אַ געוויסער מאָס האָבן יידן באמת אויפ-געלעבט. סיי מיט פּרנסה, סיי אין פּאָליטישער פּרייהייט, אַ מין „עמאַנציפּאַ-ציע“. ס'זענען געבוירן געוואָרן פּאַרטייען און פּאַרטייעלעך. ס'איז אַבער געקו-מען די שטופּנווייזע אַנטווישונג. יידן האָבן דערזען דעם אמתן פּרצוף פון פּרייסישן הענקער. די דייטשן האָבן ברוטאַל גענומען פּאַרשלעפּן די יידישע יוגנט אין די דייטשע קריגס-פּאַבריקן. מיר האָבן שוין דעמאַלט געהאַט דאָס פּאַרגעפּיל פּונעם נאַצי-דייטש אין צווייטן וועלט-קריג. מיר האָבן דערזען דעם היפּאָקריטישן אופן פון די דייטשן אַריינצונאַרן יידישע יוגנט אויף צוואַנגס-אַרבעט אין זייערע קריגס-פּאַבריקן; מ'האַט גענומען כאַפּן אין די גאַסן יידישע יוגנטלעכע, בפרט די, וואָס האָבן פּריער — נישט וויסנדיק גענוי אין וואָס די אַרבעט באַשטייט, ווייל מען האָט זיי צוגעזאַגט גליקן — אונטערגעשריבן אַזוי גערופּענע קאַנטראַקטן.

אין אַ פּרייטיק-פּאַרנאַכט, ווען פרומע יידן גייען צו קבלת-שבת, קומט פּלוצים אַן פּאַראַרדענונג צו אַלע „זשאַנדצעס“, די הויז-פּאַרוואַלטער, צו ברענגען תּיכּף זייערע הויז-ביכּער אויף אַ קאַנטראַל אין קאַמיסאַריאַט פון דער מיליציע. אַ סך לאַדזשער „זשאַנדצעס“ זענען געווען פרומע יידן, חסידים, ביים „זשאַנדצע“ ר' וואַלף-לייב, אויף קאַנסטאַנטינער 58 אין שטוב איז פּריילעך, ליכטיק, נשמה-יתירהדיק, ר' וואַלף-לייב זאַגט „שלום

עליכם" און פלוצים — א זעצן אין דער טיר. דאָס קלאַפן ווערט שטאַרקער, באַגלייט פון אַ הונט־בילעריי.

מען עפנט די טיר און עס קומט אַריין אַן אַפיציר, מיט מיליציע. ער גיט אַ כאַפּ אַרויס זיין רעוואָלווער און קאַמאַנדעוועט די מיליציאַנטן :
— זאַפּאַרט דעם מאַן מיטנעמען !

עס ברעכט אויס אַ בהלה אין שטוב, אַ געשריי, עד לב השמים. דאָס בני־בית, דער עיקר זיין פרוי חיהלע, אַרום איר די קינדער, איז שיער נישט אַוועקגעפאַלן אין חלשות. דער שוואַבישער אַפיציר, זעענדיק וואָס דאָ קומט פאַר, האָט צוריק אַריינגעלייגט דעם רעוואָלווער ; דער ייד האָט נישט מפּסיק געווען אין דאָווענען. אַבער דער פּרייטיק־צונאַכט איז שוין געווען אַ פאַרשטערטער. ר' וואַלף־לייב, באַגלייט מיט זיין עלטערן זון, זענען אַוועק אין קאַמיסאַריאַט אויף דער ביכער־קאַנטראַלע.

צומאַרגנס, ביים דאָווענען אין גערער שטיבל, אויף זאַוואַדזקע, האָט ר' וואַלף־לייב געבענטשט גומל, ווייל ער און זיינע בני בית זענען ניצול געוואָרן פון אַ סכּנה. מיט 28 יאָר שפּעטער איז ר' וואַלף־לייב, מיט אַ טייל פון זיין משפּחה, אומגעקומען אין לאַדזשער געטאָ פון די זעלבע דייטשן. מיר, די יוגנט, זענען אַריינגענאַרט געוואָרן דורך די דייטשן, כלומרשט צו פּרידלעכער, גוט־באַצאָלטער אַרבעט, אַבער אין דער אמתן איז עס גע־ווען אַ צוואַנגס־לאַגער הינטער גראַדנע, אין אַ שטעטעלע, וואָס האָט זיך גערופן וואַשילקאָוו. מיר, אַ מחנה יידישע בחורים, האָבן געאַרבעט אויפן שאַסיי, געהאַקט שטיינער, געגראַבן ערד. מיר האָבן געפּילט, אַז מיר וועלן עס נישט אויסהאַלטן, כמעט אַן עסן, אין קאַלטע באַראַקן. די יינגלעך זענען אַוועקגעריסן געוואָרן פון דער גמרא, פון דער שולע, פון דער געזעלשאַפּט־לעכער טעטיקייט, וועלכע האָט גענומען אַזוי שיין זיך פּונאַנדערבליען, סיי די פּ"צ, סיי ביים בונד, ביי די ציוניסטן. זיי זענען אַוועקגעריסן געוואָרן פון דער היים, און געוואָרפן געוואָרן אין דער דייטשער קריגס־מאַשין.

צווישן ביאַליסטאָק און אַסטראַלענקאָ האָבן די דייטשן געלייגט אַן אייזנבאַן־ליניע, אויך אין טאַרן, אין דייטשלאַנד. אומעטום האָבן די יוגנע לייט געהאַט אויסצושטיין געברענטע צרות, שבעה מדורי גיהנום פון די דייטשע פאַר־אַרבעטער, פּונקט ווי די ס.ס.־לייט אין דער נאַצי־צייט. אויך דעמאָלט איז שוין געווען אַ ווידערשטאַנד. אונזער פירער איז געווען אַ לאַדזשער באַוווסטיניקער פּראַלעטאַריער, פון אפּריים־לאַזערס חדר. עס

זענען געווען מאַמענטן זייער געפערלעכע, מיר זענען אָבער געווען געאיי-
ניקט און קאַנספּיראַטיוו. ביי אַסטראָלענקאַ איז געווען אַ מין קאַנצענטראַציע-
לאַגער, אַ „זבאַרנע פּונקט“. דאָרט האָבן זיך אויך געפונען די אַפּראַוויזאַ-
ציע־שפּייכלערס פון עסנוואַרג פאַר דער געגנט. פון אַסטראָלענקאַ האָט מען
אַוועקגעשיקט אין ווייטע וועגן, קיין דייטשלאַנד. דאָרט האָבן מיר באַקומען
צדה־לדרך, 2-3 סאַלדאַטסקע ברויטלעך און עפעס דערצו. די אויסגעהונגער-
טע חברה האָבן אַרויסגייענדיק פון דעם שפּיט־צענטער, באַלד אַטאַקירט
די ברויטלעך. און אויפברעכנדיק אַזאַ ברויטל — וואָס האָבן זיי געפונען?
אַ ניי־געבוירן מיזל!...

מיר זענען געפאַרן מיט דער באַן אַלץ ווייטער, טיפּער אין די דייטשע
געביטן. מיר האָבן געזען, אַז דייטשלאַנד איז פיל מער פאַרגעשריטן לגבי
פּוילן און רוסלאַנד. נאָך 2 טעג און 2 נעכט פאַרן, זענען מיר ענדלעך אַנגע-
קומען אין פּראַנקפורט אַם מיין. אָבער דאָ ערשט האָט מען געוועקסלט די
באַן און מען פאַרט ווייטער. מיר ווערן געהיטן זייער שטרענג, ווייל אין וועג
זענען עטלעכע פון אונז פאַרשווונדן. ביז מיר זענען געקומען אויף אַן אָרט.
אין קריפטל אַם מיין, וווּ מען האָט אונז געגעבן עפעס וואַרעמס, און מיר
האָבן שוין געהאַט וווּ דעם קאַפּ אַוועקצולייגן.

מיר זענען געוואָרן צעטיילט אין גרופּן. אַ ניי לעבן, נייע געווינהייטן.
מיר האָבן אַנגעהויבן צו קוקן מיט אַפענע אויגן אויף דער וועלט. מיר זע-
נען אַוועק, קען מען זאָגן, אויף שטענדיק פון דעם פּריערדיקן לעבן, כדי צו
ווערן — איראַפעאישע יידן.

די אַרבעט, וואָס מען האָט אונז צוגעזאַגט, איז פאַקטיש געווען — אַר-
בעטן אין די גיפּט־גאַז־פאַבריקן; די גאַזן, וואָס זענען געוואָרפן געוואָרן
אויף די פּראַנטן און אומגעבראַכט טויזנטער זעלנער.

די אַקטאַבער־רעוואָלוציע איז אויסגעבראַכן אין יענע טעג אין רוס-
לאַנד. מיר האָבן דערפילט אַ פאַרלייכטערונג, ווען עס איז אויפגעקלעפט
געוואָרן אַ באַקאַנטמאַכונג צו די „געפאַנגענע רוסישע בירגער“, זיך צו
פאַרשרייבן אַהיימצופאַרן. אידער וואָס־ווען, איז אויסגעבראַכן אַ בונט קעגן
די רוסישע אַפיצירן אין די געפאַנגען־לאַגערן גופא. די רוסישע אַפיצירן
האָבן אין די לאַגערן פון דייטשלאַנד געלעבט ווי פאַראַזיטן אויפן חשבון
פון סאַלדאַט.

אויך דאס פאלק אין דייטשלאַנד האָט שוין געלעכצט נאָך שלום. עס איז אויסגעבראַכן דער בונט פון די מאַטראַסן אין האַמבורג. עס איז דער-הערט געוואָרן די שטימע פון קאַרל ליבקנעכט און ראָזאַ לוקסעמבורג. זייער קאַמף האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן, די דייטשע יונקערס און הענקערס זע-נען באַאַנגען דעם גידעריקן פאַרברעכן, און ביידע רעוואָלוציאַנערן אומ-געבראַכט.

מיר, יידישע יוגנטלעכע, פאַרוואַרפן אין דער פרעמד, האָבן אויפגע-הויבן דעם קאַפּ, צו קעמפן פאַר אונזערע רעכט און פאַר די רעכט פון דער מענטשהייט. דער גורל האָט אונז געפירט קיין מערב-איראָפּע. און טאַקע באַלד ווי עס האָבן זיך באַוויזן די ערשטע מעגלעכקייטן צו פאַרלאָזן דייטש-לאַנד, האָבן מיר זיך געלאָזט אין וועג אַריין. עס איז געווען נאָך אַ טרויעריקן און קאַלטן ווינטער. 4 יאָר צייט האָט די מלחמה געדויערט. מיר האָבן אויס-געקליבן דאָס לאַנד, וואָס דערמאָנט אַזויפיל העראַזישע עפאַכעס פון קאַמף פאַר דער פרייהייט און מענטשן-רעכט; דאָס לאַנד, וואָס האָט אונז יידן געגעבן גלייכבאַרעכטיקונג נאָך דער רעוואָלוציע פון 1789.

די קאַמפן און שטרייקן אין דייטשלאַנד פון אונזער יידישער יוגנט און די קאַנסעקווענצן

איך האָב שוין דערציילט וועגן אונזערע צרות, נאָכן אַנקומען קיין דייטשלאַנד, וואָס מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין אין די גיפּט-פאַבריקן. ווען די דייטשן האָבן פאַרשריבן די יידישע יוגנטלעכע אויף אַרבעט, האָבן זיי צוגעזאָגט בלויז גליקן; אָבער ווען מיר זענען געקומען קיין דייטשלאַנד, האָבן זיי שוין גערעדט מיט אַן אַנדער לשון. מען האָט אונז געבראַכט אין די כעמישע פאַבריקן, ווו עס האָבן געאַרבעט צענדליקער טויזנטער דייטשע און אויסלענדישע אַרבעטער. דעם ערשטן טאָג האָט קיינער נאָך נישט גע-קענט וויסן גענוי אין וואָס באַשטייט די געפאַר. זיי האָבן אונז אָנגעטאַן אין אַרבעטס-קליידער, ווי שלאָסער, אַדער עלעקטראַ-מאַנטערס; אָבער נאָך אַ טאָג אַרבעט, זענען די קליידער זיך צעפאַלן פון די כעמישע שטאַפן. בפרט, אַז די קליידער זענען במילא געווען פון אַזאַ מין ערזאַץ-שטאַף, ווי פאַפיר. עס איז אויף יעדן איינעם געלעגן אַ געלקייט, די הויט — ווי אָפגעשטאַרבן.

פיל פון אונז האָט די גיכע הילף באלד אַוועקגעפירט אין שפיטאַל, אין אַ ספעציעלער זויער-שטאַף-קליניק.

דער ווידערשטאַנד פון דער שקלאָפּן-אַרבעט איז געקומען סטיכיש ; איבערהויפט פון אַזעלכע, וואָס האָבן שוין געהאַט אַ טראַדיציע פון אַרבע-טער-קאַמפּן. דאָס זענען געווען די חברה פון אפרים-לאָזערס חדר אין לאַדזש, אַרבעטער פון ביאַליסטאָק. דאָס האָט פּאַסירט אויף דער צווייטער וואָך נאָך אונזער אַנקומען אין די דייטשע גיפּט-פּאַבריקן. מיר האָבן זיך פּאַרזאַמלט און באַשלאָסן צו שטרייקן, אויב מען וועט אונז נישט צוטיילן אַן אַנדערע אַרבעט. דאָס אָרט, וווּ מיר האָבן געאַרבעט, האָט זיך גערופן קריפּטלאָ-אַם-מיין.

צום באַדויערן, האָבן זיך אויך געפונען מוסרים און זיי האָבן צווייטן געגעבן די דייטשן. אָבער דער שטרייק איז דאָך פּאַרגעקומען, נאָר אַן די פּאַראַנטוואָרטלעכע חברים. וואַרום דעם זעלבן אָונט, ווען די דייטשע חברים האָבן אונז איבערגעגעבן וועגן דער מסירה, איז איבערגעבליבן נאָך אַ פּאַר שעה צו אַנטלויפן. יעדער איינער איז אַוועק אויף אַן אַנדערן וועג. דער טרעפּפונקט איז געווען בערלין. אַ טאָג שפעטער האָבן מיר זיך גע-טראָפּן אין פּרין-פּאַראַיין. דאָרט האָבן מיר געטראָפּן אַ גרופּע טייערע חברים, אַלט-געזעסענע, אַדער צוגערייזטע, ווי חבר פּילאַווסקי, טשענסטאַכאווסקי, אַוושטאַרעק, ברידער אַסטרוי און נאָך אַ סך. דער פירער פון פּרין-פּאַראַיין איז געווען דער דעמאָלטיקער זלמן רובאַשאָוו, שפעטער — דער נשיא פון ישראל, זלמן שזר.

די אַנטלאָפּענע חברים האָבן זיך איינגעאָרדנט יעדער אויף זיין אופן. אַ סך האָבן אַרויסגענומען פעסער מיט פּאַלשע נעמען ביים שפּאַנישן קאַנסול, וואָס האָט פּאַרטרעטן דעם צאַריש-רוסישן קאַנסולאַט. אָבער די, וואָס זע-נען אַלט געווען נישט מער ווי 16, אַדער 17 יאָר, האָט קיינער נישט געעצהט צו נעמען אַ פּאַלשן פּאַס, נישט אויף זיין נאָמען, ווייל זיי האָבן דערנאָך באַצאַלט כפּל-כפּלים פּאַר די עלטערע.

דער גלות האָט זיך אַנגעהויבן מיט די בערלינער תּפּיסות, אין עטאַפּן תּפּיסות. מען האָט זיי אַריבערגעפירט אין אַ ספעציעלן צוג מיט וואַגאָן קעמערלעך. אויף ביינאַכט האָט מען אַזאַ עטאַפּניק איינגעזעצט אין דער שטאַט-תּפּיסה, ביז מען האָט זיי געברענגט צוריק אין זייער היים-שטאַט.

דאס אַנקומען קיין פראַנקרייך דעם 20-טן אַפּריל 1919 דער ברוך-הבא אין לאַנד פון דער פראַנצויזישער רעוואַלוציע

מיר זענען בשלום אַנגעקומען אין לאַנד, ווהיין עס האָבן אָפּגעריכט גלות אַזעלכע גרויסע גייסטער ווי קאַרל מאַרקס, משה העס, היינריך היינע, און אַנדערע פּאָליטישע עמיגראַנטן, בעת דער פּאַריזער קאַמונע פון יאָר 1871. דאָס פראַנצויזישע פּאָלק איז נאָך אַלץ פּאַרשיכורט געווען פונעם זיג איבער דייטשלאַנד. אָבער דאָס פּאָלק האָט נישט פאַרגעסן, און דער זיג האָט געקאָסט זייער טייער. זיי זענען מאַסנווייז דעם 1-טן מאַי געקומען מאַני-פעסטירן זייער קלאַסן-באַוווסטזיין פון אַרבעטער-פּאָלק, און פּאַדערן, און עס זאָלן אויף להבא מער קיין מלחמות נישט זיין. דער פּלאַץ דע לאַ רע-פּובליק איז געווען פול איבער די ברעגן, מיט טראַנספּאַרענטן און לאַזונג-גען. די מאַניפעסטאַציע פון 1-טן מאַי 1919 איז פּאַרבלעבן פאַר מיר אומ-פאַרגעסלעך. דאָס פּאָלק האָט זיך אַנגעהויבן אויסצוניכטערן פונעם זיג. זיי האָבן פּאַרלאַנגט ברויט, פרייהייט און אַ 8-שעהדיקן אַרבעטס-טאַג. דערויף האָט די רעגירונג, אין וועמענס שפיץ עס איז דעמאָלט געשטאַנען ושאַרזש קלעמאַנסאָ, דער „טיגער“, מקבל פנים געווען די מאַניפעסטאַנטן מיט אַ שיסעריי. אָבער דאָס פּאָלק האָט זיך נישט דערשראַקן, נאָר געליאַרעמט און גערופן צו די סאָלדאַטן זיי זאָלן זיך פאַרברידערן מיט די מאַניפעסטאַנטן. און אַזוי איז טאַקע געווען. דערזען די אַחדות פונעם פּאָלק מיטן מי-ליטער, האָט די רעגירונג געשיקט דאָס שוואַרץ-הויטיקע מיליטער, די סע-נעאַלער טרופן. דער פּלאַץ רעפּובליק איז רויט געווען פון פאַרגאַסענעם בלוט. זיי האָבן אַנגעשיקט אויף די אַרבעטער די פרימיטיווע זעלנער פון שוואַרצן אַפּריקע, אין זייער גאַנצער אַכזריות.

אַזאָ קבלת פנים האָבן מיר געהאַט. מיר זענען געווען מיד, נאָך 4 יאָר מלחמה, און דאָס האָט זיך שווער געלייגט אויף די פרישגעקומענע יידן אין לאַנד פון פרייהייט. ווען נישט די עמיגראַציע-שוועריקייטן, וואָלטן מיר ווייטער געפאַרן אין דער וועלט אַריין. מיר זענען פאַרבלעבן אינעם לאַנד, וווּ מיר האָבן דאָך געפונען אַרבעט און ברויט. דער ישוב איז גע-וואַקסן. אַביסל לייכטער איז געוואָרן אין די דרייסיקער יאָרן, דער עיקר אין די יאָרן פון פּאָלקס-פראַנט.

דער ישובניק אפרים-לאָזער

געווען אמאָל אַ גרויסע, שיינע יידישע שטאָט אין פוילן — לאָדזש. נישט ווייט הינטער דער שטאָט, נאָך גייערס מאַרק, אויפן וועג, וווּ מען פאַרט קיין פאַביאַניץ, אין אַ פאַרוואַרפן דאָרף, מיט אַ מאַדנעם נאָמען נאָווע-גראַטקע — דאָרט האָט געלעבט אַ ישובניק מיטן נאָמען אפרים-לאָזער. זיין ווייב ברכה-בריינדל האָט אים געבוירן צוויי שיינע קינדער, אַ מיידעלע, וואָס זיי האָבן אַ נאָמען געגעבן : בלומעלע, און אַ יינגעלע, משה'— קעלע. זיי האָבן באַקומען די פאַכט בירושה — אַ היפשער שטח ערד, כמעט גאַנץ נאָווע-גראַטקע. זיי האָבן געהאַט פערד, בהמות, עופות און צוויי כל-בים. עס האָבן דאָרט אויך געווינט פאַראַבקעס מיט זייערע פאַמיליעס. רואיק איז געפלאָסן דאָס לעבן אַלע יאָרן. אין איינעם אַ טאָג קומט דאָס ווייבל ברכה-בריינדל צו איר מאָן :

— דו ווייסט, אפרים-לאָזער, שוין צייט אַז אונזערע קינדער זאָלן עפעס וויסן פון יידישקייט, אַז נישט וועלן זיי גאָך, חלילה, פאַרגעסן אין אונזער יידישן גאָט, דעם פאַטער אין הימל.

— ביסט גערעכט — האָט אפרים-לאָזער געזאָגט.

ס'איז געווען אין דעם זומער, ווען אין דער פאַכט זענען אָנגעקומען אַ מחנה יידישע קינדער, יינגלעך און מיידלעך, באַגלייט דורך אַ מדריך, ווי אמתע סקוויטן, באַלאָדן פון קאַפּ ביז די פיס.

דאָס האָט דעם ישובניק דערפרייט, גאָר באַזונדער זיינע קינדער.

— היתכן ? — האָט געפרעגט אפרים-לאָזער — וואָס עפעס אין אַ

פראַסטן מאַיטאָג ?

דערויף האָט דער דער מדריך געענטפערט :

— זייט וויסן, אַז היינט איז ביי אונז יידן ל"ג בעומר, און דערפאַר

מאכן יידישע תלמידים אויספלוגן, כדי צו דערמאָנען אונזער גבורה פון אַמאָל, אין ארץ ישראל...

— אויב אַזוי — זאָגט אפריים־לאָזער צו זיין ווייבל ברכה־בריינדל — גרייט צו אַ שיינע סעודה פאַר יידישע קינדער, וואָס טוען ממשיך זיין אונזערע טראַדיציעס, און זאָל זיין ששון ושמחה ביי אונז.
די קינדער, דערהערנדיק עס פון זייער פאָטער, זענען געקומען צו דער מוטער מיט אַ בקשה, זיך אַנצושליסן צו דער מחנה. דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, ווי זיי וועלן פאַרברענגען צווישן יידישע קינדער. די מסיבה, וואָס די מוטער זייערע האָט צוגעגרייט, איז געווען אין לשער, און אפריים־לאָזער האָט זייער געלויבט זיין ווייבל, וועלכע איז געווען גליקלעך און צערויטלט:

— הער זיך איין, אפריים־לאָזער — האָט זי געזאָגט צום מאָן — מיר האָבן דאָך גערעדט, אַז די קינדער אונזערע דאַרפן לערנען אַביסל יידיש־קייט. טאָ לאַמיר בעטן דעם מדריך פון דער מחנה, אַז ער זאָל אונז געבן אַן עצה.

אפריים־לאָזערן איז עס זייער געפעלן געוואָרן. ער איז צוגעגאַנגען צום מדריך און אים געפרעגט:

— ווי רופט מען אייך?

— אברהם — ענטפערט יענער.

— איך וויל זיך מיט אייך עצהגען, ווי אַזוי מיינע קינדער זאָלן עפעס וויסן וועגן יידישקייט.

— מיר וועלן עס אַלץ גענוי באַטראַכטן אויף אַ פאַרזאַמלונג און אייך געבן אַ באַשייד. זייט זיכער אַז אייערע קינדער וועלן דערצויגן ווערן אין יידישן גייסט, ווי אייער פרוי ווינטשט עס.

א ישׁובניק איז אָפּגעריסן פון יידישן לעבן און ווייס ווייניק וואָס עס טוט זיך אין אַזאַ יידישער שטאָט ווי לאַדזש.

— מיר האָבן — זאָגט דער מדריך — ברוך השם אין לאַדזש יידישע שולן, מכל המינים, וואָס דערציען יידישע קינדער אין יידישן גייסט. אַזוי ווי אייערע קינדער זענען נאָך יונג, וועלן מיר שיקן אין אייער דאָרף נאָוואַ גראַטקע אַ לערער, ווי מען האָט עס אַמאָל געטאָן און געברענגט צו יידישע קינדער אַ מלמד. ביי אונז איז מער וועלטלעך.

— אַוודאי וועלן מיר מסכים זיין. אדרבא. זעט ווי אונזערע קינדער
האַבן זיך עס דערפרייט.

— איצט, ר' אברהם, אַזוי ווי די נאַכט פאַלט באַלד צו, בעט איך אייך
צו באַגלייטן אונז כּאַטש ביז גייערס מאַרק. וואַרעם דאָרט האַבן מיר שוין
דעם טראַמוויי. מיר דאַנקען אייער ווייב פאַר די גוטע יידישע מאַכלים. האָט
נחת פון אייערע קינדער, און לאַמיר דערלעבן דערלייזט צו ווערן פון גלות
און צוריק אויפבויען ארץ ישראל...

אפרים-לאָזער האָט גערן אָפּגעפירט צוריק די קינדער ביז גייערס
מאַרק, די מחנה סקוויטן פון לאַדזש. דער מדריך אברהם איז געזעסן פון
פאַרנט, ביים אַנטרייבן די פּערד. ברכה-בריינדל האָט געפּאַכעט מיט דער
האַנט:

— פאַרט געזונטערהייט, קינדערלעך. און מערשטעם איבער אַ יאָר
ל"ג בעומר וועלן מיר זיך ווידער דאָ טרעפן.
אפרים-לאָזער פּאַכעט מיט דער בייטש, און דער מדריך ווענדעט זיך
צום ישובניק:

— זאָגט מיר, ר' אפרים-לאָזער, ווי קומט עט, וואָס איר האָט זיך אָפּ-
געזונדערט פון אַזאַ גרויסער יידישער שטאַט?

— א, וועגן דעם איז פיל צו רעדן. אַ סך טרערן זענען פאַרגאַסן גע-
וואָרן פון מיין מוטערס אויגן. די מעשה נורא איז אַזוי: מיט אַ שיינע פאַר
יאָר צוריק, ווען איך בין באַפרייט געוואָרן פון מיליטער-דינסט, האָב איך
מיט נאָך אַ פאַר חברים באַשלאָסן עולה צו זיין קיין ארץ ישראל. האַבן מיינע
עלטערן ע"ה געטענהט: אויב דו ווילסט דווקא אַוועק קיין ארץ ישראל
אויפלעבן דאָס לאַנד פון אונזערע אבות, לערן זיך צוערשט אויס באַארבעטן
די ערד.

אַזוי איז דער לאַדזשער בחור אפרים-לאָזער געוואָרן אַ ישובניק. ער
האַט זיך פאַרליבט אין דעם מיידל ברכה-בריינדל, וואָס האָט געירשנט דעם
פאַלוואַרק נאָוואַ גראַטקע.

— איר פאַרשטייט שוין איצט ווי אַזוי אַ ייד ווערט פאַרוואַרפן אין
אַזאַ העק? אָבער מיר לעבן דאָ בשלום, אַרבעטן. די קינדערלעך זענען
אונטערגעוואַקסן, געראַטן. אַז גאָט וועט העלפן, וועלן מיר אין אַ טאַג
מקיים זיין דעם ווונטשט, עולה צו זיין קיין ארץ ישראל, צוזאַמען מיט אונז-
זערע קינדערלעך.

פארשטייט זיך, און אברהם דער מדריך, איז געווען זייער צופרידן פון דעם, וואָס דער ישובניק האָט אים דערציילט בעתן צוריקקער קיין לאַדזש. די גאַנצע מחנה סקויטן האָט געדאַנקט אפריים-לאָזערן פאַרן פאַרברענגען ביי אים אין הויז, אין פּאַלוואַרק, און פאַרן באַגלייטן זיי ביז גייערס מאַרק מיט זיין בריטשקע, מיט די צוויי פּערדלעך נאַשפיץ.

— גיט איבער אייער פרוי און קינדער, בלימען און משהקען, אונזער סקויטישן גרוס. זאָגט זיי, און מיר וועלן דעם ל"ג בעומר קיינמאַל נישט פאַרגעסן — האָט דער מדריך אברהם זיך אָנגערופן — וועגן אַ צווייטן אויספּלוג קיין נאַוואַ גראַטקע, צו אונזער ישובניק וועלן מיר באַטראַכטן צווישן אונז.

דערויף האָבן די קינדער אויסגעשריגן :

— חזק ואמץ!

דער ישובניק אפריים-לאָזער האָט אויסגעדרייט די בריטשקע, אַ שמיץ געטון מיט דער בייטש און מיט אַ פריילעכן ווי-אַאַ! אַוועקגעלאָזן זיך פון גייערס מאַרק, תיכף זענען אָנגעקומען טראַמווייען און די קינדער זענען איינגעשטיגן. זיי זענען געפאַרן אין זייער קלוב, צום יום-טובֿ-אַוונט, אַפֿ-צוגעבן אַ באַריכט פונעם אויספּלוג.

דאָרט האָבן זיי אויסגעהערט אַן איבערבליק פונעם חבר מולא וועגן דער באַדייטונג פון ל"ג בעומר. די קינדער האָבן זיך צוגעהערט אויפּמערק־זאָם. זיי האָבן געשטעלט פראַגן, און עס איז געווען אַ פריילעכע אַטמאָספּער. ווען אפריים-לאָזער איז צוריקגעקומען צו זיך אין נאַוואַ גראַטקע, האָבן אים שוין אָפּגעוואַרט די פאַראַבקעס. זיי האָבן אויסגעשפּאַנט די פּערדלעך, זיי אַריינגעפירט אין שטאַל. ברכה-בריינדל מיט די קינדער זענען געשטאַ-נען אויפן גאַניק און אפריים-לאָזער האָט זיי איבערגעגעבן דעם סקויטישן גרוס : חזק ואמץ!

— אַצינד — זאָגט אפריים-לאָזער צו זיין ווייב — קענען מיר זיין זי-כער, און בלימעלע און משהקעלע, וועלן האָבן אַן אמתע יידישע דערציאונג, ווארום די לאַדזשער פּאַלקס-שול האָט גענומען די קינדער אונטער זייער השגחה. קודם וועט קומען אַ לערער צוויי מאַל אין דער וואַך, כדי זיי צו-גרייטן אויפּגענומען צו ווערן אין דער שולע. דעם לערער וועל איך ברענגען יעדעס מאַל, ווען איך פאַר קיין לאַדזש באַזוכן די קליענטן.

— זאל זיין מיט מזל! — האָט ברכה-בריינדל אויסגערופן — איך

בין שוין לאנג געפאלן אויפן געדאנק צו געבן אונזערע קינדער אַ יידישע דערציאונג.

און עס איז געווען ווי אפרים-לאָזער האָט אָפגעמאַכט מיטן מדריך אברהם. די קינדער האָבן זייער פיל באַוויזן, עס איז געקומען די צייט, און די ישובניקעס האָבן געשיקט זייערע קינדער אין דער פּאַלקס-שול קיין לאַדזש אויף אַ גאַנצער וואָך, דאָס הייסט פון זונטיק ביז שבת. די עלטערן זענען געווען צופרידן, כאָטש זיי האָבן אַ גאַנצע וואָך געבענקט נאָך די קינדער. אָבער יעדן שבת, ווען די קינדער זענען צוריקגעקומען אַהיים, האָבן זיי דערציילט וועגן זייער לערנען, וועגן זייערע קעסט ביי דער משחפה פון לאַדזש, האָבן די עלטערן געשעפט נחת. משהקעלע האָט זיך געוואַנדן צו די עלטערן:

— מיר פאַרשטייען זייער גוט די טרחא, זיין יידן, לערנען יידישקייט, אָבער אַז איר וועט דאַרפן וואַרטן פון איין שבת צום אַנדערן... און דאָס אַנדערע יאָר וועלן מיר איבערגיין אין אַ טעכנישער שולע, ווייל עס וועט קומען דער טאָג ווען איך וועל עולה זיין קיין ארץ ישראל. די ענגלישע מאַכט גיט סערטיפיקאַטן...

די מוטער האָט שוין באַצייטנס געווישט די טרערן. אָבער אפרים-לאָזער האָט זי באַרואיקט מיט טרייסט-ווערטער, און ער האָט זיך דערמאַנט וואָס מיט אים גופא האָט פאַסירט, ווען ער איז נאָך געווען אַ בחור. „איך האָב דאָך געוואַלט — האָט ער געזאָגט — אַז די קינדער זאָלן דערצויגן ווערן אין יידישן גייסט“. אויך די קינדער האָבן זיך געוונדערט, וואָס זייער דערווייטערן זיך פון דער היים, האָט אַרויסגערופן אַזאָ בהלה ביי דער מוֹ-טער. זיי האָבן זיך דאָך מיט אַזאָ אינטערעס צוגעהערט, וואָס די קינדער האָבן זיי דערציילט פון דער שולע. משהקע האָט רעציטירט די פּאַעמע פון י. ל. פּרץ „מאַניש“, און בלימעלע — אַ העברעאיש ליד פון י. קאַצע-נעלסאָן.

— ביסט באַגאַנגען אַ פעלער — האָט בלימעלע געזאָגט איר ברודער — וואָס האַסטו פּלוצים אַלץ אויסגעזאָגט, דיין באַשלוס — עולה צו זיין קיין ארץ ישראל? ...

— אפשר בין איך טאַקע באַגאַנגען אַ פעלער. ווי אַזוי זאָל איך עס איצט אוסבעסערן?

— איך וועל שוין דער מאמען אויפקלערן דייע סענטימענטן צו ארץ ישראל.

און ווי נאָר זי האָט געוואַלט רעדן מיט דער מוטער, האָט אפּריים-לאַזער זי אָפּגעהאַלטן, דער טאַכטער :

— רעד נישט דערווייל, איך האָב איר שוין גענוג אויפגעקלערט. איך האָב איר דערציילט וועגן מיינע אייגענע איבערלעבונגען, ווען איך בין נאָך געווען אַ יינגל, און ווי אזוי מיינע עלטערן האָבן געהאַט צרות פון מייך באַשלוס צו פאַרלאָזן דעם גלות, און פאַרן בויען אונזער לאַנד. האָבן מיר די עלטערן געזאָגט כ'זאל קודם חתונה האָבן און שפעטער וועל איך טאָן ווי איך פאַרשטיי. איצט, מיט 20 יאָר שפעטער, לעבנדיק דאָ, אין דעם פאַרוואַרפענעם נאַוואַ-גראַטקע, האָט זיך איבערגעחזרט די זאך מיט דיין ברודער. וואָס זשע קענען מיר טאָן, כדי משהקען אויפצוקלערן, אַז גראַד איצט, ווען מיר האָבן קיין עין הרע נחת פון אייער לערנען, און פרנסה פעלט אונז נישט, האָט משהקע פאַרשטאַנען דאָס, וואָס איך האָב דעמאָלט פאַרשטאַנען.

— טאַטעשי — האָט בלימעלע געזאָגט — איך וועל שטאַרק בענקען, ווען משהקע וועט אונז פאַרלאָזן, אָבער מיר מוזן דאָך צוריק באַזעצן אונזער ארץ ישראל. מיר חוזרן כסדר איבער : לשנה הבאה בירושלים ! ווער זאל עס טאָן, אויב נישט אונזער יוגנט ? דאָס האָב איך אויפגעקלערט דער מאַמען ...

— דאָס — זאָגט דער פאַטער — לאַז איבער פאַר מיר. נאָך היינט וועל איך זיך זען מיט אברהמען, דעם פעדאָגאָג, און אַדורכשמועסן די גאַנצע זאך. אפשר וועלן מיר געפינען אַן עצה.

אָבער בלימעלע זאָגט איר פאַטער, איידער ער פאַרט קיין לאַדזש, אין דער טעכנישער פּאָלקס-שולע, אַז צווישן דער גרופע חלוצים איז זי נישט אַנגעשלאָסן. אזוי האָט באַשלאָסן דער קאַמיטעט פאַר עליה.

— זייער פיין, וואָס דו האָסט עס מיר געזאָגט. אָבער ווי קומט עס ? וואָס, איר האָט באַהאַלטן פאַר אייערע עלטערן דעם גאַנצן סוד פון דעם אָפּפאַר פון די חלוצים ?

— ווייל מיר האָבן געוואַלט אייך פאַרשפאַרן עגמת נפש. ער איז געווען צופרידן, דער פאַטער, און אויפן גאַנצן וועג קיין לאַדזש האָט ער געטראַכט מיט צופרידנקייט, אַז ער האָט גאַרנישט גע-

ווסט אז זיין טאכטער פארמאגט אזויפיל חכמה. נאָר איין זאך — פאָרוואָס האָט משהקע נישט גערעדט מיט מיר? און אזוי האָט ער אויך דערנאָך גע-טענהט צו אברהמען, דעם מדריך, דער פאָקטישער אָנפירער פון דער עליה. אויסער דעם, איז ער נאָך עפעס געוואָר געוואָרן: די חלוצישע באַ-וועגונג לייגט פאָר, אַז נאָוואַ-גראַטקע זאָל ווערן אַן הכשרה, כדי צו לער-נען ערד־אַרבעט די חלוצים.

אפרים־לאָזער האָט נישט דערוואָרט אַזאַ וואַרעמע אויפנאַמע. מען האָט אים פאָרגעשטעלט פאָרן גאַנצן קאַמיטעט פון דער חלוצישער באַווע-גונג. ער האָט דאָרט דערקענט אייניקע באַקאַנטע, און זיי האָבן זיך דער-מאַנט די אַמאָליקע יאָרן, ווען זיי האָבן געחלומט צו פאָרלאָזן דעם גלות.

— מיר שטייען ווידער פאָרן זעלבן פראַבלעם! — טענהן זיי צווישן זיך, די אַמאָליקע חברים, וואָס האָבן געדינט פּרעמדע... .

— אָבער איצט, אפרים לאָזער — זאָגט זיין חבר לייביש — שטייען מיר פאָר דעצידירנדיקע מאַמענטן, אונזערע קינדער ווילן פאָרווירקלעכן אונזער חלום!

אפרים־לאָזער איז שטאַרק גערירט געוואָרן פון די ווערטער. דאָס הייסט, אַז זיי האָבן די זעלבע פראַבלעמען מיט זייערע קינדער.

— פאָר אונז איז וויכטיקער — זאָגט דער חבר שלמהקע — אַז מיר זאָלן זיך האַלטן פּעסט ביי די באַשלוסן, וואָס מיר וועלן אָננעמען.

מיט דעם זענען אַלע מסכים געווען. תיכף האָט אברהם גערופן די חברים פון קאַמיטעט צו פאָרנעמען פּלעצער. אויך אפרים־לאָזער ווערט גע-בעטן צו פאָרנעמען פּלאַץ אַלס גאַסט, און ביייווינען די זיצונג. בפרט, ווען עס האַנדלט זיך איינצואַרדענען די הכשרה ביי אים אין פּאַכט. די פאָר-זאַמלטע האָבן אויסגעהערט אַן אויספירלעכן רעפּעראַט וועגן חלוצים. עס איז אַרומגערעדט געוואָרן ווי אזוי אויסצופירן די דרינגענדיקסטע אַרבעטן, וואָס שטייען פאָר, סיי דאָ, אין גלות, ווי אזוי צו פאָרזיכערן די חלוצים ביי זייער אַנקומען אין ארץ ישראל.

אפרים־לאָזער איז געווען זייער גוט געשטימט. ער האָט זיך געזעגנט מיט אַלע חברים, וואָרעם ער וויל זיך נאָך זעען מיט זיין זון, איידער ער פאָרט אַוועק. ער איז אַרויס פון דער פאָרזאַמלונג און געטראָפן זיינע קינד-דער מיט נאָך אַנדערע, וועלכע זענען געקומען זיך דערוויסן נייעס. ער האָט

באגריפן די אָפּפּערוויליקייט פון אַט דער יוגנט, אויפצולעבן די ערד פון אונזערע אבות.

ברכה-בריינדל האָט תיכף דערקענט די גוטע שטימונג זיינע, ווען ער איז אַהיימגעקומען. האָט זי באַשלאָסן אַלץ צוצוגרייטן, אַלץ דערליידיקן, ווי ער האָט ליב, צו קענען שמועסן געמיטלעך. ער האָט זיך געזעצט צום טיש, וואָס איז שוין געווען געגרייט, און תיכף גענומען דערציילן וועגן אַלץ, וואָס ער האָט געזען און געהערט אין לאַדזש, זיין אונטערהאַלטן זיך מיט די פאַראַנטוואָרטלעכע פון דער חלוצישער באַוועגונג. זי האָט נישט גע-וואָגט אים איבערצורייסן. ער האָט זי אַרומגענומען, ווי אין די ערשטע טעג פון זייער צוזאַמענלעבן, אויסגעווישט אַ טרער אין איר אויג.

— כ'בין צופירן — האָט זי געזאָגט — וואָס מיר וועלן העלפן צו-גרייטן אונזער יונגוואָרג צו באַאַרבעטן די ערד אין אונזער אייגן לאַנד. אונזער משהקע... ער פאַרט טאַקע מיט דער ערשטער גרופע חלוצים?
— יא, אָבער אונזער טאַכטער בלימעלע בלייבט דערוויל מיט אונז. לאַמיר האַפן, אַז עס וועט זיך אוספירן ווי אונזערע עסקנים האָבן פאַרגע-לייגט און ווי מיר ווינטשן זיך.

ביי די ישׂובניקעס אין נאַוואַ גראַטקע איז געווען ששון ושמחה. אַלץ האָט זיך געגרייט מקבל פנים צו זיין די חלוצים. עפעס אַ קלייניקייט, יידישע קינדער וועלן לערנען ערד-אַרבעט אין דער הכשרה! אפרים-לאַזער האָט אָפּגעגעבן אַ ספּעציעל הויז פאַר זיי, ווו זיי וועלן קענען לערן נען אַגריקולטור. ער האָט זיך פאַרשטענדיקט מיט דער חלוצישער עקזע-קוטיווע פון לאַדזש, און זיי האָבן דאַרט אויך צוגעזאָגט פינאַנציעלע הילף. ער האָט באַשלאָסן איינצוקויפן די נויטיקע מכשירים. און ביי דער געלעגנהייט — זאָכן פאַר משהקען, אויסצורייכטן אים אין ווייטן וועג אַריין. ביי דער מוטער איז דאָס געווען ווי אַן אויסשטייער צו משהקעס חתונה. אָבער בלימעלע האָט פאַרויכערט דער מוטער:

— איך שווער דיר, מאַמעשי, דיך נישט צו פאַרלאָזן ביז דעם טאַג, ווען מיר אַלע וועלן פאַרן אין אונזער אייגן לאַנד. דאָס וועט זיין אונזער אמתע דערלייזונג, צו פאַרלאָזן דעם גלות...

לכבוד דעם אָפּפאַרן פון די חלוצים, האָט דער לאַדזשער קאַמיטעט צוגעגרייט אַ פייערלעכן אָונט, און דאָס גאַנצע יידישע לאַדזש האָט זיך

משמח געווען. ביי זייער אַפּפּאַרן איז די גאַנצע דזשעלנע גאַס פול געווען מיט מענטשן. דאָס גאַנצע יידישע לאָדזש האָט געיובלט.
עס איז אין שטאַט נישט געווען אַזאַ גרויסער זאַל, צו קענען אריינ-
נעמען אַזאַ עולם, בייצוווינען דעם פייערלעכן אַוונט, צום געזעגענען די אַפּפּאַרנדיקע חלוצים.

דעם פּאַרזיץ האָט געפירט דער חבר מולאַ. קודם כל האָט ער באַ-
גריסט די גרויסע צאַל דעלעגאַטן, וואָס זענען געקומען פון גאַנץ פּוילן, כדי אויסצודריקן זייער התלהבות די חלוצים, אין נאָמען פון זייערע קהילות.
אַ סך לאָדזשער פּאַראיינען האָבן זיך געפונען אויף דער גאַס מיט זייערע פענער, לעבן יידישן טעאַטער. אויף די פענער האָט מען געקענט לייענען: זייט אונזערע אמתע שליחים אין ארץ ישראל, פאַר אַ באַלדיקער דערלייזונג פונעם לאַנד פון אונזערע אבות!

פעס אַנדערש איז געווען די שטעלונג פון די לאָדזשער בונדיסטן. זיי האָבן אַגיטירט קעגן דעם אַפּפּאַר פון די חלוצים, אָבער דערמיט איז דער אַוונט נישט געשטערט געוואָרן. פונקט פאַרקערט, ווען דער אַוונט האָט זיך פאַרענדיקט, האָט דער עולם זיך געלאָזט צו דער באַן, בראש פון די חלוצים, באַגלייט פון זייערע עלטערן.

אָבער גאַר שיין איז געווען, ווען אפריים-לאָזער מיט זיין קאַטש און די צוויי פּערדלעך, זענען געפּאַרן נאַשפיץ. עס איז געווען אַ שיינע לאָזונג אויף זיין קאַטש: די הכשרה פון נאָוואַ גראַטקע באַגריסט האַרציק די חלוצים מיט דעם גרוס: חזק ואמץ!

אַלע מענטשן האָבן באַגריסט אפריים-לאָזערן אין זיין קאַטש, און זיין ווייב ברכה-בריינדל מיט זייער טעכטערל בלימעלע, וועלכע איז געזעסן ביי דער זייט פון אירע עלטערן.

אַזוי האָבן זיי געהאַלפן דעם חלוצישן ציל פאַר אונזער ארץ ישראל, עד לעולם ועד.

**פון די
ווידערשטאנד-יארן**

דער גרויסער אויפברויז פונעם ישוב אין 1939

און אַט האָט זיך אָנגערוקט, ווי אַ פינצטערער וואַלקן, די היטלערישע אינוואַזיע אויף פראַנקרייך. אַ היפשער טייל פונעם ישוב האָט זיך פריי-וויליק אַנגאַזשירט, צו גיין קעמפן קעגן נאַצי-דייטשלאַנד. דער קאַמף איז אויך געווען זייערער. אָבער נישט לאַנג האָט געדויערט די „דראַל-דע-גער“, אָדער — „די קאַמישע-מלחמה“. פאַל רענאַ, דער פּרעמיער-מיניסטער און גאַמלען דער שרף פון גענעראַל-שטאַב, האָבן איבערגעגעבן דעם מאַר-שאַל פּעטען דעם גורל פון פראַנקרייך אין זיינע פאַרעטערישע הענט. דע גאַל איז אַוועק קיין לאַנדאָן, צו אַרגאַניזירן דעם ווידערשטאַנד. פון דעם מאַמענט הייבט זיך אָן דער ווידערשטאַנד קעגן די נאַציס אין פראַנקרייך.

די ערשטע שוואַלבן פון ווידערשטאַנד קעגן די היטלעריסטן

דער פראַגרעסיווער טייל פונעם יידישן ישוב האָט באַלד זיך גע-שטעלט אין באַוואַפנטן קאַמף, אין דער אונטערערדישער באַוועגונג. די באַוועגונג האָט זיך גערופן מיט פאַרשידענע נעמען: פאַרטיזאַנער, ווידער-שטענדלער, „פראַנץ-טירער“. אין דער „דרום-זאַנע“ איז פאַר יידן געווען לייכטער, באַלד נאָכן „עקזאָד“ אין יוני 1940, דער עיקר די, וואָס האָבן געהאַט מאַטעריעלע מעגלעכקייטן.

אין פאַרזי האָבן זיך אינגיכן אָנגעהויבן די „ראַפּלען“, מען האָט גע-שיקט יידן אין די לאַגערן קיין פּיטיווע, באַן לאַ ראַלאַנד; דאָס האָט כלומרשט געהייסן פאַר די פראַנצויזן, אַז די דייטשן ווילן באַפרייען

פראנקרייך פון אויסלענדער-יידן. אבער דעם 16-טן יולי 1942 האט זיך ארויסגעוויזן, אז די דייטשן מיינען דערמיט אלע יידן און אויסנאָם. אפילו די ווישי-רעגירונג פון פעטען האט עס אויך נאכגעטון.

הלוואי וואלטן די רופן און וואָרענונגען פון די ווידערשטענדלעך דער-הערט געוואָרן, וואלטן אפשר געווען פיל ווייניקער יידישע קרבנות. עס וואלט אפשר פארשפארט געוואָרן דאָס פארפאקן טויזנטער יידן אין ״ווע-לאַדראָם ד'היווער״. אַדאנק די נאַציאָנאַל-באַוווּסטויניקע יידן, וואָס האָבן געמאַנט און געוועקט, האָבן זיך פיל יידן געראַטעוועט און זענען צוגע-שטאַנען צו דער ווידערשטאַנד.

דער טאָג פון 16-טן יולי 1942 איז געווען פאַר יידן אַ קאַטאַסטראָפּע, וואָס קען נישט פאַרגעסן ווערן. צעמזיקטע, פאַרחלשטע, האָט מען יידישע פרויען, מענער, קינדער פאַרשפאַרט אין דעם ״וועלאַדראָם ד'היווער״. זיי זענען דאָרט געשלאָפן אויף דער הוילעך ערד, און שום היגייענישע באַדינ-גונגען. מיט אַ צאַפּלדיקער נשמה, האָבן זיי געוואָרט, געהאַפּט. לסוף האָט מען זיי דעפּאָרטירט. אַ קליינע צאָל האָט דערלעבט די נחמה. ס'רוב האָבן אויסגעהויכט די נשמה זייערע אין די גאַז-אויונט.

כמעט אין דער זעלבער צייט נאָכן אַנקומען אין דער פרייער זאַנע פון מיינע בני בית, און דערוויסנדיק זיך וועגן די מאַנסטרוועזע אַבלאַוועס דעם 16-טן יולי 1942, האָב איך אַנגעשריבן, עס האָט זיך איינגנטלעך אַרויסגעריסן ביי מיר, אַט דער וויי-געשריי :

דער 16 - טער יולי 1942, בימי היטלער ימח שמו

אין גרויען באַגינען פון טאָג,
האָבן יידן דערוואַכט אין פחד און קלאַג.
אַ בהלה! נאַצישע חילות, מיט פעטעניסטישע באַגלייטער,
זענען געקומען רויבן ס'לעבן, לויטן באַפעל פון גאולייטער.
יאוש און פאַרצווייפלונג אין אלע יידישע שטובן,
קליין און גרויס, אַלט און יונג, אַ חורבן.
אַ שמירה פאַר יעדן יידישן הויז,

ס'זאל חלילה קיין ייד פון דאָרט נישט אַרויס.
געשריייען, געוויינען, חלשות און בהלות,
דערגייען עד שערי השמים, באַגלייט מיט קללות.

ליאַג, חודש יולי, 1942.

נאָכן גרויסן יידישן חורבן אין פאָריז, זענען ערשט אַנגעקומען די
נייעסן פון אַנדערע טיילן לאַנד, פון גאַנץ אייראָפּע, דאָרט, וווּ דער היט-
לעריזם האָט נאָר זיינע שמוציגע שטיוול אַריינגעשטעלט. צוגלייך דערמיט
האָט די רעזיסטאַנס גענומען אויספירן סאַבאַטאַזש-אַקטן.

דער 11-טער נאָוועמבער 1942 איז אין ליאַן געוואָרן אַ טראַדיציע
פון אַן אַלגעמיינער אַקציע קעגן שונא. די ריזיקע איז געווען אַ גרויסע,
ווארום די ווישי-לייט האָבן געאַרבעט האָנט אין האָנט מיט די ס. ס. -לייט.
יעדע רעזיסטאַנס-גרופּע האָט געהאַט אירע אויפגאַבן דורכצופירן, אירע
אַקציעס. אַזוי איז פאַרגעקומען אַן אַקציע אין דער ליאַנער פאַבריק פון
לעדער-אויסאַרבעטונג. די פאַבריק האָט געאַרבעט פאַר די הענקערס. עס
איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דעם 11-טן נאָוועמבער מוז די אַרבעט אומעטום
אַפגעשטעלט ווערן אויף אַ פאַר שעה.

מיר זענען אַרויף אין דער פאַבריק. דער קאַנטרעמעטער האָט נישט
געוואָלט הערן פונעם אַפּשטעלן די אַרבעט און געדראָט מיט מסירה.

די פראַוואַקאַציע און מסירה אין ליאַן - ווילערבאַן

אין אַ שיינעם פרימאַרגן קומט אַן אַ ידיעה צו דער רעזיסטאַנס, אַז
מען מוז שנעל אַפרופן אַ גרופּע, וועלכע איז קאַמפּראַמיטירט דורך אַ מסור.
תיכף האָט מען זיך גענומען גרייטן, נאָר ביז וואָס-ווען... קלאַפט מען
שפעט ביינאַכט אין די טירן פון די ווידערשטענדלעך. זיי האָבן אַלע גע-
האַט פאַלשע דאָקומענטן. עס איז געווען 1 אַזייגער ביינאַכט. אויסגענג פון
די דירות זענען דאָ גענוג, אָבער די ווישי-פּאַליציי, באַגלייט מיט געסטאַפּאַ-
לייט, שטייט אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן. וואָס טוט מען? פון דער גאַס קען

דער שונא נישט אריין, מיר פארשפארן די טיר פון קארידאר, און אין טיר קלינגט דאס גלעקל.

תיכף אריענטיר איך זיך, פארמאך דעם עלעקטרישן זייגער. מען הערט מער נישט קיין שום קלאנג. מיר לאזן זיך אראפ אין קעלער-ארויסגאנג, כדי צו אנטרינען, שטיל, אז דער שונא זאל גארנישט הערן די טריט פון קיינעם. דער פאראנטווארטלעכער חבר טוט זיך גלייך א לייג ארויף אויף דער טיר און די פיס פארווארפן אויף דער וואנט קעגנאיבער, אזוי ווי א באריקאדע. אבער פון יענער זייט האבן זיי זיך אויך געווארפן אויף דער טיר. דערנאך איז שטיל געווארן. זיי זענען אוועק, זעט אויס, כדי צו ברענגען א שלאסער, אויפצוברעכן די טיר.

דערווייל זענען די ווידערשטענדלער אנטלאפן דורך אן אנדערן ארויסגאנג און ניצול געווארן פון א זיכערן טויט; עס איז געווען א גרופע פון דריי חברים, און א מוטער פון 3 קינדער. א פאר שעה שפעטער האבן זיך אלע ווידער צוזאמענגעטרעפן אין אן אומלעגאלער דירה. זיי האבן זיך אלע געוונגטן מזל-טוב, אויסגעמישט מיט געוויין און געלעכטער. דאן האבן זיי באשלאסן אריבערצופארן קיין גרענאבל, אין דער זאנע, באזעצט דורך די איטאליענער.

אין ליאן - ווילערבאן, דעם 11 - טן נאוועמבער 1942

אין דער שיינער האלבער נאכט,
ס'הויז באלאגערט, פון עס-עס.
מיינע בני-בית זענען דארט געווען.
א יינגלעך פון א יאר פיר,
די מיידלעך האבן שטיל געיאמערט.
די ס. ס. - מערדער באלאגערן שוין די טיר,
פון די פארטיזאנער איז איינער לעבן איר.
די קעלער-טיר מוז אפן זיין,
פארטיזאנער, פארפעסטיקן די טיר,
מיט די פיס אין וואנט פארפאנצערט איר.
פלוצים, ווי א הינטיש געביל:

„דיזע יודען-באנדע ווירדן הויטע גענאמען“...
אבער די געשטורעמטע טיר איז ווי פון שטאל;
רוצחים האבן אונז געוואלט פאנגען,
האבן מיר פארגרייט אייזן-שטאנגען.
דער קאמף געדויערט האט פון חצות אָן,
ביון ערשטן קריי פון האָן.

ליאַן, דעם 11-טן נאָוועמבער, 1942.

גרענאָבל (איזער) די קאָפיטאַל-שטאַט פון דער רעזיסטאַנס

דאָס פאָרן קיין גרענאָבל איז צוגעגאַנגען זייער לייכט, אונטער דער
אַקופאַציע פון פאַשיסטישן איטאַליע. אין פאָרגלייך מיט דער גרענעץ פון
דייטשע פאַשיסטן, איז עס געווען אַ שפּילעכל. אַז איר זענט אַנגעקומען פון
פאָריו קיין דאָקס, האָט איר באַדאַרפט נעמען אַן אויטאָקאר, אַריינצופאַרן
אין דער „פּרייער זאָנע“. דאָ האָט מען באַדאַרפן אַדורכפאַרן אַ נאַמאַנס-
לאַנד-זאָנע פון עטלעכע קילאָמעטער. אַבער כאַטש אויף יעדן בוים, אַדער
טעלעפאָן-סלופ אויפן גאַנצן וועג זענען געווען צעהאַנגען מעלדונגען, אַז
„אין נאַמאַנסלאַנד טאָרן קיין יידן, הינט און חזירים נישט באַטרעטן“, האָט
מען זיך לייכט געקענט דורכגליטשן. יידן האָבן זיך צעוויינט פון פּרייד,
דערלעבנדיק אַריינצוקומען אין דער זאָנע.

נאָכן געראַנגל צווישן לעבן און טויט, זענען מיר אַנגעקומען קיין גרע-
נאָבל. מיר האָבן געהאַט דאָס געפּיל, ווי מיר וואַלטן צוריקגעפאַרן פון
פּראַנט, פון אַ גרויסער שלאַכט. ערשט אויפן פּערטן טאַג, נאָכן אַרומוואַל-
גערן זיך אויף צופעליקע געלעגערס, איז אַנגעקומען די פּאַרבינדונג, און מיר
האָבן באַקומען אַ שטיקל דאָך איבערן קאַפּ.

דאָ האָט די טעטיקייט זיך צוריק אַנגעפאַנגען, אין אַ גרעסערן מאָס-
שטאַב. מען האָט אונז אַנגעטרויט די סינדיקאַלע פּאַראַנטוואָרטלעכקייט. מיר
זענען געקומען אין קאַנטאַקט מיט פּיל פּאַבריקן, ווהיין מען האָט צוגע-
שטעלט „ליטעראַטור“. גלייכצייטיק זענען דאָרט רעקרוטירט געוואָרן
חברים פאַר פּאַרשידענע אַקציעס. עס איז נישט איין מאָל אויסגעקומען צו

זען דעם מלאך המוות פאר די אויגן, אבער דער מסירת נפש פון יעדן איינעם נעם איז געווען און א גרענעץ. פיל חברים זענען געפאלן אין קאמף.

אזוי איז דער קאמף געגאנגען טאג-טעגלעך, ביז אין איין שיינעם טאג פון חודש יולי 1943 איז אָנגעקומען די ידיעה וועגן דער אַבדיקאַציע פון איטאַליענישן קעניג און וועגן דעם אַז ער בעט אַרמיסטס.

אין דער זעלבער נאַכט זענען פאַרגעקומען קאַמפן צווישן דייטשן מיט ליטער מיט די איטאַליענער. פון אַלע זאַנעס איז געוואָרן איין זאַנע. פון דעם טאָג אָן האָט די נאַצי־בעסטיע פאַרשפּרייט אירע שוואַרצע פּליגל איבערן גאַנצן לאַנד. זי האָט אַרומגערינגלט די איטאַליענישע אַרמיי, אַבער אַ סך פון די איטאַליענער האָבן דעזערטירט, פיל האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין אַלגעמיינעם ווידערשטאַנד, אין קאַמף קעגן דייטשן שונא.

די ס. ס. - באַנדע קומט קיין גרענאַבל, נאָכן דעבאַרקירן

ווען דער קעניג עמאַנועל פון איטאַליע האָט אַבדיקירט, האָט געבעטן אַרמיסטס, האָט די היטלערישע בעסטיע בליץ־שנעל באַהערשט די לאַגע, סיי אויפן פּראַנט, סיי אין הינטערלאַנד.

גרענאַבל האָבן די דייטשן באַזעצט אין מיטן דער נאַכט. עס איז פּלו־ צים געקומען אָן אַלאַרם אין די קאַזאַרמעס, אַז די ס. ס. אַנטוואַפּנט דעם איטאַליענישן גאַרניזאָן פון גרענאַבל. נאָך אינערלעכע קאַמפן, האָבן זיי אַוועקגעפירט די איטאַליענער געשמידט אין קייטן, אין אַנדערע קאַזאַרמעס. זיי האָבן געוואַלט אויפצווינגען די איטאַליענער פאַרצוועצן די מלחמה, צו־ זאַמען מיט די דייטשן. נישט אומעטום איז עס זיי געלונגען.

ווער עס קען די איטאַליענישע מענטאַליטעט, ווייסט, אַז דאָס פּאַלק איז זייער פּרידלעך און וויל באמת שלום. אַ פּאַלק, וואָס איז אַזוי באַגייס־ טערט פון מוזיק, עס ווערט אַבער באַהערשט פון שלעכטע גייסטער, פון די נעאַ־פאַשיסטן.

מען האָט שוין געפילט, אַז דער סוף איז נאָענט, אַז דער שונא ראַנגלט זיך שוין מיטן מלאך המוות. מען האָט שוין נישט געגלויבט, אַז דער נאַצי,

צעוואָרפן איבער גאַנץ אייראָפּע, קען לאַנג נאָך שטעלן אַ ווידערשטאַנד. מען האָט געהאַפּט, אַז די אַלירטע אַרמייען וועלן סוף כל סוף דעבאַרקירן. דערווייל האָט די רעזיסטאַנס געפירט דעם קאַמף אַליין, מיט די צו-זאַגענישן, אַז אַט-אַט שיקט מען אונז געווער מיט פאַראַשווטן. מען האָט גע-קעמפט מיטן געווער, וואָס מ'האַט צוגענומען ביים שונא, נאָך די אומגע-ריכטע איבערפאַלן, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן.

גרענאַבל דעם 11 - טן נאָוועמבער 1943

די רעזיסטאַנס האָט באַשלאָסן אין דעם טאָג צו מאַניפעסטירן, לויט דער טראַדיציע, דעם 11-טן נאָוועמבער 1943, אין דערמאָנונג פון זיג אין 1918 איבערן מיליטער פון קייזער ווילהעלם. טויזנטער מענטשן זענען אַראָפּגעקומען פון די בערג, און געוויזן דעם שונא, אַז מיר זענען נישט קיין פחדנים. עס איז געווען אַ מעכטיקער אויסדרוק פון פאַטריאָטיזם. ווען די מאַניפעסטאַציע איז צוגעקומען צום פּלאַץ „דיאַבל בלע“, נישט ווייט פון דעם הויז פון דער געסטאַפּאַ, דאָס הויז פון די טאַרטורן, איז דער פּלאַץ פּלוצים אַרומגערינגלט געוואָרן דורך מיליטער און פון דער ווישי-מיליץ. דער המון האָט אָנגעהויבן לויפן אין אַלע זייטן.

אַן ערך 900 מאַניפעסטאַנטן זענען געוואָרן אַרומגערינגלט, אַן שום אויסגאַנג, אויסגעשטעלט אויפן פייער פון מאַשין-געווער. אָבער די מאַסע האָט זיך געריסן צום הויז פון דער געסטאַפּאַ, איינצונעמען די פעסטונג. איך האָב געהאַט ביי זיך די „קאַרט-עלעקטער“, (וויילער-קאַרטע) וואָס האָט געטראָגן דעם בלווי-רויטן צייכן. אַזוי אַרום בין איך ניצול גע-וואָרן פון טויט, אַלס ייד און ווידערשטענדלער. בשלום אַדורך דעם בראַנד-פייער, האָב איך זיך פאַמעלעך פאַרקירעוועט אין אַ זייטיק געסל. איך האָב געפירט מיט זיך אַ וועלאַ. שוין פון פּלאַץ, האָב איך אָנגעהויבן פאַרן מיט דער גאַנצער ענערגיע, ביז איך האָב פאַרלוירן די גלייכגעוויכט און זיך געגעבן אַ קער איבער. אַן כוחות, ווי פאַרחלשט, בין איך אָפּגעלעגן אויף אַ פעלד אַ שפּאַר שטיקל צייט. ערשט די קילקייט פון אַונט האָט מיך אויפ-געוועקט. איך האָב דערזען ווי נישט ווייט בלישטשעט אַ לעמפעלע אין אַ הייזל. דאָרט האָבן געווינט יידן, אָפּגעראַטעוועטע פון פאַריי. איך בין אַוועק

צו זיי, און דערזעענדיק מיך, זענען זיי געווען פול מיט איבעראשונג און פרייד. אָפּגערוט זיך, האָב איך בשלום געקענט אָהיימגיין צו די מיניקע. דעם אמת געזאָגט, האָבן זיי שוין נישט געגלויבט מיך צוריקצוזען, אַזוי שנעל. ווייל די געסטאַפּאַ האָט ברוטאַל, מיט דראַקאַנישע מיטלען, טאַרטורירט די פּאַרהאַלטענע מאַניפעסטאַנטן און לוסף 900 פון זיי פאַר-שלעפט קיין דייטשלאַנד. קיין איינער פון זיי איז מער נישט צוריקגעקומען. כבוד און רום זייער טייערן אַנדענק!

נאָך דער גרויסער מאַניפעסטאַציע פון 11טן נאַוועמבער 1943, וואָס די רעזיסטאַנס האָט העראַאיש צוגעגרייט, האָט דער שונא שוין נישט גע- האָט קיין רו אין גרענאַבל און אַרום גרענאַבל. די פּראַן-טירער-איבער-פּאַלן האָבן זיך שוין מער נישט אָפּגעשטעלט זייט דעם טאָג. די היטלער-סאָלאַטן האָבן זיך פשוט נישט געקענט מער ווייזן אויף די גאַסן. זיי זע-נען געגאַנגען נאָר גרופּעסווייז און שטאַרק באַוואַפּנט.

טראַץ זייערע פּאַרזיכט-מיטלען, איז אין אַ שיינעם פּרימאַרגן פּאַר-געקומען אַ דרייטער איבערפּאַל פון די פּראַן-טירער אין מיטן העלן טאָג. אין סאַמע צענטער שטאַט. די געסטאַפּאַ איז אַרומגעלאַפּן מיט די וואַלף-הינט, ווי משוגע, האָבן גענישטערט, כדי צו געפינען די חברה. אָבער די צוויי טייערע יאַטן האָבן זיי נישט געכאַפט.

די אַקופּאַציע אין לאַנד איז געגאַנגען באַרג-אַראַפּ. אויפן פּראַנט האָבן זיי געליטן איין מפּלה נאָך דער אַנדערער. דער שונא איז געוואָרן ווילד, ווי אַן אַקס אויף דער אַרענע, ווען ער ווערט פּאַרוונדעט. אמת, עס זענען געפּאַלן קרבנות צווישן דער ציווילער באַפּעלקערונג, פּונקט ווי צווישן די ווידערשטענדלער.

דער ערשטער צוזאַמענטרעף מיטן „קלערק“

אויף די בערג האָבן מיר געהאַט די אויפגאַבע צו געפינען אַפּרופּלע-צער פּאַר די ווידערשטענדלער. איך בין דאָס ערשטע מאַל אַוועק, אין באַ-גלייט פון טייערן חבר זשאַ, ז"ל. ער איז ליידער דערנאָך אַריינגעפּאַלן אין די נעגל פון דער געסטאַפּאַ און איז מער נישט צוריקגעקומען. צווישן די פּאַראַנטוואַרטלעכע פון די רעזיסטאַנטלער אין די בערג איז געווען אַ גלח.

אָבער נישט אזוי לייכט איז עס אָנגעקומען. מיר האָבן באַדאַרפט אַרומ-
לויפן אַ סך קילאָמעטערס אין די בערג. ביז מיר האָבן זיך דערשלאָגן צום
פאַראַנטוואָרטלעכן גלח, צו דערליידיקן די פאַרמאַליטעטן פון דער פאַר-
בינדונג. דאָן האָט ער באַווייליקט אונז אויפצונעמען. מיר האָבן ביי אים
נושאַחן געווען. ס'איז אפשר קיין ווונדער נישט — איך בין געווען אזוי
משנה-צורה מיט מיינע וואַנצעס „אַ לאַ גאַלואַז“ און מיט די פּויערישע
ברילן, אָבער אויך מיט מיין פליסיקן פראַנצויזיש. (כאָטש אַביסעלע מיט
אַן אַקצענט).

אָבער מיין חבר, דער באַגלייטער, מיט זיין יידישן אויסזען, האָט ליידער
קיין שליטה נישט געהאַט ביים גלח.

אין וואָס איז באַשטאַנען אונזער מיסיע? מיר האָבן באַדאַרפט באַ-
זאָרגן די ווידערשטענדלעך אין „קאָנוואַלענסאַנס“־אַפרו. איז אָבער די
ערשטע פראַגע פון גלח געווען:

— ווער זענען זיי? פון וואָסער רעליגיע?

האָבן מיר געזאָגט: 2 איטאַליענער, 2 יידן און 2 פראַנצויזן. אויס-
הערנדיק דאָס, בעט ער מחילה ביי דער הייליקער בתולה און טוט אַ זאָג:
די יידן, ליידער, קען ער נישט פאַרזאָרגן. מיר שטוינען און פּרעגן אים:
פאַרוואָס?

— צוליב די צרות, וואָס זיי האָבן פאַרשאַפן אין דאָרף זייט זיי זענען
אָנגעקומען.

אַ שטיקל אמת איז געווען אין דעם. זיי האָבן געצאָלט פאַרן עסנ-
וואַרג אַזעלכע פרייזן, וואָס קיינער האָט זיך נישט געקענט דערלויבן. נאָר
גיי קלער אים אויף אַ קאַפיטל יידישע צרות. אָבער צום סוף האָט ער דאָך
מסכים געווען אונז אַריינצונעמען אין דער משפּחה רעזיסטאַנטלעך פון זיין
ראַיאָן. און דער ראַיאָן איז געווען זייער אַ גרויסער, כמעט דער גאַנצער
„ראַמאַנש“, דאָס זענען די בערג הינטער גרענאַבל, דורכגעשניטן פון היס-
טאָרישן נאַפּאַלעאָן־שאַסיי.

באַקומען די הסכמה פון גלח, האָבן מיר ווידער אָנגעהויבן שפּאַנען
די אַנצאַליקע קילאָמעטערס, ביז מיר האָבן זיך ענדלעך דערשלאָגן צום
פאַקטישן פאַראַנטוואָרטלעכן פון די דערפער. מיר זענען דאָרט גוט אויפ-
גענומען געוואָרן. דאָרט זענען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן קינדער פון הונדער-
טער ווידערשטענדלעך, יידישע, ווי נישט־יידישע.

א דאָנק די פּאַראַנטוואַרטלעכע חברים פון דער רעזיסטאַנס אין „לאַ ראַמאַנשׁ“, איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן מיין גאַנץ בני־בית. דאָס איז געװען נאָך דער מסירה פון אונזערע שכנים אין גרענאָבל, וווּ מיר האָבן געװאַלט פּאַרבינדונגען מיט ליאַן און גאַנץ פּראַנקרייך פון ייִדישע רעזיסטאַנט־לער, האָבן מיר אין דער האַלבער נאַכט געמוזט אַנטלויפן פון גרענאָבל. שפּעטער איז מיין פּרוי מיט די קינדער אַוועק אין די בערג, וווּ זיי זענען פּאַרבלעבן כמעט ביז דער באַפּרייאונג פון גרענאָבל דורך דער אַמעריקאַ־נער אַרמיי.

אין חודש דעצעמבער איז געלונגען צו באַקומען אַ פּאַרבינדונג מיט דער רעזיסטאַנס־באַוועגונג אין די בערג. אין שטאַט זענען פּאַרגעקומען אַבלאַוועס, אין די צוגן, אויף די וועגן. עס איז זיי געלונגען אַנצוקומען אין לאַמיר, דאָס ערשטע שטעטל, 40 קילאָמעטער פון גרענאָבל. די הייך פון די בערג איז געווען ביז 1500 מעטער. דאָרט זענען פּאַרגעקומען העפּטיקע קאַמפּן. די קוילנגרובן־אַרבעטער, די פּויערים, האָבן געהאַלפּן די ווידער־שטענדלער.

מיר האָבן געהאַט אַ גאַנצן פּאַויליאַן צו אונזער רשות, 15 ק״מ ווייט פון לאַמיר. דאָס אָרט האָט געהייסן ווילאַר־סען־קריסטאַף, לעבן פּיער־שאַטעל. דאָרט האָבן מיר פּאַרבראַכט דעם גאַנצן ווינטער, אונטער אַ שניי פון 4 מעטער די הויך. מען האָט באַדאַרפט גראַבן לאַבירינטן אונטערן שניי. אַזאַ ווילדע משונהדיקע נאַטור איז דאָרט געווען. אויך אַהער האָט דער שונא זיך באַוויזן אַרױפּצוקריגן, אָבער נישט אויף לאַנג. פאַר אַ שטאַט־מענטש איז שווער געווען צו באַוועגן זיך. דער שונא האָט דורכגעזוכט יעדן אוי־טאַקאַר, יעדן וועג. עס איז דער רעזיסטאַנס דאָך געלונגען זיי מנצח צו זיין, דורכצוברעכן דעם וועג, וואָס האָט געפירט צום נאַפּאַלעאַנישן סטראַטע־גישן שאַסיי. דער שונא האָט זיך שטאַרק געשראַקן. ער איז שוין געווען דעזאַרענטירט. מען האָט שוין געפילט די נאַענטע לאַנדונג פון די אַלירטע אַרמייען. די רויטע אַרמיי האָט שוין געשפּאַנט מיט ריזן־שריט צום האַרץ פון דער בעסטיע, און טאַקע דורך דעם נאַפּאַלעאַנישן וועג זענען באַלד דערנאָך אַנגעקומען די אַמעריקאַנער.

**

א ספעציעל בלעטל ווידמעט האַנרי צום געזעגענען זיך, אַלס געווען זענער גענעראַל־סעקרעטאַר פון לעדער־סינדיקאַט אין גרענאַבל און אומ־געגנט; דאָרט, ווו ער האָט געקעמפט אין דער רעזיסטאַנס, צוזאַמען מיט זיין געטרייער פאַרבינדלערין מאַניע ע"ה, און שפּעטער, נאָך דער מפּלה פון דער פּאַשיסטישער חיה־רעה, היטלער־דייטשלאַנד; דאָס לאַנד, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַזעלכע גייסטער ווי געטע, שילער, קאַרל מאַרקס, ענגעלס און נאָך אַנדערע; אַזאַ לאַנד האָט אויף אַ בעסטאַלישן אופן אומגעבראַכט זעקס מיליאָן אומשולדיקע יידישע מענטשן, יונג און אַלט. אַ חרפה און אַ בושא פאַר דער ציוויליזירטער וועלט! די נידערטרעכטיקע מעשים־רעים פון פּאַשיסטישן דייטשלאַנד טאַרן נישט פאַרגעסן ווערן, נישט פאַרגעבן ווערן. די וועלט איז נישט הפּקר, לית דין ולית דיין, ווי אונזער גרויסער י. ל. פּרץ האָט געזונגען אין זיין „מיין נישט די וועלט איז אַ קרעטשמע“... מיט אַזאַ אַחירות־פּולער איבערגעגעבנקייט האָט האַנרי אויסגעפירט זיין שליחות אין דער ווידערשטאַנד, אַ סך מאָל געווען אין אַ טויט־סכּנה, אָבער קיין מאָל זיך נישט איינגעבראַכן, תמיד געגאַנגען דרייסט, צוזאַמען מיט זיין איבערגעגעבענער לעבנס־באַגלייטערין, די מוטער פון זיינע קינד־דער, קעגן שונא, דעם אַקופאַנט פון פּראַנקרייך; דאָס לאַנד, וואָס האָט עמאַנציפּירט רעכטלאָזע יידן; אין דעם לאַנד, ווו האַנרי האָט געפּור־נען אַ מקום ננוחה, צו בויען אַ פּאַמיליע־לעבן, מיט זיין אויסדערוויילטער חיה־מרים ע"ה, ביז דער ענדגילטיקער באַפרייאונג.

האַנרי האָט אויסגעפילט זיין פליכט לגבי דעם יונגן פּראַן־טירער גי לאַנדאָויעץ, וואָס איז געפאַלן מיט געווער אין האַנט, פאַר פּראַנקרייך, נקמה נעמענדיק פאַר זיין ליבער מוטער און שוועסטער, וועלכע זענען דער־פּאַרטירט געוואָרן דעם 16־טן יולי 1942 און זענען מער נישט צוריקגע־קומען. זיין געטרייער פּאַטער האָט כאַטש אַ טרייסט געפונען, ווען ער האָט בייגעווינט דעם טרויער־אָונט, וואָס עס האָט איינגעאַרדנט דער מאַראַק־נערי־סינדיקאַט פון גרענאַבל דעם 29־טן סעפטעמבער 1944, אין מוניציפּ־פּאַל טעאַטער פון גרענאַבל, מיט דער באַטייליקונג פון גענעראַל־סעקרע־טאַר דעלוו, (האַנריס נאָמען) פון דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג, און אַ ברייטער פּאַרטעטערשאַפט פון דער רעזיסטאַנס־באַוועגונג.

ס'איז אויך אַרויסגעטרעטן דער כאַר פון דער מיליטער־אַפּטיילונג, אויפן נאָמען פון געפּאַלענעם העלד גי לאַנדאָויעץ.

מיט טרערן אין די אויגן און מיט מיטלייד-געפיל האָט דער חבר
דעלוז געזאָגט :

„קיינמאָל וועלן מיר דיך נישט פאַרגעסן, טייערער, יונגער חבר גי
לאַנדאוועץ. דיין נאָמען וועט מיט גאַלדענע אותיות פאַרשריבן זיין אין
דער געשיכטע פון דער רעזיסטאַנס אין פראַנקרייך. אין דעם קאַמף קעגן
די נאַציס, געסטאַפּאַ און וואַפן ס. ס. און אויך קעגן דער מיליץ פון פאַרע-
טער, גענעראַל דאַרלאַן. זאָל דיין פאַטער זיין געטרייסט און געשטאַרקט,
מיט דעם באַפרייטן לאַנד, פון וואַנען זיין פרוי און טאָכטער זענען דע-
פאַרטירט געוואָרן.“

„ זאָל לעבן פראַנקרייך ! “

מיט די ווערטער האָט האַנרי דעלוז פאַרענדיקט זיין פאַטעטישע
רעדע פאַר די רעזיסטאַנס-מיטגלידער.

פון מיינע וואנדער - יארן

כ'בין פארוואגלט געווארן אין דער א. ג. "פרייער זאנע", צוליבן מיאוסן פאראט פון א מסור. איך האב געוואנדערט פון איין פארבינדלער צום אנדערן, פון איין שטאט אין דער אנדערער, געשיקט פון דער פאריזער רעזיסטאנס, כדי אנצוקניפן א קאנטאקט. א געוויסע צייט איז מיר אויס-געקומען צו זיין אין דער שטאט פא, נישט ווייט פון ווישי-לאגער גירס. פון דארט זענען שפעטער א סך יידן דעפארטירט געווארן.

כ'בין דערנאך אוועק קיין מארסעיל. מיט איין ווארט — ווו געטאגט — נישט גענעכטיקט. עס האט געברענט אין מיר די לוסט פון קאמף און ווידערשטאנד קעגן די נאצי-מערדער. אין איינעם א הארבסטיקן טאג, ווען דער מיסטראל-ווינט האט געווילדעוועט, אויף דער נשמה איז געווען פינצ-טער, באקום איך א בריוול פון מיינע בני-בית אין פאריז, אז זיי מוזן פון דארט תיכף אוועק. עס איז געווען נאך די מאנסטרוועזע אבלא-וועס, ווען עס זענען געכאפט געווארן זייער פיל יידן. פאליציי-אגענטן זע-נען געגאנגען פון הויז צו הויז, געכאפט יידן אין די גאסן. אויף די מויערן פון פאריז זענען געהאנגען די אפישן פון דער דייטשער קאמאנדאנטור, וועגן דערשיסן יידישע ערובניקעס, מיינע באקאנטע, צווישן זיי — בורשטין, לי-בערמאן און פיל אנדערע. עס זענען פארשלעפט געווארן מיינע חברים-ווידערשטענדלער: ראטשטיין, בזשאסקי, קאמיען, דזשאלאווסקי, הערשל סאקאלאווסקי, קויאווסקי.

ווער איז אימשטאנד אויסצורעכענען אזויפיל יידישע מארטירער? ווען איך האב פארענדיקט איבערלייענען דאס בריוול, האט מיר ארומגע-כאפט א ציטער פארן גורל פון מיינע אייגענע לעבנס. איך בין געלאפן און תיכף ומיד, דורך דער אומלעגאלער פאסט, באפוילן צו מיינע בני-בית, אז

זיי וועלן אָפגעוואַרט ווערן אין ליאַן, אין דעם אָנגעוויזענעם טאַג, אַרט און באַשטימטער צייט.

צום גליק, איז זייער נסיעה אַדורך בשלום. ווייל דעם זעלבן טאַג זע-
נען פיל יידן פאַרהאַלטן געוואָרן אויף דער דעמאָרקאַציע-ליניע און זענען
מער קיינמאַל נישט צוריקגעקומען.

די פרייד מיינע ביי דער באַגעגעניש מיט מיינע בני בית, איז געווען
אין לשער. עס איז אָבער געווען אַ שווער פראַבלעם צו פאַרזאָרגן זיי מיט
אַ מקום מקלט. עס האָט באַדאַרפט זיין אַ דירה, פאַרזען מיט עטלעכע אויס-
גענג... אַז מען קומט קלאַפן אין דער טיר, זאָל מען צייט האָבן צו אַנט-
לויפן דורך אַ זייטיקן אַרויסגאַנג. די ווישי-פּאַליציי איז געווען פונקט אזוי
אכזריותדיק ווי די דייטשן. זיי האָבן אָפגעפירט אין לאַגער פון גירס און
אין אַנדערע לאַגערן. וועגן באַפרייען עמיצן, האָבן זיי נישט געוואַלט הערן,
אפילו ווען עס זענען געווען אינטערווענצן פון פראַמינענטע פּערזענלעכ-
קייטן. זיי האָבן געדינט געטריי די נאַציס.

דערפאַר האָבן מיר געזוכט אַ מקום מקלט, מיט עטלעכע אַרויסגענג.
און מיר האָבן געפונען אַ דירהלע אין ווילערבאַן-ליאַן. די מענטשן זענען
געווען סימפּאַטיש צו די ווידערשטענדלעך. די דירה האָט זיך געפונען
אויף אַוועני טיערס. דורך דער דאָזיקער דירה זענען דורכגעגאַנגען פיל ווי-
דערשטענדלעך, מיט פאַרשידענע אויפגאַבן. דער מקום איז אויך געווען אַ
מולדיקער.

געווען אַ פּאַל מיט אונזער טייערן חבר טשענסטאַכאָזסקי, וועלכער
איז געשיקט געוואָרן דורך שפּאַניע, קיין ארץ ישראל. ער איז פאַרשאַטן
געוואָרן.

איך וויל דאָ דערציילן וועגן חבר וואַלטער, אַ געוועזענער אַפיציר
פון עסטרייך, וועלכער האָט דעזערטירט פון דער היטלער-אַרמיי. ער איז
געווען אויסערגעוויינלעך פעאיק צו פעלשן לעבנס-מיטל-קאַרטן, צו באַקו-
מען פאַרשידענע פראַדוקטן צו קויפן. ער האָט איבערגעאַרבעט אידענ-
טיטעט-קאַרטן פאַר חברים, וואָס זענען אַרומגעגאַנגען מיט פאַלשע דאָקו-
מענטן.

אַזאַ איז געווען די רוטינע אין דעם מקום-מקלט, וואָס האָט געהאַט
נאָך אַן אַרויסגאַנג.

מיר האָבן זיך דעמאָלט געגרייט צו דער גרויסער אַקציע פון 11-טן נאָ-

וועמבער. די דאזיקע דאטע איז תמיד געווען אַ הייליקע פאר דער ווידער-שטאַנד. עס זענען אָבער געווען קרבנות. עס האָט פּאַסירט אַזאַ מעשה מיט איינעם אַ פּאַרוואָגלטן ווידערשטענדלער: זיין אויפגאַבע איז געווען סיני-דיקאַלע פּראָפּאַגאַנדע. גראַד איז אים אויסגעקומען דורכצופירן אַן אַקציע אין אַ גרויסער מאַראַקיןערי־פּאַבריק אין ווילערבאַן. דאָס גאַנצע פּערסאָ-נאַל האָט זיך סאַלידאַריזירט צום שטרייקן דעם טאָג פון 11-טן נאַוועמבער. אָבער דער קאַנטראַמעטער, אַ געוויסער פישער (זיכער פון דייטשן אָפּ-שטאַם), האָט זיך קעגנגעשטעלט די אַקציע. ער איז אַוועק און געמסרט די ווידערשטענדלער ביי דער געסטאַפּאַ.

געווייר געוואָרן דערפון איז מען אַ טאָג שפּעטער. נאָך דער מסירה. עס איז שוין נישט געווען מעגלעך צו וויסן צו געבן אין דעם מקום-מקלט. אין דער פינצטערער האַלבער נאַכט האָט זיך געהערט אַ קלונג ביי דער טיר פון פּאַרנטיקן אַריינגאַנג. דער ווידערשטענדלער האָט זיך געפונען אין דער דירה. קודם האָט ער אַראַפּגעדרייט דעם עלעקטרישן זיגער. ער איז געבליבן קאַלטבלוטיק און באַטראַכט וואָס ער האָט צו טאָן. ער האָט אַרויס-געקוקט דורך דעם געהיימען „אויג“ אין דער טיר, און ער האָט דערווען אַזש 4 געסטאַפּאַלייט. זיי זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט ווי טעלעפּאָן סלופּעס. זיי האָבן, זעט אויס, דערפילט, אַז עמיץ שטייט הינטער דער טיר, האָבן זיי פּאַרלאַנגט מען זאָל זיי עפּענען. אָבער דער יידישער ווידערשטענד-לער איז באלד געלאָפּן אַלאַרמירן די אַכט ציטערדיקע יידישע נשמות, זיי באַפוילן אַראַפּצוגיין אין בונקער־קעלער דורכן געהיימען איינגאַנג. ער האָט זיי אַנגעזאַגט זיי זאָלן זיך גוט קאַמפלירן. ער אַליין האָט באַריקאַדירט די טיר, אַנגעשפּאַרט זיך מיט זיין גאַנצן כוח. אָבער פּלוצים האָט ער געהערט אַ קאַמאַנדע: „די טיר מוז אויפגעבראַכן ווערן!“ האָט אַ צווייטער געסטאַפּאַ־מאַן געזאַגט: די טיר האָט דאָך פיר שלעסער, מען וועט זי נישט קענען אויפברעכן. זיי האָבן אָבער די טיר נישט אויפגעבראַכן. פון אַלע פיר שלעסער, האָט קוים איין שלאָס פונקציאָנירט. זיי האָבן געברענגט אַ שלאָס סער פון ווילערבאַן. אָבער זיי האָבן שוין גאַרנישט באַוויזן אויפצוטאָן.

די ווילערבאַנער באַפּעלקערונג איז, פונקט ווי די ליאַנער, געווען ענג פּאַרבונדן מיט דער רעזיסטאַנס. צוליבן אויסדויער פון אַלע אַנוועזנדיקע אין די קעלער־בונקערס, איז זיי געלונגען אַרויסצוקריכן דורך די הינטער-

טירן. עס איז געווען דעמאלט, ווען דער אויסשפירער איז צוריקגעקומען מיט
אן ענטפער, וואָס האָט אַלעמען באַרואיקט :
— דער וואָגן פון דער געסטאַפּאַ איז פאַרשוונדן ...
דעמאלט זענען אַלע אַרויס אויף דער ליכטיקער וועלט. זיי זענען גע-
קראַכן, ביזן גרויען באַגינען, דורך קרומע, פאַרוואַרלאַזטע וועגן און שטעגן,
ביז זיי זענען אַנגעקומען צו אַ ליאַנער געסל. אַ חבר האָט אויסגעשריגן :
— אַט שלייכט זיך עמיצער דורך די גאַס.
— אוודאי — זאָגט דער צווייטער חבר — ער איז זיכער אונטער-
געשיקט פון רבונן של עולם ...
— גענוג מיט די וויזיעס! איר זעט דאָך ווי ער דערנענטערט זיך,
און דאָס איז — אַ ייד מיט אַ טלית אונטערן אַרעם ...
דער ייד גייט זיך מיט פאַמעלעכע, נישט זיכערע טריט. און מיר האָבן
באַטראַכט אים נאָכצוגיין. מיר האָבן דערזען, ווי ער שלייכט זיך אַריין אין
אַ בית-מדרש. מיר זענען אַריין, גענומען מיטדאָווענען. אין דעם מאַמענט
האָבן מיר געגלויבט און געהאַפּט, אַז אונזערע תּפילות וועלן ברענגען אַ
ישועה פאַר אונזער שווער-געפרוּוּטן פּאַלק.
נאָכן גרויסן נסיון וואָס מיר האָבן דורכגעלעבט די לעצטע נאַכט, זע-
נען מיר דערלייזט געוואָרן, יעדער האָט זיך צוריקגעקערט צו זיין היים.
אַהיימקומענדיק, האָבן מיר מיינע בני בית דערציילט, אַז זיי האָבן באַ-
קומען נייע פּאַפּירן, איבערצופאַרן אין דער איטאַליענישער זאַנע, קיין
גרענאַבל.
דאָס איז געווען דער מסירת-נפשדיקער וועג פון אַ יידישן ווידער-
שטענדלער, אין קאַמף קעגן פּאַשיזם.

דער טאג פון גבורה

דער טאג פון גבורה-פארמעסט איז געקומען. די רעזיסטאנס איז גע-
ווארן צוגעגרייט צו דער קאנפראנטאציע פון דער גאסן-מאניפעסטאציע פון
11-טן נאוועמבער 1943 אין גרענאבל. עס האט נישט געהערשט קיין שום
מורא פארן נאציזשן בלוט-שונא אין דעם דאזיקן טאג פון גבורה און פאר-
מעסט.

פון גאנץ באגינען האט געשוועבט א פריידיקע קאמפסלוסטיקייט
צווישן די ווידערשטענדלעך. אויך מיר, יידן, האבן געהאט א גרויסן חלק
דערין. אומעטום האט מען געזען יידן אַנטי-נאצי-קעמפער, מיט פאלשע
ארישע פאפירן אין קעשענע, זאמלען זיך אין די ראגן, כאַטש ביים רוב איז
געווען באַשיימפערלעך א פאָרגעפיל, אַז עפעס נישט היימלעכס גרייט זיך.
קיין שום מיליטער-פאטרול איז נישט געווען בנמצא אין שטאָט, נישט פון
די נאַציס און נישט פון זייערע מיטהעלפערס. דאָך האָבן יידן געפילט, אַז
געהיימע אויגן וואַנדערן אַרום איבער די גאַסן. דערווייל האָבן אַנגעהויבן
אַנצוקומען גרויסע מענגעס מאַניפעסטאַנטן פון די אַרומיקע באַרגיקע
שטעטלעך. די גאַסן האָבן אַנגעהויבן זיך אַנצופילן.

די מאַניפעסטאַציע איז געווען פאַרגעזען פון דער באַן-סטאַציע ביז
צום באַרימטן פּלאַץ די דיאַבל בלע. עס זענען געוואָרפן געוואָרן סלאַגאַנען
קעגן אַקופאַנט. עס איז געווען צו באַמערקן קופּקעלעך יידן פון ביידע זייטן
טראָטוואַרן, ווי זיי שטייען און שמועסן, האַלב דערשראַקן. זיי זענען געקור-
מען אין דער כלומרשט „פרייער זאָנע“ מיטן בטחון, צו געפּינען דאָ אַ
מקום-מקלט. אָבער זיי האָבן אויך דאָ פאַראויסגעפילט, אַז עס וועט זיך גוט
נישט ענדיקן. איבערהויפּט, נאָכן נישט געלונגענעם איטאַליענישן וואָפּן-
שטילשטאַנד און די מעשים-תעוועים פון די נאַצישע בעסטיעס איבער די

איטאליענישע סאלדאטן ; און די שרעק איז נאכמער געשטיגן ביי די הייפ־
לעך יידן, וואס פילן אלעמאל פאראויס א שטורעם.

ווען דער געדיכטער עולם מאניפעסטאנטן האט זיך דערנענטערט
צום זאמל־פונקט, איז אלץ מער געוואקסן די געפאר צו באגעגענען דאס
פייער פון דער געסטאפא און זייערע פראנצויזישע משרתים, די ווישי־פאָ־
ליציי. און כך הוה, אזוי איז טאקע געווען. ווען דער פלאץ דיאבל בלע איז
געווען פארפולט און א פאראנטווארטלעכער פון דער רעזיסטאנס האט זיך
אויפגעשטעלט און גענומען רעדן צו די פארוואלטע מאסן, איז פלוצים
געווארן א מהומה צווישן צוזאמענגעקוועטשטן עולם. עס האט זיך געהערט
געשרייען :

— דער פלאץ איז ארומגערינגלט פון דער געסטאפא !

האבן זיך אלע געלאזט לויפן מיט אן אויטגעשריי :

— סאוו קי פע ! — ראטעוועט זיך, ווי איר קענט נאר ! ...

אבער נישט אלע האבן באוויזן צו אנטריינען, און 900 מאניפעסטאנטן,
יונג און אלט, זענען איינגעצוימט געווארן, ווי בהמות צו דער שחיטה. צוויי
אויסגענג זענען געבליבן — איין אויסגאנג באזעצט דורך דער געסטאפא
און דער צווייטער — באזעצט דורך די ווישי־תלינים, אלע באוואפנט פון
קאפ ביז פיס. עס האבן זיך דערהערט קולות. דער געיאמער און געוויין
איז וואס אמאל שטארקער געווארן. די געסטאפא האט געבילט :

— איר פארדאמטע קאמוניסטן, באלשעוויקעס, רואיק בלייבן !

אלע זענען פארגליווערט געווארן. עס האט זיך אראפגעלאזן א פייכ־
טער און קילער אוונט. ס'איז געווען טיפער נאוועמבער. פון די בערג האט
אראפגענידערט א פייכטער נעפל אויף דער שטאט גרענאבל.

אלע זענען שטיינגעבליבן, איינגעהילט אין קאלטן נעפל. פיל האבן
זיך אויסגעזעצט אויף דער ערד. פלוצים האבן זיי דערזען ווי עפעס רירט
זיך. איינער פון די מאניפעסטאנטן, א מיטליאריקער, א באברילטער, מיט
לאנגע וואנסן „א לא גאלואז“, באוועגט זיך אויף א ביציקלעט, פאמעלעך,
ווי א לונאטיקער, נישט אומקונדיק זיך אויף קיינעם. צי איז עס נישט
איינער פון דער געסטאפא, אדער פון די ווישי־תלינים ? און ארום — אויס־
געשטעלט מאשינ־געווער פון די נאציס, וועלכע ווארטן נאר אויף א קא־
מאנדא. דער רייטער אויף זיין ביציקלעט ציט אלץ נענטער און נענטער
קעגן אויסגעשטעלטן געווער. ער פארט און פרעפלט עפעס א תפילה, ווי

ער וואָלט ווידוי געזאָגט. אין דער זעלבער צייט הערט זיך אַ ווילד געשריי פונעם לייטענאַנט :

— שטיין בלייבן, ווען נישט שיסן מיר !

ער ציט אַרויס דעם רעוואָלווער. אָבער דער לונאַטיקער גייט אַלץ גענטער, ווי ער וואָלט געוואָלט דער ערשטער שטאַרבן אויף קידוש השם, אַזוי אַרום וועט ער כאַטש איבערלאָזן אַ קבר, אָנשטאַט צו ווערן דעפּאַר-טירט, אומצוקומען אין אוישוויץ. אָבער אַט זעט מען ווי דער ווידערשטענדלער ציט אַרויס רואיק פון אונטער זיין קאַפּאַטע עפעס אַ קאַרטע, אויף אַ גאַנץ דיסקרעטן אופן, קאַלטבלוטיק. דער לייטענאַנט דער-זענדיק די קאַרטע מיט דעם בלוי-רויטן צייכן, ענלעך צו די קאַרטן פון די פּאַליציי-געהיים-אַגענטן פון פּראַנקרייך, איז ער נכשל געוואָרן. (אין דער אמתן איז עס געווען אַ קאַרט ד'עלעקטער). יענער האָט זיך פּלוצים געגעבן אַ שטיף אויס און סאַלוטירט, צוקלאַפּנדיק די פיס און אַ קאַמאַנדע געטאַן צו די סאַלדאַטן :

— דעם וועג פריימאַכן !

און אַט איז אַ נס געשען ! נאָך דעם שווערן נסיון, טוט דער ייד אַ שפּרונג אַרויף אויפן ביציקלעט און לאָזט זיך פליען, נישט וויסנדיק וווּ-אַהין, באַרג אַראָפּ. ער האָט אָפּגעראַטעוועט זיין לעבן. ער איז אַזוי לאַנג געפּלויגן, ביז דער ביציקלעט איז געבליבן שטעקן אויף אַ נאַסן פעלד. ער איז געווען אַ צעמזיקטער, האָט זיך ווי אויפגעכאַפט פון זיין פּאַרחלשטקייט, אַרומגעקוקט זיך, און זיך דערמאַנט וועגן דעם גורל פון די 900 איבערגע-בליבענע אויפן פּלאַץ אין גרענאַבל.

אַלע זענען זיי מיט אַ טאַג שפּעטער דעפּאַרטירט געוואָרן, און קיינער פון זיי איז נישט צוריקגעקומען. כבוד זייער אַנדענק !

געשטאַרבן דער ווידערשטענדלער חיים דלוזשנאַווסקי

נישטאַ מער דער אַזויפיל געליטענער ווידערשטענדלער חיים-ישראל דלוזשנאַווסקי ; האַנרי, ווי מ'האַט אים גערופן אין דער רעזיסטאַנס. ער איז צום ערשטן מאַל אַריינגעפאַלן אין ליאַן ביים פּאַרשפּרייטן „ליטעראַטור“.

נאכן אפשמאכטן א לענגערע צייט אין ליאנער תפיסה, איז געלונגען אים צו באפרייען. האנרי האט זיך ווידער אריינגעווארפן אין קאמף קעגן אקופאנט. ער גייט אוועק אין די בערג (זשירא), אין שטעטעלע סען קלאד, ווו ער פאלט ווידער אריין אין די הענט פון דער געסטאפא. עס געלינגט אים אבער נאך אמאל זיך ארויסצורייסן פון זייערע לאץ פעס און נעגל. ער באזעצט זיך אין שטעטל און באמיט זיך צוריק אויפבויען זיין פאמיליע־לעבן. דעם 23טן סעפטעמבער 1961 איז האנרי געשטארבן, נאך לאנגע, שווערע ליידן.
כבוד זיין אנדענק!

א ניצול געוואָרענער ...

צעמזיקט, באַוווּסטלאַז, איז דער יידישער ווידערשטענדלער ליגן געבליבן אויפן נאַקעטן פעלד. ער האָט זיך אָפּגעראַטעוועט פון דעפּאַרטאַ-ציע. ער איז אַנטרווען פון פּלאַץ, וואָס רופט זיך „דיאַבל בלע“, אין גרע-נאַבל. ס'איז געווען אין נאַוועמבער 1943. די קילקייט פון אַוונט האָט אים אויפגעוועקט פון חלשות. ערשט איצט האָט ער זיך גענומען דערמאַנען ווי אַזוי ער קומט אַהער.

ער איז געווען צווישן דער מאַסע מאַניפעסטאַנטן. וואָלט מען אים געכאַפט, וואָלט ער זיכער, ווי אַלע יידן, דעפּאַרטירט געוואָרן. האָט ער בעסער געוואָלט גיין אויף קידוש השם, איידער פאַרשלעפט צו ווערן צו די גאַז אויוונס.

ס'האָט זיך אים אָבער איינגעגעבן צו אַנטרינען. ער האָט אַ כאַפּ גע-טון זיין ביסקלעט און איז מיט אַ געוואָלטיקער שנעלקייט געלאָפּן באַרג-אַרונטער. ער איז געפאַרן מיט אַזאַ אימפעט, אַז ער איז לכוף אַוועקגעשליי-דערט געוואָרן אינמיטן פון אַ צעאַקערט פעלד.

זיינע אויגן האָבן איצט געזוכט אַ שיין פון ליכט אין דער אַרומיקער פינצטערניש. און אַט האָט, דוכט זיך, עפעס אויפגעשיינט אין דער ווייט. ער האָט זיך אויפגעריסן מיט די לעצטע כוחות און איז אַנטקעגנגעגאַנגען דאָס ווייטע ליכט-לעמפל. ער איז געווען דערשעפט, אָבער האָט זיך נישט אונ-טערגעגעבן און לאַנגזאַם געצויגן אַהין, פון וואָנען די שיין איז געקומען. ביז ער האָט מיט ציטערדיקע הענט אַנגעקלאַפט אין אַ פרעמדער טיר. שטום, שטיל, קיינער ענטפערט נישט. ערשט פיל שפעטער האָט ער מיטאַמאַל דערהערט:

— ווער קלאַפט אַזוי שפעט? — האָט ער געהערט אַן איבעגעשראַקן

קול.

ווי ער וואלט דערקענט דאָס קול פון אַ היימישן. אוודאי פאַרוואַגלטע
יידן, ווי ער אַליין, אַנטלאָפענע פון די רוצחישע הענט.

אַזאַ וויזיע האָט ער געהאַט, דער ניצול-געוואָרענער ייד.

— מאַכט אויף, איך בעט אייך ; איר האָט נישט וואָס מורא צו האָבן.
די טיר האָט זיך לאַנגזאַם אויפגעשפּאַרט. זיי האָבן אים דערזען,
אַ פאַרבלוטיקטן, אַ צעמזיקטן. זיי האָבן אים אַריינגענומען אין דער וואַרעם.
ער האָט אַנגעקוקט די מענטשן און געשטאַמלט :

— כ'בין גליקלעך ... יידן, גאַט צו דאַנקען ...

— ניין, איר האָט קיין טעות נישט געהאַט — זאָגט איינער פון דער
פאַרוואַגלטער משפּחה — אָבער ווי פאַלט איר אויס צו טרעפן, אַז מיר
זענען יידן ?

— ווען איך האָב געהערט אייערע שטילע ווייד, האָב איך גלייך פאַר-
שטאַנען. אייער ליכט-פלעמל האָט דערגרייכט צו מיר פון ווי ווייט ...

עס איז שוין געווען ווייט נאָך האַלבער נאַכט. די מענטשן זענען שוין
מער נישט געשלאָפן. זיי האָבן צוגעגרייט פאַרן פרעמדן אַ וואַרעמען
געטראַנק, עפעס צו עסן, מחיה צו זיין דעם פאַרוואַגלטן אין דער געפער-
לעכער נאַכט, וואָס לויערט אויף יעדן ייד. זיי האָבן זיך נישט געקענט אָפּ-
רייסן פון אים און אים געהאַלטן אין איין באַוואַרפן מיט פראַגן, ווי אַזוי
ער קומט אַהער :

— זענט איר נישט אַמאָל איינער פון דער געכטיקער מאַניפעסטאַציע,
וואָס איז פאַרגעקומען אין גרענאַבל ?

— אַזוי איז עס טאַקע ... מען זאָגט, אַז 900 מענטשן זענען פאַר-
האַלטן געוואָרן. זיי האָבן מאַניפעסטירט קעגן אַקופאַנט. פון דער גאַנצער
מחנה מענטשן, האָב איך איינער זיך אָפּגעראַטעוועט, על פי נס ...

דער ווידערשטענדלער האָט זיך לאַנג ביי זיי נישט געוואַלט פאַר-
האַלטן.

— ס'איז שוין נאָך חצות — האָט ער געזאָגט — זייט וויסן, ליבע
יידן, אַז מיין פרוי און קינדער וואַרטן דאָרט מיט גרויס האַרצקלאָפעניש
אין דער היים. ניין, די דייטשע קאַניבאַלן וועלן די מלחמה נישט געווינען.

אז דער טאָג פון נצחון וועט קומען, וועלן אייערע נעמען דערמאָנט ווערן צום גוטן, פאַר האָבן מיך אָפּגעראַטעוועט...
און ער האָט זיך אין דער פינצטערער נאַכט געלאָזן דורך הינטער-וועגן, צו זיין משפּחה, וואָס האָט געוואַרט אויף אים.

וועגן יידישן ווידערשטאַנד

ווען מיר פייערן די חשמונאים-גבורה, פאַרשטייען מיר, אַז דער יידי-שער מענטש האָט געלערנט מוט, אויסדויער, אינעם קאַמף קעגן שונא, אין אַלע צייטן, פון דער מכבי'ער-תּקופה ביז אונזערע טעג. מיר געדענקען נאָך גוט די קאַמפּן פון יידישע ווידערשטענדלער בעת דער לעצטער מלחמה. זיי האָבן באַלד אין אָנהייב דערפילט און פאַרשטאַנען די גרויסע געפאַר, וואָס רוקט זיך אויף אונז אָן. אויך די היינטיקע יידישע מכבי'ער זענען געקומען קעמפּן אין דער אַרמיי פון אַלע אַלירטע, ווי אויך אין אין פאַלעס-טינע, אונטערן ענגלישן מאַנדאַט, ביז — מדינת ישראל מיט איר רומפּור-לער צה"ל-אַרמיי, כדי צו פאַרטיידיקן אונזער יידישע נאַציאָנאַלע היים.

מיר האָבן געזען ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה די מסירת נפש פון די יידן, וועלכע זענען פרייוויליק זיך געגאַנגען אַנגאַ-זשירן אין קאַמף קעגן היטלעריזם. דאָס דייטשלאַנד פון קולטור איז באַ-שפיגן — געטע, שילער, היינע, די קולטור אוצרות פון דער מענטשהייט זענען גערעטען געוואָרן מיט די פּיס, פאַרברענט געוואָרן אויף די שיי-טערהויפּנס פון בערלין. זייער ציל איז געווען צו דעראַבערן די וועלט אויף טויזנט יאָר, ווי היטלער י"ש האָט עס געשריבן אין „מין קאַמף“.

זיי זענען קודם באַפאַלן פוילן, וווּ יידן האָבן געלעבט זייט טויזנט יאָר. דאָרט זענען זיי באַגאַנגען די גרעסטע אכזריותן, געוואָרפן יידן אין די קאַלך-אויגנס. איבער זעקס מיליאָן יידן זענען אומגעקומען. דער קידוש השם אָבער איז נישט געווען אָן קאַמף מיטן בלוט-שונא אין וואַרשעווער געטאָ, אין אַנדערע געטאָס. עס דערציילן וועגן דעם די איינציקע לעבן-גע-בליבענע העלדן, ווי למשל: סטעפּאַן גראַיעק, טוביה באַזשיקאָוסקי און נאָך אַנדערע.

יידישע ווידערשטענדלער האָבן אין גאַנץ אייראָפּע מיט גרויס אייפער

געשטורעמט דעם היטלערישן הינטער-פראַנט. זייער בולט איז דאָס גע-
קומען צום אויסדרוק אין פראַנקרייך, סיי אין לינקן און סיי אין רעכטן לאַ-
גער. יידן האָבן געטראָגן ביי זיך פאַלשע דאָקומענטן, געטראָגן פּסידאָנימען,
נישט דערקענט צו ווערן פון שונא.

אַ סך פאַלשע אידענטיטעט־קארטן זענען געמאַכט געוואָרן דורך די
שטאַט־ראַטן, די מעריס, וועלכע האָבן מיטגעאַרבעט מיט דער רעזיסטאַנס.
כאַטש זייער אָפט זענען געווען שטרויכלונגען, אַזוי, למשל, איז מיר אויס-
געקומען צו זיין אין שליחות מיט אַ טייערן חבר, וועלכער איז, ליידער, דע-
פּאָרטירט געוואָרן. ער האָט זיך גערופן זשאָזעף. די שטרויכלונג איז געווען
מצד אַ גלח אין די בערג לאַ ראַמאַנש, אין דער געגנט פון גרענאַבל. ער
האַט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַן אַנטיסעמיט. אָבער אַדאַנק אונזער אויפקלע-
רונג, איז דער גלח וויכער געוואָרן. ער האָט מאַטיווירט זיין אָפּ-
זאָג פאַר די יידישע ווידערשטענדלעך צו געבן זיי אַ מקום מקלט. דאָס איז
געווען אין די ערשטע טעג פון עקזאָד, ווען יידן האָבן געזוכט אַן אָרט זיך
צו באַהאַלטן פון דייטשן אַקופאַנט.

דעמאָלט האָט מען אין דאָרף געגעבן אַזיל־רעכט אַ יידישע משפּחה.
אָבער לאַנג האָט עס נישט געדויערט. פּוטער, אייער, זענען פאַרשוונדן
פונעם דאָרף. וויסט איר פאַרוואָס? — האָבן די אַנטיסעמיטן געטענהט —
„ווייל די יידישע משפּחה האָט אָפּגעקופּט ביי די פּויערים די פּוטער און די
אייער“... אַזוי האָט ער געמשפּט, דער גלח.

איך און מיין חבר זשאָזעף האָבן דעם גלח אויפגעקלערט אין זיין
טעות, צו וועלן פאַרמשפּטן אַלע יידן, איבערהויפּט די יידישע ווידער-
שטענדלעך, וועלכע נייטיקן זיך אין אַן אָפרו. די דאָזיקע האַנדלונג פון
גלח האָט אויך געהאַט אַן איינפלוס צווישן די איבעריקע קריסטן לגבי די
יידישע ווידערשטענדלעך.

עס איז כדאי אונטערושטרייכן דעם מוט און אויסדויער פון יידן
צווישן די נישט־יידישע ווידערשטענדלעך. יידן האָבן זיך אויך דאָ געמוזט
פאַרשטעלן אונטער אַ פּסידאָנים, אין אַנפירן מיטן קאַמף קעגן נאַציזם.
זיי האָבן רעאַגירט מיט כוח. זיי האָבן אויך באַדאַרפט זיין מאַראַליש שטאַרק
קעגן אינערלעכן שונא, וועלכער איז אָפט דעמאָראַליזירט געוואָרן דורך
דער פאַרקויפטער פראַפּאָגאַנדע־פּרעסע און פון די קאַלאַבאָראַטאָרן; דאָס

זענען געווען פראנצויזן, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיטן דם־שונא. אונזער קאַמף איז, הייסט עס, געווען אַ פּילפּאַכער.

וואָס לענגער די מלחמה האָט זיך געצויגן, אַלץ גרעסער איז געוואָרן די סכנה. די יידישע אויסראַטונג האָט געברענגט ווי אַ שרפה, נישט צום פאַרלעשן. עס איז אויך אין דער בהלה, געווען אַ שמד־מגפה. קירכע־דינער האָבן יידישע קינדער אָפּגעריסן פון אונזער פּאַלק. עס האָט זיך געהאַנדלט אין ראַטעווען יידישע קינדער, סיי פיזיש, סיי מאַראַליש. מען קען קיינעם נישט באַשולדיקן פון אונזערע יידן. זיי האָבן צוערשט געגלויבט, אַז זייער קינד, פאַרשטעקט אין אַ קלויסטער פון יעזואיטן, איז אין זיכערקייט. עס איז גענוג צו דערמאָנען די פיינלעכע געשיכטע מיט די ברידער פּינאַלי, וואָס די יעזואיטן האָבן זיי נאָך דער מלחמה נישט גע־וואַלט צוריק אָפּגעבן. עס איז געווען אַ פּראַצעס, ביז מען האָט די קינדער פּינאַלי אַרויסגעריסן פון זייערע הענט און די קינדער אַוועקגעפירט קיין ישראל.

אין די ביטערע מלחמה - יארן

אין 18-טן אראַנדיסמאַן, אין דער גאַס פיער-בידען, אויפן מאַנט-מאַרט, האָט געוווינט אַ יידיש פאַרפאַלק. מ'האַט זיי גערופן: די שעווקעס. זיי האָבן געהאַט אַ באַחנט מיידעלע פון אַ יאַר 2. טיזי האָט מען זי גערופן. דאָס קינד האָט געהאַלטן אין איין פרעגן די מוטער, נאָך אַזויפיל הערן רעדן: „ווען קומט שוין מיין באַבעשי?“ אין אַ שיינעם פרימאַרגן פון חודש אַפּריל 1938 האָט די משפּחה זיך צוגעגרייט אויפצונעמען זייער לאַנג-דערוואַרטן גאַסט פון פּוילן, די באַבעשי סוויס. די שמחה אין הויז איז געווען זייער גרויס. פריינט און לאַנדסלייט זענען געקומען מקבל פנים זיין דעם גאַסט.

אַ שטיקל צייט האָט די אַלטע פאַרבראַכט ביי זיי אין הויז, אַנגעפרייט זיך מיטן אייניקל, אַבער עס איז געקומען דער טאַג, ווען זי האָט זיך גע-קליבן צוריקצופאַרן אַהיים, קיין פּוילן. אין דער משפּחה האָט מען זיך גע-גרייט צו מאַכן אַ שיינע אויפנאַמע פאַר פריינט און באַקאַנטע. די אַלטע האָט שוין געמוזט צוריקפאַרן, ווייל פון פאַטער זענען אַנגעקומען בריוו: ווען קומט שוין די מאַמע צוריק? אין מיטן צוגרייטן די שמחה פון אַפשייד מיט דער מוטער, איז ווי אַ דונער אַריינגעפאַלן די ידיעה, אַז די היטלערי-שע היילות זענען באַפאַלן פּוילן. עס האָט נישט געדויערט קיין 24 שעה און אויך פראַנקרייך, צוזאַמען מיט ענגלאַנד, האָבן דערקלערט מלחמה. אַזוי איז די אַלטע מוטער זייערע, געצווונגענערהייט, פאַרבליבן אין פאַ-ריז. זי האָט זיך געפרוּווט צו טרייסטן — אפשר וועט זיך עס שנעל ענדיקן און זי וועט זיך קענען צוריקקערן אַהיים?

די טאַכטער האָט דער מוטער דערציילט:

— ווען מיר זענען אַנגעקומען קיין פאַריז, האָט יאַסל שנעל זיך גע-שאַפן אַן אַרבעטס-פּלאַץ, אַ „הויז“, אַרויסצונעמען אַביסל אַרבעט. אַזוי

ווי מיר האבן געווינט אין א האטעל, פלעגט ער מיך טרייסטן : „זארג נישט, מיין טייערע שעוועלע (פון דאנען דער נאמען : שעווקע).דו וועסט גאנץ בקרוב האבן אן אייגענע ווינונג. דער פאטראן מיינער, וועלכער איז מיין לאנדסמאן, האט מיר צוגעזאגט כל טוב“.

„וואכן און חדשים גייען אוועק. מיין יאסל רעדט אלץ נישט. האב איך באשלאסן, אז לענגער קען אזא לאגע נישט דויערן. איך האב יאסלען געבעטן, אז ער זאל גיין צו א דאקטאר און זיך לאזן אונטערזוכן. אַנשטאָט אַן ענטפער, איז ער מיר באַפאַלן ווי אַ ווילדע בריה, מיך גענומען וואַרגן.“ די מאַמע, הערנדיק וואָס דאָ קומט פאַר, האָט זיך געגעבן אַ כאַפֿ־אויף און איז געלאָפֿן מיר צו הילף. אָבער יאָסל איז נאָך ווילדער געוואָרן, און האָט זיך געטאַן אַ דריי אויס און געגעבן דער מאַמע אַ פּלאַס־פּייער־דיקן פּאַטש.

פון דעמאלט אן האב איך געטראגן א האס צו יאסלען. און דער מאַמען האָב איך געשווירן, אז וואָס ס'זאָל נישט זיין, אָבער מער מיט יאָסלען וועל איך נישט בלייבן, כאַטש די קאַנסעקווענצן וועלן זיין שלעכטע, סיי פאַרן קינד און סיי פאַר מיר.

און מ'שטיינסגעזאגט, וואָס פאַראַ לעבן האָב איך ביי אים? זייט די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן, האָב איך געוואָרט מיט גרויס געדולד, פאַר־נומען מיט שטילשווייגן מיינע מאַראַלישע און פיזישע ליידן, איצט, מיט דער אָקופאַציע פון פּראַנקרייך, האָט זיך די לאַגע נאָכמער פאַרערגערט.

כ'האָב באַשלאָסן צו נעמען דעם גורל אין מיינע אייגענע הענט. לאַנג נישט געוואָרט, האָב איך זיך איבערגעפּעקלט מיט דער מאַמען און מיט מיין סוועלע אין אַ האַטעל. וועגן אַרבעט האָב איך קיין דאָגה נישט געהאַט, וואָרום איך בין געווען אַ גוטע דובלע־נייערין, און אַזעלכע האָט מען גע־זוכט מיט ליכט. דאָס לעבן איז אָבער געוואָרן מאַנאַטאַן. די מאַמע האָט מיר געהאַלטן אין איין פאַרוואַרפֿן, פאַרוואָס איך האָב זיך פּריער מיט איר נישט געעצהט, צי איך זאָל באַגיין דעם שריט פון צעשיידן זיך מיט יאָסלען. איך האָב געפרוווט איר אויפצוקלערן, אז סיי ווי וואָלט איך זיך געמוזט מיט אים צעשיידן, ווייל זיין מרה־שחורה איז געווען איבער מיינע כוחות. נישט איין מאָל האָב איך זיך צעוויינט אין אַ ווינקל, כדי דער מאַמען קיין עגמת נפש נישט צו פאַרשאַפֿן. אַ, ניין, מאַמע, איך האָב גאַרנישט פאַרלירן,

פארלאזנדיק יאסלען. דו האסט גאנץ גוט געזען, צי ער האט צומאל חרטה געהאט אויף זיין סקאנדאלעווען, אדער ער האט געפרוווט אונז דעם וועג פארשטעלן, ווען מיר זענען אוועק? ער האט צומאל דעם קינד קיין קוש נישט געגעבן, ווען זי האט אים געזאגט: „ארעוואַר, פאפא“, ד. ה. צום ווידערזען.

— יא, ביסט כשר גערעכט, מיין קינד, אבער פארגעס נישט, טאכטערשי, אן ביסט אינגאנצן אלט 28 יאָר ...

— איך פארשטיי זייער גוט דיינע ווערטער, מאמע. אבער וואָס וואָלט איך געטאָן, ווען יאָסל וואָלט געווען אוועק אין דער מלחמה?

„אין דער אמתן איז די מאמע גערעכט — טראַכט זי — וואָרום אזוי לאַנג קען עס דאָך נישט דויערן. שוין שיינע חדשים זענען אָפגעלאָפן, ווי מיר זענען אוועק פון אונזער היים. יאָסל איז נאָך קיין איין מאָל נישט געקומען, אדער עמיצן צוגעשיקט, געווייער צו ווערן וואָס דאָס קינד מאַכט. די דייטשן ווילדעווען אין פאָריו. כ'ווייס, אפשר האָט מען אים אַמאָל פארהאַלטן בעת די לעצטע ראַפּלעס (אַבלאוועס) דורך דער געסטאַפּ פּאָ? איך מוז גיין געווייער ווערן.“

באַלד נאָך דער אַרבעט איז שעווקעלע אוועק צו איר געוועזענער היים. דאָס האָרץ האָט ביי איר שטאַרק געקלאָפּט, ווען זי האָט דיסקרעט אָנגעקלאָפּט אין דער טיר ביי דער הויזוועכטערין. זי האָט באַלד אינסטינקטיוו דערפילט, אַז עפעס איז מיט יאָסלען געשען. וואָרום איידער זי האָט נאָך באַווויזן אַרויסצוזאָגן „באַן-זשור“, האָט די הויזוועכטערין איר דערלאָנגט אַן אָפּנעם בריוו און צוגעגעבן:

— דאָס האָט אַ זשאַנדאַרם געברענגט פון זראַנסי ...

דער קאָפּ האָט זיך איר פאַרדרייט, דעם אַטעם — אָפּגעהאַקט. זי איז אוועקגעפאַלן אין דער שטול, קוים געקומען צו זיך פון דער עמאַציע.

— אַרעמע מאַדאַם — האָט די הויזוועכטערין זי באַדויערט — די „באַשן“ אַרעסטירן יידן ... און ווער ווייסט וואָס נאָך ס'וועט זיין ...

תיכף איז שעווקע אַהיימגעלאָפּן צו זיך אין האַטעל. די מוטער, דער-זעענדיק זי, האָט באַלד דערקענט אין דער טאַכטער'ס פנים, אַז ס'איז עפעס געשען. אַנשטאַט צוגרייטן צום טיש, ווי אַלעמאַל, ווען שעווקע קומט פון דער אַרבעט, האָט זי געכאַפּט דאָס קינד אין אירע אַרעמס.

— מי יודע, וואָס פאַראַ צרות זיי גרייטן צו פאַר אונז, די נאַציס ...

ווי זי וואלט געהאט א פארגעפיל, אָז עפעס שרעקלעכס גרייט זיך. שוועקע האָט פאַרשטאַנען, אָז איצט דאַרף מען זיך ריכטן אויף אַלעס, שטאַרק זיין, קעמפן פאַר דער עקזיסטענץ. אַצינד, ווען די נאַצי־רויבער כאַפן אומשולדיקע מענטשן און וואַרפן זיי אין די לאַגערן. — איז עפעס פאַרגעקומען מיט יאַסלען? — פרעגט די מוטער דערשראָקן.

— ער איז אַרעסטירט געוואָרן אין אַן אַבלאַווע און איז איינגעזעצט אין לאַגער פון דראַנסי. אויף מיר איז אויסגעפאַלן דער גורל צו ראַטעווען אים. מאַרגן פאַר איך קיין דראַנסי.

— און מיך מיטן קינד לאַזטו אַליין?

— לאַמיר קודם זען יאַסלען אַרויסצורייסן פון זייערע לאַפעס...

צומאָרגנס באַלד באַגינען איז שוועקע אַוועק פון דער היים. זי איז געזעסן אין דער באַן, וואָס פאַרט קיין דראַנסי, מיטן פנים אומגעדייט צו דער שויב, פאַר איר זענען פאַרבייגעפלוין די הינטערשטאַטישע לאַנד־שאַפטן. אין זעלבן וואַגאָן איז געזעסן נאָך אַ גרופע פרויען, צוגעטוליעט איינע צו דער צווייטער. זי האָט באַלד געזען, אָז דאָס זענען ייִדישע פרויען, מסתמא אין דער זעלבער לאַגע, ווי זי. אַ ייִדיש וואַרט האָט זיך דערטראַגן צו איר אויער. זי האָט זיך צוגעזעצט לעבן זיי. זיי האָבן זיך פאַרגעשטעלט. אין זייערע אויגן האָט געפינקלט אַ טרער. איינע פון זיי האָט פלוצים אַ זאַג געטון:

— געוויס זענט איר אַלע פראַנצויזן. אַזוי ווי מיר דערנענטערן זיך צו דראַנסי, וויל איך אייך זאָגן, טאַמער פרעגט מען ביי אייך די פאַפירן, איז אויב איר טראַגט דעם שטעמפל „זשוויף“, זאָלט איר די פאַפירן נישט ווייזן.

איז פאַר דער גרופע פרויען קלאַר געוואָרן, אָז די פרוי איז פון דער ווידערשטאַנד. אַראַפגייענדיק פון דער באַן אין דראַנסי, האָבן זיך די ייִדי־שע פרויען אויסגעמישט מיטן גרויסן עולם אויפן וואַקזאַל. אַוועקעלאָזן צום לאַגער האָבן זיי זיך דורך זייטיקע גאַסן, און ווידער האָט די פרוי, די ווידערשטענדלעריין, געזאָגט צו זיי: „אויב איר האָט מעגלעכקייטן זיי צו באַפרייען, אייערע מענער, איז גוט. נאָר איין זאַך — דיסקרעציע.“

שוועקע האָט אַלץ נאָכגעקלערט, ווי אַזוי אַרויסצורייסן יאַסלען פון אַ זיכערן טויט. גייענדיק צום לאַגער, שטאַרק פאַרטראַכט, איז איר פלוצים

דורך א געדאנק — א, ווען איך קען שליסן באקאנטשאפט מיט איינעם פון די זשאנדארן... זי האט אויפגעהויבן דעם קאפ און באמערקט א לאסט-וואגן, וואס איז ארויסגעפארן פונעם טויער פון לאגער. ער איז גע- ווען אונטער א שטארקער שמירה פון זשאנדארן. טרערן זענען איר געקו- מען אין די אויגן. זי האט זיך דערמאנט וואס דער פאטער אירער האט איר דערציילט וועגן יידישע מארטירער, וואס האבן זיך מוסר נפש געווען פאר זייער אמונה און פאר זייער פאלק. זי האט ארויסגענומען א טיכל און זיך געווישט די אויגן. איצט — האט זי זיך געזאגט — איז נישט קיין מאמענט פון סענטימענטן.

א סך מאל איז זי נאך געקומען אהער. טיילמאל האט זי זיך געזאגט, אז אלע פלענער זענען דורכגעפאלן, כאטש זי איז געווען קאלטבלוטיק. אין איינעם אן אוונט האט זי דערפילט, אז דאס איז דער דעצידירנדיקער מאמענט. זי האט שוין געהאט א באקאנטן זשאנדארם און ער האט צוגע- זאגט איר צו העלפן. ענדלעך איז יאסל געווען פריי.

יאסל איז ווידער געווען אין דער היים. די מוטער האט נאר געווארט אויפן מאמענט, אז יאסל זאל צוריקקומען צו דער משפחה.

דעמאלט האט שעווקע זיך פארבונדן, דורך יענער באגעגנטער פרוי, מיט דער ווידערשטאנד. זי האט דער פרוי דערציילט וועגן איר מאן און אז נאר א דאנק איר דערמוטיקונג, האט זי באוויזן אים צו באפרייען.

אין דער היים האט יאסל זיך געשפילט, א גליקלעכער, מיטן קינד.

די מוטער האט נאר געוואלט וויסן ביי דער טאכטער :

— וואס זאגט יאסל צו דיין בריהשקייט ?

— מיינע געפילן צו יאסלען זענען, דעם אמת געזאגט, כמעט ווי

אפגעטויט, כאטש איך האב זיך מקריב געווען פאר אים... — האט זי גע- ענטפערט דער מוטער — איך קען נישט פארגעסן, ווי ער האט דעמאלט געהויבן די האנט קעגן דיר.

— זינדיקסט, טאכטער — האט די מוטער געזאגט — אויב דו ווילסט

זיין גליקלעך און דערציען דאס קינד, מוזסטו אלץ פארגעסן און מוחל זיין.

— ער האט מיר נאך קיין איין מאל נישט געזאגט קיין גוט ווארט,

כאטש איך האב געהארעוועט מיט אים צוזאמען ביז שפעט אין דער נאכט.

ס'איז אמת, קיין שום צערטלעכקייט האט ער איר נישט ארויס-

געוויזן. ווער שמועסט נאך, באזוכן א טעאטער, אדער א קינד.

— אפשר האָט ער מורא צו גיין אין גאָס, צוליב די אַבלאָועס? —
האָט די מוטער אים געפרוווט צו פאַרענטפערן.
— דו ווייסט זייער גוט, אַז מיר האָבן נישט וואָס מורא צו האָבן.
אונזערע פאַפירן זענען אויף „אַרישע“ נעמען.
אַזוי האָבן מאַמע און טאָכטער זיך דורכגעשמועסט. דאָס לעבן צווישן
פאַרפאַלק איז דערמיט נישט בעסער געוואָרן. אַבער די מוטער האָט זיך
אַלץ געטרייסט :
— זאָל נאָר היטלער אייננעמען אַ מיתה משונה, וועט מען אפשר
דערהאַלטן אַ גוטע בשורה פון טאַטן אין פּוילן.
ביז די מוטער איז פּלוצים אַוועקגעפאַלן קראַנק. זי האָט איינמאַל
געהערט אַ שאַרפן שמועס צווישן דער טאָכטער מיט יאָסלען, און דאָס האָט
זי זייער שטאַרק געטראָפּן. ווייל יאָסל איז אין דער באַציונג צו זיין יונגער
פּרוי פאַרבליבן ווי געווען. די דאָקטוירים האָבן נישט געקענט אויסגעפינען,
וואָס דער אַלטער איז. עפעס אַן איבערלעכער ווייטיק שרומפט איר איין
וואָס אַמאַל מער. די טאָכטער איז נישט אָפּגעטראָטן פון דער מוטערס בעט.
יאָסל איז אַוועק שפּאַצירן מיטן קינד, טרעפן זיך מיט אַ באַקאַנטן.
ער האָט זיך דאָסמאַל לאַנג פאַרזאַמט און איז נישט אַהיימגעקומען 4 אַזיי-
גער מיט סוזילען. דער זיגער איז שוין געווען 5 און ער איז נאָך אַלץ
נישט געווען צוריק. כאַטש ער האָט „אַרישע“ פאַפירן און רעדט פּראַנצויז-
זיש נישט שלעכט. ער איז געקומען, מיטן קינד ביי דער האַנט זייער שפּעט.
ער האָט דאָסמאַל געברענגט טרויעריקע נייעס, וועגן דעם, אַז די נאַציס
פירן דורך שחיטות פון יידן אין פּוילן, אַז וואַרשע איז אָפּגעמעקט געוואָרן,
צוזאַמען מיט די יידישע גיבורים פון געטאַ. די מוטער איז צוריק אַוועק-
געפאַלן אויף איר געלעגער. זי האָט גאַרנישט מער געוואַלט נעמען צום
מויל. שעווקע האָט זי געטרייסט :
— פון דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג האָט מען איבערגעגעבן, אַז
די דייטשן ליידן גרויסע מפלות ביי סטאַלינגראַד.
— הלוואי, מיין קינד. אפשר וועל איך נאָך האָבן די זכיה צו זען דיין
טאַטן ... דאָס וועט זיין די נחמה ...
די מוטער איז געלעגן האַלב-פאַרחלשט. זי האָט זיך געוואַלט אויפ-
זעצן און נישט געקענט. יאָסל איז געבליבן ווי פאַרשטיפט, אַבער דאָס
קינד האָט אים צוגעפירט צום בעט.

— פאפא — האט זי געזאגט — בעט „פארדאן“ ביי דער באבען, וועט זי אפשר צוריק אויפמאכן די אויגן...
 די רייד פונעם קינד האבן אים שטארק געטראפן, ער האט זיך דער-פילט ווי א בעל-תשובה. אבער פלוצים איז געשען ווי א נס. די אלטע האט ווידער אויפגעמאכט די אויגן, און ארויסגעשעפטשעט:
 — קומט אהער נענטער, קינדער, וועל איך אייך געבן מיינע ברכות, אזוי ווי דער טאטע וואלט עס געטאן, ווארום איך פיל, אז ער לעבט שוין נישט מער. מיינע כוחות פארלאזן מיך. דעריבער, טאכטער מיינע, האב ליב יאסלען. ער איז גארנישט שולדיק, אידער איך גיי אוועק צום טאטן, וויל איך איר זאלט מיר פארזיכערן, אז איר וועט אויספירן מיין בקשה. זיי זענען ביידע געשטאנען צונויפגעדריקט, יאסל מיט שעווקען. דאס קינד האט צום ערשטן מאל ארומגענומען מיט אירע הענטלעך אירע טאטע-מאמע. די אלטע איז אוועקגעפאלן אויפן קישן און פארמאכט די אויגן אויך תמיד. זיי זענען געבליבן שטיין ווי פארגליווערטע. סוועלע האט אויסגע-בראכן אין א געוויין. יאסל האט אויפגעהויבן זיין מידעלע אויף די הענט און צוגעדריקט דאס קינד צו זיך.

**

זיי האבן זיך באמיט אויסצופירן די צוואה פון דער מוטער, נאכדעם ווי זיי האבן דער אלטער באגלייט אויפן בית עולם פון „פאנטען“. עס איז געווען א מין פארגליווערטקייט אין זייער הויז. אבער די קליינע סוילע האט אביסל אויפגעהייטערט די שטוב מיט אירע געלעכטערן און שפילע-רייען. יאסל, א דענערווירטער, האט עס נישט געקענט פארטראגן, האט אפט געשריגן אויפן קינד. די קליינע האט זיך צעוויינט. דאס האט ווידער דערמאנט די סצענע פון אמאל. זיי זענען ווידער געווארן אפ-געפרעמדט. זיי האבן אבער געדענקט דער מוטערס צוואה. יאסל האט גע-פרווט רעדן צו זיין פרוי:

— איך זאג דיר צו, ביי אלעם, וואס איז אונז ביידן הייליק, אז נאך נאך דער מלחמה, וועט דיין מאמע געבראכט ווערן צו קבר-ישראל, אזוי ווי עס פירט זיך ביי יידן. איך, יאסל, דער פריידענקער, וועל אפילו קדיש זאגן.

א קלאַפּ אין טיר האָט איבערגעריסן זייערע רייד. שעווקע איז געווען זייער איבעראַשט צו דערזען אירס אַ חברטע.
— איך בין אייך געקומען אַנזאָגן אַ גוטע בשורה — האָט יענע דער־ ציילט — אַז די מפּלה פּון די נאַציס איז נאַענט. לאַמיר גיין צום קבר פּון אייער מוטער און ברענגען בלומען. זי איז געווען דער קרבן פּון די נאַציס.

זיי זענען ביידע געווען שטאַרק גערירט, דאָס איז געווען די אַנער־ קענונג פּון די ווידערשטענדלעך פאַר זייער מוטער. אויך די קליינע סוזילע האָט דערפּילט אַז עפעס האָט זיך געענדערט צום בעסערן אין הויז. צו דער באַשטימטער צייט זענען זיי זיך צוזאַמענגעקומען אויפן בית־עולם „פּאַנ־טען“. זייער דערשטוינט איז שעווקע געוואָרן, ווען זי האָט דערזען אַנקו־ מען איר אַמאָליקע גרופּע פּרויען, מיט וועלכע זי האָט זיך געטראָפּן אין דער באַן, פאַרנדיק קיין דראַנסי, כדי אַרויסצוראַטעווען יאָסלען. שעווקע האָט זיך נישט פאַרלוירן. זי האָט זיך האַרציק צעקושט מיט די יידישע פּרויען. אַבער דאָסמאָל זענען זיי געקומען מיט אַ גאַנץ אַנדערן ציל. נאָכ־ דעם ווי זיי האָבן אַוועקגעלייגט די בלומען אויפן קבר פּון דער מוטער, האָט אַ חבר פּון די פאַרזאַמלטע גענומען אַ וואַרט און געזאָגט:

— טייערע שוועסטער און ברידער! די היטלעריסטישע בעסטיע האָט באַקומען אַ טויט־קלאַפּ אין סטאַלינגראַד. יעדער איינער פּון אונז האָט אַ חוב נקמה צו נעמען אין די מענטשן־פרעסער...

אויף שעווקען איז אויסגעפאַלן צו בלייבן אין קאַנטאַקט מיטן חבר, וואָס האָט גערעדט. זי איז געוואָרן זיין פאַרבינדלעריין. אַזוי איז זי אָפט אַוועק אויף ראַנדעווען מיטן חבר, איבערלאַזנדיק יאָסלען מיט סוזילען, אַבער יאָסל איז ווידער געווען אומצופרידן דערפּון:

— מיר, מיין טייערע שעווקע, ווילן בלייבן נייטראַל צו די אַק־ ציעס...

— איך פאַרשטיי דיך נישט, יאָסל. דו אַליין ביסט געווען פאַרמשפט אומצוקומען דורך די רשעים, זאָלסט אַזוי רעדן! דאָס פּאַסט פאַר אַ מה־ יפּית און אַ פּחדן... ווען איך וואָלט עס פּריער געוואָסט...

די דאָזיקע ווערטער האָבן יאָסלען שטאַרק וויי געטון. ער האָט אַבער נישט רעאַגירט. פּון איצט אָן האָט שעווקע אַנגענומען פאַרזיכטיקייט־מיט־ לען. קודם האָט זי באַטראַכט סוזילען צו באַזאָרגן ביים חבר נאָעל. שעווקע

איז אַוועק צו איר פאַרבינדלער און אים דערציילט איר פאַמיליע־טראַגע־
דיע. יענער האָט געזאָגט :

— די זאַך איז נישט אַזוי פשוט. פרוו נאָך אַמאָל צו רעדן מיט דיין
מאָן, זע אים איבערצוצייגן.

אַהיימגעקומען, האָט זי געזוכט אַ פאַסיקן מאַמענט צו רעדן נאָך אַמאָל
מיט יאַסלען. נאָכן אַוונט־ברויט, ווען סווילע איז שוין געשלאָפן, האָט זי
זיך געזאָגט : איצט איז דער פאַסיקער מאַמענט, איידער זי גייט אַוועק־
געבן סווילען אין זיכערע הענט פון דער רעזיסטאַנס. טאַמער וועט ער וויי־
טער ענטפערן מיט זיין קאַטעגאָרישן „ניין“, וועט זי מוזן אויספירן איר
באַשלוס קעגן יאַסלס ווילן.

— איך לייד זייער אַ סך — האָט זי גערעדט צו יאַסלען — פון דיין
שטיין פון דער ווייטנס, בעת אַנדערע שלאָגן זיך קעגן שונא. ווען נישט
מיין מסירת נפש, וואַלסטו דאָך אַליין אויך דעפאַרטירט געוואָרן.

אירע אויגן זענען פייכט געווען, אָבער זעענדיק יאַסלס איינגעשפאַרט־
קייט, האָט זי ווייטער געפרוּווט :

— אויב ביסט נישט מסכים מיט מיר, בין איך גרייט אַוועקצוגעבן
אונזער קינד, אַפצוהיטן עס, צו די ווידערשטענדלער, און מיר ביידע
וועלן מער נישט האָבן קיין שום מגע־ומשא. איך וואָרט ביז מאָרגן.

אַזוי איז ווידער געקומען דער איבערברוך אין זייער משפּחה־לעבן.
באַלד צומאַרגנס האָט זיך שעווקע געטראָפן מיט די חברים פאַרבינדלער
און דערציילט וועגן דעם, וואָס עס טוט זיך אין איר הויז.

— אויב אַזוי — האָט דער פאַרבינדלער געזאָגט — איז אפילו אַ
סכנה, אַז דו זאַלסט זיין מיט אים צוזאַמען. ווארום מ'קען נישט וויסן וואָס
פאַראַ משוגעתן עס קענען אים קומען אויפן געדאַנק. ברענג דיין קינד און
מיר וועלן זיך מיטן קינד פאַרנעמען.

שעווקע האָט געפילט אַ קלעם ביים האַרצן, אָבער זי האָט זיך גע־
שטאַרקט, נישט אַרויסגעוויזן עס. אַהיימגעקומען, האָט זי באַלד באַמערקט,
אַז עפעס איז נישט נאָרמאַל. טוט זי אַ פּרעג יאַסלען :

— וואָס פאַראַ סיורפּריזן גרייסטו ווידער צו ?

יאַסל האָט באַלד נישט געענטפערט, צום סוף זיך אַפּגעריסן :

— כ'לאַז דיר איבער ס'גאַנצע הויז און טו, ווי דיין שכל דיקטירט

דיר. אפשר וועלן מיר זיך נאך צוזאמענטרעפן, אויב מיר וועלן איבער-
לעבן די מלחמה...

אָפּגעזאָגט דאָס, האָט ער אָן איין וואָרט גענומען זיין פעקל, האָט זיך
אויסגעדרייט צו איר, ווי ער וואָלט איר נאָך עפעס געוואָלט זאָגן, אָבער
די ווערטער זענען אים געבליבן פאַרשטיקט אין האַלדז. ער האָט אויפֿ-
געמאַכט די טיר אַרויסצוגיין, אָבער סוזילע איז פּלוצלונג אַריינגעשפּרונג-
גען, קומענדיק פּון דער שולע, דאָס קינד האָט גלייך דערפּילט מיטן אינס-
טינקט, אַז עפעס איז דאָ פאַרגעקומען. ער האָט געקושט דאָס קינד, און ווי
אַ קוואַל וואָלט זיך געעפּנט פּון זיינע אויגן. באַלד דערנאָך איז יאָסל
פאַרשווונדן.

שעווקע איז כלומדשט פאַרבליבן רואיק, סטאַאישי. האָט אַרומגענו-
מען דאָס קינד, געצערטלט עס און איר געזאָגט :
— קום, מיין האַרציק מיידעלע, כ'וועל דיר צוגרייטן, ווייל דו פאַרסט
אָוועק באַלד נאָכמיטאָג צו אַ טאַנטע. דערפאַר האָט דער פּאַפּאָ דיך אַזוי
געקושט ...

**
**

וואָס האָט, אייגנטלעך, באַווויגן יאָסלען קעגנצושטעלן זיך, אַז שעווקע
זאָל אַרבעטן אין דער ווידערשטאַנד ? אים האָט פאַרדראָסן, וואָס זיי האָבן
געמאַכט אַ פאַרזאַמלונג ביים קבר פּון זיין שוויגער. נאָך אַ זאָך האָט אים
פאַרדראָסן, וואָס שעווקע איז געוואָרן אַ פאַרבינדלעריין פּון אַ חבר, און ער
איז פשוט געווען אייפערזיכטיק, מ'נעמט אים צו זיין שעווקען. דאָס האָט
אָבער שעווקע נישט גוט אַדורכגעטראַכט. זי איז געקומען צו יאָסלען מיט
אַ באַשלאָסענע זאָך, אים צו זאָגן, אַז פּון היינט אָן איז זי באַשטימט צו זיין
די פאַרבינדלעריין פּון חבר נאָעל. ווען זי וואָלט עס געווען אַדורגעטראַכט
פריער, און געקומען צו אים, עס אויפצוקלערן, וואָלט ער אפשר אַנדערש
געהאַנדלט, יאָסל. ווארום ער אליין איז דאָך אויך געווען אַ געפרוּווטער,
כאָטש ער האָט זיך קיינמאַל מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט נישט פאַר-
נומען. אָבער פאַר שעווקען איז די אַרבעט אין דער ווידערשטאַנד געווען
הייליק און טייער.

דאָס האָט זי אים נישט געזאָגט, און דערפאַר איז זיין אָוועקגיין פּון

דער היים נישט געווען, אזוי ווי דער פריערדיקער ברוגו. ער איז געטראפן געווארן אין דער טיף פון זיין נשמה. זי האט אים צומאל נישט געפרעגט: ווו גייסטו, יאסל? ווו קען מען דיר זען? גייסט אָוועק? אזוי האט זיך באַקומען. זי איז אפילו שטילערהייט, אין זיך, צופרידן געווען. סיי ווי איז סוזילע מער נישט אין דער היים. ווי עס זאל נישט זיין, מ'וועט אונטער-ווארטן און זען, ווער עס וועט אַרויסווייזן מער בענקשאפט צום קינד און — איינער צום אַנדערן. אפשר וועט זיך דאך אויפוועקן אַ חרטה-געפיל, פון דעם ריס אין זייער לעבן?

די ערשטע פאַר טעג זענען אַדורך אַן שום ענדערונגען. שעווקע האט שוין געהאַט נייעס פון איר קינד. די קליינע איז גוט פאַרזאָרגט, שרייבן די באַקאַנטע, וואָס האָבן דאָס קינד געהאַלטן ביי זיך, נאָר זי פרעגט כסדר — ווען קומט שוין די נקמה? דאָס וואָרט האָט דאָס קינד געדענקט פון דער באַבען. זייט יאָסל איז אָוועק, האָט זי נישט קיין שום נייעס פון אים. האָט זי קיין סך צייט נישט געהאַט צופיל אַריינצוקלערן. זי געפינט זיך איינע אַליין, צווישן אירע פיר ווענט, זי פילט אַרום זיך אַ ליידיקייט. גייט אַריין צו אַ חברטע פון דער ווידערשטאַנד, און יענע זאָגט איר:

— איך האָב נאָר וואָס געטראַכט פון דיר.

— וועגן וואָס האָסטו געטראַכט? — פרעגט שעווקע.

— עס האַנדלט זיך וועגן דיין יאָסלען. אַלע ווייסן ווי אזוי דו האָסט זיך איינגעשטעלט אים צו באַפרייען. און איצט, הערן מיר, בלאַנקעט ער זיך אַרום. ווו ער טאַגט, בעכטיקט ער נישט...

שעווקע האָט זיך געפילט געטראַפן. טרערן זענען איר געשטאַנען אין די אויגן. די חברטע האָט זיך אַנטשולדיקט, אויב זי האָט איר וויי געטון. — כ'ווייס — זאָגט שעווקע — האָסט מיר נישט געוואָלט וויי טון. אַבער איך פיל זיך שולדיק. ווו האָסטו אים געזען, וויל איך וויסן?

— און וואָס וועט זאָגן דער חבר נאָעל? ...

— מיין שליחות פיר איך אויס — זאָגט שעווקע — ווי אַלעמאַל. מען

קען מיר גאַרנישט פאַרוואַרפן.

— אויב אזוי, בין איך גרייט דיר צו העלפן. נישט אומזיסט האָט דער

חבר נאָעל דיר אויסגעקליבן פאַר אַ פאַרבינדלעריין.

— צי רעדסטו, ווי אַ חברטע, אַדער אויס אייפערזוכט? — איז שעווקע

קע געווען פול מיט חשד.

— איך רעד אזוי, ווייל נישט יעדער איז פעאיק צו אזא שליחות. און וואָס שייך יאָסלען, גיי אַריבער צו זיין אַמאַליקן פּאַטראָן.

— צו זיין אַמאַליקן פּאַטראָן? עפעס גלויב איך נישט. גוט, כ'וועל גיין. און זי איז אַוועק מיט אַ ביטער געפיל פון דער חברטע. ס'איז געווען געפערלעך צו גיין אין די גאַסן. ס'האַט זיך שוין אָנגעהויבן צו פילן די מפלה פון די דייטשן. נאָך סטאַלינגראַד, זענען זיי ווילד אַרומגעלאָפן איבער די גאַסן, געמאַכט אַבלאַוועס. מען האָט געפילט, אַז זייער מפלה דערנענטערט זיך. אָבער שוועקע האָט איינגעשטעלט איר לעבן, געלאָפן אומעטום, אויפצוזוכן יאָסלען. די געדאַנקען האָבן איר ווייט פּאַרטראָגן — פון וואָנען ווייסט די חברטע, אַז יאָסל איז געקומען צו זיין געוועזענעם פּאַטראָן? פון וואָנען ווייסט זי, אַז ער האָט ביי אים אַמאַל געאַרבעט? איך מוז נישט באַלד אַרויפגיין אַהין. איך וועל צוערשט אַריינגיין צו די לאַנדס-לייט.

און זי איז אַוועק צום לאַנדסמאַן, וואָס באַהאַלט זיך אויס אַ 20 קילאָ-מעטער פון פּאַרזי. אזוי האָט איר געראַטן דער אָנגעשטעלטער, וואָס איז אַ פּאַרטרויאונגס-מענטש אין זיין געשעפט, אַ זשעראַנט פאַר די דייטשן לפנים.

אָבער איידער זי האָט אונטערגענומען די נסיעה, האָט זי זיך געוואַלט זען מיטן חבר נאָעל. אפשר וועט ער איר עפעס עצהנען? דערווייל זאָגט איר אַ חבר אַן די גוטע בשורה, אַז סטאַלינגראַד איז געפאַלן, אַז די דייטשע אַרמיי איז גענומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט. דאָס האָט געוואַלדיק ביי אַלעמען געהויבן די מאַראַל.

אָבער — וווּ איז יאָסל? נאָעל נעמט זי אויף וואַרעם. זיי צעקושן זיך, צוליב די גוטע גייעס.

— עס איז צו גלויבן — זאָגט דער חבר נאָעל — אַז גאָר בקרוב וועלן מיר אַלע זיין מאַביליזירט, ווייל די אַלירטע אַרמיעען דאַרפן דעבאַרקירן אַ ליאָדע טאַג. דיינע שליחותן זענען פון גרויס וויכטיקייט.

— איך בין געקומען זיך עצהנען מיט דיר, חבר נאָעל, וועגן מיין חבר יאָסל. ער וואַלגערט זיך ערגעץ אַרום.

— רעד קלאָרער — האָט ער זי געבעטן.

— אונזערע אַ פריינדין האָט מיר שטאַרק ווי געטון, דערציילנדיק מיר וועגן אים, אַז ער שלעפט זיך אַרום אַן אַ היים. מען האָט אים געזען

פארן הויז פון זיין געוועזענעם פאטראן, און גראד דער פאטראן האט אונז זייער א סך שלעכטס געטאן. האב איך באשלאסן זיך צו פארבינדן מיט א לאנדסמאן, וואס איז מסוגל אים אויסצוגעפינען. אלץ האט זיך אפשר בא-קומען צוליב מיר. איך האב צו לייכטזיניק געהאנדלט. עס איז אבער נישט לייכט צו קומען צום לאנדסמאן, ווייל ער איז אויסבאהאלטן ביי זיינס א פארטרויאונגס-מענטש, וואס ארבעט ביי אים אין געשעפט, באזעצט דורך א זשעראנט פון די דייטשן, פונקט ווי אלע יידישע געשעפטן, דער אנגע-שטעלטער וויינט א 20 קילאמעטער פון פאריז. איך האב זיך שוין פאר-שטענדיקט מיטן אנגעשטעלטן. נאר איידער איך נעם אונטער מיין נסיעה, בין איך געקומען צו דיר ח' נאעל, זאלסט מיר עצהגען, ווייל אויך ביים צעשיידן זיך האב איך געהאנדלט לויט דיין עצה...

— יא, חברטע שעווקע, דער פלאן וואלט אפשר גוט געווען, ווען דו פאלגסט מיר. אצינד מיין איך אזוי: קודם מוזסטו זיך זען מיט דיין לאנדס-מאן. שפעטער וועלן מיר שוין זען, וואס עס בלייבט איבער צו טאן. פאר און זיי מצליח.

שעווקע האט זיך אפגעזעגנט און איז תיכף אוועק אויפן ראנדעוון מיטן אנגעשטעלטן. ער האט טאקע געווארט אויף איר אין דער באשטימטער צייט. ער איז איר אנטקעגנגעגאנגען, זיך באגרייט מיט איר, און איז גלייך צוגעטרעטן:

— איר ווייסט, ער איז זייער צופרידן, מיין פאטראן, אז איר קומט אים זען. שוין לאנג ווי ער ווארט אויף איך, האט ער מיר געזאגט.

— אויב אזוי — זאגט שעווקע — קאן איך אפשר היינט מיטפארן מיט איך?

— אוודאי קענט איר.

און זיי זענען ביידע באלד אוועק צום גאר דע לעסט. איינגעשטיגן אין וואגאן, האבן זיי געקוקט דורכן פענצטער, און געזען פון צייט צו צייט אדורכלויפן א צוג, פול געפאקט מיט דייטש מיליטער. עס האט איר דער-מאגט די ווערטער פון חבר נאעל, וועגן דער ערנסטקייט פון דער לאגע, און וואס פארא געשעענישן עס גרייטן זיך בקרוב. אבער דער מיטפארער האט איבערגעריסן אירע טראכטענישן און אנגערופן זיך:

— איר ווייסט, דער זשעראנט פון געשעפט הייבט אן צו ווערן אביסל

אומרואיק די לעצטע טעג. איך פארשטיי נישט פארוואס? וואלטן די גע-
שעפטן געגאנגען שלעכט, וואלט איך פארשטאנען. עס איז אבער פארקערט,
די לעצטע טעג האבן מיר נאך בעסער געארבעט ווי פריער. ווער זענען
די קונים? די אלטע קליענטעל פון אמאל איז פארשוונדן. עס קומען א סך
דייטשן. אבער די לעצטע טעג באווייזן זיך מערסטנס פראנצויזישע קליענטן.
— דאס טאקע האב איך געוואלט וויסן — באמערקט שעווקע.

אזוי שמועסנדיק, זענען זיי אנגעקומען אינעם שטעטל. מען האט נאך
באדארפט גיין צופוס צוויי קילאמעטער, ביז זיי זענען אנגעקומען צום פא-
ויליאן. דאס הארץ ביי שעווקען האט גענומען האסטיקער קלאפן. עפעס אן
אומרו האט זי באהערשט. זי האט זיך דערמאנט דאס געפיל, וואס זי האט
געהאט בעת זי איז געפארן קיין דראנסי, אפצוראטעווען יאסלען. איר מו-
טער האט נאך דעמאלט געלעבט. אך, וואס פארא הייליקע מאמענטן דאס
זענען געווען. אבער איצט איז די זאך אנדערש. איך גיי זען א לאנדסמאן,
און אט שטיי איך אומבאהאלפן, נישט וויסנדיק וואס צו זאגן. דער לאנדס-
מאן פאלט איר אין די ארעמס, ווי זי וואלט זיין טאכטער געווען, פירט זי
אריין אין זיין באזונדערן צימער, הייבן ביידע אן צו רעדן יידיש.

— צי ווייסטו מיין בראך? — זאגט ער צו איר.

— וואס איז געשען? — פרעגט שעווקע.

— די רוצחים האבן מיר צוגערויבט מיין פרוי און מיין גיטעלען.
דאס איז געווען אין דעם טאג, ווען זי איז געפארן קיין פאריז אויף דער
לוויה פון דיין גאטזעליקער מוטער, צוזאמען מיט מיין גיטעלען. אז די
מלחמה וועט זיך ענדיקן, האב איך נאך א שטיקל האפענונג... ווער
ווייסט? ...

— לאמיר האפן, אז די מלחמה וועט זיך שנעל ענדיקן און די מער-
דער וועלן באצאלן פאר אונזערע קרבנות. דו ווייסט נאך נישט אלץ פון
אונזער גרויסן יידישן בראך ...

— אבער וואס האט דיר פלוצים געברענגט צו מיר? מיין קינד ...
איך אנטשולדיק זיך, רוף דיר, מיין קינד ...

— איר דארפט זיך נישט אנטשולדיקן. איך זע אייך ווי מיין פא-
טער ...

— יא, מיין קינד, וואס האט דיך באוויגן זאלסט זיך זעען מיט מיין
אנגעשטעלטן? ער איז א ווילער מענטש. זיי רופן מיך „גראן-פער“.

— וואָס עס האָט מיך געבראַכט צו אייך ? מיין יאָסל איז אַוועק פֿון מיר, שוין אַ שטיקל צייט. ער האָט זיך באַוויזן ביי די דאַרקִינס. איר ווייסט ווער זיי זענען... וואָלט איר אייך געבעטן, אָז אייער יידן־פֿריינט זאָל זיך זעען מיט זיי, געוואָר צו ווערן.

— אַבער וועלכע רעזולטאַטן דערוואַרסטו ?

— ווען כ'בין געפֿאַרן אַרויסראַטעווען יאָסלען פֿון דראַנסי, האָב איך אויך גישט געוואָסט וואָס עס וועט אַרויסקומען.

— נו, גוט, כ'וועל אַלץ טאָן דיר צו העלפֿן. שפעטער וועלן מיר שוין זען. און לאַמיר האַפֿן, אָז אַלץ וועט זיין מיט מזל.

און שעווקע איז אַוועק מיט אַ באַרואיקט געפֿיל, אָז אויך דאָסמאָל וועט זי אַרויסראַטעווען יאָסלען פֿון אַלע געפֿאַרן; אָז די מלחמה וועט זיך ענדיקן, וועט צוריקקומען זייער רואיק משפּחה־גליק.

נאך דער מלחמה 1939 - 1945

מען האָט נאָך אין פּאַריז געשפּירט דעם פּולווער אין דער לופט אין אַקטאָבער 1944, ווען הענרי מיט מאַניען, און זייערע קינדער, האָבן זיך אומגעקערט צו זייער אַלטער היים; די היים, אויף וועלכער זיי האָבן אַלע יאָרן אַזוי שווער געהאַרעוועט. צוריקבאַקומען זייער דירה, האָבן זיי זיך אַרומגעקוקט אויפן תּוהו ובוהו, וואָס די נאַצישע רשעים האָבן דאָ אָנגע-מאַכט. זיי האָבן צוגערויבט אַלץ, וואָס האָט זיך געלאָזט; דאָס, וואָס איז פּאַרבליבן, האָבן דירעשט צוגערויבט די פּראַנצויזישע לאַקאַטאָרן, פּאַרגיפ־טעט פּון נאַצי־אַנטיסעמיטיזם.

מען האָט אַלץ ווידער געמוזט אָנהייבן פּון בראשית. מיט אַ סך גע-דולד און אויסדויער, איז ווידער באַשאַפּן געוואָרן די היים, אַ דאַנק זייער כּוח און מוט. די קינדערלעך זענען פּאַר דער צייט אונטערגעוואַקסן. דעם צווייטן יוני איז רחלה אַלט געוואָרן 18 יאָר. בעת דער מלחמה האָט מען קיין געבורט־טאָג נישט געפּייערט און אַצינד, קיין עין־הרע — אַ כּלה־מיידל.

הענרי איז אַביסל צופּיל פּאַרנומען געווען מיט געזעלשאַפטלעכע עני-נים. אַבער ווי פּאַרנומען ער איז נישט געווען, האָט ער אַלץ פּאַרוואַרגט פּאַרן הויז. וועגן דעם אַלעמען האָבן זיך דורכגעשמועסט די עלטסטע טאָכ-טער, רחלע, מיט דער מוטער. זי איז אויסגעוואַקסן אַ שיינן מיידל, קיין עין־הרע, רחלע, און זייט זי פּאַרט אויף וואַקאַציע מיט אירע חבּרטעס, האָט זי זיך זייער שיינן אַנטוויקלט. אַזוי דערציילט זי דער מוטער אירער וועגן אַ בחור פּון טוניס, זייער אַ סימפּאַטישער.

— אַבער — זאָגט רחלע — איך האָב אים גאַרנישט צוגעזאָגט. איך האָבן בלויז גענומען דעם אַדרעס פּון זיינע עלטערן. וועגן דעם האָט מאַניע זיך דורכגעשמועסט מיט הענרי, און אַזוי ווי

עס האָט זיך גראָד געוואָנדן אַ סוּחַר פֿון קראָקאַדיל־לעדער פֿון טוּניס צום סינדיקאַט פֿון אַרטיזאַנען וועגן זיין סוּחַרה, האָבן הענרי און מאַניע באַשלאָסן צו מאַכן אַ רייזע קיין טוּניס. אָבער מאַניע האָט נישט געקענט איבערלאָזן דאָס הויז, די קינדער, איז הענרי געפאַרן אַליין.

קיין טוּניס איז ער געפאַרן דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבן. דאָרט האָט ער געטראָפֿן אַ שיינע ייִדישע קהילה, ספרדים. ס'איז געווען אַ שטעטל נישט ווייט פֿונעם הויפט־צענטער. ער האָט געזען ווי פֿרויען טראָגן גע־בעקסן אויף גרויסע בלעכן. דאָס האָט אים דערמאַנט אין זיין שטעטלע אין פּוילן, ערב א יום־טוב, ווען ייִדישע פֿרויען פֿלעגן טראָגן אַזלעכע בלעכן מיט געבעקס צום בעקער. ער האָט אָפּגעשטעלט איינעם, לויטן אויסזען, אַ ייד, און אים געפרעגט: וואָס זאָל עס באַדייטן? האָט אים יענער געעענט פֿערט, אַז היינט איז פֿורים...

הענרי האָט זיך אַביסל פֿאַרשמעט, פֿאַר זיך אַליין. היתכן, איך זאָל נישט געדענקען אַזאַ שיינעם ייִדישן יום־טוב? ער האָט זיך דערמאַנט אין זיין חסידישער היים, פֿורים־צייט... און ער איז גאָר אין די לעצטע יאָרן אָנגעשטעקט געווען מיט פֿאַרפֿירער־ישע תּורות, וואָס האָבן געפרעדיקט אָפּצוואַרפֿן אַלע ייִדישע גלויבונגען... פֿרייהייט, ברידערלעכקייט צווישן אַלע פעלקער... און מיר, יידן, וועלן במילא אויסגעלייזט ווערן צוזאַמען... ער האָט אָבער געהאַט דאָ אויסצופֿירן אַ וויכטיקע שליחות, וועגן זיין טאַכטער רחלע. זי האָט דעם טוּניסער ייִדישן בחור באַקענט אין אַן „אַבערזוש־אַכסנייה פֿאַר יוגנטלעכע. איז הענרי אַוועק אויפֿן אַדרעס. ער האָט זיך פֿאַרגעשטעלט ביי דער משפּחה. זיי האָבן געפֿירט אַ בעקעריי. ס'איז דאָרט געשטאַנען אַ שטיקל טומל, ערב פֿורים, פֿון דער גרויסער צאָל ייִדישע פֿרויען, וואָס זענען געקומען מיט זייערע בלעכן געבעקס. — מיט וואָס קען איך אייך דינען? — האָט געפרעגט דער ברייט־בייניקער ייד.

הענרי האָט זיך געפֿילט אַביסעלע קרעמפֿירט:
— איר זייט אוודאי דער פֿאַטער בוגריס? אפשר וואָלט איך געקענט רעדן מיט אייער זון ראָבער?
— וועגן וואָס?
— עס האַנדלט זיך אין אַן אינטימען ענין... וועגן אַ ייִדיש מיידל פֿון פֿאַריז...

יענער אנטשולדיקט זיך אויף עטלעכע רגע'ס. הענרי ווארט מיט אומגעדולד. ס'האט געדויערט אַ פאַר מינוט. יענער קומט צוריק, אַביסל אַ צערודערטער. מען דערקענט, אַז דער פאַטער בוגריס קומט פון אַן ערנסטן שמועס, ער פאַרענטפערט זיך מיט אַ שמייכל :

— איר וועט מיר מוחל זיין, מיין ליבער ייד! איך האָב זיך אַביסל פאַרווימט. מיין זון ראַבער איז נישטאַ אין הויז. לאַמיר דערווייל צוגיין אין בית־הכנסת, אויב איר ווילט, וועלן מיר הערן לייענען די מגילה.

— מיט פאַרגעניגן — ענטפערט הענרי.

און זיי גייען. אין דער שול האָט דער עולם זיך איבערגעקוקט, תיכף דערקענט אַ פרעמדן אין שטעטל. אייניקע האָבן זיך שטיל דערנענטערט, געפרעגט ביים פאַטער בוגריס, ווער ס'איז דער פרעמדער? און אַלע האָבן הענרין דערלאַנגט שלום־עליכם. דערווייל האָט ער געהערט לייענען די מגילת אסתר. ווען דער בעל־קורא האָט אויסגערופן הַמֶּן, איז געוואָרן אַזאַ געקלאַפּעריי און אַ געפילדער, פשוט פאַרטויבט צו ווערן. זיי זיצן, די פיס אונטער זיך, און דאָס האָט געמאַכט אַ מאַדנעם איינדרוק אויף אַן אשכנזישן יידן. קיין פרויען האָט ער דאָ אין דער שול אינגאַנצן נישט געזען.

דערנאָך האָט הענרין דער ייד, דער בעקער בוגריס, פאַרבעטן צו דער פורים־סעודה. אָבער דעם זון האָט ער נאָך אַליץ נישט געזען. נאָכן מאַלצייט, איז הענרי צוריק אוועק אין האַטעל. ער האָט שוין אָבער באַוויזן צו אינפאַרמירן זיך צווישן די יוגנטלעכע. ער האָט זיך גלייך דערוויסט, אַז ראַבער בוגריס איז שוין... אַ באַוויבטער... און דאָס איז געווען פאַר אים אַן אַנטוישונג, און אפשר אַן אומגליק פאַר זיין טאַכטער רחלע. אַצינד איז אים פאַרבליבן זיך צו פאַרבינדן מיטן סוחר פון קראַקאַדיל־לעדער. הענרין רי האָט זיך פרעזענטירט אַלס פרעזידענט פון זיין אַרטיזאַנען־סינדיקאַט פון דער לעדער־בראַנזשע אין פאַריז. ביי יענעם איז עס געווען אַן אויסער־געוויינלעכע געשעעניש. נאָך אַ ווייל וואַרטן, האָט זיך דער סוחר גופא באַ־וויזן. ער איז געווען זייער צופרידן, פון הענריס קומען. זיי האָבן זיך אונטער געראַגאַלטן וועגן פאַרשידענע פאַך־ענינים, און זענען לסוף אַריבער וועגן מסחר פון קראַקאַדיל־פעל.

אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט די ערשטע אַוואַנטורע רחלעס. אָבער מיט טונים איז נישט געווען פאַרענדיקט.

אָהיימגעקומען, האָט ער געמוזט באַנוצן זיך מיט פאַרשידענע אויס־
ריידן פאַר זיינע בני בית, נישט צו דערציילן זיי דעם גאַנצן אמת. ווייל עס
איז געווען פיינלעך. די מוטער האָט רחלען זייער דעליקאַט געמוזט אויפ־
קלערן דעם ענין.

אַזוי זענען אין הויז ביי הענרין, נאָך דער ביטערער מלחמה, געווען
נייע פראַבלעמען. רחלע איז שוין געווען 21 יאָר אַלט. מען האָט אין הויז
געפראַוועט איר געבורטס־טאָג אויף אַ זייער פייערלעכן אופן, אָבער ס'איז
צייט געווען אַ טראַכט צו טון וועגן אַ תכלית... און די מוטער, חיה־מרים,
האָט געווונטשן, אַז ביי רחלעס 22־טן געבורטס־טאָג וועט זיכער געפייערט
ווערן איר פארקנסונג. דער גאַנצער פאַרזאַמלטער עולם האָט געהויבן די
בעכערס, און הענרי האָט געהאַלטן אַ שטיקל טאַסט פאַר זיין ליבער טאַכ־
טער.

כמעט זעקס חדשים שפעטער איז ווידער אויפגעשווומען דער פראַבלעם:
טוניס. אָבער דאָסמאָל נישט מיט אַ בחור פון „אַבערוש דע לאַ זשענעס“,
נאָר מיט אַ בחור פון אַ זייער אַנגעזעענער משפּחה. ער האָט שטודירט אין
פאַריז. ער האָט אַנומלטן שפּאַצירט צווישן די מאַראַקניער־סטאַנדן און
דערזען אַ בליענדיקע בלום — רחלען. ער נעמט זיך אָן מיט קוראזש און
פאַרפירט מיט איר אַ שמועס. רחלע זאָגט אים:
— דאָ איז נישט דאָס אַרט צו שמועסן וועגן אייערע געפילן. אַז איר
ווילט, קומט אין אַוונט אַריין צו אונדז...

דער יונגערמאַן איז טאַקע געקומען, אָבער רחלע איז געהאַט אַוועק
מיט די קינדער אין סינעמאַ; אַזוי אַרום האָבן אירע עלטערן זיך באַקענט
מיטן דרייטסטן בחור. און הענרי האָט זיך געטראַכט: לויט זיינע הייסע, פאַר־
ליבטע רייד, פאַסט זיך עס גיכער פאַר אַ יונג מיידל, וואָס חלומט פון אַ ווונ־
דערלעכן פרינץ, וועלכער קומט פון אַ ווייטן לאַנד, ווי מען זעט עס אין די
ראַמאַנטישע פילמען. אָבער די אַוואַנטורע איז גראַד געפעלן געוואָרן חיה־
מרימען. אפשר? עס האָט איר דערמאַנט אין אירע אייגענע איבערלעבונג־
גען מיט יאָרן צוריק... דער פרינץ, וואָס האָט איר אָפּגעוואַרט מיט אַ שי־
רעם אין האַנט, ביים אַרויסגיין פון סינעמאַ...

דער יונגערמאַן האָט געפרעגט צי ער קען קומען, ווען רחלע וועט זיין
אין שטוב? צומאַרגנס איז דער בחור ווידער געקומען און געברענגט אַ בו־
קעט בלומען. רחלע איז געווען אין הויז, אָבער זי האָט אים אויפגענומען און

ענטזיאזם, אים געדאנקט פאר די בלומען. אויך הענרי איז געבליבן קיל.
מאָניע רופט זיך אָן :

— איר האָט שוין אַביסל געשמוסעט, זעצט זיך, ביטע, ביים טיש,
צוזאַמען מיט אונדז.

הענרי האָט געשמוסעט מיט רחלען. ער וויל וויסן ביי דער טאַכטער,
פאַרוואָס זי איז אַזוי גלייכגילטיק, און ער זאָגט איר :

— רעד מיט מיר אָפענע דבורים, טאַכטער !

— פאַפּאָ — ענטפערט זי — ער זעט מיר אויס צו דרייסט. מיטן
ערשטן אויגנבליק, איז ער גלייך גרייט געווען „אַפצורייסן די בלום און
אַריינשטעלן אין זיין קלאַפּע“... כ'בין זייער ווייט פון די סענטימענטן...

הענרי האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָס דערמאָנט איר יענעם בחור פון
„אַבערזש דע לאַ זשענעס“. האָט ער דער טאַכטער אָבער געוואָלט איבער-
צייגן, אַז דער בחור איז אין גאַנצן אַן אַנדערער. דער בעסטער באַווייז : דער
אינטערעס, וואָס ער ווייזט אַרויס צו דער מוטער.

רחלע נעמט דעם פּאָטער אונטערן אַרעם און קומט אַריין אין גרויסן
צימער. זי אַנטשולדיקט זיך. דער בחור שטעלט זיך אויף מיט אַ סך עלע-
גאַנץ און בעט די האַנט ביי רחלען. ער פירט זי צו צום פּלאַץ, טאַקע ווי
מ'זעט עס אין די פּילמען. די סאַרט העפלעכקייט האָט רחלען אויך נישט
שטאַרק אימפּאָנירט. אָבער אויף העפלעכקייט האָט זי געענטעפערט מיט
העפלעכקייט. פּריילין שאַנטאַל מעלדעט, אַז עס קומען געסט. עס קומט אַריין
די שוועסטער מאָניעס מיט איר מאַן פעליקס. באַלד קומט אסתרל מיט איר
מאַן, אויך זעליג מיט זיין פרוי. הענרי האָט זיך אויף די אַלע געסט, וואָס
אַן אמת, נישט געריכט אין דעם אַוונט. ער גיט אַ קוק אויף זיין פרוי —
זייערע בליקן האַבן זיך צוזאַמענגעטראָפּן. דער שמייכל מאָניעס האָט אים
גלייך אַלץ קלאָר געמאַכט... אַז עס איז געווען צוגעגרייט מיט אַ כיוון.

די געסט ווערן פאַרגעשטעלט דעם פרעמדן בחור. ער שטעלט זיך
פאַר מיט גרויס העפלעכקייט :

— מיין נאָמען איז זשאַק געז, אינדוסטריעלער פון לעדער-אויסאַר-
בעטונג.

רחלע גאַפט, זי איז עמאַציאָנירט. מען זעט אַן די צופרידנקייט אויף
איר באַהנט פּנימל. אַלע קינדער, אפילו פּאַלאַ, העלפן שאַנטאַלן אויפ-
נעמען די משפּחה. דער טיש איז פּיין צוגעגרייט, ווי אויף אַן אמתער פאַר-

לאַבונג. אויף אַזויפיל האָט זיך הענרי נישט געריכט. אפשר האָבן די געסט יאָ עפעס געוויסט? עס ווייזט זיך אַרויס, אַז בלויז די טויבמאַנס, פון מאַ-ניעס צד, האָבן אַלץ געוויסט. מאַניע האָט זיך אַוודאי גע'עצה'ט מיט זיי. רחלע איז געזעסן לעבן איר פאַטער. הענרי האָט גוט פאַרשטאַנען די געפילן פון זיין עלטסט קינד. ער האָט געלויבט די עסטעטישקייט און דעם געשמאַק פון דער מוטער, וואָס האָט עס אַלץ צוגעגרייט. די משפּחה-פאַר-וויילונג האָט זיך פאַרצויגן ביז שפעט. פּלוצים שטעלט זיך אויף דער עלטסטער שוואַגער פעליקס טויבמאַן און זאַגט, אַז פאַר אַזאַ מין פאַרוויי-לונג פאַסט זיך צו ווינטשן מזל-טוב. די מוטער האָט, זעט אויס, פון ערשטן מאַמענט אַן איינגעזען, אַז זשאַק געז אַז רחלס אמתער זיווג. הענרי האָט אַבער געטראַכט, אַז דאָס קינד זאָל ח'ו נישט ווידער געשטרויכלט ווערן. און ס'איז געשען דאָס אומדערוואַרטע פון פעליקס מויל, ווינטשנדיק: מזל טוב! דער פּרעטענדענט, זשאַק געז, האָט, ווי אין אַ סצענאַריאַ, זיך געגעבן אַ שטעל אויף, איז צוגעגאַנגען צו הענרי און געבעטן די האַנט פון רחלען. דאָס אַלץ — אויף אַ זייער עלעגאַנטן אופן. הענרי האָט מסכים געווען, גע-געבן זיין צושטימונג. רחלע האָט דערביי געקוקט איר פאַטער אין די אויגן, צעשראַקן און מיט פרייד. זשאַק איז באַלד צוגעגאַנגען צו רחלען און איר געבעטן די דערלויבעניש זי אַ קוש צו טאָן. דער קוש איז באַגלייט געוואָרן מיט וואַרעמע אַפּלאַדיסמענטן. אין מאַניעס אויג האָט זיך געפּערלט אַ טרער.

זשאַק און רחלע האָבן עפעס גערעדט צווישן זיך, דערנאָך האָבן זיי פייערלעך מיטגעטיילט די משפּחה, אַז זשאַק לאַדנט איין רחלען מיט די על-טערן קיין טוניס, כדי זיך צו באַקענען מיט זיין משפּחה. דעמאָלט האָט הענ-רי זיך אַפּגערופן:

— ווי איר האָט דאָ מיט צופרידנקייט בייגעוויינט, איז דורכגעפירט געוואָרן אונדזער אַלעמענס שמחה.

מ'האָט זיך נאָך אַמאָל געווינטשן מזל טוב. אַבער זשאַק האָט געבעטן, אַז דער המשך פון דער שמחה זאָל פאַרקומען ביי זיינע עלטערן, אין טוניס. איז געבליבן צו באַשטימען די רייזע קיין טוניס. דערמיט האָט זיך פאַרענ-דיקט די פאַרלאַבונג פון רחלען מיט איר באַשערטן.

נאָכן אַוועקגיין פון די געסט, האָבן זיך הענרי און מאַניע געמיטלעך אַדורכגעשמועסט. «לאַמיר האַפּן — האָט הענרי געזאַגט — אַז עס וועלן

נישט זיין קיין אנטוישונגען, ווי דאס איז געווען די ערשטע ריזע קיין סוס".

— חס וחלילה — זאגט מאַניע — זאַל גאָט אָפּהיטן!

און זי האט זיך אַ ביסל אָפּגעוויינט פון האַרצן. הענרי האָט זי באַרור־ איקט. נאָכדעם האָבן זיי גענומען רעדן זאָלעך וועגן דער נסיעה. ער גיט צו פאַרשטיין מאַניען, אַז עס וואָלט אוודאי גוט געווען, ווען זיי מאַכן די ריזע צוזאַמען, מען מוז אָבער טראַכטן וועגן די איבעריקע קינדער; כאָטש די פרייליך שאַנטאַל גיט זיך מיט אַלעם אַן עצה. אַזוי און נאָר הענרי מוז באַגלייט רחלען, כדי צו באַקענען די משפּחה געז. ס'איז זייער וויכטיק צו וויסן מיט וועמען מ'איז זיך משדך. „אַזוי ווי מיר האָבן שוין אַביסל דער־ פאַרונג, וועט זיכער אויסקומען צו פאַרבינדן זיך מיט אַ רב פון טוניס, כדי נאָכצופּרעגן זיך וועגן דער משפּחה געז; צי זשאַק איז נישט אַמאָל פאַרהיי־ ראַט, אָדער געוועזן?...“

טייערע מאַניע, דיין מאַן מוז פאַרן אַליין, אַן דיר. לאַמיר האַפּן, אַז ס'וועט נאָך אויסקומען צו פאַרן צוזאַמען מיט די קינדער, נאָך רחלס חתונה. וואָרעם זי וועט דאָך זיכער וווינען דאָרט. בלי נדר, נאָך שבת פאַרן זיי. ווי נאָר זיי וועלן קומען, שיקן זיי אַ טעלעגראַמע פון דער משפּחה געז, אַזוי ווי זשאַק האָט פאַרגעלייגט.

הענרי האָט גענומען צוגרייטן די ריזע. דערליידיקט אַלע איינצלע הייטן אין געשעפט, וואָס שייך די געזעלשאַפּטלעכע ענינים. די מוטער האָט רחלען צוגעגרייט צו דער נסיעה, ווי עס פאַסט פאַר אַ כּלה־מיידל, ווען זי פאַרט באַזוכן די עלטערן פון איר חתן.

עס איז געווען אַ גרויסע איבערלעבונג — חתונה מאַכן דאָס ערשטע קינד! פאַרליבט באַלד ביים ערשטן צוגויפטערען. רחלע איז נאָך אַלץ גע־ ווען אונטערן רושם פון דער אויפנאַמע, וואָס די מוטער האָט צוגעגרייט מיט אַזויפיל געשמאַק.

די קינדער זענען נאָך געשלאָפּן, ווען הענרי מיט דער טאָכטער האָבן פאַרלאָזן די היים. מאַניע איז מיטגעפאַרן צו דער באַן; כאָטש דאָס האָט זי געבעטן, וואָרום מאַרסעיל איז צו ווייט, צו באַגלייטן זיי צו דער שיף, וואָס וועט זיי אריבערפירן דורכן מיטלענדישן ים ביז טוניס. זיי האָבן אפּי־ לו געזאָלט פאַרן מיט אַן עראַפלאַן, אָבער מאַניע האָט זיך קאַטעגאָריש קעגנ־ געשטעלט. די מלחמה־בהלות זענען נאָך געלעגן אין זכרון.

און אַט איז דער צוג אַוועק. ער איז געלאָפֿן מיטן מאָנאַטאַנעם קלאָפֿן פֿון די רעדער. רחלע, דאָס כלה־מיידל, האָט פֿאַרוואָרפֿן דעם קאַפּ אויפֿן פֿאַטערס אַקסל, מיט פֿאַרמאַכטע אויגן האָט זי עפֿעס געמורמלט — שוין צום צווייטן מאַל ווי אַ בחור פֿון ווייטן צפֿון־אַפֿריקע... עס איז אפשר שוין מיין מזל... זשאַק רופֿט אַרויס סימפּאַטיע. דאָס מסתּמא האָבן געמורמלט אירע ליפֿן.

די דאָזיקע מחשבות האָבן דורכגעדרונגען אויך הענריק, ביז זיי זיי־נען אָנגעקומען קיין מאָרסעיל; די שטאַט, וואָס האָט הענריק דערמאַנט אַזוי־פֿיל איבערלעבונגען פֿון דער נישט ווייטער פֿאַרגאַנגענהייט, אין דער צייט פֿון דער רעזיסטאַנס. אַ טאַקסי האָט זיי אָפּגעפֿירט צום פֿאַרט, וואָס וועט זיי פֿירן איבערן מיטלענדישן ים, צו די ברעגן פֿון טוניס; דער זעלבער ים, אויף וועלכן עס חלומט יעדער ייד, ווייל ביי זיינע ברעגן ליגט אויך אונדזער היימלאַנד, מדינת ישראל. זיי גייען דורך דעם „פֿאַסערעל“ פֿון דער שיף. די שיף איז נישט קיין נייע, אָבער ווי זי וואַלט צום ערשטן מאַל געשניטן די ברויזנדיקע כּוואַליעס פֿון ים. די פֿראַנצויזישע מאָנשאַפֿט איז העפלעך. אַלע פֿאַסאַזשירן האָבן אויסגעזען אין זייערע אויגן, ווי — יידישע. וואָרום געוויינלעך האָבן ווייניק פֿראַנצויזן פֿאַרלאָזן זייער לאַנד.

הענרי און רחלע האָבן זיך איינגעאַרדנט אין דער קאַבינע, און האָבן געהאַפֿט, אַז דער ים וועט זיי קיין צרות נישט פֿאַרשאַפֿן. זיי זענען דערנאָך אַרויס אויפֿן דעק, איינגעאַטעמט דעם פֿרישן ים־ווינט. טייל פֿאַסאַזשירן האָבן גערעדט צווישן זיך אַראַביש, כאַטש זיי זענען געווען איראַפֿעאַיש געקליידעט. ערשט איצט האָבן זיי דערפֿילט, ווי דער ים הייבט זיך אָן צו וויגן. טייל פֿאַסאַזשירן האָבן פֿאַרלאָזן דעם דעק, אָבער הענרי מיט דער טאַכטער האָבן נאָך לאַנג שפּאַצירט. אַזוי אַרום איז פֿאַרביי דאָס איבלען. פֿון עסן איז קיין פֿראַגע נישט געווען, כאַטש די מאַכלים זענען געווען זייער געשמאַקע.

ערשט צו חצות האָט דער ים זיך איינגעשטילט. די נאַכט איז אַדורך בשלום. פֿרימאַרגן איז דער עולם ביים פֿרישטיק אין עס־צימער געווען שי־טערלעך. די זון איז שוין געשטאַנען הויך, ווען זי שיף האָט זיך דערנעבֿן טערט צו די ברעגן פֿון טוניס. דער עולם פֿאַסאַזשירן האָט זיך גענומען גרייטן צום אַראַפֿגיין. רחלע און הענרי האָבן זיך דערפֿילט דערפֿרישט. אי־בערהויפֿט, ווען זיי האָבן פֿון ווייטן אויפֿן ברעג, דערזען זשאַק, באַגלייט

פון א יינגעלע פון א יאר 7. דאס האט אין דער ערשטער רגע אביסל שאקירט הענרין. אבער ס'האט זיך ארויסגעוויזן — זיין ברודערס יינגעלע, זיזי. אן אראבער, וואס האט באגלייט זשאקו, האט זיך פארנומען מיטן באגאזש. זשאק האט רחלען געפירט אונטערן ארעם, ווי זיי וואלטן געווען אלטע באקאנט-טע. הענרי האלט זיך אונטער גוטמוטיק מיטן יינגעלע זיזי. עס איז געווען א שיינער שפאציר אין גרויסן ציטראען-וואגן איבערן טוניזער בעלוועדער, ריזן פאלמען-ביימער צעשטעלט אין ביידע זייטן. אין דער לופט האבן גע-שוועבט מולטי-קאליריקע פייגל.

ענדלעך קומען זיי אן. אן עסטעטיש, ארכיטעקטאניש הויז, באצירט מיט כל המינים בלומען ארום די מארמאר-ווענט. די אלטע מוטער, א זייער סימפאטישע, נעמט רחלען אין אירע ארעמס, און אלע אנוועזנדיקע באגע-געגען אונדז מיט א ברייטן שלום-עליכם. זשאק פירט הענרין מיט רחלען איבער דער ווינונג, און כאטש זשאק האט גערעדט צו רחלען שטיל, האט עס הענרי דערהערט, און אפשר האט ער עס טאקע געזאגט, ער זאל דער-הערן...

מען האט זיי אריינגעפירט אין עס-צימער. דארט זענען געווען פאר-זאמלט זשאקס שוועסטערלעך און ברידערלעך, אן עין הרע, איבער א מנין. עס שטייט גרייט אן אפערטיוו. נאך איידער מיר מאכן דעם ערשטן לחיים, באווייזט זיך דאקטער שארפאטי מיט זיין פרוי, און זשאק שטעלט אים פאר פאר רחלען מיט די ווערטער :

— מיט דער בלום וועל איך שאפן א פאמיליע, מיט גאטס הילף...

אזוי גיבן די יידן-ספרדים אלעמאל צו. דר. שארפאטי און פרוי שמייכ-

לען :

— לאמיר האפן, אז זשאק געז וועט וויסן ווי אפצוהיטן אזא ווונדער-

לעכע בלום אין אייער ערדישן גן-עדן.

און הענרי, דער פאטער רחלס, ענטפערט :

— דעם ערדישן גן-עדן האב איך געהאט דאס גליק צו שאפן מיט א

יידישער טאכטער פון אשכנזישע עלטערן, און מיר האפן צו דערציען און

אויסגעבן אונדזערע דריי קינדער לחופה, ולמעשים טובים, אם ירצה השם...

די דאזיקע ווערטער האבן שטארק אימפאנירט זשאקס פריינט דר.

שארפאטי, וועלכער האט אפגעענטעפערט אין עברית :

— אמן !

נאָכן אפּערטייוו קומט צו הענרין צו די אַלטע מוטער זשאַקס, נעמט
הענרין אונטערן אַרעם, און אַלע געסט און די משפּחה פּאָלגן נאָך. אָבער
הענרי בעט, אַז ס'פּאַרפּאַלק, רחלע און זשאַק, זאָלן די ערשטע פּאַרנעמען די
פלעצער, ווייל עס איז געשריבן — זאָגט ער — חתן דומה למלך. דערויף
האַבן אַלע אָפּלאַדירט.

די אויפנאַמע, די תנאים, וואָס רחלעס מוטער האָט אָנגעהויבן אין פּאַ-
ריז, ווערט איצט דאָ פּאַרגעזעצט. עס האָבן אויפן טיש נישט געפּעלט פּון די
שענסטע און בעסטע מאַכלים. הענרי האָט זיך אויפגעשטעלט און געהאַלטן
אַ טאַסט :

— זאָל זיין מיט מזל און בקרוב — אַ חתונה !

און ער בעט רחלען און זשאַקן תּיכּף צו שיקן אַ טעלעגראַמע צו מאַ-
ניען קיין פּאַריז. די בקשה איז דערפּילט געוואָרן. זיי האָבן דאָ באַדויערט,
וואָס מאַניע, רחלעס מוטער, איז נישט מיט זיי ביי דער שמחה. די שוועס-
טער און ברידער פּון חתן האָבן זיי פּאַרבעטן יעדער איינער צו באַזוכן זייער
היים. דאָס וואַלט געהייסן, אַז רחלע מיט הענרין זאָלן פּאַרבלייבן אין טוניס
כאַטש נאָך אַ וואָך צייט, אָבער זיי האָבן געקענט פּאַרבלייבן העכסטנס ביז
מיטוואָך, אויף שבת מוזן זיי צוריק זיין אין דער היים. אַ קלייניקייט, אי-
בערגעלאָזט מאַניען מיט די קינדער, מיטן געשעפט, אינגאַנצן אַליין.
מען האָט זיך געגרייט צו דער חתונה. הענרין איז פּאַרבליבן צו דער-
ליידיקן דאָ דאָס וויכטיקסטע ביי די רבנים, אַהיימגעקומען מיט אַ באַשיי-
ניקונג, אַז זשאַק איז נישט קיין פּאַרהייראַטער... דאָס האָט ער טאַקע באַקו-
מען, דורך עדות פונעם טוניסער ראַבינאַט, פּאַר אַ שיינעם „באַקשיש“, אין
מזומן...

זיי האָבן צווייטן געטאַן זשאַקן און זיין משפּחה, אַז זיי פּאַרן צוריק דאָ-
נערשטיק. עס זענען געקומען זיך געזעגענען די גאַנצע משפּחה, פּריינט,
צו דער שיף. ס'איז כמעט אַ מנהג ביי די טוניסער יידן : קליין און גרויס
קומען צום פּאַרט. זיי מאַכן העוויזות, געוואַלדן, איינער שרייט איבער דעם
אַנדערן. אַזאָ געווינהייט... זשאַק האָט זיך גאַרנשיט געקענט אָפּשיידן פּון
רחלען. ערשט מיטן סיגנאַל, אַז די שיף גייט אָפּ, האָט ער זי פּאַרלאָזן און
דער „פּאַסוואַר“—דורכגאַנג איז אַוועקגענומען געוואָרן.

די שיף האָט גערירט פּון פּאַרט אַרויס מיט אַ היזעריק פיפּן, באַ-
גלייט מיט רושיקע קולות פונעם עולם. רחלע און הענרי זענען אַוועק אין

זייער קאיוטע. זיי זענען דערנאך אַרויס שפּאַצירן אויפן דעק, כאַטש די כּוואַליעס זענען געווען שווימיקע, האָט די זון געשטראַלט ביז ווייט אַראָפּ. די פּאַסאַזשירן האָבן פּאַרפּולט דעם דעק, צוגעקוקט זיך צום שפּיל פּון די ריזיקע פּיש, וואָס זענען אַרויס פּון די ים־טיפּענישן. אַזוי — ביזן אָונט־ברויט. מען איז צוריק געגאַנגען אין זאַל, וווּ עס האָט געשפּילט אַן אַר־קעסטער.

באַגיגען איז מען ווידער אַרויס שפּאַצירן און פּאַרברענגט דעם גאַנצן טאָג אויף דער פּרישער ים־לופּט. שפּעט נאָכן אָונט־ברויט האָט די שיף געאַנקערט אין מאַרסעיל. עס איז נאָך געווען גענוג צייט צו נעמען דעם צוג קיין פּאַריז. דער שלאָף־וואַגאַן איז געווען באַקוועם, געמיטלעך. דער ריטם פּון באַן־געלויף האָט זיי איינגעוויגט אין אַ זיסן שלאָף, — ביז פּאַריז.

מאַניע מיט די קינדער זענען געקומען זיי אַפּוואַרטן. ווייזט אויס, אַז זשאַק האָט צווייסיג געטאַן טעלעגראַפּיש, ווען זיי קומען אַן קיין פּאַריז. די פּרייד איז געווען אין לשער. די ערשטע, וואָס איז אַרויס מיט פּריידיקע רייד, איז געווען די יינגערע טאַכטער זייערע, דעניט, וועלכע איז שוין אויך געווען אַ מיידל, קיין עין־הרע, 17 יאָר — ווי די יאָרן לויפן!

— קודם אַ דאַנק פאַר די שיינע קאַרטן, וואָס איר האָט אונז גע־שיקט. דאָס איז געווען אַ סיורפּריז פאַר אונז אַלעמען.

דאָס האָט געזאָגט דער יונגסטער, דער „קדיש“ פּאַל וואַיאַן. די קינדער כאַפּן רחלען אונטערן אַרעם, און הענרי מיט מאַניען גייען זיי נאָך און שעפּן נחת.

— וואָס דערציילסטו, מאַניעשי, פּון דער היים? — האָט הענרי גע־פּרעגט.

— אַלץ, ווי דו וואַלסט געווען דערביי. נאָר איין זאָך האָבן מיר נישט געקענט דערליידיקן — דאָס איז די קאַפּ־דרייעניש מיטן אַרטיזאַנער־סינר־דיקאַט. גאַנצע טעג רוט נישט די טיר. מען האַלט אין איין פּרעגן: וווּ איז דער פּרעזידענט? מיר האָבן, זאָגן זיי, שווערע פּראַבלעמען מיטן באַקומען אַ ביסל לעדער פאַר דער פּאַבריקאַציע. צו גלייכער צייט אַבער קומען אַן באַשטעלונגען פּון די קליענטן. זיי פּאַרלאַנגען די נייע מאַדעלער.

— וואָס ווילסטו, מיר האָבן צו טאָן מיט פּראַנציוזן. זיי קען מען נישט זאָגן, אַז יעדער איינער מאַכט שבת פּאַר־זיך. דערפּאַר האַלטן זיי אין איין לויפן, בעטן עצות, ווי אַזוי צו באַקומען אַביסל לעדער, וואָס די רעגירונג

טיילט צו יעדן ארטיזאן. יידן האָבן פאַרשטאַנען זיך אַן עצה צו געבן, נישט ח"ו אַרײַנצופאַלן. יידן האָבן אַן אַנדערע אויפפאַסונג אין האַנדל, ווי די פּראַנציוזן. כאַטש דאָס איז נישט די ראַל פּון אַ פּרעזידענט אויפצוקלערן די מיטגלידער זיינע פּון סינדיקאַט, ווי אַזוי זיי זאָלן פירן זייער מסחר. אָבער נישקשה, זיי וועלן זיך שוין אַליין אַנשטויסן, אַז מיט דער באַגרענעצטער צאָל לעדער, וואָס די רעגירונג גיט, קען מען קיין פאַבריקאַציע נישט פירן, אפילו אַן אַרטיזאַן, וועלכער אַרבעט נישט גרויס. עס איז זייער וויכטיק, אַז דער אונטערנעמער זאָל וויסן איין זאַך: זען צו עקזיסטירן, אויף וואָס פאַראַ אופן עס זאָל נישט זיין. דער סוחר דאַרף פאַרשטיין: ער זאָל זיין אין אַרדע-נונג מיטן שטייערן-אַמט... טאַמער פאַרשטייט ער עס נישט, קען ער זייער טייער באַצאָלן, כּפּל כּפּלים... און רואינירט ווערן...

מען קען קיין קלוגער מיטן „פּיסק“ נישט זיין. וואָרום זיי זענען ראַ-פּינירטע פּסיכאָלאָגן, די שטייער-אינספּעקטאָרן; ווען זיי קומען אויף אַ קאַנטראָלע, איז שווער זיך פּון זיי אַרויסצוקריגן. דאָס וועט אָנהאַלטן אַזוי לאַנג, ביז די באַגרענעצונג וועט נישט אויפהערן מיט לעדער, פּונקט ווי מיט בוי-מאַטעריאַלן. דערפאַר עקזיסטירט דער שוואַרצער-מאַרק...

— מיין טייערער הענרי — זאָגט מאַניע — ס'זאָלט צייט געווען זאָלסט זיך באַפּרייען פּון די אַלע דאַגות, מיר האָבן חתונה צו מאַכן אונזער קינד. דערפאַר האָב איך תּיכּף גענומען אַלץ צוגרייטן באַצייטנס. מיר דאַרפן זיך גוט אונטערגאַרטלען מיט די אַלע אויסגאַבן. עפעס אַ קלייניקייט, איבעראַרבעטן די וווינונג אַליין וועט אונז קאַסטן די אויגן פּון קאַפּ, ווי מען זאָגט.

— זיי פּולשטענדיק רואיק. אַלץ וועט זיין ווי צום בעסטן. נאָר געדולד. הענריס ווערטער האָבן זי טאַקע באַרואיקט. פּון דעם טאַג אָן איז געווען קלאַר, אַז ביז צום באַשטימטן זמן פּון רחלס חתונה, וועלכע פּאַלט אויס אין חודש דעצעמבער 1948, מוז אַלץ זיין פּיסק און פאַרטיק. די חופּה וועט פאַרקומען אין דער סינאַגאָגע פּון רי נאַטר דאָס דע נאַזאַרעט. די צייט איז געווען כּראַנאַמעטרירט. די „וויפּראַווע“ איז געמאַכט געוואָרן לויטן פּלאַן פּון דער טייערער מאַניען. ליידער, האָט זי נעבעך געהאַט אַ גרויסן דורכפאַל מיט די פּינאַנסן, וואָרעם די רעגירונג האָט פּלוצים אַנטווערטעט די 5-הונדערטער פּראַנקן דורכן מיניסטער רענעי מאיער. דאָס איז געווען אַן אמתע רואינירונג פּון אַ סך מענטשן. מאַניע האָט באַקומען אַ נערוון-

אטאקע און האַנרי האָט זי קוים געקענט באַרואיקן. צום סוף האָט זי איינגע-
זען, אַז דאָס האָט גאַרנישט געשטערט די צוגרייטונג צו דער חתונה פון
זייער טאָכטער. ס'איז נאָר אויסגעגאַנגען צו געלט...

אַבער עס האָט געפעלט אַ קלייניקייט, אַז מאַניעס געזונט-צושטאַנד
זאָל צעשטערן די שמחה אין הויז. ווען די חתונה-טעג האָבן זיך אַנגערוקט,
איז אַלץ געווען גרייט. די חופּה איז פאַרגעקומען 15 אַזייגער, אין דער סי-
נאַגאַגע, אויף רי נאָטר דאָס דע נאַזאַרעט, צווישן דער גאַנצער משפּחה,
אַ סך פּריינד. קינדערלעך, ווי מלאכימלעך, זענען געגאַנגען פאַרויס פון
דער באַחנטער כלה, און האָבן אונטערגעטראָגן דאָס חופּה-קלייד. בחורים און
מיידלעך, צו פאַרלעך, האָבן מיט גרויס כבוד באַגלייט דעם טראַן-צוג. הענ-
רי האָט געפירט זיין טאָכטער, די כלה. מאַניע האָט געפירט דעם חתן, ביז
אונטער דער חופּה. הרב זשאַיס האָט געגעבן חופּה וקדוּשין. די אַרגלען און
דער כאָר האָבן באַגלייט די ברכות פון הרב זשאַיס און זיין דרשה.

נאָך דער צערעמאָניע אין דער שול, איז דער עולם אַוועק צום חתונה-
זאָל. דער אַרקעסטער האָט אַלעמען אויפגענומען מיט פּריילעכע לידער,
דעם יונגן פאַרל, די חתן-כלה — מיט „מזל-טוב“. כאָטש עס איז דעם טאָג
געפאַלן אַ שניי, איז דער חתונה-זאָל געווען פול מיט אַ פאַר הונדערט מענ-
טשן. ווען העברי מיט מאַניען זענען אַנגעקומען צום זאָל, האָט מען אויס-
געשריגן: „די מחותנתע האָט זיך געקויפט אַ פּלאַץ אינעם שניי...“ ווייל
זי איז געפאַלן, זיך אויסגעגליטשט. העברי איז צוגעלאָפּן זי אויפצוהייבן,
און זי האָט אויסגעשריגן: „אַ געפאַלענעם העלפט גאָט!“... אפשר האָט זי
געוואָלט דערמיט מאַכן אים אַ פאַרווירף, פאַרוואָס ער האָט זי נישט גע-
פירט אונטערן אַרעם?

אַריינקונדיק אין זאָל, האָט זיך דער גאַנצער עולם ספּאַנטאַן אויפגע-
שטעלט, אַפּצוגעבן כבוד דער מוטער פון דער כלה; די מוטער, וואָס האָט
אַזויפיל האַרץ, כוח און ענערגיע אַריינגעלייגט אין דער שמחה פאַר איר
טאָכטער.

די שמחה האָט זיך פאַרצויגן ביז נאָך חצות. דער עולם האָט זיך גאַר-
נישט געקענט שיידן, און מען האָט נאָך לאַנג פאַרבראַכט.

**
**

נאך דער חתונה פון רחלען מיט זשאקו, האבן זיך אונטערגערוקט נייע זארגן. מען האט זיך געדארפט שיידן אינעם הויז פון די עלטערן מיטן עלטסטן קינד. די גאנצע משפחה האט זיך פארזאמלט אויפן אערדראם אין ארלי. לעצטע קושן און האלדזן און — דער פויגל פון שטאל און איזן טראגט אָוועק אַ שטיק פון זייער לעבן צום ווייטן טוניס, מיט דער האַפּע־נונג צו דערהאַלטן גוטע נייעס. פאַר מאַניען איז עס ממש געווען אַ פּסיכאָ־לאַגישער שאַק, וואָרום דער הויז־דאָקטער האָט געראטן תיכף צו פאַרלאָזן פאַריז.

אין הויז איז הענרי פאַרבליבן מיט זיין יונגערער טאָכטער דעניז און מיטן צען־יאָריקן יינגעלע פאַל. אמת, פריילין שאַנטאל האָט געפירט די באַ־לעבאטישקייט ווי געהעריק. אָבער מאַניעס אָפּוועזנהייט האָט זיך שטאַרק אָפּגערופן אויף הענרי, אויף די קינדער. מאַניע האָט זיך געפונען 15 קי־לאַמעטער פון פאַריז, און הענרי איז אָפט אַרויסגעפאַרן צו איר. זייער גוטער פריינט שאַרל זילבערבערג זײַל האָט געשטעלט זיין אויטאָ און זיין צייט צו זייער דיספּאָזיציע. דאָס שווערע געמיט פון מאַניען האָט אָגעהאַלטן אַ גע־נוג לאַנגע צייט, ביז זי האָט ענדלעך גובר געווען איר פּסיכישן צושטאַנד, און אַלץ האָט זיך ווידער נאַרמאַליזירט אין הויז.

די נייעס פון רחלען זענען געווען גליקלעכע — זי האָט זיך געריכט צו ווערן אַ מוטער. דאָס האָט מאַניען צוריקגעברענגט צו איר נאַרמאַלן צושטאַנד. זי האָט תיכף גענומען צוגרייטן אַ פּלאַן. קודם — רחלע זאָל צו־ריקקומען קיין פאַריז, ווען זי וועט שוין זיין אין די הויכע חדשים. איר ווונטש איז דערפילט געוואָרן. ענדע יאַנואַר 1948 איז שוין רחלע געווען צוריק אין הויז ביי די עלטערן. די גאנצע משפחה און פיל פריינט האָבן שוין געוויסט, אַז רחלע וועט אינגיכן געלעגן־ווערן.

און עס איז, מיט מזל, געבוירן געוואָרן זייער אייניקל, אַ יינגעלע. מאַ־ניע האָט זיך גענומען צוגרייטן דעם ברי־ת־מילה און צו דער גלייכער צייט — אַ פּדיון־הבן. די מוטער און די באַבע זענען געווען גליקלעך, שוין אָפּ־גערעדט פון פּאָטער און זיידן. נישט געווען צו זיי קיין גלייכן.

די פייערונג פון דאָפּלטן יום־טוב לכבוד דעם נייעם מיטגליד פון דער משפחה, איז די שמחה פאַרגעקומען אין דער רחבות־דיקער דירה פון הענ־רין מיט מאַניען. די צוגרייטונג איז געווען מלכות־דיק. ביים פּדיון־הבן, האָבן די געסט אָנגעברענגט גאַלד־מתנות, וואָס האָבן געווייגן מער ווי דאָס

קינד. דאָס יינגעלע האָט מען אַ נאָמען געגעבן זשעראָר, ביים יידישן האָט דער פאָטער צוגעגעבן זיין פאָטערס נאָמען, יוסף בן יעקב.

מען האָט פאַרברענגט אַזוי ביז שפּעט אין אָונט. דערווייל האָבן די עטלעכע פרומע יידן, צוזאַמען מיטן מוהל, זיך אַוועקגעשטעלט דאַוונען מנחה־מערב. ס'איז געווען ווי אַ געוויסע קדושה צום יום־טוב פון די גליק־לעכע עלטערן, רחלע מיט זשאָקן, און פון די גליקלעכע באַבע־זיידע. מאַן גיעס פנים האָט געשטראַלט פון נחת און פרייד. אָבער הענרי איז געווען אַביסל באַאומרואַיקט פון מאַניעס געזונט־צושטאַנד.

ער האָט באַשלאָסן זיך צו עצהנען מיט אַ קאַרדיאַלאָג, און יענער האָט אים געזאָגט, אַז מאַניעס צושטאַנד איז אַביסל אַלאַרמירנדיק. אָבער דאָס האָט ער מאַניען נישט דערציילט. איין זאך האָט פראַפּעסאָר יאַקאַעל יאָ געזאָגט מאַניען ?

— צי האָט אייער מאַן געווסט אַז איר האָט גענומען איינשפּריצונגען

קעגן די־ווערן ?

די רעוועלאַציע איז פאַר הענרין געווען זייער פיינלעך. ער האָט גע־וואַלט וויסן, ווער עס איז דער שאַרלאַטאַן־דאָקטער ? ער איז קיינמאָל נישט געווייער געוואָרן דעם סוד. דער פראַפּ. יאַקאַעל האָט מאַניען געהיילט ווי עס באַדאַרף צו זיין, און זי האָט זיך געבעסערט אין געזונט.

און די צייט איז געגאַנגען. יעדעס יאָר איז מען זומער־צייט געפאַרן צו רחלען קיין טוניס. ביז עס איז איין מאָל אָנגעקומען אַ בריוו פון רחלען, מען זאָל איר שיקן די יונגערע שוועסטער דעניז, ווייל זי שוואַנגערט מיטן צווייטן קינד. דאָס יינגעלע זשעראָר איז שוין אַלט געווען פיר יאָר און האָט זיך זייער שיין אַנטוויקלט. האָבן הענרי און מאַניע באַשלאָסן צו שיקן דע־ניזן צו איר שוועסטער קיין טוניס, כאַטש דעניז האָט געמוזט איבעררייסן איר שטודיום. זי האָט זיך זייער פליסיק געלערנט. אָבער מאַניע האָט דאָך געוואַלט דעניז זאָל פאַרן צו דער שוועסטער.

אויך דעניז האָט דאָרט געהאַט זייער פיל דערפאַלג צווישן דער ידי־שער יוגנט פון טוניס. זי איז געווען אַביסל פריידיק־איבערראַשט. זי האָט טאַקע זייער שיין געזונגען, און דאָס האָט ביי אַלעמען אויסגענומען.

אָבער הענרי האָט באַטראַכט און געהאַפּט, אַז דעניז וועט געפינען איר זיווג צווישן די אשכנזישע יידן.

רחלע און זשאָק האָבן דעמאָלט באַשלאָסן ענדגילטיק צו פאַרלאָזן

טוביס, זיך געברענגט צוציען קיין פאריז און האָבן געפונען אַ דירה אויף רי דע טרעוויז. זיי האָבן שוין איצט געהאַט צוויי קינדער, דאָס יונגערע — אויך אַ יינגעלע, וואָס טראָגט דעם ביבלישן נאָמען דאַניעל. דער ברית־מילה פון דאַניעלן איז פאַרגעקומען טאַקע אין פאַריז, אין זייער הויז אויף רי דע טרעוויז.

בעת דער שמחה האָט דעניז באַקאַנט אַ בחור. ס'האַט לאַנג נישט גע־דויערט און עס זענען ווידער געפראָוועט געוואָרן די תנאים ביי דער צוויי־טער טאַכטער דעניז. אַ זמן־חתונה איז אָפּגעשטימט געוואָרן אויף מאַי 1953, צום געבורטס־טאָג פון דעניזן. אין דער זעלבער צייט איז דאָס יינגערע יינגל פון מאַניען און הענרין אַלט געוואָרן 13 יאָר, און עס איז געפּייערט געוואָרן אַ שיינע בר־מצווה אין דער שיל פון זשיליען לאַקראו. די גאַנצע משפּחה האָט זיך משמח געווען. עס איז אויך געקומען דער פעטער ישראל מיט זיין פרוי, פון נאַנסי.

אַצינד האָט מען געטראַכט וועגן צוגרייטן די חתונה פון דעניזן. הענ־רי האָט דעמאָלט געהאַט גרויסע זאַרגן מיטן זשעראַנט פון זייער וווינונג. דאָס האָט אים אָפּגעקאַסט אַ סך געלט. מ'האַט אויך געדאַרפט רעמאַנטירן די דירה, וואָס איז במשך פון דער אַקופאַציע אָפּגעלאָזן געוואָרן. די דירה האָט דער זשעראַנט פון הויז געוואָלט אָפּנעמען ביי הענרין, מיטן פּרע־טעקסט אַז מען האָט נישט קיין רעכט צו פירן אַ קאַמערץ. צום גליק האָט הענרי געהאַט אַ פאַפּיר, וואָס דער זשעראַנט האָט אונטערגעשריבן. דער אַדוואַקאַט לעדערמאַן האָט געפּירט דעם פּראָצעס. דער זשעראַנט פון דעם הויז איז געווען דער גענעראַל־סעקרעטאַר פון די „לאַקאַטער דע באַן פּואַ“, וואָס האָבן צוגערויבט דירה'ס ביי יידן, אויסבאַהאַלטענע פון רוצה. הענרי האָט צוריק דעראַבערט די דירה, מיט דער הסכמה פון פּרעפּעקט, נאָך דער אינטערוויען פון דער צענטראַלע פון דער רעזיסטאַנס אין 3־טן אַראַנדיס־מאַן. דעמאָלט האָט דער זשעראַנט געזאָגט :

— איר האָט צוריק אייער דירה, אָבער אַ טאַג וועט קומען, און מיר וועלן זי צוריק דעראַבערן...

דאָס איז געווען דער פּראָצעס, וועגן וועלכן דער זשעראַנט האָט גע־וואַרנט, און וואָס האָט אָפּגעקאַסט אַזויפיל געלט. דער פּראָצעס איז, צום גליק, געווענען געוואָרן, גראַד אין דעם גליקלעכן טאַג פון דעניז'עס חתונה. די שמחה אין דער משפּחה איז געווען אַ טאַפּלע. די שול אויף נאַטרע דאָס

דע נאזארעט איז געווען פול מיט בלומען. די פאטאגראפן זענען דערנאך געקומען אין חתונה-זאל פאטאגראפירן דאס פארל, אַרומגערינגלט מיט די געסט. דעניז מיט איר אויסדערוויילטן ראָבערט בלאו זענען באַגלייט גע- וואָרן פון די עלטערן, הענרי און מאַניע, און די ליבע מוטער בלאו, וועלכע איז ספּעציעל געקומען פון ישראל, באַגלייטן איר זון אונטער דער חופּה.

גאַנצע אכט טעג האָט געדויערט די שמחה, הענרי און מאַניע זענען פאַרבליבן אין הויז מיט זייער יינגסטן קינד, פאַלוואַיאַן. ער האָט זיך זיי- ער גוט אַנטוויקלט, אָבער דאָס לערנען האָט ער אַביסל פאַרנאַכלעסיקט. ער האָט געזאָגט, אַז צו פאַרשאַפן זיך אַ סך געלט, מוז מען נישט זיין קיין גרויסער געלערנטער... דאָס יינגל האָט תמיד געזוכט סענסאַציעס. אַמאל קומט ער מיט אַ גייעס:

— אַזוי ווי איך זינג אין אַ כאָר, האָט מען מיך פאַרשריבן מיטצו-

פאַרן קיין רומעניע, גאַסטראָלירן...

ראָבער, דעניז'ס מאַן, האָט אים מיטגעגעבן אַ ברייועלע צו זיינס אַ משפּחה אין בוקאַרעשט. פאַל האָט זיך דאָרט זייער גוט פאַרשטענדיקט מיטן שוואַגערס משפּחה, ער האָט זיי דערציילט ווי אַזוי זיי זענען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן. צום באַדויערן — האָט ער דערציילט — זענען זיי זייער אַרעמע מענטשן, אויב דאָס איז דאָס גליק פון קאַמוניזם?

מאַניע האָט איצט געהאַט גייע זאָרגן, ווייל פאַל האָט איר געזאָגט, אַז ער וויל זיך אַנגאַזשירן אין מיליטער, און גראַד איז אין דער צייט אָנ- געגאַנגען די מלחמה אין אַלזשעריע, וואָס האָט פאַראַבלט אַ סך יידישע עלטערן, זיי האָבן פּרובירט ווירקן אויף אים, ער זאָל עס נישט טון, אָבער פאַל האָט זיך איינגעשפּאַרט: אויב ער וועט זיך אַנגאַזשירן פּרייוויליק, וועט ער קענען אויסוויילן דאָס לאַנד, צו דינען זיין צייט. הענרי האָט געמוזט מסכים זיין אונטערצושרייבן דעם „אַנגאַזשמאַן“, אַז זיין זון זאָל זיך שטעלן פּרייוויליק צום מיליטער-דינסט. לאַנג האָט עס נישט געדויערט, און די זשאַנדאַרמען האָבן גערופן פאַלן זיך צוצושטעלן אויף רי דע ראַי.

אין דעם טאָג איז אין הויז געווען תּשעה-באב, קוים מיט צרות איז הענרין געלונגען צו באַרוואַיקן מאַניען. לסוף האָט מען פאַלן באַגלייט, און אים געווננטשן ער זאָל בשלום אָפּדינען זיין צייט און אַהיימקומען געזונט און פּריש.

אָבער דאָס דינען איז נישט צוגעגאַנגען אַזוי פּראַסט און פּשוט. פאַל איז

טאקע נישט געפארן קיין אלזשעריע, אבער דערפאר האט ער בא-
דארפט דינען אין א סך קאלאניאלע לענדער, כאטש קיין מלחמה האט ער
נישט מיטגעמאכט. פאר די עלטערן איז די צייט פון זיין דינען געווען אן
אייביקייט. זיי האבן געשיקט צו אים אין די ווייטע אפריקאנער מקומות
פעקלעך און מאנדאטן יעדן חודש. אזוי גאנצע צוויי און א האלב יאר.
אויך די פליכטן לגבי די פארהייראטע קינדער זענען נאך אלץ געווען
גרויסע. צו יעדער צייט האבן זיי באדארפט די השגחה פון טאטע-מאמע.
גאר ספעציעל — זייער ייגערע טאכטער דעניז. זיי האבן נאך אלץ נישט
געהאט קיין סטאבילע, זיכערע פרנסה. אויך האט זייער ערשט קינד, א טיי-
ער מיידעלע, עליזאבעט, געהאט א מכשול מיט א פיסעלע, וואס מ'האט עס
געמוזט לייגן אין גיפס. דעניז האט דערפאר געוואלט, אז דאס קינד זאל
זיין ביי דער באבע-זיידע. דאס האט איר א סך פארלייכטערט. אזוי אז זי האט
געקענט העלפן איר מאן ראבערט אין דער פרנסה אין זיין יובילער און
זייער-געשעפט.

ווי ס'זאל נישט זיין, האבן הענרי און מאניע תמיד געהאט אביסעלע
זארג פון זייערע חתונה-געהאטע קינדער. אפילו די עלטסטע טאכטער,
רחלע, וואס האט געפירט א שיין לעבן, האט אויך באדארפן פון צייט צו
צייט א בליק פון די עלטערן. ווארום רחלע האט שוין מיט מזל געהאט א
דריט קינד, א מיידעלע, אניק האט מען עס גערופן. זי האט געזאגט, רחלע,
אז ס'איז איר נישט לייכט יעדעס יאר צו פארשוואנגערן און איר מאן זשאק
האט זיך געמוזט עצהנען מיטן הויז-דאקטער. זייט דעמאלט איז רחלעס
געזונט-צושטאנד געווען פול מיט קאמפליקאציעס. כאטש אין פרנסה איז
זיי זייער גוט געגאנגען. די קינדער זענען דערצויגן געווארן אויף א גבי-
רישן אופן. אבער נישט אלץ האט זיך לסוף גוט פארענדיקט.

די קינדער זענען אונטערגעוואקסן. דער עלטסטער זון, זשעראר, איז
ביי 17 יאר שוין געווען א באשעליער. די אנדערע האבן זיך אויך נישט
שלעכט געלערנט. דער פאטער האט איינגעצויגן דעם פאסיק און געטראכט
וועגן פארלאזן דאס לאנד. דורך דער צייט איז רחלע געזונט געווארן. זשאק
איז געווען א פעאיקער מענטש, א קענער פון לאטיין, פון מאטעמאטיק.
בינו בינו איז פאל באפרייט געווארן פון מיליטער און ער האט גע-
טראכט חתונה צו האבן. ער האט זיך באקענט מיט א יידיש מיידל. מאניע
איז געווען צופרידן און זיך געגרייט צו א נייער שמחה אין דער משפחה.

די תנאים זענען געווען זייער פריילעכע. דערווייל האָט פּאַל באַדאַרפט אָפּע-
רירט ווערן אויף אַ קני. ער האָט זיך געטאַן אַ קלאַפּ ביי אַן עראַפּלאַן. בעתן
מיליטערי־דינסט. די אָפּעראַציע איז גוט אַדורך, אָבער ער האָט אַ צייט גע-
דאַרפט גיין מיט אַ שטעקן, כדי צוריק צוגעווינען דעם פּוס צו זיין נאַר-
מאַלן טראַט. און דאָס האָט אפשר די עלטערן פון זיין מיידל געשטויסן נישט
צו דערלאָזן זייער טאַכטער צום שידוך.

פּאַל האָט במשך פון דער צייט צוריק גענומען גיין נאַרמאַל. ער האָט
לאַנג נישט געזוכט און קענען־געלערנט אַן אַנדער מיידל. די חתונה איז
געווען ווי אַלע רייכע חתונות. זיין שווער האָט אים געגעבן אַ גוט קאַנפּעק-
ציע־געשעפט. פּאַל איז אָבער אויך דאָס מאַל געשטרויכלט געוואָרן, גע-
וואָר ווערנדיק, אַז זיין שוין ווייבל איז שוין געווען אינטערנירט אין אַ פּסי-
כיאַטרישן אַנשטאַלט, און דאָס האָט דערפירט צו אַ גט.

פּאַל האָט, פאַרשטייט זיך, געמוזט פאַרלאָזן דאָס קאַנפּעקציע־געשעפט,
נאָך אַ פּאַר יאָר אַריינלייגן האַרעוואַניע. אויך די אַדוואַקאַטן האָבן איינגע-
שלונגען אַ סך געלט. דער פּאַטער פון זיין גע'גטער פרוי האָט האָט זיך
געוואָרפן מיטן גאַנצן כּוח צו רואינירן דאָס געשעפט, ביז באַנקראַט. די מו-
טער, מאַניע, האָט אים געטרייסט, פּאַלן, אַז ער וועט סוף כל סוף זיין גליק
געפינען.

הענרי און מאַניע האָבן ווייטער געפירט זייער מאַראַקניערי־פּאַבריקל.
זיי האָבן געשעפט נחת פון די אייניקלעך. רחלע האָט געהאַט צוויי זין און
אַ טאַכטער. דעניז אויך דאָס זעלבע, צוויי זין און אַ טאַכטער. זייער פעאיי-
קע קינדער. די עלטערן זייערע איז נישט שלעכט געגאַנגען אין דער בראַג-
זשע פון זייער פּאַבריקאַציע.

דעמאַלט האָבן הענרי און מאַניע באַשלאָסן צו מאַכן אַ רייזע אין
ראַטנפאַרבאַנד, וווּ עס האָט געלעבט מאַניעס אַ ברודער. ס'איז געווען גראַד
דעמאַלט, ווען פּאַל האָט באַשלאָסן חתונה צו האָבן מיט זיין אמתער באַ-
שערטער, פון פּראַנצויזישן יחוס. די חתונה איז פאַרגעקומען אין אַ שיינעם
פאַרק פון דער געמישטער משפּחה, נישט ווייט פון שאַרטער.

עס איז דאָרט פאַרגעקומען אַ נישט־אנגענעמער אינצידענט, אָבער
אַן קאַנסעקווענצן. וואָרום די מוטער פון דער כּלה האָט געמוזט פונעם
חתונה קוכן דעם נישט יידישן פּאַרל־סימבאַל אַראָפּנעמען. דאָס איז
געווען פיינלעך. עס האָט זיך פאַרצויגן ביז שפּעט אין אָונט. די אָונט־

קילקייט האָט אָפּגעפּרישט זייערע געמיטער, נאָכן זומער-טאָג. אונטער די קלאַנגען פון אַרקעסטער, האָט זיך דער עולם געוויילט. צולעצט האָבן חתן-כלה זיך אַרײַנגעזעצט אין גרויסן „פעזשאַ“-וואַגן, און געלאָזן זיך אויף זײַער האַכצײט-רייזע.

אויך הענרי און מאַניע האָבן זיך גענומען גרייטן צו זייער רייזע אין ראַטנפּאַרבאַנד. זײ זענען אָבער צוריקגעקומען פון דער נסיעה אַנטוישטע. באַלד נאָך זייער צוריקקומען פון ראַטנפּאַרבאַנד, האָבן זײ באַשלאָסן צום ערשטן מאל באַזוכן מדינת ישראל. דאָס איז געווען אין יאָר 1965. דאָס איז געווען אַ גרויסע דערמוטיקונג, נאָך זייערע אַנטוישונגען — צוריק-צוגעפּינען דעם אייביקן יידישן קיום.

זײט די ערשטע רייזע קיין ישראל, איז נישט געווען כמעט דאָס יאָר, אַז הענרי און מאַניע זאָלן נישט פאַרן אַהין, צו דערוואַרעמען זייערע יידישע נשמות. הענרי האָט אפילו אַנגעשריבן אייניקע רעפּאַרטאַזשן אין דער יידישער צײַטונג אין פאַריז.

איין יאָר האָט מאַניע דורכאויס געוואַלט נאָך אַמאָל צו באַזוכן גרע-נאַבל, די שטאָט פון די רעזיסטאַנס-יאָרן, צו פאַרן זיך אַפרוען אין די בערג פון איזער. זי האָט אויך שטאַרק באַאיינפלוסט איר טאַכטער רחלע מיטן איידעם זשאַק, זײ זאָלן עולה זײן קיין ישראל. די גוטע רעקאַמענדאַציע איז געקומען פון אַ ישראל-תושב, אַ שליח אין פאַריז. דעם שליח, אַ פּראַמינענטער, רעליגיעזער מענטש, זײן נאָמען איז געווען עד ציון, האָט הענרי באַקענט אין פּריינטשאַפּט-קלוב, וווּ ער איז געווען אַ קאַנפּעראַנסיע. דער זעלבער עד ציון האָט אויך באַקענט מאַניען. דער שליח האָט מאַניען און הענרין איינגעלאָדן צום סדר אויף פּסח. ביים סדר זענען געווען פאַרוואַמלט ביז צוואַנציק ייִדן, די פּרוי פון עד ציון האָט משמח געווען דעם עולם ביים סדר, האָט זייער שײן געזונגען. איר מאַן פלעגט זי רופּן: קאַנאַריקל...

פון דעם טאָג אָן האָט מאַניע כּסדר אינספּירירט איר רחלען מיטן מאַן, זײ זאָלן עולה זײן קיין ישראל, אין גוטע באַדינגונגען. דאָס צוגרייטן האָט געדויערט אַ שטיקל צײַט. ענדלעך איז באַשטימט געוואָרן די דאַטע אויפן חודש יוני 1972.

— אַצינד — האָט מאַניע געזאָגט צו די קינדער — אַזוי ווי ס'איז מיר, גאָט צו דאַנקען, געלונגען די קינדער געזו זאָלן עולה זײן, וועלן מיר קענען פאַרן זיך אַפרוען אין די בערג אַרום גרענאַבל, אין שאַטאָ ד'הערביע.

אלץ איז צוגעגרייט געוואָרן ווי ס'באָדאָרף צו זיין. די קינדער זענען
אלע מסכים געווען. בפרט — רחלע.

— טוסט גוט — האָט זי געזאָגט דעם פּאָטער — וואָס איר פּאָרט
אַביסל אין די בערג. מיר וועלן דערווייל אָפּפּאַרן קיין ישראל און פּאַר-
שפּאַרן דער מאַמען צו פּאַרגיסן טרערן. איך קען זייער גוט איר כאַראַקטער.
איר דאַרפט פּאַרן אַהין, וווּ איר האָט אָפּגעראַטעוועט אונזער אַלעמענס
לעבן. איך דערמאָן זיך, פּאַפּא, ווען דו ביסט אַהיימגעקומען שפּעט נאָך
האַלבער נאַכט, נאָך דער גרויסער מאַניפעסטאַציע אין גרענאַבל, דעם 11-טן
נאַוועמבער 1943. איך און די מאַמע האָבן שטאַרק מורא געהאַט, זאָלסט
נישט האָבן געווען צווישן די 900 אַרעסטירטע דורך די עס. עס. באַנדעס,
מיט דער מיליץ פון דאַרנאַן. ווען איך דערמאָן זיך, גרינצלט ביי מיר די
הויט.

— דאָס — זאָגט הענרי — טאַרן מיר אוודאי קיינמאַל נישט פּאַרגעסן.
היינט, ווען דו גרייטסט זיך עולה צו זיין אין לאַנד פון מיינע חלומות, זיי
וויסן, מיין קינד, אַז דאָרט רוט מיין הייליקע מוטער אויפן בית-הקברות
טרומפּעלדאָר אין תל-אביב, אונטער אַ מאַרמאָרענער מצבה. איר נאָמען
אויף דער מצבה איז: חיה בת שמואל זיינוול. אשה הצנועה בר'ב זאב יהור-
דה דלוזשנאַווסקי. איר מיידלישער נאָמען: ווילטשקאַווסקאַ. אַז איר וועט
קומען אין מדינת ישראל בשלום, זאָלט איר ביי דער ערשטער געלעגנהייט
גיין אויף קבר אבות. דאָס איז דער איינציקער קבר פון אונזער משפּחה.
וואָרום אין לאַדזשער געטאָ זענען אלע אונזערע משפּחה-מיטגלידער אומ-
געקומען דורך די דייטשע רוצחים, ימה שמם, און זענען נישט געקומען צו
קבר ישראל.

דעם אמת געזאָגט, איז הענרי נישט געווען אַזוי באַצויבערט פון דער
נסיעה קיין גרענאַבל. וואָרום געגלויבט האָט ער, אַז דער פריינטשאַפט-קלוב
וועט זיך נישט וועלן אַזוי לייכט שיידן מיט זייער קאַנפּעראַנסיע אויף אַ
חדש צייט. זיי האָבן פּאַרגעלייגט, אַז הענרי זאָלן באַגלייטן נאָך עטלעכע
פרויען פון קלוב צו שאַטאָ ד'הערביע, וועלכער געהערט צום „קאַזשאַסאַר“,
במילא צום פּאַרייניקטן יידישן פּאַנד-סאַציאַל.

אַבער די קינדער זענען געווען צופרידן, וואָס זייערע עלטערן פּאַרן
אין די בערג אַרום גרענאַבל. געפּאַרן זענען זיי אַנהייב יוני 1972. די קינד-

דער זענען געקומען צו דער באַן זיך געזעגענען מיט זייער מוטער, צום באַדויערן — ס'לעצטע מאָל! און די מעשה נורא איז געווען אַזוי: מאַניע האָט זיך לעצטנס נישט זייער גוט געפילט. דאָס איז געווען נאָך אַ זייער שווערע גריפע, וואָס איז אומגעגאַנגען ווינטער-צייט. גראַד זענען פאַרגעקומען די אַקציעס פון דער ציוניסטישער ווערברונג פאַר דער גרויסער אידענטיפיקאַציע מיט מדינת ישראל. און מאַניע האָט זיך אַרייַנגעוואַרפן אין דער הייליקער אַרבעט בכל לבבך ובכל נפשך. צום באַדויערן, איז זי געפאַלן קראַנק און די גריפע האָט זיך פאַרצויגן. דער דאָקטער, וואָס האָט איר געהיילט, האָט מורא געהאַט פאַר קאַמפליקאַציעס, מיטן סיסטעם, וואָס וואָס פאַרבינדט דאָס האַרץ.

נאָך צען וואָכן, איז געלונגען מאַניען צוריקצושטעלן אויף די פיס. אַן אמתער יום-טוב איז געווען לכבוד מאַניעס געזונט ווערן. ווען די זון האָט זיך צוריק באַוווּזן, ס'האַט געשמעקט מיט פּרילינג, האָט זי באַגלייט האַנריין אין פּרײַנטשאַפט-קלוב. אַלע האָבן זי דאָרט זייער פּרײַנטלעך אויפגענומען. די אַנפירערין, מאַדאַם עליזאַבעט גארא, האָט זי תיכף פאַרשריבן אַוועקגעשיקט צו ווערן דורך דער "קאַאָפּעראַסיאָן פעמינין".

געפאַרן זענען זיי, ווי געזאַגט, אין די ערשטע טעג פון חודש יוני 1972. אין גרענאַבל האָט זיי אָפּגעוואַרט אַ לוקסוס-קאַר און זיי אָפּגעפירט אין שאַטאַ פון הערביע, אַן ערך 15 קילאָמעטער פון גרענאַבל. דאָרט האָט יעדער באַקומען זיין צימער. אַ פיין מיטאַגעסן איז געווען צוגעגרייט. נאָכן עסן האָבן זיי שפּאַצירט אין פּרעכטיקן גרויסן פאַרק. די לופט איז געווען פּריש, כמעט זומערדיק. אַזוי האָט עס אַנגעהאַלטן אַ פאַר טעג.

פלוצים איז דער הימל צוריק פאַרוואַלקנט געוואָרן. ס'איז אויך געוואָרן קאַלעמוטנע אויף דער נשמה. אין די בערג, אַז די וואַלקנס פאַרדעקן דעם הימל, איז די נאַטור ווי אין טרויער. אָבער אויף מאַניען האָט עס ספּעציעל נישט געווירקט, ווייל זי האָט דאָך געהאַט לעבן זיך האַנריין. צומאַרגנס איז שוין דער הימל ווידער געווען אויסגעלייטערט. מען האָט געוואַרט אויפן יום-טוב, וואָס די יידישע קהילות פון ליאַן, גרענאַבל האָבן זיך געגרייט צו פייערן אין פאַרק, אינעם שלאָס. טייל פענסיאַנערן האָבן זיך אויסגעמישט מיטן עולם. עס איז דאָרט געווען אַן אויסשטעלונג פון דער גאַלדענער תקופה אין שפּאַניע, פּאַלקלאַר-שפּילן, אַלץ פאַרבונדן מיט מדינת ישראל.

פארשטייט זיך, אז מאַניע האָט זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט און זי האָט געהאַט אַ באַגער מיטצווירקן צום דערפאַלג פון קהלישן יום-טוב. די פּיערונג האָט געדויערט פון באַגינען ביז שפּעט אין טאָג אַריין. מען האָט זיך געזעצט צום געגרייטן טיש מיט גרויס אַפּעטיט. די נאַכט איז מאַניע זייער רואיק געשלאָפּן. אויך צומאַרגנס האָט זי זיך זייער גוט גע-פילט ביים טיש אין עס-זאַל. זי האָט פאַרלאַנגט אַ טאַפּלטע פאַרציע פלייש, אַ ביפּשטעק.

— צעקיי עס גוט! — האָט האַנרי געזאָגט — וואָרן אויב נישט, בלייבט עס ליגן ביים מאַגן.

זי האָט בשלום אַפּגעגעסן. דאַן איז מען אַרויס אין פאַרק, אויף דער פּרישער לופט. די זון האָט געשיינט, דער זומער האָט זיך געשטעלט אין זיין גאַנצער פּראַכט. זיי זענען אַוועק אין טעלעוויזיע-זאַל זען אַ פּילם. אַבער מאַניע האָט פּלוצים מער נישט געקענט איינזיצן. האַנרי איז גע-וואָרן אַביסל אומרויאיק און איז מיט איר אַרויס צוריק אין פאַרק. ער האָט זי געלאָזן אַליין שפּאַצירן און איז איר דיסקרעט נאַכגעגאַנגען אומבאַ-מערקטערהייט. ער האָט געזען, ווי זי דרייט זיך אָפּ פון די פּריינט, וואָס האָבן איר אַרומגערינגלט. האָט זיך האַנרי משער געווען, אז דאָס איז עפעס נישט נאָרמאַל. ער האָט געזען ווי זי גייט צוריק אַרויף אין צימער. האָט ער זיך גלייך געלאָזן גיין נאָך איר. ווען ער איז אַריבערגעטרעטן די שוועל, האָט ער גלייך באַמערקט, ווי מאַניע איז משנה צורה. זי איז גע-לעגן אויפן בעט, אַ בלייכע. האַנרי האָט זי אַפּגעפּרישט מיט קעלניש וואָ-סער. זי האָט מער נישט געקענט אַרויסברענגען קיין וואָרט. דאָס לשון איז איר ווי אַפּגענומען געוואָרן. ער איז געלאָפּן תּיכּף רופן די דירעקטאָ-רין פונעם שאַטאַ. זי האָט מאַניען געמאַכט אַן איישפּריצונג. די גרויסע צאָל מענטשן, וואָס זענען זיך אַנגעלאָפּן, האָט מען געבעטן צו פאַרלאָזן דאָס צימער. לסוף האָט די דירעקטאָרין אַרויסגערופן די גיכע-הילף פון גרענאַבלער שפּיטאַל, ווארעם קיין דאָקטער אינעם שאַטאַ איז נישט גע-ווען. די דירעקטאָרין גופא האָט קיין גרויסע מעדיצינישע קענטענישן נישט פאַרמאַגט. אפילו קיין אייגשפּריצונג האָט זי אויך נישט געטאַרט מאַכן. שפּעטער האָט מען זיך דאָס דערווסט. מען האָט געוואָרט אַ שפּאַ-רע צייט אויף דער גיכער הילף.

דערווייל פאַרען זיך אַן אַ שיעור פּרויען אַרום מאַניען און האַנרי

מיידט מען אויס. ער שטייט אן אובאָהאַלפּענער, און ווייסט נישט וואָס צו טאָן אין אזאַ ביטערער לאַגע.

ענדלעך, נאָך אַ קנאַפע שעה וואַרטן, איז די גיכע הילף געקומען, אָבער — אַן אַ דאַקטער! זונטיק איז אין שפיטאַל כמעט נישטאָ קיין דאַקטער, בלויז יונגע דאַקטוירימלעך. מען ברענגט אַריין אַ טראַג־בעטל און מען נעמט צו מאַניען. אין ערשטן מאַמענט האָט זיך האַנרי כמעט נישט אַריענטירט וואָס דאָ קומט פאַר. ער פאַרט מיט מיטן קעטשל. פּלוצים באַמערקט ער ווי די צוויי יונגען אַמפּערן זיך מיט דער קראַנקער, ווייל זיי ווילן איר מיט כוח אַנטאָן אַן אַקסיוזשען־מאַסקע, זי זאל קענען פּרייער אַטעמען. דאָס זעענדיק, זאָגט האַנרי צו די צוויי דאַקטוירימלעך, אויב זיי וויל נישט די מאַסקע פון אַקסיוזשען, דאַרף מען זי נישט צווינגען. אָבער אזוי ווי מען האָט מאַניען אַריינגעפירט אין שפיטאַל, האָט האַנרי געהאַט אַ פאַרגעפּיל, אַז זיי וועלן אים נישט האַרכן.

צוגייענדיק צום בעטל, וווּ די טייערע מאַניע איז געלעגן, אַ רואיקע, אַן ווייטיקן, האָט האַנרי באַוווּן איר אַ קוש צו טאָן, און ער האָט איר פאַר־לאָזן, מיטן ווונטש זיך אינגיכן צו זען געזונטערהייט. דאָס האָט געדויערט בלויז אַ רגע, און די צוויי דאַקטוירימלעך פון אַמבולאַנס אין דער גיכער הילף האָבן האַנרי אַפּגעשטופּט פון טראַג־בעטל און מאַניען אַוועקגע־טראָגן אין רעטונג־זאַל. זי האָט באַדאַרפט נישט מער ווי אַ בעט צו רוען. אין וואַרטע־זאַל דרייען זיך אַהין און צוריק פאַרשידענע מענטשן, ווער מיט פאַרוויינטע אויגן, ווער מיט אַ וויי אין האַרצן, אַנדערע — מיט אַ שטילער תּפּילה אויף די ליפּן.

אזוי זענען אַוועק שעהן, ווי אַן אייביקייט. האַנרי איז שוין געווען זייער דערשעפט. יעדע מינוט — אַ שעה, פול מיט יסורים און — בטחון. פון צייט צו צייט איז אַרויסגעקומען אַ שליח מיט אַ נייעס פאַר די אַלע, וואָס האָבן דאָ געוואַרט. צום באַדויערן — נאָר טרויעריקע נייעס; וואַרום יעדעס מאָל האָט מען געהערט אַ ספּאַזמאַטיש געוויין, אַדער אַן אויסגע־שריי: „פאַרוואָס האָט איר מיר נישט צוגעלאָזט... צום סוף פון לעבן?“ ...

און האַנרי זיצט, אַ צוזאַמענגעבראַכענער, שוואַרצע מחשבות עקבערן אים... פּלוצלונג רופּט מען אים אַריין אין ביוראָ. ער שטייט אויף מיט אַ ציטער אין האַרצן. אַט שטייט ער פאַר זיין ביטערן גורל.

— דער גורל אייערער — זאגט דער מאן פון ביורא — איז ליידער ... אייער ליבע פרוי האט אייך פארלאזן ... אויף תמיד ...

דערהערט די ווערטער, איז האנרי פלוצים ווי אריינגעפאלן אין א תהום. יענער האט א כאפ געטון האנרין אין זיינע שטארקע הענט, נישט צו לאזן אים זינקען. ווען ער האט אויפגעריסן זיינע אויגן, אין נעפל, האט ער דערזען צוויי פערזאן. זיי האבן אים געפירט אונטערן ארעם, מיטצו-גיין, זען, זיך געזעגענען מיט דער, וואס האט אים א שטיק לעבן באגלייט, זיין מאניע, די מוטער פון זיינע קינדער, קנאפע פופציק יאר צוזאמענלעבן, אין פריידן, אין ליידן.

זיי האבן אים אריינגעפירט אין א צימער און ער האט דערזען מאַ-ניען שלאפן — איר אייביקן שלאף. ער איז צוגעפאלן, גענומען זי וועקן, ווארום איר פנים האט געשיינט, ווי זי וואלט זיך באלד באדארפט א הייב טון, אויסשטרעקן צו אים אירע ארעמס. און האנרי האט דערהערט א שטימע, ווי ס'וואלט געווען נישט זיינע, א ציטערדיק קול: שמע ישראל אדוני אלוהינו אדוני אחד ... ברוך דיין אמת ... האנרי האט זיך אויפ-געריסן מיט דרך ארץ, און נאכגעשעפטשעט די ווערטער פון דעם ייד, וואס איז געשיקט געווארן פון דער יידישער קהילה אין גרענאבל. ווער ווייסט ווי אזוי האנרי וואלט געווען פארענדיקט זיין געזעגען-נען זיך מיט זיין נשמה יתירהדיקער מאניען, ווען נישט דער ייד, וואס האט אויסגערופן דעם נאָמען: חיה-מרים-מאניע, בת ר' דוד בולווא.

ווען דער שליח פון דער גרענאבלער קהילה האט פארענדיקט זיין תפילה, האט ער איבערגעגעבן האנרין א קליין תהילימל, אויף וועלכן עס געפינט זיך פארצייכנט די דאטע פון דער טהרה, דאס רעכט-טון מאַ-ניעס, דורך דער גרענאבלער חברה קדישא. די דאטע איז געווען: ביום ה' תמוז תשל"ב, דעם 18-טן יוני 1972.

נאָכן שליח'ס אוועקגיין, איז האנרי געבליבן מיט זיין נשמהדיקער מאניען אליין, און האט געשעפטשעט מיט זיינע לעפצן דעם תהילים פון דוד המלך: אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ... ביי די ווערטער זענען אנגעקומען די שפיטאל-באדינער מיט דער חברה-קדישא און צו-גענומען פון האנרין זיין געטרייע, ליבע, פרוי און מוטער פון זיינע קינדער. עס האבן זיך באוויזן צוויי אנגעשטעלטע פון שאטא ד'העבריע און זיי האבן געפרוווט טרייסטן האנרין. אָבער — צי האט דען געקענט זיין א

טרייסט? זיי האָבן האַנרין פאַרזאָרגט אַלע נייטיקע ענינים, וועלכע ער גופא איז מער נישט פעאיק געווען צו דערליידיקן. זיי האָבן אים צולעצט איבערגעלאָזן עלנט, אַליין אין האַטעל-צימער.

האַנרי האַט מער נישט געקענט צומאַכן קיין אויג. דאָס תהילמל האַט אים איצט דערהאַלטן די נשמה. צומאַרגנס פאַרמיטאַג זענען געקומען האַנריס זון פּאַל-וואַיאַן און זיין פרוי. די טרערן האָבן דערשטיקט דאָס לשון. אין אַזאַ געדריקטער שטימונג, האָבן די קינדער גענומען דערליי-דיקן דאָס איבערפירן מאַניען קיין פאַריז.

דאָס יידישע פאַריז איז מאַסנווייז געקומען צו דער לוויה דעם 22-טן יוני 1972. דער זון פּאַל-וואַיאַן האַט געזאָגט קדיש מיט אַ צעבראַכענער שטימע. אַ הספד איז געמאַכט געוואָרן פון אַ חשובן פריינד. מאַניע רוט אין איר אייגן קבר אויף באַניע, ביי פאַריז.

נאָך דער לוויה האָבן זיך אַלע קינדער פאַרזאַמלט אַרום זייער פּאָטער, כדי צו זעצן זיך שבעה צוזאַמען אינעם הויז פון זייער מוטער, וואָס האַט זיי געפירט צן דער חופּה, צוזאַמען מיט איר מאַן. ס'איז געווען אַ מנין בעתן שבעה זיצן, פאַר מאַניעס הייליקער נשמה.

נאָך שבעה איז רחלע, צוזאַמען מיט איר מאַן און טאָכטער, געקומען געזעגענען זיך. זיי האָבן זיך געקליבן עולה צו זיין קיין ישראל. דאָס מאָל איז האַנרי זייער טרויעריק געווען, ביים אָפּפאַרן פון זיין עלטס-טער טאָכטער מיט אירע בני-בית; ווייל די מוטער האַט זיך אַזויפיל מי געגעבן וועגן זייער עליה און — זי איז נישט מער געווען דערביי. מיט וויפל שטאַלץ און פרייד האַט זי גערעדט וועגן דער עליה פון אירע קינדער, מיט האַפּענונג, אַז אַלע וועלן זיך סוף כל סוף אַריבערקלייבן קיין ישראל. אַ שווערע נאָסטאַליגיע איז געפאַלן אויף האַנרי, כאַטש ער האַט זיך געדאַרפט פרייען. די איבעריקע קינדער האָבן אויסגעדריקט זייער ווונטש, אַז נאָך די שלושים זאָל זייער פּאָטער מאַכן אַ ריזע קיין ישראל, כדי זיך אַביסל צו דערמוטיקן. דאָס האַט געזאָגט דער יינגסטער, פּאַל-וואַיאַן:

— דער פּאָטער איז געבליבן אַליין און אין ישראל וועט ער קומען צו זיך.

עס איז געמאַכט געוואָרן אַן אל מלא רחמים דורך הרב שליט"א שמוקלער, אויך אַ פאַרשטייער פון די „פּראַגרעסיווע" האַט געהאַלטן

א הספד. דער זון פאל-וואיאן האט געזאגט קדיש נאך זיין מוטער. לעבן אים איז געשטאנען זיין פאטער, אונטערגעהאלטן דורך זיין יינגסטער טאכטער דעניז, מיט איר מאן.

האגרי האט זיך ווידער אריינגעווארפן אין דער ארבעט אין דעם פריינטשאפט-קלוב, אלס קאנפערענסיע, אבער זיין איינזאמקייט האט קיי-נער נישט געקאנט באגרייפן. זיין איינציקע טרייסט איז געווען — צו פארצייענען אויף פאפיר זיינע איברלעבונגען. עס זענען אוועק שווערע טעג און וואכן, ביז דער קלוב איז מיטן זומער-סעזאן געשלאסן גע-ווארן, פון העלפט יולי 1972 ביז אנהייב אקטאבער.

דעמאלט האט דער זון פאל-וואיאן און די טאכטער דעניז צוגעגרייט זיין ריזע. זיי זענען געקומען מיט די נויטיקע ריזע-זאכן, מיט אן עראפלאן-בילעט, פשוט גענומען דעם טאטן אונטערן ארעם און אוועק-געפירט צום אעראדראם אין ארלי, און דער אוואיאן האט אים געפירט קיין ישראל.

פיל פון זיינע פריינד האבן אים כמעט נישט דערקענט. זייט דעם אומגליק מיט מאניען האט ער זיך מער נישט געגאלט, איז געווארן אפילו נאכלעסיק אין זיין אנטאן, כאטש ער איז אלעמאל געווען געקליידט ריינלעך, אפגעהיט. אבער זיין טאכטער דעניז האט כסדר געזארגט פאר אים, נישט פארלאזן אויף קיין רגע. זי האט יעדן טאג טעלעפאנירט צום פאטער, ווייל זי האט געפילט, אז זיין לעבן הייבט אן צו זינקען. ער פלעגט זיך אדורכשלייכן די גאסן ווי א שאטן. די קינדער, וואס האבן געזארגט פאר אים, וואס האבן צוגעגרייט זיין ריזע קיין ישראל, האבן אים דערהאלטן ביים לעבן.

אבער ווען ער האט געשיקט זיינע לעצטע לופט-קושן צו די קינדער, איז אריין אין אוואיאן, האט ער דערפילט אין זיך אן ענדע-רונג, אין דער צייט ווען דער אוואיאן האט זיך אויפגעהויבן אין די וואלקנס און האט אים געפירט צום זוניקן לאנד, צו מדינת ישראל.

**זכרונות פון
נעכטן און פון היינט**

זכרונות פון נעכטן און היינט

נאך קיינמאל, ווי היינט, זענען מיר נישט געווען אזוי ענג פארבונדן מיט אונזער נאציאנאלן לעבן, מיט די פאלקס־אינטערעסן. אבער ווי האט עס אויסגעזען מיט יארן צוריק, ווען קאמפאקטע יידישע מאסן האבן אָנגע־הויבן צו שטרעמען קיין פראנקרייך באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה ?

נישט אַלע, ווי ס'איז באַקאַנט, זענען געקומען אויף אַ לעגאַלן וועג. ס'האַט אָבער דעמאָלט גלייך אָנגעהויבן צו בריוון און פולסירן אַ יידיש לעבן, ס'רוב יונגע מענטשן, האָבן זיי מיטגעברענגט מיט זיך פון דער אַלטער היים התלהבות, אומגעהויערן אידעאָליזם.

עס האָבן זיך באַוווּיזן די שטרעמונגען אין יידישן לעבן מכל המינים. יעדער איינער באַלאָדן מיט איבערצייגונגען פאַר אַ ליכטיקן מאַרגן. עס זענען פאַר דער צייט געווען שווערע מאַמענטן, קריזיסן, אָבער יידן האָבן זיך דאָך איינגעפלאַנצט אין לאַנד. די געזעלשאַפטן, וואָס זענען אויפגעקומען, האָבן זיך פאַרצוווייגט, פאַרזייט געזונטע זוימען. עס איז אַנטשטאַנען אַ קולטור־געזעלשאַפט, אָנגעפירט פון חשובע עסקנים ; פראַפעסיאָנעלע פאַראייגען, פאַליטישע גרופירונגען. עס זענען אונטערגעוואַקסן קינדער, וועלכע מיר האָבן אָבער קיין שום יהדות נישט געלערנט. און דאָס האָט זיך אָפגערופן ביזן היינטיקן טאָג. מיר האָבן די קינדער איבערגעענטפערט די פראַנצויזישע שולן, און דאָרט זענען זיי ביסלעכווייז פאַרפרעמדט געוואָרן פון אונט. מיר, די געקומענע פון מזרח־איראָפּע, האָבן אָבער ווייטער געצויגן אונזער גייסטיקע חיונה פון אונזערע אבות. מיך האָט נאָך אַלעמאַל פאַרבונדן מיין היים־שטאַט לאַדזש.

נאָך עטלעכע און צוואנציק יאָר לעבן אין פאַריז, האָב איך אין יאָר 1937 באַשלאָסן צו פאַרן אַהיים. קיין גרויס נחת האָב איך דאָרט נישט גע־

האַט, חוץ דעם, וואָס איך האָב צוריקגעזען מיין משפּחה. אויף אַ גאָס אין לאַדזש האָב איך געזען ווי ווילדע כּוּליגאַנעס, פּוילישע פּאַליציי, האָבן גע- שלעפּט יידישע יינגלעך פאַר זייערע געקרייזלטע פּאהלעך. איך האָב גע- וואָלט רעאַגירן, אָבער אַ קרוב, וואָס איז געווען ביי מיין זייט, האָט מיך אָפּגעהאַלטן :

— זיי פאַרזיכטיק... זיי וואַרטן נאָר, די באַנדיטן, מען זאָל זיך זיי קעגנשטעלן... דאָס זענען גזלנים...

צוריקגעקומען אַהיים, קיין פאַריז, איז ביי מיר נאָכמער געשטאַרקט געוואָרן דער ווילן צו העלפּן בויען אונזער יידישן ישוב אין פּראַנקרייך. עס איז גראַד דעמאָלט אויסגעפּאַלן די צייט פון פּאַלקס-פּראַנט, וואָס האָט פאַרלייכטערט אַ סך יידן איינצואַדדענען זיך. אָבער לאַנג האָט די לעאַן-בלום-רעגירונג נישט אָנגעהאַלטן. דער וועלט-שלום איז געווען באַדראַט דורך היטלערן, ימח שמו. פּראַנקרייך און ענגלאַנד האָבן אים נאָכגעגעבן אין זיינע פּרעטענסיעס וועגן טשעכאָסלאַוואַקיע און ס'איז אונטערגעשריבן געוואָרן דער שענדלעכער מינכען-אַפּמאַך. דאָס איז גווען אין 1938.

סך-הכל אַ יאָר שפּעטער איז געקומען דער שענדלעכער מאָלאַטאָוו-ריבענטראַפּ-אַפּמאַך אין מאָסקווע. די מלחמה איז געשטאַנען ביי דער שוועל. דער יידישער ישוב האָט איבערגעלעבט די ערשטע גרויסע קאַטאַ-סטראַפּע; יידישע עסקנים האָבן נישט גערוט, געשאַפּן פאַרשיידענע הילף-אַנשטאַלטן, פּאַלקס-קיכן. מאַסן יידן זענען פּרייוויליק אַוועק אָנגאַזשירן זיך אין דער פּראַנצויזישער אַרמיי, קעגן היטלער-דייטשלאַנד. די פּרויען און קינדער זענען פאַרבליבן אויף הפּקר, נאָכדעם ווי זייערע מענער זענען אַוועק אויפן פּראַנט. אין סעפטעמבער 1939 האָבן די מער'ס עוואַקואירט פיל פּרויען און קינדער אין דער ווייטער פּראָווינק.

דאָס האָט געדויערט, ביז די פּאַשיסטישע חילות זענען אַריינגעדרוג-גען אין פּראַנקרייך. פאַריז איז געפּאַלן אין יוני 1940. די רענאַ-רעגירונג האָט דעמיסיאָנירט און איבערגעגעבן די מאַכט דעם מאַרשאַל פעטען. דאָס איז געווען אַ רעגירונג פון פאַראַט. תּיכּף האָט מאַרשאַל פעטען געבעטן אַ פייער-איבערייס ביי די דייטשן. צוויי מיליאָן פּראַנצויזישע סאַלדאַטן זענען גענומען געוואָרן אין געפּאַנגענשאַפּט און זענען אָפּגעשיקט געוואָרן אין די לאַגערן פון דייטשלאַנד.

צו דער זעלבער צייט איז דאָ געבוירן געוואָרן די ווידערשטאַנד-באַ-

וועגונג, ווען ס'איז דערגאנגען דער אפעל פון גענעראל דע גאל פון לאנדאן. פראנקרייך איז שוין געווען פונאנדערגעטיילט אין צוויי באזונדערע זאָנעס: די נאָרד־זאָנע און די זיד־זאָנע. אין דער זיד־זאָנע, אין ווישי, איז געווען דער פעטען־שטאָט (נישט קיין רעפובליק).

אין די יידישע געגענטן האָבן זיך באַוויזן אויפֿרופן אין יידיש, נישט אונטערצוואַרפֿן זיך די נייע ראַסן־געזעצן קעגן יידן. אין אַ סך פּאַמיליעס זענען געווען וויכוחים, נישט צו מעלדן זיך אין קאָמיסאַריאַט אַלס ייד. אָבער דאָס רוב יידן זענען געגאַנגען אין די קאָמיסאַריאַטן — ווי מען האָט עס געפּאָדערט — און געמאַלדן זיך אַלס יידן. אויף זייער קאַרט־ד'איִדאַנטיטע איז אַוועקגעלייגט געוואָרן אַ שטעמפל: „זשוויף... ייד.

עס האָבן זיך שוין געפונען פּראַנצויזישע קאָלאָבאָראַטאָרן, ווי אויך די פּאָליציי, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיטן דייטשן אַקופּאַנט. נאָך אַ קור־צער צייט, האָט מען געכאַפט יידן און זיי געשיקט אין לאַגער פּיטוויוע, אין באַן לאַ ראַלאַנד. דעמאָלט איז אַנטשטאַנען אַן אמתע בהלה צווישן יידן. מען האָט אָנגעהויבן זיך אַריבערצושמוגלען אין דער א. ג. פּרייער זאָנע. אַ סך יידן זענען געכאַפט געוואָרן, אָפּגענאַרט געוואָרן דורך שמוגלערס. ס'איז נאָך געווען אַ רעלאַטיווע פּרייהייט פאַר יידן אין דער פּרייער זאָנע. דער עיקר פאַר יידן, פּראַנצויזישע בירגער. אָבער אכזריותדיק האָט די פעטען־רעגירונג געהאַנדלט לגבי יידן־אויסלענדער. זיי האָבן יידן פאַרשיקט אין טרויעריק־באַקאַנטן לאַגער פון גירס, נישט ווייט פון פּאַ. דערמיט האָבן זיי דירעקט געהאַלפֿן אויסליפערן יידן צו די היטלער־מערדער.

אויך די פעטען־רעגירונג האָט אַרויסגעגעבן ראַסן־געזעצן. דאָס האָט געהערט צום טרויעריק־באַרימטן קסאווע וואַלאַ. זענען יידן געלאָפֿן אין דער פּרייערער זאָנע, אונטער דער איטאַליענישער אַקופּאַציע. דאָס האָט זיך געצויגן ביז דעמאָלט, ווען איטאַליע האָט געבעטן אַן אַרמיסטיס. די היטלער־חילות האָבן איבער נאַכט באַזעצט אויך די איטאַליענישע אַקופּאַציע־זאָנע. דאָס איז געשען אין חודש אויגוסט 1943. זיי האָבן געשמידט אין קייטן דעם איטאַליענישן גאַרניזאָן פון גרענאַבל און זיי דעפּאָרטירט.

אין און אַרום גרענאַבל איז אויסגעוואַקן אַ גרויסע רעזיסטאַנס־באַוועגונג. עס זענען געפּאָלן אַ סך קרבנות, אין צוואַמענשטויסן מיט די ס.ס.־באַנדעס. די מלחמה איז אַריין אין איר אַנטשיידנדיקער פּאַזע. דער קאַמף האָט זיך געצויגן פון פּראַנקרייך, ביז די ווייטע סאָויעטישע פּראַ־

ווינצן, ביז די איטאליענישע אלפן. פאר אונז, יידן, איז געווען איין ציל — שלאגן זיך קעגן די דייטשע מערדער, ווייל קיין אנדערע האפענונגען האבן מיר נישט געהאט איבערצולעבן דעם גרויל.

עס זענען ענדלעך אנגעקומען די חדשים, ווען עס האט זיך געגרייט דאס דעבארקירן פון די אליאירטע ארמיען, די אמעריקאנישע־ענגלישע חיילות. דאס איז שוין געווען כמעט אין דער העלפט פון יאר 1944.

טרויעריק איז געווען דער יידישער חשבון נאך דער מלחמה. מיר האבן פארלוירן 6 מיליאן פון אונזערע טייערסטע. די קרעמאטאריעס, די גאז־קאמערן — דאס האט קיינמאל די געשיכטע פון דער מענטשהייט נישט געזען. אין די באפרייטע לאגערן האבן זיך די ווייניק געראטעוועטע יידן געוואלגערט ווי סקעלעטן.

מיר האבן זיך אומגעקערט פון דער מלחמה, הונגעריקע, באַרוועסע, און אַ דאך איבערן קאפּ. די דירות פון די אַפּגעראַטעוועטע יידן זענען גע־ווען פאַרנומען אין פאַרזי פון די לאַקאַטאַרן „דע באַן־פּואַ“, ווער געדענקט דען נישט די טרויעריקע סצענעס, ווען פרויען מיט קליינע קינדער האבן זיך געוואלגערט אין די קארידאן פון די הייזער, ווו זיי האבן אַמאַל גע־ווינט ?

מיר האבן גענומען דעם גורל אין אונזערע אייגענע הענט, פאַרשטאַ־נען אונזערע אויפגאַבן און התחייבותן לגבי דעם איינהייטלעכן ישוב, בפרט — לגבי מדינת ישראל. עס זענען נאך אבער פאַרבליבן יידן, וועלכע לאַזן זיך פאַרטושן די מוחות פון די פאַלשע שבתי־צבניקעס. זיי דרשנען תמיד נאך וועגן אַ כלומרשטער דערלייזונג, ברידערלעכקייט, יושר.

היינט, ווען מיר גיבן אַ קוק אויף אונזער יידישער וועלט, מיטן רע־נעסאַנס פון מדינת ישראל, ווערן מיר פול מיט גלויבן, און דאָס יידישע פאַלק וועט סוף כל סוף גובר זיין אַלע שוועריקייטן, וואָס פירן צום ענדגיל־טיקן שלום פאַר מדינת ישראל, עד לעולם ועד.

אַבער אַ האַרבע קשיא: צי האַבן אַלע יידן אין אונזער ישוב, אין פּראַנקרייך, פאַרשטאַנען ווי געהעריק אַפּצושאַצן די וויכטיקייט פון אונ־זער רענעסאַנס אין ישראל ?

די גאַרע וועלט שטוינט פון דעם פּלאַמיקן אויפּברויז פון די סאַוויע־טישע יידן, וועלכע פּאָדערן זייערע רעכט עולה צו זיין קיין ישראל, כדי צו פאַרבריידערן זיך מיט זייערע משפחות. די סאַוויעטישע מאַכט טאַר נישט

אָפּזאַגן די יידן זייערע מענטשלעכע רעכט : דאָס איז, אגב, בפירוש פאַרמור-
לירט אין זייער קאָנסטיטוציע וועגן מענטשן-רעכט ; אין די פעסער פון די
סאָויעטישע יידן איז אָנגעשריבן שוואַרץ אויף ווייס, אַז זיי זענען פון יידי-
שער נאַציאָנאַליטעט. עס איז פשוט א מעשה נורא, וואָס דאָרט קומט פאַר,
וואָס פאַראַ אַכזריותן דאָרט ווערן אָפּגעטאַן די יידן. די מעטאָדן זייערע
זענען גענוי ווי אין די סטאַלין-צייטן, ווי בעת דעם בלבול פון די יידישע
דאָקטוירים, ווי בעת דעם מאָרד איבער די יידישע שרייבער.

און די יעווסעקעס פון פאַריז... מען האָט נאָך געגלויבט, אַז עפעס
וועט זיך אַ ריר טאָן. מען האָט געוואַרט אויף אַ פּראָטעסט פון זייערע אָנ-
פירנדיקע חברים, אָבער עס איז נישט געקומען. זיי האָבן מער נישט גע-
קענט לייקענען, אַז די יידישע קולטור אין ראַטנפאַרבאַנד איז דערשטיקט
געוואָרן ; אַז זיי האָבן דאָרט פאַרמאַכט דעם יידישן טעאַטער, די יידישע
שולן. דאָס אומברענגען די יידישע שרייבער, קינסטלער און יידישע אינ-
טעלעקטואַלן, און עד היום ווייסט מען נישט וווּ זייער געביין איז אַהינגע-
קומען.

די מיליאַנטן פון „אוינאַן“, ווי געזאַגט, האָבן נאָך אַלץ געגלויבט, אַז
עס וועט קומען אַ פּראָטעסט מצד זייערע אָנפירער פון רי דע פאַראַדי.
אָבער זיי האָבן, ווי תמיד, מאַנעוורירט, באַשלאָסן גאָר צו שיקן אַ דעלעג-
אַציע קיין מאַסקווע, צווישן וועלכע : מ. ווילנער, חיים סלאָוועס. מען האָט
געוואַרט אויף אַ גרויסער באַריכט-פאַרזאַמלונג פון דער דעלעגאַציע. אָבער
קיין שום באַריכט-פאַרזאַמלונג איז נישט פאַרגעקומען. אין אַ שמועס מיטן
חבר ווילנער, האָט ער אונדז געזאַגט בזה הלשון :

— פּאַניע בלייבט פּאַניע...

ווי זאָגט אַ פּאַלקס-ווערטל : אַ טויטער האָט אויך ליב דעם אמת...
ווי דער חבר ווילנער וואָלט אונדז געוואָלט דערמיט זאָגן, אַז די סאָויעטן
האָבן אָנגענומען די צאַריסטיש-היטלערישע מעטאָדן לגבי יידן און לגבי
דער יידישער קולטור.

מיט אַ צייט שפעטער האָט דר. ח. סלאָוועס זיך אָנגענומען מיט קו-
ראַזש און פאַרעפנטלעכט אַ מאמר אין דער אַמעריקאַנער „יידישע קולטור“.
דאָס האָט פאַרשטענדלעך אַרויסגערופן שטורמישע וויכוחים צווישן די
לינק-געשטימטע יידישע קרייזן איבער גאָר דער וועלט. מען האָט אויך
געגלויבט, אַז פיל וועלן זיך אַפּרייסן פון די „אוינאַן“-קרייזן, פון דער אָנ-

פירנדיקער קליקע. אבער די ברויזנדיקע כוואליעס וענען אוועק, און עס האָט זיך כמעט גאַרנישט געענדערט.

דאָס איז געשען אין יענע יאָרן, ווען מדינת ישראל איז ווידער באַ-
דראָט געוואָרן פון אַלע זייטן. דער ראַטנפאַרבאַנד האָט געהעצט, געשיקט
געווער-טראַנספּאָרטן צו די אַראַבער, כדי צו פּאַרטייליקן ישראל. עס איז
אויסגעבראַכן די מלחמה פון די 6 טעג. אין די דאָזיקע פּאַרכטיקע טעג האָט
די נשמה ביים וועלט-יידנטום אויפגעציטערט. פון דעם טאָג אָן האָבן פיל
מיליאָנטן פון „אוניאָן“ אָנגעהויבן צו פּאַרלאָזן זייערע פּאַרעטערישע
שבת-צביניקעס אויף תמיד.

נאָך דעם זיג איבער אונדזערע שונאים, האָבן זיך באַוויון נייע שטרע-
מונגען ביי די געוועזענע לינקע. עס זענען געבוירן געוואָרן נייע פּראָגרעסי-
ווע געזעלשאַפטן, וואָס האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל אָפּצוגעבן אַלע זיי-
ערע כוחות פאַר מדינת ישראל. מיר האָבן אויך געזען, אַז דער „פּאַרבאַנד
פון די יידישע סאָסיעטעס“ האָט אָנגענומען אַ נייע, פּאַזיטיווע שטעלונג
לגבי ישראל. צו ערשט האָט מען זיי נישט געגלויבט. דאָס זענען דאָך גע-
ווען די זעלבע, וואָס זענען יאָרן לאַנג געגאַנגען אין שפּאַן פון די זעלבע
לייט פון דער רי דע פּאַראַדי. אַ סך יידן האָבן געגלויבט, אַז דאָס איז נישט
מער ווי אַ טאַקטישער מאַנעוור פון „אוניאָן“, וואָס נאָר די אַרבעט זייערע
און זייער אויפריכטיקע טעטיקייט פאַר ישראל, וועט באַוויוון, אַז זיי האָבן
פּאַקטיש פּאַרלאָזן דער רק"חישן „אוניאָן“. מיר האָבן אָבער געגלויבט די
ווערטער פון עקשנותדיקן קעמפּער און טייערן ייד, דר. משה סנה.

וואָס שייך דער „נייע פרעסע“, איז אַ פּאַקט, אַז זיי האָבן פּאַרלוירן
אַ סך לייצער. וואָרום פיל פשוטע יידן האָבן זיך איבערצייגט, אַז די ציי-
טונג דינט נישט מער אונזער פּאַלק, נאָר זיי דינען די עבודה זרה, דעם
א. ג. קאָמוניזם. עס איז כדאי אומצוקערן זיך און זען — וואָס פּאַראַ שטע-
לונג האָבן זיי פּאַקטיש פּאַרנומען מלחמה-צייט 1939-45, זייער שטעלונג
אין דער יידישער ווידערשטאַנד פון לינקן פליגל און צו די אָנגעווייטיקטע
יידישע דאָגות? למען האַמת, מוז געזאָגט ווערן, אַז זיי האָבן געהאַט קאַנ-
טאַקטן מיט די יידישע מאַסן אומעטום.

איך קען עס זאָגן פון מיין קליינער פּראַקטיק. אַלס ווידערשטענדלער,
אויפן פּראַפעסיאָנעלן געביט, צווישן די יידישע לינקע קרייזן, איז מיר
אויסגעקומען צו קומען אין באַרירונג מיט אַ סך יידישע משפּחות. מיר איז

אויסגעקומען צו שמועסן מיט יידן וועגן אונזערע יידישע אָנגעווייטיקטע פּראָבלעמען, פון שטאַנדפּונקט פון אַ ייד.

אַבער נאָך דער מלחמה, ווען מיר האָבן, מידע, צעבראַכענע, אָבער פול מיט בטחון, אָנגעהויבן צוריק אויפשטעלן די יידישע געזעלשאַפטן, דעמאָלט האָט דער „אוינאָן“ אָנגענומען אַ היפּוכדיקע שטעלונג צו די פרינדיגן ציפּן לגבי די אמתע יידישע פּאַלקס-אינטערעסן.

נאָך מער בולטער איז געקומען צום אויסדרוק זייער רק"חישע טענדענצן דענאָך דער 6-טאָגיקער מלחמה. זיי האָבן געהאַנדלט לגבי דעם יידישן פּאַלק, נישט ווי עס האָבן געטאָן די פּראָנציוזישע קאָמוניסטן בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה לגבי זייער לאַגד. די פּראָנציוזישע קאָמוניסטן האָבן ערלעך געקעמפט קעגן נאַציזשן שונא. אָבער די יידישע קאָמוניסטן האָבן זיך אָפּגעקערט פון אונזערע יידישע אינטערעסן, געשטעלט זיך אָפּן אויף דער זייט פון אונזערע שונאים. דאָס מוזן מיר תמיד געדענקען.

וועגן אָפּשטאַם פון יידישן ישוב אין פּראָנקרייך

ווען עס איז געשאַפן געוואָרן דער באַרימטער „סנהדרין“, לויט דער אַרדאַנאַנץ פון נאַפּאלעאָנען, האָט עס דעמאָלט אַרויסגערוּפן אַ גרויסן ענטוויאַזם צווישן יידן אין פּראָנקרייך און אויך אין דער גאַנצער יידישער וועלט. זינט דעמאָלט זענען אַ סך וואַסערן אָפּגעפלאָסן אונטער די בריקן אין דער סען. די גרויסע רעוואָלוציאָנערע געשעענישן אין לאַנד האָבן זיך אויך אויסגעווירקט אויפן יידישן ישוב.

ערב דעם אויפברוך פון 20-סטן יאָרהונדערט, איז אויך געקומען די אַנטיסעמיטישע כּוואַליע — דער טומל אַרום דרייפּוס-פּראָצעס. דער פּראָצעס האָט באַאומרואַיקט די יידן נישט נאָר אין פּראָנקרייך, נאָר יידן אין דער גאַנצער וועלט. עמיל זאַלאַס „זש'אַקוז“ האָט אָפּגע-הילכט ווי אַ פּרייהייט-רוף פון די ערלעכע אינטעלעקטועלע און האָט געהאַלפן אָפּצושרייען דעם אַנטיסעמיטישן בלבול, צו באַפרייען דעם קאָפיטאַן דרייפּוס, נאָך אַ לאַנגער צייט שמאַכטן אויפן „טייוול-אינזל“. זינט דעמאָלט האָט דער יידישער ישוב אין פּראָנקרייך זיך אַנט-וויקלט. די אימיגראַציע איז דאָ געוואַקסן, דער עיקר נאָכן דורכפאַל

פון דער רוסישער רעוואלוציע אין 6-1905. די רעאקציע אין רוסלאנד האט פיל יידן געצוונגען צו נעמען דעם וואנדער־שטאק אין דער האנט. ס'רוב יידן זענען אוועק קיין אמעריקע, אבער אויפן וועג קיין אמעריקע, האבן זיך פיל יידן אפגעשטעלט אין פאריז און האבן זיך דא באזעצט אויף תמיד.

א דאנק דעם צופלוס פון מזרח־איראפעאישע יידן, איז דער ישוב דא אויסגעוואקסן און זיך אנטוויקלט. אבער איידער וואס־ווען, איז איראפע ווידער אריינגעווארפן געווארן אין דער שחיטה פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 1914. פראנקרייך אליין האט געהאט איבער צוויי מיליאן טויטע אויף די שלאכטפעלדער. דאס איראפעאישע יידן־טום האט אויך געהאט א סך קרבנות. נאך פיר יאר בלוט־פארגיסונג, האט די וועלט לייכטער אפגעאטעמט.

ווען די וועגן זענען געווארן פרייער, האבן פיל יידן אין מזרח־איראפע פארלאזן זייערע אלטע היימען, איבערלאזנדיק דארט זייערע משפחות. אזא איז געווען דער גורל פון יונגן יידישן דור אין פוילן. מאסן יוגנטלעכע זענען געלאפן איבער די גרענעצן און פיל פון זיי זענען אנגעקומען קיין פראנקרייך.

צווישן דער גרויסער צאל יונגע מענטשן בין איך אויך געווען. פיל זענען געקומען אהער אן וויזעס, און זיי האבן געהאט נישט ווייניק אויסצושטיין פון די פאליצייאישע צרות. עס איז שווער געווען זיך איינצומעלדן, עס זענען אבער דאך געווען זייטיקע אופנים זיך צו לע־גאליזירן און צו פארבלייבן אין לאנד. נישט אלע האבן אויסגעהאלטן די שוועריקייטן און זענען צוריק אהיימגעפארן קיין פוילן.

אזוי איז דא אנטשטאנען א נייער ישוב. א נייע ערע איז געבוירן געווארן. ס'זענען אויפגעקומען געזעלשאפטן, פארטיי־גרופן. אויך אין פרוואנטן לעבן זענען יענע ערשטע נאך־מלחמה־יארן געווען פרוכטיק. פאר פיל פון די יונגע עמיגראנטן האט זיך דאס לעבן צעבליט אין קאליר־פולע פארבן. עס איז געווען א ווקס פון געזעלשאפטלעכן און קולטורעלן לעבן, פאר א גוטן יידישן המשך.

יידן האבן אין פראנקרייך געלעבט זייט לאנגע דורות, פון 11־טן יארהונדערט אן, און אפשר נאך פריער. דא האבן געבליט יידישע קול־טור־צענטערן, ישיבות. אויך אונזער גרויסער רש"י ז"ל איז געבוירן,

געלעבט און געשאפן אין פראנקרייך. זיי האבן אבער דורך אלע דורות געהאט אויסצושטיין צרות פון דער קירכע, דער עיקר מצד די יעזואיטן. גאר אן אנדערע לאגע איז געווען פאר די איינגעוואנדערטע יידן אין די אנהייב 20-קער יארן. אבער זייער שנעל האבן זיך אנגערוקט נייע פינצטערע וואלקנס אויפן הימל. אין דייטשלאנד איז היטלער גע-קומען צו דער מאכט, און איידער וואס-ווען, איז אונטערגעקומען דאס יאר 1938, מיט טרויעריקן מינכענער אפמאך. זייט דעם טאג האט די וועלט זיך געפונען אין א סכנה פון א נייער וועלט-שחיטה.

מיט א יאר שפעטער, אנהייב סעפטעמבער 1939, איז היטלער בא-פאלן פוילן. פאר דעם איז נאך געווען דער אומגלויבלעכער סירפריז — דער מאלאטאו-ריבענטראפ-אפמאך, צווישן קאמוניסטישן רוסלאנד און דייטשן נאציזם. דער פאליטישער שווינדל האט באשטימפערלעך באוויזן זייערע פאליטישע צילן; צו פארקאפן און צעטיילן זיך מיט די פוילישע טעריטאריעס, אויסער אנדערע באפאלענע לענדער.

דעמאלט האבן זיך פיל יידן געלאזן לויפן אויף דער סאָויעטישער זייט, זענען פארוואַגלט געוואָרן אין ווייטן רוסלאַנד. זיי האבן טאקע אויס-געמיטן די גאדאוויונס פון היטלערן, אבער נישט ווייניק צרות האבן זיי אויך דארט געליטן.

דער רענעסאנס פון מדינת ישראל

קנאפע צוויי טויזנט יאר האבן די רשעים אלץ געטאן אונז אויס-צוראטן. אבער אַט איז פארווירקלעכט געוואָרן די נבואה פון טעאָדאָר הערצל אין יאר 1947. דעמאלט האבן די פאראייניקטע פעלקער, מיט א מערהייט שטימען, באשלאסן צו שאפן אן אומאפהענגיקע יידישע מלוכה אין ארץ ישראל. צו דער גלייכער צייט האט דוד בן-גוריון ז"ל פראקלא-מירט מדינת ישראל, עד לעולם ועד. דערמיט איז פארויכערט געוואָרן דער המשך, צו שמידן די גאלדענע קייט אין אונזער אייגן לאַנד. ווייל דאָס פאלק אונזערס האט דאך דורך אלע צוויי טויזנט יאר נישט אויפגעהערט צו בעטן אין די תפילות אונזער אומקער קיין ארץ ישראל.

אבער אין זעלבן טאג, ווען עס איז פראקלאמירט געוואָרן די יידישע מדינה, אין 1948, האבן די ענגלענדער, וועלכע האבן געהאט ביז דעמאלט

דעם מאַנדאַט איבער פּאַלעסטינע, לויטן באַשלוס אין סאַן רעמאָ אין 1923, צו העלפן שאַפן אַ נאַציאָנאַלע יידישע היים, אָפּגעגעבן דאָס געווער זייערס דעם אַראַבישן לעגיאָן, וועלכער האָט זיך געוואָרפן אויף דער יונגער יידישער שער מדינה, ווי היישריקן, גלייך עס איינצושלינגען. די 600.000 יידן האָבן זיך פאַרטיידיקט ווי לייבן. עס איז געשען אַ נס, ביים אָפּשלאָגן דעם אַראַבישן לעגיאָן און אַלע אַנדערע שונאים. דאָס איז געווען די הגנה! פון דעמאָלט אָן האָט ישראל זיך באַפעסטיקט, באַשאַפן מעגלעכקייטן פאַר עליה פון יידן פון אַלע גלות־לענדער. יידן אין דער וועלט האָבן גע־האַלפן ישראל מיט אַלע מעגלעכקייטן. אויך יידן אין פראַנקרייך זענען אויפגעשטאַנען ווי אַ וואַנט צו פאַרטיידיקן מדינת ישראל. אונזער פראַנצויזישער ישוב האָט זיך פאַראייניקט, פאַר די זעלבע צילן. עס זענען אויך צוגעקומען עטלעכע הונדערט טויזנט יידן פון צפון־אַפריקע. ביי היינטיקן טאָג ציילט דער ישוב אַן ערך זעקס הונדערט טויזנט נפשות. כן ירבו.

סיי געזעלשאַפטלעך, סיי עקאָנאָמיש, שטייען יידן נישט שלעכט. אָבער דער הויפּט־פראַבלעם איז — אונזער יוגנט! אַ שטאַרק אָנגעוויי־טיקט פראַבלעם, אָבער נישט האַפענונגסלאָז. עס זענען פאַראַן גרויסע דאגות וועגן די געמישטע חתונות, וואָס באַדראַען אונזער המשך. מען דאַרף זיך אַנשטרענגען צו שאַפן נייע מעטאָדן פאַרן חינוך. עס זענען פאַראַן אַ סך גוטע עסקנים, סיי אין די קהילות, סיי אין פאַראייניקטן יידישן סאַציאַלן פאַנד, זיי פאַרנעמען זיך מיט די ענינים פון חינוך און מיר האָפן אויף גוטע רעזולטאַטן. וואָס שייך יהדות, קענען מיר זאָגן מיטן פולן אָפ־טימיזם, אַז מיטן אַנקומען פון די ספרדישע יידן, האָט זיך די לאַגע ראַדי־קאַל געענדערט צום בעסערן. אַזוי קען מען געפינען נישט נאָר די אַמאָליקע פאַרמאַכטע שולן, נאָר סינאַגאַגעס פון דער פראַוואַנס האָבן זיך צוריק געעפנט, אויך אַ סך נייע שולן און סינאַגאַגעס זענען צוגעקומען אין אַ סך שטעט און שטעטלעך אַרום פאַריז, ווי אין דער פראַווינק.

דאָס איז אַ גרויסע דערגרייכונג. עס דאַרף אויך געזאָגט ווערן, אַז די ליובאַוויטשער חסידים האָבן אַ גרויסן חלק אין דער אויפֿלעבונג פון אונזער יהדות. אַזוי ווי מיר האָבן באַרירט די פראַגע וועגן חינוך, זאַל אויך עפעס געזאָגט ווערן וועגן אונזערע אשכנזים, דער עיקר יידן, געקור־מענע פון פוילן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. דעמאָלט זענען מיר

באגאגען אַ גרויסע עוולה לגבי אונזערע קינדער, במילא — קעגן זיך גופא, דערמיט, וואָס מיר האָבן איבערגעלאָזן אונזערע קינדער בלויז אויף די פראַנצויזישע פּאַלקס-שולן, צו לערנען וועלטלעכע בילדונג, נישט צו טראַכטן וועגן אַ רייך-יידישער דערציאונג, ווי אונזערע אבות. עס ווענדט זיך אין די מעגלעכקייטן פון יעדן יחיד באַזונדער. מיר האָבן פאַרזען צו געבן די קינדער אַ דערציאונג פון יהדות.

דאָס האָט ביסלעכווייז אָפגעפרעמדט אונזער יוגנט פון אונזער פּאַלק. אמת, מיר האָבן געמאַכט שיינע בר-מצוות פאַר די זין, אין בית הכנסת, צווישן פינע יידן; ווער שמועסט נאָך, חתונות — מיט גרויס גדלות, אין די שענסטע זאָלן, לעצטנס האָבן אפילו אשכנזים גענומען אַריינדרינגען אין דער עלטסטער שול, אין דער ראַטשילד-סינאָגאָגע. געפראַוועט חתונות אין די הערלעכסטע זאָלן, נאָך דער חופה-וקדושין, משמח צו זיין די יונגע פאַר-פעלקער, פאַר אַ גליקלעכן המשך, צו ברענגען נייע דורות פאַר אונזער יידיש פּאַלק.

אַבער היינט צו טאָג האָבן מיר ב"ה אונזער אייגן יידיש לאַנד, וואָס מיר היטן ווי דאָס שוואַרצאַפּל פון אויג, עד לעולם ועד. מיר שיקן אונזערע קינדער אויף וואַקאַציע קיין ישראל. פיל יידן באַשליסן צו פאַרלאָזן דעם גלות, עולה זיין קיין ישראל. דאָס איז אוודאי צום באַגריסן. דאָס פאַר-מערט אונזער אָנהאַלט אין אונזער לאַנד, צו שטאַרקן עס זייט דער באַ-פרייאונג-מלחמה אין 1948. מיר דאַרפן נישט פאַרגעסן, אַז מדינת ישראל ראַנגלט זיך מיט אירע שונאים. זייט דער יום-כיפור-מלחמה האָט ישראל אַרויסגעוויזן אַן אויסערגעוויינלעכן אַנשטרענג, אָפצושטויסן די שונאים. די צה"ל כוחות קעמפן, כאַטש זיי גיבן אַוועק טייערע קרבנות.

אויפן מיליטערישן געביט האָט די ישראל-אַרמיי מנצה געווען. דאָס האָבן באַשטעטיקט די בעסטע מיליטערישע עקספּערטן. דעריבער מוזן מיר טאָן אַלץ, וואָס אין אונזערע מעגלעכקייטן, נאָכמער צו פאַרזיכערן דעם אייביקן קיום פון אונזער לאַנד, מדינת ישראל. חי וקים.

פארוואס די יעווסעקציע האט אמאל געהאט א גרויסן איינפלוס אין פראנקרייך, און פארוואס זי האט דעם איינפלוס פארלוירן ?

יידן פרעגן זיך טיילמאל: פארוואס איז דער יידישער ישוב דא
לאנגע יארן געשטאנען אונטערן איינפלוס פון דער יעווסעקציע? וועלן
מיר עס פרווון צו פארענטפערן:

לאמיר א בליק טון ווי אזוי האט אויסגעזען אונזער יידישער ישוב
מיט א פאר צענדליק יאר צוריק? באלד נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה
האבן אנגעהויבן אנצוקומען קאמפאקטע יידישע מאסן. תיכף האט אנגע-
הויבן צו בריוון און פולסירן א יידיש לעבן. דאס איז מערסטנס געווען א
יוגנט, פול מיט התלהבות און אידעאליום, וואס זיי האבן מיטגעבראכט פון
דער אלטער היים. עס זענען אויפגעשטאנען באוועגונגען, פארטייען פון
כלערליי שאטירונגען, און אלע האבן זיי געטראגן מיט זיך האפענונגען
פאר א בעסערן, ליכטיקן מארגן.

עס זענען דעמאלט געווען אפטע עקאנאמישע קריזיסן, וועלכע האבן
שטארק געטראפן די יונגע אימיגראציע, דאך האבן יידן מיט זיער
עקשנות און אויסדויער זיך ביסלעכווייז איינגעפלאנצט אין לאנד. געווען
יידן, וואס האבן אפילו בעת די קריזיסן געמאכט גוטע געשעפטן. עס זע-
נען פארווייט געווארן געזונטע זוימען — קודם כל א קולטור-געזעלשאפט.
עס האבן נישט געפעלט קיין ענערגישע עסקנים, אויך פראפעסיאנעלע
טוער, בעל-מלאכהשע פאראיינען (ארטיזאנען), פאליטישע גרופירונגען.
דאס פאמיליע-לעבן האט זיך דא איינגענעסטיקט, עס זענען געקומען נייע
דורות.

אבער זיי האבן, צום באדויערן, די קינדער קיין שום יהדות נישט
געלערנט, נאר די פראנצויזישע שולן האבן געהאט די השפעה איבער זיי.

די גייסטיקע ירושה פון דער אַלטער היים איז די נייע דורות נישט איבער-געגעבן געוואָרן. עס האָט זיך, אמת, דערוועקט די נאַסטאַליגע צן זען נאָך אַמאָל די משפּחה אין פּוילן, לעבנדיק שוין דאָ עטלעכע און צוואַנציק יאָר. די בענקשאַפט האָט זיי צוריקגערוּפּן אַהין, וווּ זייער וויג איז אַמאָל געשטאַנען און — וואָס האָבן זיי דאָרט געזען? ווילדע פּוילישע כּוּליגאַנעס האָבן געשלעפּט ייִדישע ייִנגלעך פאַר זייערע געקרייזלטע פּיאַהלעך, און אַז עמיצער האָט באַמערקט אַ זשעסט אַנצונעמען זיך פאַר די ייִדישע קינד-דערלעך, האָט מען אים אָפּגעריסן, געבעטן זיך ביי אים: די כּוּליגאַנעס זוכן נאָר אַזעלכע, וואָס שטעלן זיך קעגן, כּדי צו וואַרפּן זיך אויף אים.

נאָך דער נסיעה אין אונזערע אַלטע היימען, האָט זיך געשטאַרקט אין זיי דער ווילן וואָס מער איינצוואַרצלען זיך אין דעם נייעם לאַנד, אין פּראַנקרייך, וווּ מען האָט אונז געלאָזן לעבן במנוחה. עס האָט זיך אויך אַנגערוקט די סאַציאַלע איבערקערעניש אין לאַנד, דער פּאַלקס-פּראַנטי, און דאָס האָט דערמעגלעכט פּיל יידן בעסער איינצוואַרדענען זיך. עס איז געווען די פּאַלקס-פּראַנטי-רעגירונג, אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאַ-נען דער סאַציאַליסט, דער ייד, לעאַן בלום. אָבער לאַנג האָט זיין רעגירונג נישט אָנגעהאַלטן, זי איז געשטירצט געוואָרן דורך די רעכטע קרייזן, אונ-טערן איינפלוס פון אויפגייענדיקן פּאַשיזם אין היטלער-דייטשלאַנד.

פּראַנקרייך און דייטשלאַנד האָבן אים כּסדר נאָכגעגעבן, דעם היט-לער-מערדער, האָבן אונטערגעשריבן דעם טרויעריק-באַרימטן מינכענער אָפּמאַך וועגן טשעכאַסלאַוואַקיע, און געגלויבט דערמיט אָפּצוראַטעווען דעם שלום אין אייראָפּע. דאָס איז שוין געווען אין יאָר 1938.

אָבער לאַנג האָט עס ליידער נישט אָנגעהאַלטן. סך הכל איין יאָר שפּע-טער איז אויסגעבראַכן די מלחמה. עס איז געווען נאָכן שענדלעכן מאַלאַ-טאָויר-ריבענטראַפּ-אַפּמאַך. די מלחמה פון 1939 ביז 1945 האָט געהאַט טרוי-עריקע קאָנסעקווענצן אויך פאַר אונזער ייִדישן ישוב. תּיכּף האָבן זיך גע-שאַפּן פאַרשידענע הילף-קאָמיטעטן, הילף-אַנשטאַלטן, צו ברענגען אונ-טערשטיצונג די ברייטע ייִדישע מאַסן, וואָס זענען געבליבן אַן אַרבעט און אַן פּרנסה. איניציאַטיוון זענען געווען פון כּלערליי מינים, פון אַלע פּאַר-טייען און באַוועגונגען. יידן האָבן זיך פּריוויליק אָנגאַזשירט און זענען אַוועק אין קאַמף קעגן פּאַשיזם. די מערסטע זענען געשיקט געוואָרן אין

פרעמדן־לעגיאָן, אויך אין דער גיי־געשאַפּענער פּוילישער אַרמיי אין פּראַנקרייך.

פיל פרויען און קינדער זענען געבליבן עלנט, אן שפייזער, ווי שאָף אָן אַ פּאַסטוך; כאַטש די מוניציפּאַליטעטן האָבן אַוועקגעשיקט פּרויען און קינדער אין דער ווייטער פּראַווינץ, מורא האָבנדיק, אַז פּאַריז וועט אויס־געשטעלט זיין אין די ערשטע מלחמה־טעג אויף באַמבאַרדירונגען. דאָרט זענען זיי פּאַרזאָרגט געוואָרן מיט וווינונגען און באַשפּייזונג.

די יידישע היימען זענען געבליבן כמעט אויף הפּקר. אַזאַ לאַגע איז געווען, ביז יוני 1940, ווען די פּראַנטן האָבן זיך איינגעבראַכן און די פּאַ־שיסטישע חיילות זענען אַריינגעדּרונגען און אַריינמאַרשירט ווי זיגער אין פּאַריז. דאָס איז געווען אין יוני 1940.

די רענאַ־רעגירונג האָט שוין געהאַט דעמיסיאַנירט און די מאַכט האָט איבערגענומען דער מאַרשאַל פעטען. דאָס איז, אייגנטלעך, געווען אַ רעג־רונג פון פּאַראַט. תיכּף האָט מאַרשאַל פעטען געבעטן אַ פייער־איבעררייס. די גאַנצע צוויי־מיליאַניקע פּראַנצויזישע אַרמיי איז געווען אַרומגערינגלט, אַפּגעשניטן פון זייערע באַזעס און איבער די וועגן פון פּראַנקרייך האָבן זיך געשלעפט די טרויעריקע קאַלאַנעס פון פּראַנצויזישע געפּאַנגענע, אויפן וועג קיין דייטשלאַנד.

צווישן די פּראַנצויזישע קריגס־געפּאַנגענע האָבן זיך געפונען פיל יונגע יידישע אימיגראַנטן פון מזרח־איראָפּע, און דאָס האָט ווידער אַפּ־געשוואַכט דאָס געזעלשאַפּטלעכע לעבן אין פּאַריז, דער עיקר — דעם איינפלוס פון די נאַציאָנאַלע יידישע קרייזן.

דעם הויפּט־איינפלוס האָבן געהאַט די יידישע קאָמוניסטן.

**
*

נאָך דעם 2000־יאַריקן אויסדויער און קאַמף פון יידישן פּאָלק פאַר זיין עקזיסטענץ, נאָכן לאַנגן פינצטערן גלות, שטעלט זיך אַ האַרבע קשיא : צי האָבן אַלע יידן אין פּראַנקרייך פּאַרשטאַנען ווי געהעריק אַפּצושאַצן די וויכטיקייט פון קאַמף? נאָך דער מלחמה, ווען מיר זענען צוריקגעקומען אין אונזערע היימען (ליידער, נישט אַלע), זענען מיר געווען קריעה ובלאיאה... מיר זענען געווען אויסגעשעפט סיי פיזיש,

סיי גייסטיק. די שארית הפליטה האָט זיך אומגעקערט. אָבער זייערע היימען זענען ס'רוב געווען באַזעצט פון פרעמדע, די לאַקאַטאַרן „דע באַן פּוּאַ“, ווי זיי האָבן זיך דעמאָלט גערופן. ווער פון אונז געדענקט נישט די טרויעריקע סצענעס, ווען פרויען מיט קליינע קינדער האָבן זיך געוואָל- גערט אין די קאַרידאָרן, וווּ זיי האָבן אַמאָל געווינט, וואַרטנדיק מען זאָל צוריק עפענען אַ טיר, זיי אַרײַנצולאָזן אין זייערע היימען.

עס פרעגט זיך דעריבער: צי האָבן אַלע יידן פאַרשטאַנען, פאַר- וואָס מיר האָבן געמוזט נעמען דעם אייגענעם גורל אין אונזערע הענט. מיר זענען געווען ווי בלאַנדזשענדיקע נשמות, ווי אונזער גרויסער י. ל. פּרץ האָט עס געזאָגט.

עס זענען אָבער פאַראַן טייל יידן, וואָס לאָזן זיך פאַרטושן די מוחות פון די פאַלשע שבתי צבי/ניקעס. זיי דרשענען נאָך תּמיד וועגן כלומרשטער דערלייזונג, ברידערלעכקייט, יושר, ווי דאָס ווערט געוואָרפן מיט פּוסטע פּראָזן אין די קאָמוניסטישע לענדער. אַט האָבן מיר געזען דעם פּלאַמיקן אויפברויז, אין אַנבליק פון די סאָויעטישע יידן, וועלכע פּאָדערן זייערע רעכט עולה צו זיין קיין ישראל, כּרי זיך צו פאַראייניקן מיט זייערע משפּחות. די סאָויעטישע מאַכט טאַר נישט אַפּזאָגן דאָס עולה זיין פון יידן, וועלכע פאַרלאַנגען עס. עס איז בפּירוש פאַרמולירט אין זייער קאָנסטיטוציע, וווּ עס רעדט זיך וועגן מענטשן-רעכט... עס גע- פינט זיך דאָך אין די פעסער פון סאָויעטישע יידן אַנגעשריבן שוואַרץ אויף ווייס, אַז זיי זענען פון יידישער נאַציאָנאַליטעט.

וואָס פאַראַ אומברחמנותדיקע אכזריות עס ווערט אַפּגעטאַן דעם סאָויעטישן יידנטום. די מעטאָדן זייערע דערמאָנען אונז אין די סטאַ- ליניסטישע צייטן, אין די בלבלים פון די „מערדער אין וויסע כּאָלאָטן“. יעדער פון אונז געדענקט נאָך די שטעלונג פון די יעווסעקעס אין פאַריז. אָבער דעמאָלט האָט מען נאָך געגלויבט, אַז עפעס האָט זיך פאַרט אַ ריר געטאַן אין געוויסן זייערן. די יעווסעקעס גופא האָבן געוואַרט אויף אַן ענערגישן פּראָטעסט מצד די אַנפּירנדיקע אינסטאַנצן, קעגן סטאַליס- טישע מעטאָדן, וואָס דער ראַטנפאַרבאַנד האָט אַנגעוואָנדן אויף אַזאַ ברור- טאַלן אופן. אַזוי אויך איז די יידישע וועלט געווייר געוואָרן וועגן אַפּ- שטעלן די יידישע פרעסע, וועגן פאַרמאַכן דאָס יידישע קונסט-טעאַטער

פון מאַסקווע, די שולן, און צולעצט — דאָס אומברענגען אַ דור און אַן עליטע יידישע שרייבער, קינסטלער, בכלל יידישע אינטעלעקטואַלן, און עד היום ווייסט מען נישט ווו זייער געביין אפילו איז אַהינגעקומען.

די אָנהענגער פון „אוינאַן“ האָבן געגלויבט אין אַ פּראָטעסט פון זייערע אָנפירער אויף רי דע פּאַראַדי. אָבער זיי האָבן נאָך אַלץ מאַנע-וורירט און — באַשלאָסן צו שיקן אַ דעלעגאַציע קיין מאַסקווע. צווישן די געשיקטע זענען געווען: מ. ווילנער, דר. ח. סלאָוועס, יודין. מען האָט געוואַרט אויף אַ גרויסער באַריכט-פאַרזאַמלונג פון דער דעלעגאַציע. אָבער קיין שום באַריכט-פאַרזאַמלונג איז נישט פאַרגעקומען.

אין אַ שמועס מיטן חבר ווילנער וועגן דער דעלעגאַציע, האָט ער אונז געזאָגט בזה הלשון: פּאַניע בלייבט פּאַניע! דאָס האָט ער מיט זיינע ווערטער געוואַלט אונטערשטרייכן, אַז די סאַוויעטן האָבן אָנגענומען צאָ-ריסטישע-היטלעריסטישע מעטאָדן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. מיט אַ צייט שפּעטער האָט דר. ח. סלאָוועס זיך אָנגענומען מיט אַ סך קוראָזש און פאַרעפנטלעכט אַ מאמר אין זשורנאַל „יידישע קולטור“ אין אַמעריקע, אין שייכות מיט די אָפּגעטוענע מעשים אין ראַטנפאַרבאַנד. דאָס האָט, פאַרשטענדלעך, אַרויסגערופּן שטורמישע וויכוחים צווישן די לינק-געשטימטע יידישע קרייזן איבער דער גאַרער וועלט. אויך דאָ האָט מען געגלויבט, אַז דאָס וועט לכל הפחות אַרויסרופּן אַ דעסאַלידאַריזירונג פון די אוינאַן-מיליטאַנטן מיט דער אָנפירנדיקער קליקע. צום באַדויערן, זענען די ברויזן אַוועק מיט גאַרנישט, און די מחנה מיליטאַנטן האָט וויי-טער געשפּאַנט אין דער אַלטער רוטינע זייערער, אַן קיין שום ענדערונגען.

הקיצור, ס'איז אָפּגעפּלאָסן אַ שפּאַרע צייט, ביזן טאָג, ווען פון אַלע זייטן פון מדינת ישראל האָבן די אַראַבער געשאַרפט זייערע ציינער, באַ-קומען אַן אַ צאָל געווער-ליפּערונגען פון ראַטנפאַרבאַנד, כדי אָנצוגרייפּן און פאַרטייליקן ישראל. אין די דאָזיקע 6 טעג האָט די נשמה ביים וועלט-יידנטום אופּגעצייטערט. פון דעם טאָג אַן האָבן אַ סך מיליטאַנטן פון „אוינאַן“ אָנגעהויבן צו פאַרלאָזן זייערע פאַרעטערישע שבת-צביניקעס. מיטן זיג פון מדינת ישראל איבער די יידישע שונאים, האָבן זיך באַוויזן גייע שטרעמונגען ביי די געוועזענע לינקע. עס זענען געבוירן געוואָרן גייע פּראַגרעסיווע געזעלשאַפטן, וואָס האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל

אלץ צו טאן פאר מדינת ישראל. מיר האבן אויך געזען ווי דער פארבאנד פון די יידישע סאָסיעטעס האָט אָנגענומען אַ נייע שטעלונג לגבי ישראל. אָבער אַ סך יידן האָבן נאָך אַלץ געהאַלטן, אַז דאָס איז נאָר בלוז אַ טאַקטישער מאַנעוור פון „אוינאָן“, וואָס נאָר די נאָענטע צוקונפט וועט באַווייזן זייער אמתן פּרצוף, צי זיי האָבן פאַקטיש פאַרלאָזן דעם רק־חישן „אוינאָן“. לאַמיר האָפּן אויף פּאָזיטיווע מעשים פון פאַרבאַנד לטובת מדינת ישראל, ווי ס'האָט אָנגעוויזן דער עקשנותדיקער קעמפּער און טייערער ייד משה סנה ז"ל.

וואָס שייך דעם רק־ח־בלעטל „די נייע פרעסע“, האָבן זיי פאַרלוירן אַ סך לייענער, ווארום יעדער איינער האָט זיך שוין איבערצייגט, אַז אַזאַ יידישע צייטונג קאָן נישט דינען אונזער פאַלק, ווייל זיי דינען די עבודה זרה פון א. ג. קאָמוניזם.

ס'איז כדאי אַ קוק צו טאן אויף צוריק: בעת דער לעצטער מלחמה — וואָס פאַראַ שטעלונג האָט געהאַט דער יידישער ווידערשטאַנד פון לינקן פּליגל צו די אָנגעווייטיקטע יידישע דאגות? דאָ מוזן מיר פּעסט־שטעלן, למען האמת, אַז זיי האָבן געהאַט ענגע פאַרבינדונגען מיט די יידי־שע מאַסן אומעטום. איך אַליין בין געווען אין דער ווידערשטאַנד, און בין געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן פּראָפּעסיאָנעלן געביט, טאַקע צווישן די יידישע לינקע קרייזן. כ'בין געקומען אין קאָנטאַקט מיט אַ סך יידישע משפּחות, וועלכע זענען געווען גע ונד. איך האָב גערעדט צו זיי יידישע רייד, געברענגט ביישפּילן פון אונזער תנ"ך, אין דעם אמתן נאַציאָנאַלן זין פון אונזער עקזיסטענץ און פון אונזער קאַמף פאַר עקזיסטענץ.

נאָך דער מלחמה, ווען מיר האָבן, מידע און צעבראַכענע, פול מיט בטחון, אָנגעהויבן צוריק אויפצושטעלן די יידישע געזעלשאַפטן, דעמאָלט האָט דער „אוינאָן“ געפּריידיקט היפּוכדיקע פּרינציפּן לגבי די יידישע פּאַלקס־אינטערעסן. זייער בולט איז אַרויסגעקומען די רק־חישע טענדענץ נאָך דער 6־טאַגיקער מלחמה. אַזוי ווי עס זאָגט זיך: אַ משומד אויף צו להעכיס. אַזוי האָבן זיי געהאַנדלט.

נישט אַזוי האָבן דאָס געטאָן די פּראָנציוזישע קאָמוניסטן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה לגבי זייער לאַנד. זיי האָבן געפּירט אַ העלדישן, אומברחמנותדיקן קאַמף קעגן שונא, צו פאַרטידיקן זייער לאַנד. אַזוי האָט

לכל הפחות באדארפט זיין די שטעלונג פון די לייט פון רי דע פאראדי
לגבי ישראל, וועלכע שטייט אין א הארטגעקוקן קאמף פאר איר עקזיס-
טענץ, פאר זיכערע גרענעצן, פאר שלום. פאר דער מלחמה פון 6 טעג
איז דאס לאנד געווען כמעט ווי הפקר פאר די אראבישע אנפאלער.
דאס מוזן מיר, יידן, תמיד געדענקען. אזוי ווי א פרומער ייד לייגט
תפילין יעדן טאג; ווי עס האט ריכטיק אנגעוויזן דוד בן גוריון ז"ל וועגן
תפילין-לייגן. קיינער קען נישט לייגן קיין תפילין פארן צווייטן. יעדער
איינער מוז האבן זיינע התחייבותן פאר מדינת ישראל.

פון מיין טאג־בוך

קעגן דער „איראפעאישער געמיינשאַפט“, וואָס דאַרף
פאַרווירקלעכן די געבעלס - טרוימען!

23-טער מערץ 1954

פאַר יעדן קלאַרזעוודיקן מענטש, וואָס האָט געלערנט פון דער
טראַגישער פאַרגאַנגענהייט, איז טרויעריק־קלאַר, אַז די אידיע פון
דער „איראפעאישער געמיינשאַפט“, לויטן מוסטער פון די באַנער און
פאַריזער אָפּמאַכן, שטאַמט פון געבעלס פראַפּאָגאַנדע־קוועלן. צי קען
נאָך אַ געליטענער פון דער נאַצישער באַרבאַריי צווייפלען, אַז אַט די אָפּ־
מאַכן צילן צוריקגעבן די היטלערישע הענקער די וואָפּן פון מאַסן־אויס־
ראַטונג, כדי זיי זאלן קענען פאַרזעצן זייער מאַרד?

וואָס באַדייט אַ נייע דייטשע ווערמאַכט פאַר אונז יידן, בפרט אין
פראַנקרייך, אונזער אַדאַפּטירט היימלאַנד, דאָס לאַנד פון וויקטאָר הוגאָ,
עמיל זאַלאַ, אַנאַטאָל פראַנס, זשאַן זשאַרעס? קינדער פון עלעמענטאַרע
שולן ווייסן צו דערציילן, אַז פראַנקרייך איז במשך פון די לעצטע 75 יאָר
דריי מאָל איבערגעפאלן געוואָרן דורכן דייטשן מיליטאַריזם.

די באַרבאַרישע נאַצי־אַקופאַציע לעבט אין אַלעמענס זכרון. צי איז
מעגלעך, אַז מיר זאלן פאַרגעסן דאָס, וואָס די היטלערישע ווערמאַכט האָט
אַפגעטאָן ערשט מיט אַזוי ווייניק יאָרן צוריק? אַט די דאָזיקע ווערמאַכט,
די ס.ס.־מערדער, געסטאַפּ־פייניקער, די קריגס־פאַרברעכער, מאַסן־
אויסראַטער, וויל מען צוריקגעבן וואָפּן, אונטערן לעכערלעכן פּרעטעקסט,

אז זיי, די באַנדיטן, די רויבער און אונטעררוועלט-מענטשן, דאַרפן „פאַר-טיידיקן“ די ציוויליזאַציע און די זיכערקייט פון אייראָפּע! ...
עס איז אַ ביטערער חזק! אַ צינישע פּאַרלעצונג פונעם אַנדענק פון די קדושים, פון די קרבנות פון אַט די מערדער.

מיר איז לעצטנס אויסגעקומען צו לייענען אַן ענגלישע צייטונג. איך האָב דאָרט געזען אויף דער ערשטער זייט אַ קאַריקאַטור, וואָס ווייזט אַדענאווערן און אַ ניי-געבוירן דייטש קינד — די אייראָפּעאישע אַרמיי — אַנגעטאַן אין אַ מיליטערישן מונדיר און מיט אַ רעוואָלווער אין האַנט. די דאָזיקע קאַריקאַטור איז זייער אַ טרעפלעכע. אזוי וועט טאַקע אויסזען די „אייראָפּעאישע געמיינשאַפט“, וועמענס געשפּענסט וועט הענגען ווי אַ דאַמאַקלעס-שווערד איבער אייראָפּע.

מיר האָט זיך דערביי דערמאַנט די וואַרענונג פונעם גרויסן דייטש-יידישן דיכטער, היינריך היינע, בעת זיין אויפהאַלט אין פּראַנקרייך: אַ וואַרענונג צו פּראַנקרייך, זיך צו היטן פון דייטשן מיליטאַריזם. די דאָזי-קע וואַרענונג איז נאָך גילטיק ביז היינט צו טאָג.

אַלע דאַרפן פאַרשטיין, אַז דער קאַמף קעגן די באַנער און פאַריזער אַפּמאַכן, קעגן צוריקגעבן געווער די היטלער-תּלינים, איז די הייליקסטע פּליכט, וואָס קען זיין.

דעריבער קומט אַ יישר-כוח דעם יידישן איניציאַטיוו-קאַמיטעט פון 3-טן און 4-טן אַראַנדיסמאַן, וואָס האָט זיך געשטעלט די נאָבעלע אויפ-גאַבע צו מאַביליזירן די יידן פון די דאָזיקע צוויי אַדאַנדיסמאַנען אין גע-איניקטן קאַמף קעגן דער ווידעראויפלעבונג פון דייטשלאַנד.

עס דאַרפן וואַרעם באַגריסט ווערן זיינע צאָלרייכע איניציאַטיוון אין דאָזיקן קאַמף און דער לעצטער באַשלוס, זיך צו באַטייליקן אינעם גרויסן פּאַלקס-מיטינג, וואָס ווערט איינגעאַרדנט דאָנערשטיק, דעם 25-טן מערץ, אין „פּאַלע דע פעט“, אויף 199 רי סען מאַרטען, דורכן פאַרבינדונגס-קאַ-מיטעט פון די אַרגאַניזאַציעס פון די געוועזענע קאַמבאַטאַנטן און קריגס-קרבתות פון 3-טן אַראַנדיסמאַן.

מיר רופן די יידן פון די 2 אַראַנדיסמאַנען צו קומען אויפן דאָזיקן פּאַלקס-מיטינג. פון אונזער מאַסן-אַנוועזנהייט איז אַפהענגיק, אַז דער מי-טינג זאָל האָבן דעם נייטיקן אַפּקלאַנג און מעכטיק בייטראַגן צום קאַמף קעגן צוריקבאַוואַפּענען דייטשלאַנד.

לאַמיר זיך פאַראייניקן אַרום יידישן אַקציע קאַמיטעט

(צו דער אינפֿארמאַציע־קאָנפֿערענץ פֿון „סאַסיטעט סאַוואַנט“)

די אינפֿארמאַציע־פֿאַרזאַמלונג, וואָס עס רופֿט דער יידישער אַקציע־קאַמיטעט קעגן דער ווידערבאַוואַפֿענונג פֿון דייטשלאַנד, דאַרף אַרויסרופֿן דעם גרעסטן אינטערעס צווישן די יידישע מאַסן אין פֿאַריז, ווייל וועלכער ייד קען היינט צו טאָג בלייבן גלייכגילטיק צו די זייער וויכטיקע פֿראַבלע־מען פֿונעם יידישן אַקציע־קאַמיטעט, וואָס האָט זיך געשטעלט אַלס אויפֿ־גאַבע צו שאַפֿן די איינהייט פֿון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין קאַמף קעגן דער ראַטיפֿיקאַציע פֿון די אַפֿמאַכן פֿון באָן און פֿאַריז.

דער קאַמף קעגן דער „איראַפֿעאישער אַרמיי“ איז דער קאַמף פֿון פֿון גאַנצן פֿראַנצויזישן פֿאָלק. פֿאַר אונז, יידן, איז עס אַבער נאָך אַפֿשר דרינגענדיקער, ווי פֿאַר אַנדערע, נאָכן שרעקלעכן חורבן פֿון די יידן אין איראַפֿע. עס איז אונזער אַלעמענס חוב צו נעמען שטעלונג צו דער „איראַ־פֿעאישער אַרמיי“, וואָס איז אַ קוים־פֿאַרדעקטע פֿאַרם פֿון אַ נייער ווער־מאַכט, אַנגעפֿירט דורך היטלערישע גענעראַלן, און וועלכע וועט פֿירן צו אַ רעוואַנש־מלחמה.

צי שטעלט איר זיך פֿאַר די סכנה פֿאַר אונז, יידן, פֿון אַט אַזאַ גאַ־צישער אַרמיי, וואָס וועט נאָך האַבן צו איר דיספּאָזיציע אַטאַמישע וואַפֿן און אַפֿשר אויך די הידראַגען־באָמבע!?

די אַדוואַקאַטן פֿון דער „ס.ע.ד.“ (איראַפֿעאישע פֿאַרטיידיקונג־גע־מיינשאַפֿט) ווילן אונז איינרעדן, אַז די נאַצישע גענעראַלן זענען גאַר רודף־שלומניקעס. לאַמיר זיך נישט לאָזן פֿאַרפֿירן פֿון דער היפּאָקריטישער פֿראַ־פֿאַגאַנדע, לאַמיר העלפֿן נישט צו דערלאָזן צו באַנייען דעם פֿאַלשן וועג, וואָס האָט געפֿירט צו די היטלעריסטישע באַוואַפֿענונגען. מיר קענען, ליי־דער, צו גוט דעם פֿרייז, מיר האַבן טייער באַצאָלט, אַז מיר זאָלן רואיק זיך צוקוקן ווי די פֿרייסישע בלוטיקע שטיוול גרייטן זיך אויפֿסניי צו טרעטן אויף די פֿאַריזער גאַסן.

מיר דאַרפֿן אַלץ טאָן, כדי צו שאַפֿן דעם איינהייטלעכן פֿראַנט, ווי

לאנג עס איז נישט צו שפעט. עס טאר זיך נישט איבערחזון די צעשפליי-
טערקייט פון פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה.
די היינטיקע אינפארמאציע-קאנפערענץ, וואָס דער אַקציע-קאָמיטעט
רופט אין „סאַסיעטע סאַוואַנט“, צילט טאַקע צו שאַפן די פּולע איינהייט
פון אַלע יידן קעגן דער ראַטיפיקאַציע פון די אַפמאַכן פון באָן און פאַריז.
איך רוף אַלע יידן, וואָס האָבן נישט פאַרגעסן, וואָס דער היטלעריזם האָט
געטאַן מיט אונזערע נאַענטסטע, בייצוווינען די דאָזיקע וויכטיקע קאַנפּע-
רענץ.

דעם 10-מאי, 1954

די יידישע אַקציע-קאָמיטעטן גייען צו דער קאַנפערענץ געאייניקט דעם 19-טן מאי

די טוער פון די יידישע אַקציע-קאָמיטעטן, מענטשן פון פאַרשידענע
ריכטונגען, האָבן אַלס ציל צו מאַביליזירן אין די באַזונדערע אַראַנדיס-
מאַנען די יידישע באַפעלקערונג קעגן דער ראַטיפיקאַציע פון די באַנער
און פאַריזער אַפמאַכן. דאָס ראַטיפיצירן די דאָזיקע אַפמאַכן וועט אומ-
געהויער פאַרשטאַרקן די געפאַר פון אַ רעוואַנש-מלחמה מצד דער דייטשער
מיליטער-קליקע און די קרעמאַטאַריע-צינדערס.

די יידישע פּאַלקס-מאַסן פאַרשטייען עס זייער גוט, ווייל דער פרייז
פון זייער דערפאַרונג איז געווען אַ צו גרויסער און זיי קענען דעריבער
נישט בלייבן גלייכגילטיק ווען עס האַנדלט זיך אין אַזאַ גרויסער פּאַליטי-
שער געשעעניש, ווי די ראַטיפיקאַציע דורך דער נאַציאָנאַל-פאַרזאַמלונג
פון באַנער און פאַריזער אַפמאַכן.

עס מוז אַלץ געטאַן ווערן, כדי נישט צוצולאָזן צום צוריקגעבן דאָס
געווער די מערדער פון צענדליקער מיליאָנען מענטשן, די תּלינים פון
פּראַנקרייך און פון כּמעט גאַנץ אייראָפּע. לאָמער זיך דערמאַנען: די זעלבע
הערן האָבן שוין געפּרעדיקט וועגן שאַפן אַ „פּריי אייראָפּע“ אויף אַן ערך
טויזנט יאָר, אין וועלכער זיי זאָלן זיין די „הערן-ראַסע“ און די אַנדערע.
— די שקלאַפּן, די אונטערטעניקע.

א, ניין! דאָס טאָר נישט געשען! צו אַזאַ פאַרברעכן טאָר מען נישט דערלאָזן! מיר ווייסן, אַז פיל דעפוטאַטן האָבן אויסצושטיין זייער שווערע נסיונות מצד די אַדוואָקאַטן פון די געלט־זעק. אָבער די נשמה פון אַ פּאַלק קען מען נישט אַפקויפן פאַר קיין געלט, דאָס איז נישט צו באַצאַלן.

און ווי קען דען זיין אַנדערש? נאָך קיין צען יאָר זענען נישט אַפּגע־פּלאַסן זייט דער צווייטער וועלט־מלחמה, די ווונדן זענען נאָך נישט פאַר־היילט, און שוין וויל מען פון אונז ווידער אַוועקרייסן אונזערע קינדער אויף קאַנאַנען־פלייש. מיר דאַרפן זאָגן די דעפוטאַטן פון אונזערע קוואַר־טאַלן, אַז זיי זענען דאָך אויך טאַטעס, טאָ ווי קענען זיי שטימען פאַר ראַ־טיפיצירן די באַנער און פאַריזער אַפּמאַכן?

ס'איז גענוג זיך צו באַקענען מיט די קליינע אותיותלעך פון דעם אַפּמאַך. דער אַרטיקל 20 פון פאַראַגראַף 2 פונעם אַפּמאַך זאָגט, אַז אַ קאָ־מיסאַריאַט פון 9 מיטגלידער וועט זיין דער מאַכט־אַרגאַן פון דער אייראַ־פעאַישער געמיינשאַפט און וועט נישט דאַרפן זיך אַנפּרעגן ביי קיין שום רעגירונג, אויך נישט בעטן קיין שום אינסטרוקציעס. ד.ה. אַז עס וועלן געשאַפן ווערן „גאָלייטערס“, וואָס וועלן באַפעלן איבער די געביטן, וואָס וועלן זיי צוגעטיילט ווערן.

אַזעלכע סאָרט קאַמיסאַרן זענען נאָך פון אונזער זכרון נישט אַרויס! און גערעכט איז עדוואַר דאַלאַדיע, ווען ער זאָגט: „די ס.ע. דע. באַדייט תּחית המתים פון דער דייטשער ווערמאַכט און פאַר פּראַנקרייך — דער פאַרלוסט פון איר אומאַפהענגיקייט. מיט איין וואָרט — מלחמה! ווער עס לייענט גענוי דורך די באַנער און פאַריזער אַפּמאַכן, מוז פעסטשטעלן אַז אין יעדן אַפּזאַץ שטאַרט אַרויס מלחמה.“

מיר האָבן אין אונזערע יידישע אַקציע־קאַמיטעטן גענוי אַדורכגעשטו־דירט די אַלע פאַראַגראַפן און דאָס האָט אונז נאָך בולטער געמאַכט די גע־פאַר. דערפאַר טאַקע זענען מיר געאייניקט אין די אַקציע־קאַמיטעטן, יידן פון אַלע ריכטונגען. דערפאַר טאַקע זענען מיר איבערצייגט, אַז די קאַנ־פּערענץ, גערופן דורך די לאַקאַלע יידישע אַקציע־קאַמיטעטן פון מיטוואַך דעם 19־טן מאַי אין „האַטעל מאַדערן“, וועט אַדורך מיטן געהעריקן דערפאַלג.

די קאַנפּערענץ פון די יידישע אַקציע-קאָמיטעטן

אין דער אָנוועזנהייט פון צאָלרייכע דעלעגאַציעס פון די פּאַריזער אַראַנדיסמאַנען און פּאַרשטעט, אין גייסט פון ברייטסטער אינהייט, איז פּאַרגעקומען די קאַנפּערענץ פון די יידישע אַקציע-קאָמיטעטן, צו פּאַר-שטאַרקן דעם קאַמף קעגן דער דייטשער ווידערבאַוואַפּענונג. די קאַנפּערענץ האָט נאָך אַ ברייטן מיינונגס-אויסטייש, באַשלאָסן:

(1) אַרגאַניזירן דעלעגאַציעס צו די דעפּוטאַטן, (2) זאַמלען אונטער-שריפטן אויף די פעטיציע-ליסטעס, (3) אַריינציען אין דער קאַמפּאַניע אַלץ ברייטערע שיכטן.

בייווינענדיק די קאַנפּערענץ, האָט מען געקענט מעסטן ווי קאַמפּס-אַנטשלאָסן עס זענען די צוממייסטן געליטענע פון דער נאַצישער באַרבאַריי, כדי נישט צו דערלאָזן, אַז די היטלערישע תּלינים זאָלן צוריקבאַקומען זייערע מאָרד-מכשירים.

אינעם זאָל האָט אויסגעפעלט פּלאַץ פאַר די צאָלרייכע דעלעגאַטן-פּאַרטערטער פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע זע-נען געקומען פון אַלע אַראַנדיסמאַנען, ווי אויך פון אייניקע פּאַרשטעט, כדי זיך צו טיילן מיט זייערע דערפאַרונגען אינעם קאַמף קעגן די באַנער און פּאַריזער אַפּמאַכן, און צוזאַמען, אין גייסט פון אינהייט און קעגנזייטיקער פּאַרשטענדעניש, צו באַטראַכטן די ווירקזאַמסטע מיטלען אויף נאָך מער צו פּאַרשטאַרקן דעם דאָזיקן קאַמף.

דער סעקרעטאַר פונעם אַקציע-קאָמיטעט פון 3-4טן אַראַנדיסאַן, דלוזשניעווסקי, דערעפנט די קאַנפּערענץ, אָנווייזנדיק אויף איר באַדייט און ראָל. ער דערקלערט דערביי:

„מיר האָבן נישט פּאַרגעסן ווי אַזוי און פּאַרוואָס מען האָט גערודפּט, געברענגט און פּאַרניכטעט די יידן, ווי קענען מיר דעריבער בלייבן גלייכ-גילטיק אין אַנבליק פון די פּרווון צוריקצובאַוואַפּענען די הענקער פון די 6 מיליאָן קדושים. די הענקער דאַרפן ווערן אונזערע פּאַרבינדעטע אין דער אַ. ג. איראַפּעאַישער געמיינשאַפּט?“

דלוזשניעווסקי לאַדט איין אין פּרעזידיום פּאָלגנדיקע פּערזענלעכ־
קייטן: פּראָפּ. יאַנקעלעוויטש פּון דער סאַרבאַנע, פּראָפּ. מאַנדעלברויט
פּון „קאַלעזש דע פּראַנס“, מ. ווילנער, אנרי בולאַווקאַ און ב. אַדאַם. פּונעם
אַלגעמיינעם אַקציע־קאַמיטעט קעגן דער ווידערבאַוואַפּענונג פּון דייטש־
לאַנד: קריקאווסקי, אַדוו. עדעלמאַן, גאַטליב, אַדוו. דימענטשטיין, דר.
קושניער, ש. שטיינמאַן, גוטמאַן, פּרוכטמאַן, זשאַנטמאַן.

ביי וואַרעמע אַפּלאַדיסמענטן נעמט איבער דעם פּאַרזיץ פּראָפּ. מאַנ־
דעלברויט, וועלכער באַגריסט די קאַנפּערענץ אין נאַמען פּונעם אַלגעמיי־
נעם אַקציע־קאַמיטעט.

מיט גרויס אויפּמערקזאַמקייט ווערט אויסגעהערט דער גוט־דאַק־
מענטירטער באַריכט פּון מאַיערהאַלץ, פּאַרשטייער פּונעם יידישן אַקציע־
קאַמיטעט פּון 19־טן, וועלכער דערקלערט: „אין די נאַענסטע טעג וועט
דער פּאַרלאַמענט דאַרפן באַשליסן וועגן דער ראַטיפּיצירונג פּון די באַנער
און פּאַריזער אַפּמאַכן. יעדער גיט זיך אַפּ אַ חשבון, ווי גורלדיק, ווי ערנסט
עס איז די לאַגע.“

דער רעדנער דערמאָנט דערביי אין עטלעכע זאַצן אין וואָס עס באַ־
שטייט די געפאַר פאַר פּראַנקרייך בכלל און פאַר יידן בפרט, מצד די באַנער
אַפּמאַכן: „די אייראָפּעאישע אַרמיי“ — איז היינט בולט פאַר דער מער־
הייט פּון פּאַלק — באַדייט באַוואַפּענען די נאַציס, אויסשטעלן פּראַנקרייך
אויף אַ טויט־סכּנה און דערפירן צו אַ נייער וועלט־שחיטה. אויב די אַפּ־
מאַכן זאַלן ראַטיפּיצירט ווערן, וועלן מיר אויפּסניי זעען די ס.ס.־
גענעראַלן, די מערדער פּון אַראַדור און אוישוויץ, די נאַצי־„דאַקטוירים“
פּון שטרוטהאַף, אין די גאַסן פּון פּאַריז. עס וועלן אויפּסניי באַשטימט ווערן
קאַמיסאַרן פאַר יידן־פּראַגן און די אַנטיסעמיטן וועלן בושעווען, ווי אין
יענע פינצטערע צייטן.

מאַיערהאַלץ לייענט פאַר אַ רירנדיקן בריוו צו די דעפּוטאַטן פּון אַ
יידישן פּאַטער, וועמענס זון איז דערשאַסן געוואָרן דורך די היטלעריסטן,
און ער פירט אויס: „לאַמיר אַלץ טאָן, אַז די שרעקלעכע וויזיע זאַל נישט
ווערן אַ ווירקלעכקייט!“

אונטערשטרייכנדיק, אַז די אויפּגאַבע פּון די אַקציע־קאַמיטעטן איז
אויפּצוקלערן די געפאַר און צו מאַביליזירן די יידישע פּאַלקס־מענטשן, אַן
אונטערשיד פּון זייער פּאַליטישער אַנגעהערקייט אין קאַמף קעגן די באַ־

נער אַפּמאַכן, ווייזט דער רעדנער אָן, אַז דער ביז-איצטיקער טעטיקייט-
בילאַנס פון די יידישע אַקציע-קאַמיטעטן איז זייער אַ פּאַזיטיווער. ער
פאַרענדיקט דערקלערנדיק, אַז עס בלייבט נאָך איבער פיל צו טאָן און,
אַז עס איז גייטיק אויסצושמידן די ברייטסטע איינהייט — „די גאַראַנטיע
פון זיג“.

אַלס ערשטער רעדנער אין דער דיסקוסיע טרעט אַרויס דער וועטע-
ראַן פונעם אַנטי-ראַסיסטישן קאַמף, קריקאָווסקי. ער ציט אונטער דעם
סך-הכל פון דער אַפּגעטוענער אַרבעט פונעם אַקציע-קאַמיטעט אין 10-טן
אַראַנדיסמאַן, דערמאַנענדיק דעם גרויסן דערפאַלג פון די דורך אים אייג-
געאַרדנטע מיטינגען און די איינהייט, וואָס איז אַנטשטאַנען אין קאַמף קעגן
צוריק-אויפשטעלן היטלערס אַרמיי.

א באזוך אין ראטנפארבאנד

אין יאר 1964 האבן מיר באשלאסן, איך און מיין פרוי, צו באזוכן דעם ראטנפארבאנד; עפעס א קלייניקייט — באזוכן דאס לאַנד, וואָס האָט אַנגעזאָגט צו באַשאַפֿן אַ נייע וועלט, פֿון אמת, יושר, ברידערלעכקייט! געפֿאַרן זענען מיר מיט דער געזעלשאַפֿט „פֿראַנס-אירס“. זיי האָבן פֿאַר-לאַנגט פֿון אונז אַזש 4 פֿאַטאַגראַפֿיעס פֿון אַ פֿערזאָן, צופֿיל פֿאַרמאַליטעטן, און דאָס האָט אונז שוין באַלד אין אַנהייב אַביסעלע שאַקירט. אויך די פֿרייזן זענען דעמאַלט פֿאַר אַן אַרבעט-מענטש, געווען נישט זייער צוגענ-גלעך. נאָר, מילא.

אויפֿן אַעראַדראָם אין בורזשע האָבן מיר געוואַרט פֿון 2 ביז 7 אין אַוונט. ס'איז געווען אַ גרויסע פֿאַרשפּעטיקונג. זיי האָבן זיך אַנטשולדיקט, און אונז סערווירט אַ פֿיין אַוונט-ברויט. שפּעט אין אַוונט זענען מיר אַפֿ-געפֿאַרן און אַנגעקומען אויפֿן מאַסקווער פֿלי-פּלאַץ וונוקאוואַ אַרום 2 ביי-נאַכט. די קאַנטראָלערן זענען זיך באַגאַנגען מיט אונז גענוג העפלעך, אָבער יעדער פֿאַסאַזשיר באַזונדער איז פֿאַרהערט געוואָרן דורך אַן אַפיציר. ער האָט יעדן שאַרף דורכגענומען מיט זיינע בליקן.

ערשט אַזייגער 5 פֿאַרטאַג האָט מען אונז אָפּגעפֿירט אין אַ האַטעל. איבערגעשלאַפֿן אַ פֿאַר שעה, זענען מיר אַרויס אויפֿן קאַרידאָר. די באַדי-נערין פֿון שטאַק טראַגט אונז אַנטעגן אַ ברייטן „גוט מאַרגן, חברים“ און פֿרעגט זיך גלייך נאָך ביי אונז, צי מיר האָבן נישט עפעס צו פֿאַרקויפֿן? ... ווייל זי האָט באַמערקט ביי אונז אַזויפֿיל וואַליזעס. מיר זענען אַראַפֿ אין דרויסן דורכצושפּאַצירן זיך איבער די מאַסקווער גאַסן. אָפּגעגאַנגען אַ הונדערט מעטער, ווייט מען אונז אַן דעם רעסטאָראַן. אינעווייניק איז גע-ווען אַ ספּעציעלע צימער פֿאַר די פֿראַנצויזישע טוריסטן. דער טיש איז באַ-צירט מיט דער פֿראַנצויזישער פּאַן. דאָס עסן — נישט שלעכט.

די עקסקורסיעס האָבן זיך אָנגעהויבן נאָך מיטאַג. אונזער איבעזע-
צערין איז געווען אַ פּיין יידיש מיידל. קודם האָט מען אונז געפירט צו אַן
אויפנאַמע לכבוד די געסט פון „פּראַנס-אירס“. שייַן סערווירטע טישן, מיט
מיט פאַרשידענע מאַכלים און געטראַנקען — „אַ לאַ ריס“. מען האָלט פאַר
אונז דרשות, אין פּראַנצויזיש. איך האָב אויך געזאָגט אַ פאַר ווערטער.
מאַגעטאַפּאַנען, טעלעוויזיע-קאַמעראַס האָבן אַליץ אויפגעכאַפּט. איך האָב
געזאָגט אַט וואָס :

„דאָס, וואָס מיר זעען און הערן פון אייך, האָפּן מיר, אַז די צוקונפּט
וועט עס אַליץ באַשטעטיקן“.

צומאַרגנס האָט מען אונז ווידער פאַרגעלייגט צו מאַכן עקסקורסיעס
מיטן אויטאָקאַר, אָבער מיר, איך און מיין פּרוי, האָבן זיך אַרויסגעדרייט.
מיר האָבן געוואָלט אַליין זיין, פּריי זיך באַוועגן, אַנקוקן דאָס, וואָס עס ווילט
זיך, זען דעם, וועמען מיר ווילן זען. מיר האָבן גענומען אַ טאַקסי און גע-
בעטן ביים שאַפּער אונז צו פירן אויף אַן אַדרעס.

„כ'בעט אייך, רעדט מיט מיר יידיש“... — האָט דער שאַפּער אונז
געענטפּערט אויף אונזערע שווערלעך-אַרויסגערעדטע רוסישע ווערטער.
דאָס האָט אונז פאַרשאַפּן אַ סך פּרייד, און מיין פּרוי האָט זיך שיעור
נישט צעוויינט. מיר האָבן אים געזאָגט, אַז מיר זוכן קרובים אין מאַסקווע.
און באַלד האָט ער אונז געפירט אויפן אָנגעוויזענעם אַדרעס. דער שאַפּער
האָט זיך מטריח געווען און אויפגעזוכט דעם ריכטיקן אַריינגאַנג אין דער
ריזיקער געביידע, אין דער נייער געגנט פון מאַסקווע.

זייער האַרציק האָבן אונז די קרובים אויפגענומען. זיי זענען קינדער
פון אַ פאַרפּאָלגטער יידיש-קאַמוניסטישער משפּחה, אַנטלאַפּענע פון אַנטי-
סעמיטישן פּוילן, נאָך פאַר דער מלחמה אין 1939. דער סטאַלין-טעראָר
האָט די עלטערן זייערע אומגעבראַכט. אויך די קינדער זענען פאַרפּאָלגט
געוואָרן. זיי דערציילן :

„אין אַ שיינעם זומערטאַג האָבן מיר פּלוצים דערהערט אַ ברוטאַל
קלאַפּן אין דער טיר. עס קומט אַריין אַן אַגענט פון דער נ.ק.וו. ד. און
באַפעלט : „וואַזמי טשעמאַדאַן, אידיאַם“, ס'הייסט, נעם דייע בעבעכעס אין
אַ וואַליזקע און קום. מיר זענען געבליבן פשוט אַן לשון, איך, מיין פּרוי
און מיין טעכטערל. מען האָט אונז דערנאָך אַריינגעשליידערט אין אַ צעלע,
ביון גאַרטל אין וואַסער. מיר זענען באַפּרייט געוואָרן ערשט, ווען כּרוש-

טשעו איז געקומען צו דער מאכט. מ'האט געגלויבט, אז ענדלעך וועט דער סאציאליזם אין ראטנפארבאנד באקומען א מענטשלעך פנים. אבער — ליי- דער — די זעלבע יענטע, נאָר אַנדערש געשלייערט" ...

מיר זענען אַוועק פון די קרובים מיט אַ שווער געפיל. ווידער האָט זיך אין האָטעל אונטערגערוקט די באַדינערין און רוימט אונז איין אַ סוד — זי וויל ביי אונז קויפן זאַכן, זי האָט דאָלאַרן ... מיר האָבן זי אַנגע- קוקט מיט פאַרדאַכט, מיט עקל, כמעט נישט ענטפערנדיק. מיר באַשליסן צו גיין באַזוכן די רעדאַקציע פון „סאַוועטיש היימלאַנד“. מיר באַגעגענען אויך אַרױפגייענדיק דעם קאַרעספּאַנדענט פון „קול העם“ אין ישראל, דעם חבר כספי. עס נעמט אונז אויף איינער אַ רעדאַקטאָר, אַבער ער איילט זיך, ער האָט נישט וואָס צו זאָגן. נישט ער איז דאָ דער באַלעבאַס ... מיר גייען אַוועק מיט פאַרביטערונג.

און אַט שפּאַצירן מיר איבער די מאַסקווער רוישיקע גאַסן, מיר איילן זיך צום מיטאַג. מען לייגט אונז ווידער פאַר אַ ריזע מיטן אויטאָקאַר, באַ- גלייט, פאַרשטייט זיך, מיט היטערס. מען פירט אונז צו דער 30-שטאַקיקער אוניווערסיטעט-געביידע, אַן אמתער אַרכיטעקטאַנישער שעדעוור. מען פירט אונז אַריין אין אַ לעקטאָר-זאַל. די רעדעס זייערע בין איך זיי דאָס מאַל מוחל ...

דעם פערטן טאָג האָבן מיר בייגעוויינט אַ מאַדנע סצענע. אַרױסקוקן- דיך דורכן פענצטער פון האָטעל, האָבן מיר פּלוצים געזען, ווי די מיליץ רינגלט אַרום דאָס ריזן-געשעפט „מאַסקווע“, וווּ מען קען קויפן אַלץ, וואָס אַ מענטש באַדאַרף. מיר זענען געווען פאַראינטריגירט און זענען באַלד אַרונטער אַ קוק-טאַן. מיר זענען געווייר געוואָרן, אַז גנבים זענען אין מיטן העלן טאַג באַפאַלן דאָס געשעפט און אַרױסגעשלעפט וואָס ס'האַט זיך געלאָזט. ס'האַט אונז געוונדערט: אַ קנאַפער האַלבער יאַרהונדערט קאַמוניסטישע הערשאַפט, דריי גענעראַציעס מיט סאַציאַליסטישער דער- ציאַונג? ...

אין דעם טאַג האָבן מיר זיך אַרױסגעדרייט פון דער טעגלעכער עקס- קורסיע. אַ טאַקסי האָט אונז ווידער געפירט צו אונזערע קרובים. דאָסמאַל האָבן מיר זיך באַקענט מיטן יינגערן ברודער פון מיין פרוי. ער איז אַן איג- וואַליד. האָט ער דערפאַר באַקומען פון דער מלוכה אַן אויטאָמאָביל, אַ „מאַסקוויטש“, ווייל זיינע פיס זענען געליימט, ער מוז גיין מיט קוליעס.

מען זיצט ביי א גלעזל טיי, מען הערט זיך אן וועגן פארשידענע צרות. מיר האבן פארברענגט אזוי, ביזן אונט-ברויט. ביים עסן אין טוריסטן-האטעל מוז מען זיין צו דער צייט. האט אונז דער יינגערער ברודער פאר-געלייגט צו באגלייטן מיט זיין "מאסקוויטש".

מיר פארן איבער די מאסקווער גאסן, נייע, שיין אויסגעבויטע. פלוצ-לונג האט א מיליציאנער אונז אפגעשטעלט. ער פארלאנגט אז דער אינווא-ליד זאל זיך לעגיטימירן. קוים וואס דער אינוואליד קריכט ארויס מיט זיי-נע צוויי קוליעס, און דער מיליציאנער זאגט אים: "וויסא וו'פאריאדקע, טאווארישטש", ס'הייסט, אלץ איז אין ארדענונג, חבר.

— מיר האבן געהאט גרויס גליק — זאגט דער ברודער — וואס ער האט פון אייך נישט פארלאנגט צו לעגיטימירן זיך. איך האב נישט קיין רעכט צו פירן טוריסטן, אפילו קרובים...

ביים אונט-ברויט אין רעסטאראן טרעפן מיר די פאריזער חברים. יעדער דערציילט די געשעענישן פון טאג. איך לייג פאר צו גיין אין סינע-מא, דא נישט ווייט. מען גיט א גוטן פילם. און מיר זענען אוועק. דער סעאנס איז נאך נישט געענדיקט און מיר מוזן אונטערווארטן אין באקוועמען זאל, אונטער די קלאנגען פון שיינער מוזיק. מיין פרוי, זע איך, שמועסט מיט דער קאנטראלערקע. אין וואס פארא שפראך רעדן זיי? — ווער איך טשי-קאווע. וויזט זיך ארויס — אין פראסט מאמע-לשון. לעבן אונז איז געזעסן א יונגערמאן און זיך צוגעהערט ווי מיר רעדן פראנצויזיש. ס'איז דער זון פון דער קאנטראלערקע. ער פארשטייט זייער גוט פראנצויזיש. אבער ער ווונדערט זיך ווי אזוי מיין פרוי האט גערעדט מיט זיין מוטער. און ער ווערט געווייר, אז זיי האבן גערעדט צווישן זיך יידיש, פארשטייט ער שוין, אז מיר אלע זענען — יידן. אבער ער זאגט, אז ער איז נישט קיין ייד.

— איר האט זיך, חלילה, געשמדט? — פרעגט אים מיין פרוי.
— א, גיין זאגט ער — מיר, קאמוניסטן, דארפן זיך נישט שמדן. מיר זענען דערציגן געווארן אין מארקסיסטישן גייסט, מיר דענקען ווי קאמוניסטן, נישט ווי יידן...

— דערלייבט א פראגע, חבר: צי קענען יידן נישט דענקען ווי קא-מוניסטן? לויט מארקסן און לענינען, נאכן אומווארפן דעם קאפיטאליסטישן רעזשים, וועט די סאציאליסטישע געזעלשאפט לייון די פראבלעמען פון אלע אונטערדריקטע פעלקער, בתוכם אויך פון אונזער יידיש פאלק? מיר

זענען די סאמע באעוולטסטע, זייט מען האָט אונז פאַרטריבן פון אונזער לאַנד, מיט 2000 יאָר צוריק, איצט, ווען אונזער רענעסאַנס איז געקומען אין ארץ ישראל, קומט איר און זאָגט גאָר דעם היפּוך. ווען מיר וועלן זיך אפשר טרעפן אַ צווייט מאַל, וועט איר בעסער פאַרשטיין, וואָס עס הייסט זיין — אַ שטאַלצער ייד...

איידער וואָס-ווען, האָט זיך דער פּילם אָנגעהויבן.

נאָך 6 טעג פאַרברענגען אין מאַסקווע, זענען מיר אָפּגעפּלויגן קיין קיעוו. אַן ערך אַ שעה צייט זענען מיר געפּלויגן. עס האָבן אונז שוין אָפּ-געוואָרט די אויטאָקארן. מיט אונז איז געווען אַן איבערזעצערין, אַ וויל יידיש מיידל. דער האַטעל, וווּ מיר זענען פאַרפּאַרן אין קיעוו, איז נישט געווען אזוי קאַמפּאַרט און באַקוועם ווי אין מאַסקווע. דערפּאַר איז דאָס עסן געווען גאַרנישט שלעכט, ווי פאַר טוריסטן, וואָס ברענגען אַריין אין לאַנד וואַלטע...

אין קיעוו האָט געוווינט מיין פרויס אַ ברודער. מיר האָבן פאַר אים און זיין משפּחה געברענגט אַ סך מתנות. אָבער ווי אזוי זיי באַגעגענען און זיי איבערגעבן? דער האַטעל איז געווען באַוואַכט ווי אַ תּפּיסה. מיר האָבן שוין אָבער געהאַט אַ קליינע פּראַקטיק. האָבן מיר באַשלאָסן אָנצוטאָן אויף זיך די געברענגטע מלבושים פאַר דער משפּחה. ס'איז אונז געלונגען. מיר זענען אַרויס פון האַטעל, פאַרקערעוועט אין אַן אַנדערע ריכטונג, און גענוי מען אַ טאַקסי. דאַנקען גאָט, אויך דער שאַפּער אין קיעוו איז געווען — אַ ייד. ער האָט זיך שטאַרק דערפּרייט מיט אונז. ער האָט זיך אפּילו נאָכגע-פרעגט אויף ישראל. לאַנג שמועסן האָבן מיר נישט געקענט, ווייל מיר האָבן זיך געאיילט. ער האָט אונז געברענגט אויפן ריכטיקן אַדרעס. ביים אָפּ-שטייגן, האָט זיך דער שאַפּער אָפּגעזאָגט צו נעמען באַצאַלט פאַר דער רייזע. קוים מיט צרות האָבן מיר געפּועלט ביי אים ער זאָל כאַטש נעמען אַ מתנה פאַר זיין פרוי. ביים צעשיידן זיך, האָבן מיר זיך געווגטשן צו טרעפן בקרב אין ישראל...

דער צוזאַמענטרעף פון שוועסטער און ברודער

עטלעכע און פּערציק יאָר האָבן זיי זיך נישט געזען. די פּרייד איז געווען אויסגעמישט מיט טרערן. זיי זענען געזעסן און זיך דערמאַנט די

אלטע היים אין וואַרשע, ווו עס איז גאַרנישט פאַרבליבן פון אונזער יידיש לעבן. דער ברודער האָט מלחמה-צייט געקעמפט אין דער רויטער אַרמיי. מיר האָבן זיך צעקושט, ווי אמתע ברידער. די פרוי זיינע און דער זון זענען געשטאַנען דערביי, געלאַכט פון פרייד און טרערן זענען זיי גע- שטאַנען אין די אויגן. מיר האָבן געבראַכט מיט זיך אַביסל זאַכן פון פאַרזי, אָבער ווי אַזוי ברענגען צום ברודער אין הויז אַריין די וואַליזעס ?

— מאַכט זיך נישט קיין צרות — זאַגט מאַניעס ברודער — אונזער זון וועט זיך שוין אָן עצה געבן. ער און זיינע חברים וועלן שוין אַלץ באַ- זאָרן. כאַטש אויף זייערע פאַרטיי-קאַרטן איז אויפגעשריבן „יעווריי“, זענען זיי שטאַלץ צו זיין יידן.

אַזוי איז געווען. זיי זענען אַוועק צום האַטעל, אַרויסבאַקומען די וואַליזעס בשלום.

דאָס צימער ביים ברודער איז געווען פיין איינגעאַרדנט. אַלץ האָט געבלאַנקט. עס האָט אונז נאָר געוונדערט און מיר האָבן געפרעגט :

— ווי זען אויס אייערע אַנדערע צימערן ?

אין די אויגן פון דער שוועגערין זענען געשטאַנען טרערן :

— כאַטש מיין מאַן איז געווען אַ זעלנער, זיך געשלאָגן און דער- גאַנגען ביז בערלין, האָט מען אונז צוגעטיילט נאָר איין צימער. די קוד איז אַ קאַלעקטיווע, צוזאַמען מיט שכנים. איין צימער פאַר דריי פּערזאָן... מיר האָבן געמוזט צוריקקערן זיך אין האַטעל, צו דער גרופּע טו- ריסטן, מיטצומאַכן די עקסקורסיעס אין פאַרלויף פון די 4 טעג אין קיעוו. מיר זענען געווען אויף אַן אויסשטעלונג, אין די מוזעאומס, אין די עקס- פערימענטאַלע אַגראַנאַמישע סעדער. מיין פרוי האָט געוואַלט זיין וואָס מער מיט דער משפּחה, אַזוי אַז מיר האָבן פאַרשפּעטיקט וויכטיקע אויס- פּלוגן. קיעוו איז זומער-צייט אַן אמתער גן-עדן, אַ פאַרק-שטאַט. עס שמעקט פון די סעדער, וועלכע באַצירן די הייזער.

מיר האָבן קאַטעגאָריש פאַרלאַנגט עולה רגל זיין קיין באַביי-אַר, אָבער יעדעס מאַל האָט מען אונזער בקשה אָפּגעוואָרפּן. איין זאך האָבן מיר יאָ געקענט באַקומען — דאָס אַנטיסעמיטישע קיטשקאַ-בוך. כאַטש אין „סאָוועטיש היימלאַנד“, בעת אונזער באַזון, האָט מען אונז פאַרזיכערט, אַז דאָס בוך איז קאַנפּיסקירט געוואָרן. אָבער אין קיעוו האָט מען זיך דער- וויסט, אַז עס זענען דאָ פאַרשפּרייט געוואָרן 4 הונדערט טויזנט עקזעמ-

פליארן, אן שום שטערונג... און עס איז נאך פאָרבלעבן פאַר אונז איינס, מיטצונעמען...

אונזער באַזוך אין קיעוו האָט זיך שנעל פאַרענדיקט. דאָס צעשיידן זיך מיט דער משפחה איז, דער עיקר, געווען זייער פיינלעך. אָבער לענגער בלייבן איז געווען אוממעגלעך. מיין פרוי האָט געבעטן אַזאָ דערלויבעניש, אָבער — פאַר קיין שום געלט נישט!

מיר פאַרן צום פלייפּעלד. אינעם עלעגאַנטן קאַר האָט דער אייגן-ציקער חבר, וואָס פלעגט זיך אונטערהאַלטן מיט דער איבערזעצערין וועגן אַלע ענינים, געמאַלדן איר, דער איבערזעצעריןס נאָמען: אַננאַ סאַלאַוויי-טשיק. איז פּלוצים אויסגעבראַכן אַ צווישן-רוף: „אַננאַ יעוורעיקאַ“. דאָס איז געווען אַן ארויסרוף פון אַן אוקראַינישן אַנטיסעמיט, אַ מאַן פון אַ יאָר 40, וואָס האָט באַגלייט זיינעם אַ קרוב. פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט תיכף רעאַגירט אויף דעם כוליאַנישן אויסרוף. אָבער, ליידער, זענען קיין שום סאַנקציעס קעגן דעם כוליאַנן נישט אַנגענומען געוואָרן...

מיר זענען בשלום אַנגעקומען אויפן פלייפּעלד. ענדלעך איז דער טופאַלעוואַרעאַפּלאַן אַנגעקומען. ער האָט דורכגעמאַכט דעם ווייטן מהלך צווישן קיעוו און מאַסקווע. דער אַרעאַפּלאַן איז געפּלויגן זייער הויך. די הייך האָט מיר געשאַדט, אַז איך האָב באַקומען געשוואַלענע פּיס.

איך האָב באַקומען ווייטיקן אין די פּיס ביים צוריקקומען אין האַטעל אין מאַסקווע. מען האָט געמוזט אַרויסרופן די גיכע הילף, ווייל איך האָב באַקומען איבער 39 גראַד היץ. אַזש צוויי קעטשלעך זענען געקומען נאָכן קראַנקן פּראַנצווישן טוריסט, אַפּצופירן מיך אין גרעסטן מאַסקווער שפּיי-טאַל. אָבער דאָרט איז קיין פּרייער פּלאַץ נישט געווען. פּלאַץ איז נאָר גע-ווען אין די... קאַרידאָרן. אָבער ווי לייגט מען עפעס אַ טוריסט אין קאַרי-דאָר? האָט די דירעקציע תיכף באַשלאָסן — היות אַ פענסיאַנירטער גע-נעראַל פאַרנעמט אַ שיינעם צימער, איז מער יושר אים צו לייגן אין קאַ-רידאָר, ווי דעם פּראַנצווישן טוריסט...

ערשט דעמאַלט האָב איך באַקומען די נויטיקע הילף. דריי דאַקטווי-רים, מיטן עלטסטן בראַש, שטייען ארום מיר און מען זוכט צו געבן מיר די ראַדיקאַלסטע הילף. די פרוי מיינע האָט געוואַרט אין דער ביוראָ, אַן ערך צוויי שעה האָט זי געוואַרט. עס איז געקומען די פּרינציפּאַלע דאַק-טאָרשע און געגעבן מיין פרוי די בעסטע האַפּענונגען.

ארום קראנקן פאָרען זיך די קראַנקן־שוועסטערן. איינע לייגט קאָמ־
פרעסן אויף דעם פוס. דאָס געשווילעכץ צו פאַרטרייבן. אַ צווייטע גיט מיר
פראַשקעס קעגן דער היץ. איך בין איינגעשלאָפֿן. ערשט אין אַוונט האָב איך
זיך אויפגעכאַפֿט. עס איז געקומען די הויפט־דאָקטאָרשע און זיך נאָכגע־
פרעגט: וואָס איך מאַך? אַ דאַנק! — האָב איך געענטפערט — זייער
גוט! מאַרגן האָף איך צו קענען פייערן אונזער פראַנצויזישן נאַציאָנאַלן
טאַג פון 14־טן יולי, צוזאַמען מיט אונזער גרופע, די פייערונג, וואָס איז
אַזוי גוט צוגעגרייט געוואָרן דורך דער דירעקציע פון טוריום.

— אַנטשולדיקט, חבר — האָט זי מיר געזאָגט — דאָס קומט ליידער
נישט אין באַטראַכט. איר מוזט לאָזן אייער גרופע, צוזאַמען מיט אייער
פּרוי, אַהיימפאַרן, און איר וועט דאָ פאַרבלייבן ביז איר וועט געזונט ווערן.
דעם אַנדערן טאַג זענען געקומען מיינע קרובים פון מאַסקווע, צו־
זאַמען מיט מיינ פּרוי.

איך האָב זיך גענומען באַקענען מיט די שכנים אַרום מיר. איינער,
וואָס איז געלעגן אנפּאס, האָט זיך שטאַרק באַמיט צו פאַרפירן אַ שמועס,
כדי צו הייבן מיינ מאַראַל. ער האָט מיר דערציילט פון זייער לעבן בעת דער
מלחמה קעגן בלוטיקן פאַשיזם. דער שכן, דער יונגער יידישער פאַרטיזאַ־
נער, האָט דערציילט פאַרוואָס ער קומט פון צייט צו צייט זיך היילן אין
שפיטאַל. די מעשה איז אַ נישט היימלעכע: ווען די דייטשן זענען אַריין אין
זייער שטעטל, האָט מען אַלע יידן פאַרטריבן אין געטאָ. פון דאַרטן האָט
ער אָבער גיך געמאַכט פליטה און איז אַוועק אין די וועלדער. ער האָט לאַנג
געוואַנדערט, ביז ער האָט ענדלעך אַנגעטראָפֿן פאַרטיזאַנער. איינמאַל איז
ער געשיקט געוואָרן אין אַן עקספּעדיציע, האָבן זיי פאַרלוירן צוויי חברים.
אים האָט אַ צווייטע גרופע פאַרטיזאַנער אָפּגעזוכט אין וואַלד, אַ פאַרווונ־
דעטן. זיי האָבן אים איבערגעשיקט אין אַ מאַסקווער שפיטאַל. האָבן אים
אויף די פיס געשטעלט, אָבער אים באַפוילן צו קומען אָפּט אויף אַן אונ־
טערוכונג. אַזוי דויערט עס שוין איבער 20 יאָר. איצט איז ער סטודענט
אויפן מעדיצינישן פאַקולטעט. אַלע זיינע נאָענטע זענען אומגעקומען.

איך האָב אויך באַקענט די אַנדערע צוויי חולאים, איינער אַן אָפיציר
פון דער אַרמיי, און דער צווייטער אַן אונטער־אָפיציר פון די ים־חיילות.
אויך זיי האָבן זיך מיט מיר פאַראינטערעסירט, אָבער צוליב אַן אַנדערע
סיבה — זיי האָבן געזען ביי מיר אַן עלעקטריש ראַזיר־מאַשינקעלע „רע־

מינגטאָן" פון פראַנקרייך, וואָס מיין פרוי האָט מיר געבראַכט. האָט עס זיי פאַראַינטריגירט. זיי האָבן אויך געשמועסט וועגן אידיאישע פאַרגן, אָבער דער עיקר זענען זיי איבערגעגאַנגען דירעקט:

— זאָגט חבר, וווּ האָט איר געקויפט אַזאַ שיינע ראַזיר-מאַשינקע?
— אין פאַריז.

— מ'קען עס אַנקוקן?

— מיט פאַרגעניגן, ביטע זייער.

זיי באַקוקן דאָס מאַשינקעלע פון אַלע זייטן. זיי האָבן געזען דעם נאָ-מען פון דער מאַשינקע אין לאַטיינישע אותיות — "רעמינגטאָן". פּרעגן זיי: וואָס זאָל דאָס באַדייטן? האָבן איך זיי געענטפערט: דאָס איז דער נאָמען פון דער פירמע.

— אַזאַ פירמע וועלן מיר אויך האָבן! — האָבן זיי געזאָגט.

כ'בין שוין אַרויס פון געדולד:

— וואָס הייסט — איר וועט האָבן? אַ לאַנד פון דער סאָויעטישער

מאַכט, וואָס בויעט איר געזעלשאַפט אויף קאָמוניסטישע יסודות?

— נאַפליעוואַט נאָ סאָויעטסקי וולאַסט... — האָבן זיי אַ שפיי געטון

און זענען פאַרשוונדן.

קאָמענטאַרן זענען איבעריק... אַזאַ איז די מענטאַליטעט פון דער

חברותא. דער שכן, דער געוועזענער פאַרטיזאַן, האָט מיך געפרעגט:

— זיי האָבן כאַטש צוריקגעגעבן דאָס ראַזיר-מאַשינקעלע?

אוודאי האָט זיך זיי געגלוסט עס צוצונעמען, אָבער איך האָב זיך גע-

האַלטן אין מיטן ראַזירן, מאַכן מיין טזאַלעט. נאָך דער מעשה נורא, איז

פּלוצים אַריינגעקומען די עלטסטע דאָקטאָרין, געזעצט זיך נאָענט צום בעט

און פאַרפירט אַזאַ שמועס:

— זאָגט מיר, איך בעט אייך, וויפל פאַרדינט אַזאַ דאָקטער ווי איך,

ביי אייך אין פראַנקרייך...?

זי וואָרפט דערביי אַריין אַ פאַר יידישע ווערטער. האָב איך דאָך פאַר-

שטאַנען, אַז זי איז אַ יידישע פרוי. די פראַגע אָבער האָט אַרויסגערופן ביי מיר

שטוינונג, און גלייכצייטיק — צער! זי האָט עס באַמערקט, אַנטשולדיקט

זי זיך און זאָגט מיר:

— איך האָב פשוט געוואַלט מאַכן אַ פאַראַלעל צווישן סאַציאַליזם און

קאָפיטאַליזם...

— מיר זענען אפשר חברים פון די זעלבע אידייען — האָב איך איר געזאָגט — מיר האָבן געגלויבט אין אַ שיינער צוקונפט פון אַ סאָציאַליסטישער געזעלשאַפט. אָבער ליידער האָט אייער סאָציאַליזם מיך פולשטענדיק אַנטוישט. איך מוז אייך זאָגן, טייערע פרוי־דאָקטאָרשע, אַז דער פאָרגלייך פון אייערע געהאַלטן אַלס דאָקטאָרשע, מיט איינער פון אונזערע קלייניקעס, אָדער שפּיטאַלן, איז ווייט, ווי דער הימל פון דער ערד. איר פאָרדינט איצט 120 רובל. אויף אונזער פראנצויזיש געלט מאַכט עס אויס 60 טויזנט אַלטע פראַנק. דאָס איז ביי אונז — אַ הונגער־לויף. דערפאָר האָט איר, טייערע דאָקטאָרין, באַמערקט אַ פאָרווונדערונג אויף מיין פנים, ווען איר האָט די פראַגע געשטעלט. אַזאַ פאָראַנטוואַרטלעכע שטעלע, ווי איר פאָרנעמט דאָ, אין דעם גרעסטן מאַסקווער שפּיטאַל, איז אין פאָרגלייך מיט באַדינגונגען ביי אונז, אַזאַ גרויסער מהלך, אַז מען קען זיך עס גאָרנישט פאָרשטעלן. ביי אונז, אין דער קאָפיטאַליסטישער געזעלשאַפט, לעבט זיך אַזאַ דאָקטער, ווי איר, אין רייכטום.

— אייער אַפשאַצונג וועגן אונזער רעזשים איז זייער ריכטיק — האָט זי מיר געזאָגט צולעצט, איידער זי איז שטיל אַרויס,

א שמועס מיטן פראפעסאר האלבוואקס, דאס אייניקל פון וויקטאר באש

אין דער צווייטער העלפט פון חודש פעברואר 1955 איז מיר אויסגע-
קומען אויף א פאלקס-פארזאמלונג קעגן דער דייטשער ווידערבאוואפע-
נונג, אין 3-טן אראנדיסמאן, צו באגעגענען זיך מיטן אייניקל פון פראפ.
וויקטאר באש. א מענטש אין בליענדן עלטער, א שלאנקער, מיט אן אוואל
סימפאטיש פנים, שמייכלענדיקע מאנדל-אויגן און א הויכן שטערן. אט
דער סימפאטישער מענטש איז פראפעסאר האלבוואקס פון ליציי טירגא.
ער האט גענומען א ווארט אויף א פארזאמלונג, ווארום ווער נאך ווי פראפ.
האלבוואקס קען דערציילן וועגן די היטלערישע אכזריותדיקייטן? זיינע
באבע-זיידע, פראפ. וויקטאר באש און פרוי, זענען דערמארדעט געווארן
דורך די נאציס. זיי זענען פארשלעפט געווארן אין א וואלד, נישט ווייט
פון ליאן, און דארט זענען זיי דערשאסן געווארן.

ער גופא איז געשטאנען אין באוואפנטן קאמף קעגן דעם בלוטיקן שו-
נא, דעם דייטשן אקופאנט, און צולעצט דעפארטירט געווארן אין די אויס-
ראטונגס-לאגערן. ער איז קוים מיט לעבן, אן אויסגעשעפטער, צוריקגע-
קומען.

ער איז צווישן די אקטיווסטע קעמפער קעגן דער דייטשער ווידער-
באוואפענונג, צוזאמען מיט אלע שלום-ליבנדיקע מענטשן פון פראנקרייך.
פראפעסאר האלבוואקס ארויסטריט אויף דער פאלקס-פארזאמלונג האט
געמאכט א זייער שטארקן איינדרוק. איך האב זיך דערביי דערמאנט אין
א פארלעזונג, וואס זיין זיידע האט געהאלטן עטלעכע יאר פאר דער מלחמה
אין „סאסיעטע סאוואנט“. פראפ וויקטאר באש איז געווען זייער באליבט
פון אלע פראגרעסיווע מענטשן. ער האט דעמאלט גערעדט אויף דער טע-
מע: „פאטריאטיזם און יודאזיזם“. גראד איז די פראגע וועגן פאטריאטיזם

צו יענער צייט אויפגעהויבן געוואָרן דורך די פּאַשיסטן, די מאַראַס-לייט, „קאַמלאַ די רואַ“ (די היינטיקע קסאוויע וואַלאַ-ווינאנקורס אַנטיסעמיטישע באַוועגונג, וועלכע האָבן דעמאָגאָגיש פּרעטענדירט צו האָבן דעם מאַנאַ-פּאַל אויף פּאַטריאַטיזם), אויף דעם האָט אַבער וויקטאָר באַש געענטפּערט, קלאַפּנדיק זיך אין דער ברוסט:

— מיין פּאַטריאַטיזם איז נישט צו מעסטן. איך בין טאַקע אַ ייד, אַבער דאָס שליסט נישט אויס צו זיין אַן ערלעכער, איבערגעגעבענער פּראַנצויזשער פּאַטריאַט!

בעת דער אַקופּאַציע, ווען די מאַראַס-לייט האָבן פּאַרקויפּט און פּאַ-ראַטן דאָס לאַנד, איז וויקטאָר באַש געבליבן געטריי זיינע ווערטער. דער פּאַר טאַקע האָבן אים די פּאַשיסטן אַזוי אומברחמנותדיק אומגעבראַכט. עס איז איבעריק צו באַווייזן, אַז די יידן אין פּראַנקרייך האָבן אַרייַנגעשריבן אַ חשוב בלאַט פון פּאַטריאַטיזם. אינעם קאַמף פון דער רעזיס-טאַנס, פאַר דער באַפּרייאונג פון לאַנד.

דראַנס, די שטאַט פון יידישן מאַרטירערטום און די שטאַט פון האַפּענונג

דעם 8-טן אַפּריל 1955

שבת, דעם 2-טן אַפּריל 1955, 10 אין דער פּרי זענען מיר, דעלעגאַטן פון יידישן אַקציע-קאָמיטעט, אַנגעקומען קיין דראַנס, אויפן אינטערנאַ-ציאָנאַלן צוזאַמענטרעף פון די פּרידלעכע כוחות. צווישן די דעלעגאַטן פון כמעט אַלע פּראַווינצן, זענען אויך געווען דעלעגאַטן פון אויסלאַנד: פון יאַפּאַן, ענגלאַנד, זייטשלאַנד א. אַנד. ווען מיר האָבן זיך דערנענטערט צו דער געביידע, ווו עס איז פאַרגעקומען דער צוזאַמענטרעף, האָבן אונז מקבל-פנים געווען די פיקאַסאַ-טויבן, וואָס סימ-באָליזירן דעם שלום. אונזערע הערצער האָט גענומען קלאַפּן שטאַרקער, ווען מיר האָבן דערזען די ריזיקע געביידע פון געוועזענעם קאַנצנאַט-ציע-לאַגער, פון וואַנען עס זענען פאַרשיקט געוואָרן אין אוישוויצער גיהנום אַזויפיל יידן. אַט דער ציטער האָט אונז באַגלייט ביז מיר האָבן איבערגעטרעטן

די שוועל פונעם זאל און איבערגעגעבן אונזערע דעלעגאטן-קארטן דער פארעגיסטרירונג-פערמאנענץ. מיר זענען געטרעטן איבער די קונסט-טעפיקער, האבן זיך נישט געקענט זאט אַנקוקן מיט דער קונסט-אַרבעט פון די קינסטלער געווידמעט דעם שלום. דער זאל האָט זיך אָנגעפילט.

עס ווערט דערעפנט דער נאַציאָנאַלער צוזאַמענטרעף פון פרידן. דעם פאַרזיץ פירט דער באַוווסטער שרייבער ווערקאַר. ער רעדט וועגן באַדייט פון דער צונויפזאַמלונג, און דערמאַנט דערביי דעם גרויסן פאַרשטאַרבענעם שלום-קעמפער איוו פאַרזש. ער גיט אַ וואָרט פראַפעסאָר וואַגנער.

דער באַריכט האָט אַנטפּלעקט, מיט ממשותדיקע ביישפּילן, דעם מאַנומענטאַלן פאַרנעם פונעם קאַמף, וואָס עס האָט געפירט און פירט וויי-טער דאָס פּאַלק פון פראַנקרייך פאַר שלום, קעגן דער דייטשער ווידער-באַוואַפענונג. די אַפּלאַדיסמענטן פונעם זאל האָבן באַוויזן אַז די ווערטער פון פראַפּ. וואַגנער האָבן געטראַפּן צום האַרצן.

די זיצונג פון נאַכמיטאָג איז געווען געווידמעט די קאַמיסיעס, וועל-כע האָבן אויסגעאַרבעט אויספירלעכע דירעקטיוון, כדי צו קענען ווירק-זאָם פאַרזעצן די שלאַכטן קעגן דער דייטשער ווידערבאַוואַפענונג און פאַרן פאַרבאַט פון די אַטאָם-וואַפּן.

זונטיק פאַרמיטאָג האָט דעם פאַרזיץ געפירט פרוי איוו פאַרזש. זי איז באַגריסט געוואָרן מיט שטורמישע אַפּלאַדיסמענטן. אויף דער דאָזיקער זיצונג האָבן גערעדט די דעלעגאטן פון דער פראַווינץ, און אין זייערע ווערטער האָט זיך אָפּגעשפּיגלט דאָס אמתע, דאָס נאָבעלע פונעם פראַנץ-צויזשן פּאַלק. אַ גרויסן איינדרוק האָט געמאַכט די אינטערווענץ פון אַדוו. זשופּאָ, אין נאָמען פון יידישן אַקציע-קאַמיטעט, וועמענס איניציאַטיוון זע-נען באַלוינט געוואָרן מיט וואַרעמע אַפּלאַדיסמענטן.

די שלוס-זיצונג איז אַדורך אין אַן אומבאַשרייבלעכן ענטוויאַזם. די פּאַטעטישע אינטערווענץ פון גרויסן געלערנטן אין אומדערמי-לדעכן שלום-קעמפער פראַפּ. זשאַליאַ-קירי וועגן דער געפאַר פון אַן אַטאָם-מישן קריג, האָט אַלעמען אויפגעטרייסלט.

נאָך דער אינטערווענץ איז פאַר אונז נאָך בולטער געוואָרן די היילי-קע פליכט אויפצוקלערן די יידישע באַפעלקערונג וועגן דער גרויליקער געפאַר, וואָס קען ווערן אַ ווירקלעכקייט, אויב מיר וועלן שטיין מיט פאַר-לייגטע הענט.

איך דערמאן זיך אין יענע טעג...

10 יאר זענען שוין פארביי זינט די היטלערישע גענעראלן האבן קא-פיטולירט אין בערלין.

ביי אונז יידן איז אבער די פרייד געווען אויסגעמישט מיט טרויער. די שרעקלעכע טראגעדיע האט געדריקט אונזערע הערצער. מיר האבן גע-פייערט דעם זיג ווי יתומים, דערמאנענדיק מיט ווייטיק אונזערע טייערע, וואס זענען פארברענט און פארגאזט געווארן.

אין אונזער 3-טן אראנדיסמאן האבן זיך דעמאלט אפגעשפילט אויפ-טרייסלענדיקע סצענעס, פון אפגעפינען זיך, נאך יארן צעשיידונג, פון אומ-קערן זיך אהיים, נאך א לאנגן עקזאד, און טרעפן זיך איינער אליין אין דער דירה, ווו עס האט אמאל פולסירט א ווארעם יידישע משפחה-לעבן.

איך דערמאן זיך אין יענע טעג, אין שווערן וועג, וואס מיר האבן דורכגעמאכט, און פרעג: ווער וואלט עס געגלויבט, אז 10 יאר נאכן זיג איבער די נאצישע בארבארן, די היינטיקע אינקוויזיטארן, וועט אפ-הילכן אין פאריז דאס פארהאסטע ליד „דויטשלאנד איבער אלעס“, וואס די נאצישע באנדיטן האבן געזונגען, פירנדיק אונזערע נאענטע און טייערע צום טויט?

איך דערמאן זיך די ווייניג-דראמעס, דאס אריינקומען אין שטובן, וועלכע זענען באזעצט געווען דורך פרעמדע; די שוועריקייטן ביים צוריק-באקומען די אלטע דירות; און דאך האט מען אנגעהויבן צוריק אויפבויען דאס חרוב-געווארענע משפחה-לעבן.

דער איינציקער ענטפער איז — אונזער פארשטארקטע איינהייט קעגן דער דייטשער ווידערבאוואפענונג. דאס געשריי פון די געליטענע דארף אפהילכן העכער, מעכטיקער ווי דער הימן פון די רוצחים.

**

די לעצטע רייזע מיט מיין מאן און קינד

(פרוי רעגנבויגן פון „פלעצל“, א לעבן-געבליבענע
פון די אַבלאָוועס, דערציילט)

פרוי רעגנבויגן האָט זיך צופעליק אָפּגעראַטעוועט פון די אַבלאָוועס
אויף יידן אין יולי 1942, און אַט וואָס זי דערציילט וועגן יענע טראַגישע
טעג פאַר יידן אין פאַריז :

„דער 16-טער יולי 1942 איז געווען דער אָנהייב פון מיין און אונז-
זער אלעמענס חורבן. מיין פאַמיליע איז גראַד נישט געווען אין דער היים,
ווען די בהלה האָט זיך אָנגעהויבן. מיר האָבן באַשלאָסן אַריבערצוכאַפּן זיך
אין דער „פרייער זאָנע“. אַזוי האָט מען אונז געראַטן. אָבער עס רעדט זיך
לייכטער, ווי עס טוט זיך.

מיר האָבן געזוכט אַן אַריבערפירער, און גראַד האָט מיין גאַטזעליקער
מאָן געטראַפּן אַ באַקאַנטן, און אים דערציילט וועגן אונזערע זאַרגן. זאָגט
דער ייד: „איך האָב אַ גוטן „איבערפירער“. ער האָט שוין אַ סך יידן אַרי-
בערגעבראַכט אויף „יענער זייט“. ער נעמט אינגאַנצן 20 טויזנט פראַנק
האַנט-געלט, און די רעשט — נאָך דער נסיעה.“

האַבן מיר מיט פרייד אָנגענומען דעם פאַרשלאָג. מען האָט באַשטימט
אַ ראַנדעווע מיטן „איבערפירער“ אויפן פלאַס דאַנפער-ראַשעראַ, פון וואַנען
ס'זענען אָפּגעפאַרן יעדן טאָג פול געפאַקטע אויטאָקארן קיין פאַנטענבלאַ,
און פון דאָרט, מיט דער באַן — אין דער „פרייער זאָנע“. אַזוי, יעדנפאַלס,
האָט מען אונז איינגערעדט. צום באַדויערן אָבער זענען כמעט אַלע יידן
אַרעסטירט און אָפּגעשיקט געוואָרן אין די טויט-לאַגערן פון דייטשלאַנד.
און דאָס האָט פאַסירט, מיט דער הילף פון פינצטערע פאַרשווינען, יודענ-
ראַטלער, וואָס האָבן געאַרבעט מיט דער געשטאַפּאַ.

— אצינד — דערציילט פרוי רעגנבויגן — הייבט זיך אָן מיין גרויסע
בראָד און אומגליק. מיר האָבן מיטגענומען אַליק, וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט,
חוץ די זאַכן, וואָס מען קען נישט מיטשלעפּן. דאָס איז געווען אַזוי גנביש
צוגעגרייט, דאָס אריבערפאַרן אין דער „פרייער זאָנע“.

מיר האָבן געכאַפּט אַ וואַגן און געפּאַרן אויפן ראַנדעווי אויף פּלאַס
דאַנפּער־ראַשעראַ. דאָרט האָבן מיר טאַקע געזען די אויטאָקאַרן. זיי זענען
געוואָרן אַנגעפּראַפּט מיט מענטשן. מיר האָבן קוים באַוווּזן זיך אַרײַנצו־
שטופּן אינעווייניק. מיין מאַן האָט זיך אַבער באַלד געכאַפּט: „אוי וויי איז
מיר, דאָס איז דאָך נישט דער וועג קיין פּאַנטענבלאַ“...

און אַזוי איז טאַקע געווען. פיל יידן האָבן זיך געפונען אין אויטאָקאַר,
און ווער ווייסט וויפל אַזעלכע אויטאָקאַרן עס זענען אָפּגעפּאַרן? ... אפשר אַ
צען מינוט זענען מיר אַזוי געפּאַרן און — אַט געפּינען מיר זיך פּאַר אַ פּאַ־
ליצײ־קאַמיסאַריאַט. מען הייסט אונז אַראַפּגיין איינער נאָכן אַנדערן. די
געוויינען און געשרייען זענען געגאַנגען ביזן זיבעטן הימל. איך האָב קוים
באַוווּזן אַ קוש צו טאָן מיין מאַן מיטן קינד, און דער אויטאָקאַר איז שוין
אָפּגערייניקט, בלוז אַ קריסטן און איך זענען געבליבן.

— נאָר דאָ — פּאַרברעכט זי די הענט — איז געשען עפעס אַזוינס,
וואָס איך פּאַרשטיי נישט עד היום; ווייל אַראַפּגייענדיק די לעצטע, אַנ־
שטאַט גיין מיטן פּאַליצײ־אַנט, האָב איך זיך גאָר געפונען אויף דער צווייטער
זייט פון אויטאָקאַר, און פּאַמעלעך בין איך ווייטער געגאַנגען, מיינע פּיס
האַבן מיך געטראָגן. כ׳בין געבליבן שטיין און געוואַרט, האַפּנדיק, אַז מיין
קינד און מאַן וועלן דאָך באַפּרייט ווערן. ווער האָט זיך דען געקענט פּאַר־
שטעלן, אַז דאָס איז אונזער לעצטע רייזע?

כ׳האַב געוואַרט, ביז די נאַכט איז צוגעפּאַלן און אהיימגעקומען צו
זיך, צווישן די עלנטע פיר ווענט. עס איז געווען ביי מיר אַ נערוון־צוואַמענ־
ברוך. כ׳בין צומאַרגנס אַליין אַוועק אין פּאַליצײ־קאַמיסאַריאַט און געבעטן
מ׳זאַל מיך אויך אַוועקשיקן דאָרט, וווּ ס׳זענען מיין מאַן און מיין קינד.
איך ווייס היינט נישט רעכט, פּאַרוואָס זיי האָבן מיך געהייסן „אהיימ־
גיין און וואַרטן“...

— צוויי יאָר בין איך פּאַרבליבן אין שטוב און געוואַרט.
איך קוק אָן דער פּרוי — זי האָט נאָך אַמאַל איבערגעלעבט די טראַ־
געדיע, זי האָט אַבער צוגעגעבן:
— יידן וועלן היינאַר ווידער באַערן די קרבנות פון די אַלע אַבלאַ־
וועס, ווען מיינע טייערסטע זענען אַוועקגעפּירט געוואָרן פון דאַנפּער־
ראַשעראַ.

**
*

איך דערמאָן זיך דעם זיג פון פּאַלקס-פּראָנאַט...

איז דער מאַראַקנינעריי-פּאַבריק אויף רי דעז אַרשיוו, ביי די ברידער ה. זענען געווען באַשעפטיקט אַן ערך 50 מענטשן, צווישן זיי פיל וואַרשע-ווער בעלי-מלאכות, גוטע באַקאַנטע פון די פּאַטראָנען, נאָך פון דער היים. אָבער די לוינען פון די אַרבעטער זענען געווען זייער נידעריקע. אַזוי איז געווען די לאַגע, ווען איך בין געקומן אַרבעטן אין דער פּאַבריק נאָכן זיג פון פּאַלקס-פּראָנאַט. אויף וויפל איך דערמאָן זיך, בין איך געשיקט געוואָרן פון סינדיקאַט, כדי צו קומען צו אַ טאַלק אויפן געביט פון אַראַגאַניזירן די אַטע-ליע. און אַזוי איז טאַקע געשען.

מיט עטלעכע טעג שפעטער איז גערופן געוואָרן אַ פּאַבריק-פּאַרזאַמלונג, אויף וועלכער עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן צוויי דעלעגאַטן, איינער נער פון די צוויי בין איך געווען, דער צווייטער — חבר אברהם וויינער, וואָס איז, ליידער, ווי אַ סך אַנדערע, נישט צוריקגעקומען פון דעפּאַרטאַמענט.

נאָכן אויסוויילן די דעלעגאַטן האָבן מיר סינדיקירט אַלע אַרבעטער און אַנגעשטעלטע, און תיכף האָבן מיר אויסגעאַרבעט די פּאַדערונגען פון אַ לויז-העכערונג, מיט אַ פּלאַטפּאָרמע פון פּאַלגנדיקע פּאַראַגראַפן, פון קאַלעקטיוון אָפּמאַך. די אַראַגאַניזאַציאָנעלע אַרבעט איז צוגעאַנגען מער די נאָמישער ווי ביז איצט. די פּאַדערונגען זענען געווען:

- (1) אַ 40-שעהדיקע אַרבעט-וואַך, מיט שבת-רו, מיטן לויז פון 8 שעה.
- (2) אַפּשאַפן שטיק-אַרבעט און פּאַסאָן-אַרבעט.
- (3) סאַציאַלע פּאַרזיכערונג פון אַלע אַרבעטער און אַנגעשטעלטע.
- (4) צוויי וואַכן באַצאַלטע אָפּרו.
- (5) אַנערקענען די אויסגעוויילטע פּאַבריק-דעלעגאַטן.
- (6) אַנערקענען די סינדיקאַלע רעכט.

אַט די אַלע געמעסיקטע און גערעכטע פונקטן זענען איינשטימיק אַנגענומען געוואָרן פון אַלע אַרבעטער, און צומאָרגנס, תיכף פּאַרגעשטעלט געוואָרן די פּאַטראָנען, וועלכע האָבן נישט געוואָלט בשום אופן אונטער-

שרייבן. אבער מיר, דעלעגאטן, האָבן אויפן אָרט גערופן אַ פאַרזאַמלונג און באַשלאָסן צו שטרייקן, מיטן הסכּם פון סינדיקאַט.

דער שטרייק האָט אָנגעהאַלטן פינקטלעך אַ האַלבן טאָג, ד. ה. פון 9 אַזייגער אין דער פרי ביז מיטאַג, 12 אַזייגער האָבן אַלע פאַטראָנען זיך אָנגעהויבן וואַקלען, איינזענדיק, אַז די פאַבריק איז באַזעצט פון דעם פּער-סאַנאַל. זיי האָבן גענומען אונטערהאַנדלען און צום סוף אונטערגעשריבן דעם קאַלעקטיוון אָפּמאַך. 2 אַזייגער נאָכמיטאַג איז די אַרבעט צוריק אויפֿגענומען געוואָרן פונעם גאַנצן פּערסאָנאַל, אונטער די קלאַנגען פון „אינ־טערנאַציאָנאַל“.

דאָס איז געווען דער ערשטער גרויסער זיג ביי אונז אין פּאַך. ס'איז גענוג געווען, אַז איין אַטעליע זאָל אונטערשרייבן דעם קאַלעקטיוון אָפּמאַך, אַז אין אַנדערע אַטעליעס זאָל מען אויך באַלד אונטערשרייבן די קאַלעקטי-ווע אָפּמאַכן.

*
*

דעם 11-טן יולי 1956

די מאַמע גיטעלע

(צו דער טרויער-צערעמאָניע פון 16-טן יולי ביים וועליד־היים)

אין 11-טן אַראַנדיסמאַן פון פאַריז, וווּ עס האָבן פאַר דער מלחמה גע-וווינט טויזנטער יידישע משפחות, האָט געלעבט אַ כּוכבדיקע יידישע פרוי — גיטעלע האָט מען זי גערופן.

קיין פאַריז איז גיטעלע געקומען פון פּוילן, צוזאַמען מיט איר מאַן, צו אירע קינדער. באַלד איז אָנהייב האָט געטראָפּן אַן אומגליק: איר מאַן איז דאָ, נישט־דאָ־געדאַכט, אָפּגעשטאַרבן. אין איר צער, האָט גיטעלע געפונען אַ טרייסט אין דער ליבע צו אירע קינדער .

און יאָרן זענען אַוועק...

די פאַמיליע איז זיך פונאַנדערגעוואַקסן. עס זענען צוגעקומען איי-ניקלעך. קיין פּרנסה האָט נישט געפּעלט. גיטעלע האָט געהאַט אַ שם פון אַ גוטער נשמה אין איר געגנט, אויפן פאַבורג טענט־אַנטוואַן. און מיטאַמאַל — די מלחמה. עס הייבט זיך אַן אַ שווערע צייט. אירע קינדער ווערן מאַבי-

ליזירט. עס קומט די אַקופאַציע, דער עקזאָד אויף די וועגן פון פראַנקרייך, אונטער אַ האַגל פון באַמבעס און מאַשין־געווער.
יידישע משפחות פרווון זיך ראַטעווען, אַנטלויפן אין דער „פרייער זאַנע“. אָבער גיטעלע פאַרבלייבט מיט אירע קינדער אין פאַרזי.
— פאַרט אַוועק, מיינע טייערע — האָט זי צו זיי געזאָגט — פאַרט אַוועק פון די רוצחים, איך אַליין בין שוין צו אַלט צו לויפן.
אָבער די קינדער האָבן פון גאַרנישט געוואַלט הערן.
— אויב דו בלייבסט דאָ, מאַמעשי — האָבן זיי געזאָגט — בלייבן מיר מיט דיר.

פון דעמאָלט אָן האָט גיטעלע געלעבט אין כסדרדיקער שרעק פאַרן גורל פון אירע קינדער און אייניקלעך. די נאַצישע רעפּרעסיעס האָבן זיך אַלץ מער פאַרשטאַרקט. די מאַמע האָט געליטן און געווייטיקט. אין יוני 1942 האָט זי זיך שטיל אויסגעלאָשן. די קינדער האָבן באַגלייט זייער מורטער צו איר אייביקער רו.

ס'איז געווען ערב די גרויסע אַבלאַוועס פון טרויעריק־באַרימטן 16־טן יולי. די געסטאַפּאַ־און ווישי־לייט זענען געקומען אין דער וויי־נונג פון דער מאַמע גיטעלע, אָבער זיי האָבן, צום גליק, קיינעם נישט גע־טראָפּן. די קאַנטיערזשקע האָט זיי געזאָגט:

— איר זוכט די פרוי גיטעלע? זי איז אויפן בית־עולם אין פאַנטען...
וויפל אַנדערע מאַמעס זענען אָבער אין יענעם 16־טן יולי פאַרשניטן געוואָרן און מען ווייסט צומאָל נישט וווּ זייער געביין איז אַהינגעקומען.

**

דעם 20־טן סעפטעמבער, 1956.

א בלעטל זכרונות פון די אַקופאַציע־יאָרן

(צום אַנדענק פון שמואליק בוזשאַסקי)

געווען איז עס אינעם חודש אויגוסט 1941. מיין חבר שמואליק בוזשאַסקי קי און איך האָבן זיך צוזאַמען מיט נאָך אַ חבר באַדאַרפט טרעפן אויף אַ באַשטימטן אָרט, אין שייכות מיט דער אונטערערדישער אַרבעט.

א פינצטערע נאכט איז עס געווען. ס'איז פשוט אן אימה געווען צו גיין אזא מהלך, אזש פון גאר מאַנפאַרנאַס ביז גאַנץ אַרויף, רי אַבערקאַמף, ביי פּלאַס מענילמאַנטאַן. איך האָב דעם וועג, צוליב פאַרשידענע סיבות, געמוזט מאַכן דווקא צופּוס, קיין אַנדער ברירה איז נישט געווען.

געוויינלעך, ווען מען גייט פון גאר מאַנפאַרנאַס, נעמט מען די רי דע רען, אַבער איך האָב געמוזט גיין דורך פאַרשידענע הינטערגעסלעך. דעם וועג האָט מען נישט געטאַרט גיין צו שנעל, אַבער אויך נישט צו פאַמעלעך. און אזוי שפאַצירנדיק האָרט ביים לוקסעמבורגער גאַרטן, האָב איך על פי צופאַל געטראָפּן מיינס אַ רעגיימענט־חבר, וועלכער איז געווען אַ באַאַמט־טער אין דער פּאַליציי־פּרעפּעקטור... ס'האַט גענומען ציטערן אויף מיר די הויט.

— אַללאַ! — רופּט ער זיך אָפּ — אַ גליק, וואָס כ'האַב דיר געטראָפּן.

— וואָס פאַראַ גליק?

— זיי נישט אזוי צעטומלט — זאָגט ער — עס האַנדלט זיך אין איך,

יידן...

— קודם — ענטפער איך אים — בין איך נישט אזוי צעטומלט, נאָר היינטיקע צייטן... אַ ייד, ווי איך, און אַ פאַטריאַט דערצו, ליידיט אַביסל...

— עס גרייט זיך אַ גרויסע „אַבלאַווע“ קעגן איך אַלעמען... כ'האַב זיך געקליבן דיר די טעג צו וויסן צו געבן, איז גוט, וואָס כ'האַב דיר גע־טראָפּן, האָסטו מיר פאַרשפאַרט אַ גאַנג, חוץ דעם וויל איך זאָלסט איבער־געבן די אַנדערע חברים, אַז איך וועל זיך אָפהאַלטן אַ געוויסע צייט זיי צו טרעפּן, ווייל מיר ווערן נאַכשפּיאַנירט...

נאָך דער „גוטער בשורה“ האָב איך מיינע טריט פאַרשנעלערט, כאַטש איך האָב עס נישט געטאַרט, נאָר ס'איז שוין אַזאַ טבע אין אַזאַ פּאַל. איך האָב געשפּאַנט מיט די הינטער־געסלעך און גאַסן, ביז איך האָב זיך ענדלעך דערשלאָגן צו דער רי אַבערקאַמף, גאַנץ אויבן, ביים פּלאַס מענילמאַנטאַן. מיין ליבער חבר שמולעק בזשאַסקי האָט געוואַרט מיט אומגעדולד אויף מיין צוריקומען פון גאר מאַנפאַרנאַס.

— נו — זאָגט שמולעק בזשאַסקי — האָסטו אויסגעפּירט די שליחות? וואָס איז מיט דיר? זעסט אויס אַביסל דערשראָקן.

— ס'איז סכנות נפשות — זאָג איך אים — פאַר אַלע יידן אין פּאַ־

רין. מיינער א געוועזענער רעגלמענט-חבר, א באאמטער אין דער פאליציי-
פרעפעקטור, האט מיר איבערגעגעבן... און איך גיב צו :

— עס בלייבט נאך איבער א קארגע שעה ביזן „פארבאטענעם גאסן-
פארקער“, אבער מיר קענען עפעס אויפטאן. ס'איז נאך מעגלעך צו אלאר-
מיר א היפשע צאל יידן פון 11-טן און פון 3-טן אראנדיסמאן.

יעדער פון אונז איז גלייך אוועק צו די חברים, זיי זאלן צעשיקן שלי-
חים. מיר האבן זיך צעשיידט, פול מיט בטחון אין אונזער שליחות.

איך האב זיך אויפגעכאפט צומארגנס, נאך א נאכט פון שווערע קאש-
מארן. ס'האט זיך מיר געחלומט, אז כ'בין אריינגעפאלן אין די הענט פון
דער געשטאפאן. מיטן גאנצן כוח, האב איך אויפגעפראלט די לאדנס,
און טרויעריק איז געווען דאס בילד, וואס כ'האב געזען. דאס איז געווען
אין 11-טן אראנדיסמאן, די גאנצע גאס רי ד'אנגולעם — היינט : רי זשאן
פיער טעמבא — איז געווען אפגעשלאסן. א ייד, וואס איז אריבערגעגאנגען
דעם בולוואר די טאמפל, אריין אין 11-טן אראנדיסמאן, נאך א ליטער
מילך פארן קינד, איז פארכאפט געווארן פון דער ווישי-פאליציי און ברור-
טאל אריינגעווארפן געווארן אין פאליציי-וואגן.

איך בין שנעל אראפ אין גאס, אבער מיין קאנסייערזשקע האט מיך
פארהאלטן, זאגנדיק, אז ס'איז א סכנה ארויסצוגיין.

— אויף מיין פנים איז דאך נישט אנגעשריבן, אז כ'בין א ייד — זאג
איך איר, און בין ארויס פון טויער. ס'האט זיך טאקע ארויסגעוויזן, אז
דעם 3-טן אראנדיסמאן האט די פאליציי נישט ארומגערינגלט, נאר בלויז
דעם 11-טן. אזוי אז ס'איז מיר אוממעגלעך געווען זיך צו זען מיט מיין
חבר שומלעך בושאסקי.

איך האב תיכף געשיקט א שליח, נישט קיין ייד, צו מיין חבר, אבער
ער איז באלד צוריקגעקומען און דערציילט, אז — ליידער, מען האט אים
שוין אוועקגענומען. איך בין א צעבראכענער צוריקגעגאנגען צו מיין הויז,
און דא האב איך געהאט א נייעם סיוורפריז — מיין פרוי, וועלכע איז א לאַג-
גע צייט נישט געווען אין שטוב, צוזאמען מיט די קינדער, איז פלוצים
אהיימגעקומען. די זשאנדארמען פונעם שטעטעלע, ווו זי איז געווען עווא-
קואירט, האבן איר צוויסן געגעבן, אז אלע יידן וועלן מוזן זיך צוריקקערן
אהיים. דאס איז געווען אן אנזאג, אז יידן האבן זיך צו ריכטן אויף רעפרע-

סיעס, וועלכע האבן זיך, ליידער באשטעטיקט, נאך ערגער, ווי מ'האט זיך פארגעשטעלט.

איך האב שוין מער נישט באוויזן זיך צו זען מיט מיין ליבן חבר שמולעק בושאָסקי, וואָרום ער איז אָפּגעשיקט געוואָרן גלייך קיין דראַנסי. דאָרט האָט מען אים געצווונגען איינצורייכטן אַ צאָן־טעכנישן הייל־קאַבי־נעט. אָבער די נייעס בין איך געווייר געוואָרן שוין זייענדיק אין דער „פרייער זאַנע“, ווהיין איך בין איבערגעשיקט געוואָרן, וואָרום אין פאַריז האָב איך שוין מער נישט געקענט פאַרבלייבן, ווייל איך בין געזוכט געוואָרן. אַזוי אַרום האָב איך זיך אַרויסגעגליטשט פון זייערע פאַרבלוטיק־טע לאַפּעס.

מיט אַ צייט שפּעטער האָט מען מיר איבערגעגעבן, אַז אונזער טייע־רער חבר שמולעק בושאָסקי איז דעפּאַרטירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד, פון וואָנען ער איז מער נישט צוריקגעקומען.

שמולעק בושאָסקי איז געווען אַן איידעלע נשמה, און אַ געטרייער חבר פאַר יעדן איינעם. זיין פרוי און טאָכטער באַוויינען אים נאָך ביזן היינטיקן טאָג. ער האָט געטראָגן מיט זיך אַ הויכע אידייע פון מסירת נפש און נאַבליקייט.

כבוד זיין אַנדענק!

**
**

DTM 15־טן יולי 1959.

זשאַק ראַטשטיין — איינער פון די 30 טויזנט

לאַנגע יאָרן זענען שוין אַוועק זינט דער גרויזאַמער שחיטה פון 16־טן יולי 1942. פאַריזער יידן וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן יענע בלוטיקע טעג, ווען אונזערע קרובים, פריינט, יונג און אַלט, זענען אַריינגעשליידערט געוואָרן דורך די נאַצישע תּלנים, מיט דער הילף פון דער ווישי־פּאַליציי, אין וועלאַדראַם ד'היווער, פון וואָנען מען האָט זיי אַוועקגעפירט קיין אויש־וויץ.

אין יענע טעג איז פון אונז אַוועקגעריסן געוואָרן, צוזאַמען מיט אַזוי פיל נאַענטע, טייערע מענטשן, דער האַרציקער חבר און מוטיקער אַנטיפּאַ־

שיסטישער קעמפער זשאק ראטשטיין. איך האב זיך באקענט מיט אים אין בריסל אין יאר 1920 אויף אַ ווערביר־פארזאמלונג פונעם מאַראַקנינערי־סינדיקאַט. די דאָזיקע פארזאמלונג איז גערופן געוואָרן ספעציעל פאַר די גאַרואַס צוגערייזטע וואַרשעווער בעלי־מלאכות. זשאק ראטשטיין האָט זיך דעמאָלט פאַרשריבן צום וואָרט און די אַנוועזנדיקע האָבן גלייך פאַרשטאַנען, אַז זיי האָבן צו טאָן מיט אַ הויך־באַוווסטזיניקן מענטשן, אַ קעמפער. זייט יענעם טאָג זענען מיר געוואָרן נאָענטע חברים. ווען כ'בין אָפגעפאַרן קיין פאַריו, האָט ער מיר געזאָגט:

„כ'האָב צו דיר אַ בקשה. אַזוי ווי פאַריו איז אַ ברייט „אַרבעט־פעלד“, וואָלט איך געוואָלט זאָלסט מיר העלפן אַריבערקומען.“

אינגיכן איז טאַקע זשאק ראטשטיין געקומען קיין פאַריו. ער איז דאָ באַלד טעטיק געוואָרן אין די סינדיקאַטן, איז געווען שטאַרק באַליבט אין זיין סביבה.

מיט זיין אַוועקגעריסן ווערן, האָט די יידישע פראַגרעסיווע באַוועז־גונג אין דער געגנט פון ווענסען פאַרלוירן איינעם פון די בעסטע חברים. ער האָט איבערגעלאָזן אַ פרוי מיט צוויי קינדערלעך. מען האָט לאַנג נישט געווסט וואָס מיט אים איז געשען. ביז עס איז איינמאָל געקומען צו רע־גינע ראטשטיין אַן אייזנבאַנער מיט אַ בריוועלע. איך האָב דאָס בריוועלע געהאַלטן ווי אַ רעליקוויע אין דער האַנט.

„ליבע, האַרציקע רעגינע — האָט ער דאָרט געשריבן — איך ווייס נישט צי מיינע פאַר ווערטער וועלן צו דיר דערגיין, וואָרעם איך שיק עס איבער צו אייך דורך אַ שפאַרע פון דעם פאַרפלאַמבירטן וואַגאַן. ווהיז מען פירט אונז, ווייסן מיר נישט. און דאָך בין איך מונטער און ביים פולן באַ־וווסטזיין פון אונזערע גליקלעך איבערגעלעבטע שעהן. איך באַדויער גאָר־נישט, וואָס איך האָב געטאָן אין מיין וויכטיקע טעטיקייט.

„איך שטעל זיך פאַר, ווי פיינלעך עס מוז זיין פאַר אייך צו זיין אָפ־געריסן פון מיר. פאַרבלייב פונקט ווי פריער, פול מיט מוט און טרייסט די קינדער, דערמאָן פאַר וואָס פאַר אַ טייערער און איידעלער זאָך זייער פאַ־טער האָט זיין גאַנץ לעבן געקעמפט. זייט זיכער אינעם זיג פון יושר און אמת, אינעם סאַציאַליזם. אייער קיינמאָל נישט פאַרגעסענער פאַטער זשאַק.“

„פ. ס. פאַרגעס נישט צו געזעגענען אַלע חברים און זאָג זיי, — זעצט פאַר דעם קאַמף מיט דער זיכערקייט, אַז עס וועט קומען דער טאָג פון

פרייהייט און ברידערלעכקייט אויף דער גאנצער וועלט, ווו מיר יידן, וועלן זיין די זעלבע מחותנים ווי אלע אנדערע מענטשן. דאָס אַלץ וועט קומען אַ דאָנק דעם ראַטנפאַרבאַנד און זיין ווונדערבאַרע אַרמיי. יאַקוב".

בעת מיין לעצטן צוזאַמענטרעף מיט זשאַקן, אויפן פּלאַס רעפּובליק, איז ער געווען באַגלייט פון זיין זון. אונזער שמועס האָט לאַנג נישט גע- דויערט. עד היום זענען מיר אַבער פאַרבליבן אין זכרון זיינע ווערטער :

„כאַטש דער קאַמף וועט זיין אַ שווערער, אַ בלוטיקער, קענען מיר אַבער זיין זיכער, אַז דער נאַציזם, דער פאַשיזם, וועט באַזיגט ווערן".

טייערער זשאַק, האָסט די באַפרייאונג, צו וועלכער דו האָסט אַזויפיל בייגעשטייערט, נישט דערלעבט. אַבער דייע האַפענונגען, דיין גלובן אין דער צוקונפט, באַהויבן אונז נאָך היינט אין אונזער קאַמף קעגן פאַשיזם. קעגן רעוואַנזש פון די נאַצישע מערדער.

**

דעם 4-טן אויגוסט 1960.

פון דער רעזיסטאַנס

דינסטיק דעם 12-טן יולי פאַרנאַכט, ווען מיר זענען געשטאַנען מיט פיעטעט פאַר דער צעשטערטער געביידע פון וועל' ד'היווער און דערמאַנט דעם אַנדענק פון די 30 טויזנט יידישע מאַרטירער, האָט מיין בליק געוואָנ- דערט איבערן גרויסן עולם, און זיך פּלוצים אַפּגעשטעלט אויף אַ מענטשן, וואָס איז געווען פאַרטיפּט אין אייגענע רעיונות. אין זיינע אויגן האָט גע- פינקלט אַ טרער.

אינסטינקטיוו האָט מיך געצויגן צום דאָזיקן מענטשן. ווען איך האָב זיך צו אים דערנענטערט, האָב איך מיט שטוינונג דערקענט דעם פאַטער פון מיינעם אַ רעקרוטירטן יונגן ווידערשטענדלער, וואָס האָט זיך אויס- געצייכנט אין די רייען פון די „פּראַן-טירער".

געווען איז עס אין גרענאַבל, אין מערץ 1943. אַלס פאַראַנטוואַרטלע- כער פאַר דער אומלעגאַלער סינדיקאַלער באַוועגונג, איז דעמאַלט מיין אויפגאַבע געווען אַפּצורייניקן דאָס פעלד פון די „ווילדע געוויקסן". דערצו

איז געווען נייטיק צו רעקרוטירן וואָס מער קעמפער. און ווי ווייט מעגלעך, מיט אַ פּאַליטישן באַגאַזש. עס איז נישט געווען קיין לייכטע זאַך, כאַטש דאָס לעבן אין גרענאַבל, אַקופירט דורך די איטאַליענער, איז געווען אַ ביסל לייכטער ווי אין אַנדערע געגנטן פון לאַנד.

לאַנג האָט אַבער די אידיליע נישט געדויערט. די יידן האָבן באַלד אַנגעהויבן פילן די מורא פאַרן פּאַשיזם, וואָס האָט דאָ אויך ברוטאַל געבאַ- לעבאַטעוועט. די רעקרוטירונג-אַקציע איז דאָך געווען פיל לייכטער. דע- מאַלט בין איך טאַקע געקומען אין קאַנטאַקט מיטן פריינט, וואָס איך האָב דאָ פּלוצים דערקענט צווישן עולם ביים וועל' ד'היוו.

ער האָט געהאַט א זון פון 18 יאָר, וואָס האָט זיך געריסן אַריינצו- טרעטן אין אַקטיוון קאַמף. איך האָב אים אין אַ געוויסן טאַג געטראָפן ביי דער קירכע, אויסערן שטאַט. ער האָט מיר גלייך, מיט אַ ציטער אין דער שטים דערציילט, אַז זיין מאַמע און שוועסטער זענען אַרעסטירט געוואָרן. — איך וויל זיך נוקם זיין — האָט ער געזאָגט — איך וויל קעמפן מיט געווער אין האַנט...

פון דעם טאַג אָן איז ער געוואָרן אַ פאַרטויזאַן, אויסגעצייכנט זיך העל- דיש און אומדערשראַקן. די מאַמע און שוועסטער זיינע זענען מער נישט צוריקגעקומען, אויך דער יוגנטלעכער גי לאַנדאָויעץ, איז אַרעסט- טירט געוואָרן אין ליאַן און דערשאַסן אין מערץ 1944.

האַט געבלוטטיקט מיין האַרץ, זעענדיק דעם עלנטן פאַטער זיינעם, און די טרער האָט פאַרווייכט זיין טרויעריק געזיכט.

**

דעם 25-טן אויגוסט, 1960.

פון די העראַישע יאָרן

גלייכצייטיק מיטן באַפרייען פאַריז פון נאַצישן הענקער, איז אויך באַפרייט געוואָרן די שטאַט גרענאַבל. וויל איך דערמאָנען עטלעכע מאַ- מענטן פון יענע העראַישע טעג :

געווען איז עס אין אַ נאַכמיטאָג, אונזער חברטע יוכבד בורשטין, וואָס האָט זיך אין די ווידערשטאַנד-יאָרן גערופן „מאַרי“, איז צו מיר אַרויפגע- געקומען אויף רי שאַרל. זי האָט מיטגעבראַכט אַ שאַכטל מיט „ליטעראַטור“ פון דער יידישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. עס איז גראַד אָפּגעהאַלטן גע- וואָרן ביי מיר אַ וויכטיקע זיצונג, מיטן אַנטייל פון די חברים זשאָ און וואַלף. מיר האָבן גיך פאַרענדיקט די זיצונג און איך האָב מיט פרייד אויפ- גענומען חברטע „מאַרי“, ווייל איך האָב זי נישט געזען זייט דעם יאָר 1941. דעם דאָזיקן צוזאַמענטרעף ביי מיר אין שטוב האָבן מיר געהאַט צו פאַר- דאַנקען דעם אומפאַרגעסלעכן חבר מישעל וויגדאַראַוויטש, וועלכער איז שפעטער געפאַלן.

מיין ערשטע פראַגע איז געווען:

— זאָג מיר, ווי האָסטו באַוויזן אַהער צו ברענגען אַזויפיל אומלעגאַ- לע „ליטעראַטור“?

דערויף האָט זי מיר געענטפערט:

— דאָס איז אַ דאַנק אַ חבר, וואָס האָט מיר געמאַכט אַט דעם לעדער- נעם בייטל. דאָס איז אַ בייטל מיט אַ טאַפלטן דעק.

האַב איך איר דערקלערט, אַז דער דערפינדער דערפון בין איך אַליין.

אַ דאַנק טאַקע דעם אויפטו פון „טאַפלטן בוידעם“ אינעם בייטל, האָט מען געקענט איבערטראַגן די פלי-בלעטלעך, צייטונגען, צו דערמוטיקן די מענטשן, אַז דער קאַמף פאַר דער באַפרייאונג זוּערט ווייטער געפירט.

יעדעס יאָר, אין יאָרטאָג פון דער באַפרייאונג פונעם נאַצישן שטיוול, פון די ווישי-לייט, דערמאָנען מיר יענע העראַישע טעג, און מיר מערקן אָפּ מיט פיעטעט יענע אומבאַקאַנטע, מוטיקע, שטילע העלדן.

זאָלן די צוקונפטיקע דורות פאַרגעדענקען דעם אַנטייל פון יידן אין פראַנקרייך אינעם קאַמף קעגן באַרבאַריום. צוזאַמען מיט אַלע פראַנצויזישע פאַטריאָטן, דעמאָקראַטן, האָבן מיר געקעמפט פאַר אַ וועלט, אין וועלכער די מענטשן וועלן לעבן זיכער און אין פריינטשאַפט. לאַמיר טריי בלייבן אַט דעם אידעאַל!

יידן ביים בלויען ברעג זענען וואַכזאַם

פון אַלע עקן וועלט קומט מען געניסן פון מילדן, וואַרעמען קלימאַט אויפן „בלויען ברעג“, דעם „קאַט ד'אַזיר“, וווּ רעגן און קילער וועטער איז אַ זעלטענע דערשיינונג. היי-יאַר האָט די צאַל דייטשן געשלאָגן דעם רעקאָרד, ספּעציעל אין דער שטאַט קאַן.

האַבן זיך 5 פון זיי באַזעצט אין „ראַיאַל קאַפע“, אויף דער „קרוואַזעט“, פּונקט אַנטעגן דער פּליאַזשע, וועלכע איז קאַמפּאַקט באַזעצט פון יידישער יוגנט, געקומען פון אַלע עקן לאַנד און פון אויסלאַנד. די 5 דייטשע הפּרר-יונגען האָבן נישט געקענט צווען ווי די יידישע יוגנט פאַר-ברענגט און אַמוזירט זיך; ווי יידישע בחורים און מיידלעך, אין „ביקיניס“, שפּאַצירן אויף דער פּליאַזשע. זיי האָבן זיך אַנגעטרונקען, די דייטשן, מיט ביר, קאַניאַק און זיך אַנגעהויבן חנדלען צו די יידישע מיידלעך. די יידישע מיידלעך האָבן זיך מיט עקל אַפּגערוקט פון די נעכטיקע דייטשע הענקערס. האָט עס זיי פאַרדראַסן, די דייטשן, און זיי זענען אַרויס מיט זייער אַנטי-סעמיטישן גיפּט. נישט געקוקט דערויף, וואָס די יונגע בחורים זענען גע-ווען זייער פאַרטאַן אין באַל-שפּילן, זענען זיי אָבער זייער פּילבאַר און וואַכ-זאַם אויף אַנטיסעמיטישע אויסברוכן. האָבן זיי זיך, די יידישע בחורים, פאַרזאַמלט אַרום דער באַנדע דייטשע אַנטיסעמיטן, און זיי אַנגעלערנט, אַז אויף להבא, זאָלן זיי נישט וואַגן זיך צורירן צו יידישע פּרידלעכע קינד-דער, מיט זייערע שמוציקע לאַפּעס.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט געמאַכט אַן איינדרוק אויף די עלטערע יידן, און איינער פון זיי האָט געזאָגט:

— אַ שאַד, וואָס איך בין נישט געווען ביי דעם אינצידענט. איך וואַלט שוין מיט זיי געלערנט אַ פּרשה בלק! ...

די אַנדערע יידן האָבן אים באַרואיקט:

— מען האָט אונז געלערנט שטיין אויף דער וואַך פאַרן כבוד פון אונזערע ברידער, צוזאַמען מיטן גאַנצן פּראַגרעסיוון פּראַנציוזישן פּאַלק, אינאיינעם קעמפּן פאַר שלום און דעמאָקראַטיע.

אַחוץ דעם ברוטאַלן אַרויסטריט פון די דייטשן, האָבן מיר אויך גע-

האַט צו פאַרצייכענען אַ קלענערן אינצידענט אויף דער פּליאַזשע פון דער „קרואַזעט“. דאָס איז געשען אין דער ערשטער העלפט פון חודש אויגוסט. אַ בעלגישער אַנטיסעמיט, וואָס איז אוודאי אַרױסגעטריבן געוואָרן פון קאַנגאַ, האָט זיך דערלױבט צו באַליידיקן אַ יידישן צייטונגס־פאַרקױפּער. דער מענטש האָט אויף אַ העפלעכן אופן געפאַדערט פון בעלגישן כולִיגאַן ער זאָל צוריקציען זיינע ווערטער. דער ראַסיסט האָט זיך אָבער קאַטעגאָר־ריש אָפּגעזאַגט.

— אויב אַזוי — זאָגט דער יידישער בחור — וועל איך דיר געבן אין די הענט אַריין אַ צאַן פון דיין פּיסק... .

דעם דאָזיקן צוזאַג האָט ער געטריי אויסגעפּילט... . אין ביידע פּאַלן האָט די פּאַליציי נישט באַדאַרפט זיך אַריינמישן, ווייל אויך די נישט־יידישע פּליאַזשעניקעס זענען געווען אויפגעבראַכט קעגן די חוצפהדיקע אַנטיסעמיטן, די דייטשן. זיי זענען פאַרשווונדן נאָך איידער די פּאַליציי איז אָנגעקומען.

יידן און נישט־יידן האָבן מיט עקל גערעדט וועגן די כולִיגאַנעס, וועל־כע זענען געקומען שטערן פּרידלעכע מענטשן צו געניסן אַביסל רו ביי די בלויע ברעגן פון מיטללענדישן ים.

*
*

דעם 29־טן יאַנואַר, 1962

אַ באַזוך אין אַדענאווערס מדינה

צוריק מיט אַ קורצער צייט איז מיר אויסגעקומען צו באַזוכן, נאָך עטלעכע און פּערציק יאָר, ס'לאַנד, פון וואָנען ס'איז געקומען דער גרויסער אומגליק אויפן יידישן פּאַלק. איך האָב באַזוכט מערב־דייטשלאַנד, אַדע־נאווערס מדינה.

ווי עס זאָגט זיך: „אַ גאַסט אויף אַ ווייל, זעט אויף אַ מייל“. עס האָט זיך גאַרנישט געענדערט אין דער דאָזיקער מדינה. איין זאַך וואָרפט זיך זייער שטאַרק אין די אויגן און מען פּילט עס אויף טריט און שריט: דייטש־לאַנד איז כמעט „יודן־ריין“.

א דייטש האט זיך פארקלאגט פאר מיר: "יא, נאך פיל הייזער זע-
נען קאפוט". דערויף האט ער באקומען אן ענטפער: "הייזער קען מען צו-
ריק אויפבויען, אבער אומשולדיק אומגעבראכטע מענטשן קען מען צוריק
שוין לעבעדיק נישט מאכן"...

הערנדיק דאס, האט ער זיך געגעבן א כאפ: "יא וואל! זי האבן רעכט.
די היטלער-באנדע האט פיל שלעכטס געטאן" ... כאטש אנגעטראפן א
דייטש, וואס אנערקענט די שולד פון דער היטלער-באנדע. יא, איר פילט
דאס פעלן פון יידן, איבערהויפט פאר אזא ווי איד, וואס האב אמאל געהאט
פיל באקאנטע אין דער געגנט. אין אזא שטאט ווי קעלן ווינען היינט ארום
און ארום א טויזנט יידן, בלויז די שיינע געביידע פון דער שול אין קעלן
זאגט עדות אויף דעם, אז אמאל איז דא געווען א גרויסער יידישער ישוב.
אין דער באנער מדינה איז פראספעריטעט. מען דערקענט גארנישט,
אז דאס איז א באזיגט לאנד. די געשעפטן זענען אנגעפאקט מיט כל טוב.
טראץ דעם, וואס די רעגירונג באמיט זיך שטארק, דורך דער פרעסע,
קינא, טעלעוויזיע, צו פארטושן די מוחות, צו מאכן פארגעסן דעם שוידער-
לעכן נעכטן, וואס די דייטשן אין היטלערס צייטן האבן אנגעווארפן אויף
איראפע, קען מען זיך אנטרעפן אויף פאלן, וואס באווייזן, אז די מאסע
קען מען נישט אזוי לייכט פארטעמפן.

אט שטייען קריגס-אינוואלידן און זינגען לידער, אויף דער גאס,
באגלייט מיט מוזיק, א זאך, וואס איז נישט דערלויבט דורך דער פאליציי.
אבער בוי-ארבעטער, וואס זענען באשעפטיקט דערביי, וואכן, אז די פא-
ליציי זאל זיי נישט טשעפען. אין א לאנד, וואס איז פארגיפטעט דורכן
היטלעריזם, ווארפט זיך אזא זאך אין די אויגן.

**

דעם 27-טן אויגוסט, 1962

"ביים בלויען ברעג"

א סך אינטערעסאנטע געשעענישן זענען פארגעקומען אין חודש
יולי 1962 ביים בלויען ברעג. אזוי האבן מיר געהאט א שיינע קונסט-דעמאנ-

סטרעציע פונעם גרויסן קינסטלער פאבלא פיקאסא. זיינס אן אויסשטע-
לונג פון צייכענונגען אין דער גאלעריע „מאדירא“ פון קאן, האט ארויס-
גערופן ענטוויאזום און אנטציקונג פון דער פרעסע און פון די באזוכער פון
דער שטאט קאן, ווי פון גאנצן „בלויזען ברעג“. ליבהאבער פון קונסט
זענען געקומען באווונדערן די געניאלע צייכענונג פון פיקאסא, און דעם
קינסטלער גופא. אבער פיקאסא האט זיך נישט באוויזן. דערפאר אבער
איז פיקאסא געקומען צום ווערניסאזש פון די אקווארעלן פון זיין אינטימען
פריינט פיניאן, וואס איז פארגעקומען צומארגנס אין דער גאלעריע „קא-
וואלערא“ אין קאן. „צי האב איך דען געקענט נישט קומען צו דער אקווא-
רעלך-אויסשטעלונג פון פריינט פיניאן?“ — האט געזאגט פאבלא פיקאסא
ביים אַנקומען.

אויסער דער גרויסער קונסט-דעמאנסטראציע פון די צוויי אויס-
שטעלונגען, האבן מיר געהאט נאך אַ זכות פארן גרויסן פיקאסא.
נעמלעך, די שטאט קאן האט באשטעלט פינף טויזנט אפישן-ליטאגראפיעס
ביים קינסטלער, כדי זיי צו פארשפרייטן אויף דער גארער וועלט. דער דא-
זיקער אפיש איז געווארן געפרייזט אויפן אינטערנאציאנאלן אפישן-קאנ-
קורס פון ליווארנא אין טאסקאן (איטאליע), וואס איז פארגעקומען שבת
דער 28-טן יולי. דעם זעלבן טאג איז פיקאסא באשאנקען געווארן מיטן
ערן-דיפלאם און ערשטן פרייז „ארצאנדא“.

אַ חוץ קונסט, דארף אויך עפעס געזאגט ווערן וועגן ליטעראטור, אין
דאס האט טאקע געטאן די צייטונג „לע פאטריאט“ פון ניס, וואס ווערט
פארשפרייט איבערן גאנצן „בלויזען ברעג“. אַט וואס עס שרייבט די מיט-
ארבעטערין פון „פאטריאט“, קלער שארל-זשעניא וועגן נאָר וואס דער-
שינענעם בוך „זשע ווי וויור לאַ פראַוואַנס“ (איך האָב געזען לעבן די
פראַוואַנס), פון אַרמאַן לינעל:

„דאָס דאָזיקע בוך פון דעם מחבר אַרמאַן לינעל, גיט אונז אַן אוי-
טענטיש בילד פון דער פראַוואַנס, אויף אַ באַלזאַקישן פאַרנעם. און צי איז
דאָס נישט צו פאַרשטיין? דער מחבר פונעם בוך איז אַליין אַן אַפּשטאַ-
מיקער פון עקס-אַן-פראַוואַנס, אַזוי ווי זיין חבר און פריינט דאַרוס מילהאַ,
דער קאַמפּאָזיטאָר, ביידע פון לאַנגע דורות פון יידישן שטאַם, פון נאָך
דער דער פאַר-קריסטלעכער ערע.“

מיר ווייסן אויך, אז אַרמאַן ליבעל, דער שרייבער פון אויבנדערמאַנטן
בוך, איז אַ ווייטער קרוב פון דעם גרויסן רב און פּאַעט זשאַקאַב דע ליבעל,
פון קאַרפּאַנטראַט, נאָך פון 18-טן יאָרהונדערט. און קלער שאַרל-זשעניאַ
ענדיקט מיט די ווערטער :
„דאָס האַבן אונזערע בערג און טאַלן געשמידט אַזעלכע גייסטער“.

קאַן. 8-טער אויגוסט, 1962

**ישראל -
אונזער היילאנד**

א נסיעה אין מדינת ישראל

נאך א 4־שעהדיקע רייזע מיט אן „אל על“־אעראפלאן פון פאריזער אעראדראם ארלי, זענען מיר בשלום אָנגעקומען קיין לוד ; אָבער ביז צום ווינאָרט אויפן כרמל, ביים גן־האם אין חיפה, האָט די נסיעה גענומען — 6 שעה.

דאָס איז געווען אין סאַמע ברען פון וואַקאַציע־צייט, אין חודש יולי 1971. ווען מען קומט אין אַ פרעמד לאַנד, דאַרף מען אַדורכגיין דעם צאָל־אַמט (דואַן), פאַרשידענע מינים קאַנטראַלעס ; בפרט אין ישראל, וווּ מען איז זייער פאַרזיכטיק, צוליב די טרויעריקע דערפאַרונגען מיט טעראַר־ריסטן, וועלכע צילן צו מאַרדן, אויפצורייסן און צו פאַרכאַפן ערובניקעס ...

ווען מיר זענען בשלום אָנגעקומען אין דער ווינונג, וואָס איז באַ־שטימט פאַר אונז אין מלון גן־האם, אויף שדרות הנשיא, אויפן כרמל, האָבן מיר דערזען אַן אויסערגעוויינלעכע פאַנאָראַמע, אין ליכט פון בין השמשות. איבערן גאַנצן אַרום, שטייענדיק אויף דער וועראַנדע, האָבן מיר געזען דעם הויכן „מלון־דן“, די העכסטע געביידע פון הר הכרמל. פון דער לינקער זייט — אַ מאַיעסטעטישע בית הכנסת, נישט לאַנג אויפגעבויט. אין צענטער — אַ שיינער פאַרק, וואָס רופט זיך טאַקע גן־האם. דאָ זענען פאַראַן פאַרשידענע אַטראַקציעס. דער פאַרק איז אַרומגערינגלט מיט הויכע נאָדל־ביימער, אין אַ ים פון גרינס. מיר האָבן געהאַט דעם איינדרוק צו געפינען זיך זיך אין דער שווייץ.

הויכע בערג, טיפע טאַלן, וואָס ציען זיך ביזן ים. מיט אַ לאַרנעטע קען מען זען דעם גאַנצן איינגוס פון מפרץ חיפה, דער איינגוס, וווּ עס קומען אַנקערן שיפן פון דער גאַנצער וועלט. מען פילט אין דעם אַרום דאָס אוראַלטע, דאָס קדמונישע פון אומפאַרגעסלעכע צייטן, ווען דאָס

פאלק אין ארץ ישראל איז געזעסן אונטער די וויינשטאקן און פייגנביימער פון זייער היימלאַנד.

אַט דערהערן מיר פלוצים האַרמאָנישע טענער פון אַ חזן, וואָס זאָגן אָן אַז עס איז שבת קודש אין ישראל. האָבן מיר זיך געלאָזט גיין צו קבלת שבת. מיר זענען אַריין אין בית־הכנסת — אַ ווונדערלעכער אַרכיטעקטאָנישער סטיל. דער פונדאַמענט געפינט זיך אין די טיפּערע טאַלן פון הר הכרמל. מען מוז אַראָפּגיין אומצאָליקע טרעפּן, ביז צום יסוד פון דעם היכל. דאָרט געפינט זיך אַלץ, וואָס קהל דאָרף האָבן: אַ חתונה־זאַל, אַ תּלמוד־תּורה, אפילו אַ כּשרע מקווה. אַזוי גרויס איז דער היכל.

בעתן מקבל שבת זיין האָבן מיר געזען, אַז עס זענען אַריינגעפירט געוואָרן אַ סך נייקייטן אין דאָזענען. די מתפללים באַשטייען פון יונג און אַלט, מען ווונדערט זיך גאַרנישט צו זען יונגע מענטשן קומען צום דאָווע־נען. אין פאַרזי, למשל, זעט מען עס זעלטן. דאָס דאָווענען ביי זיי איז באַטעמט. עס שטייט פאַרן עמוד אַ יונגער שליח־ציבור. ער פירט אויס אַנגענעמע מעלאָדיע־וואַריאַציעס מיט זיין טענאַר־שטימע.

דער נוסח אין דעם בית הכנסת איז, הייסט עס, אַ ספּעציפיש ישראל־דיקער. מיר ווייסן, אַז די ספרדישע יידן האָבן פיל בתי כנסיות איבערן גאַנצן לאַנד. אָבער מען גאַפט פשוט, ווען מען זעט אין אַ פרייטיק־צונאַכט חסידים אַנגעטאָן אין זיידענע קאַפּאַטעס, אין שטריימלען אויף די קעפּ.

פון דער אַנדערער זייט זעט מען אין אַ פרייטיק אַוונט די קאַפּע־היי־זער, די טעראַסן, באַזעצט פון אַ יונגן פריילעכן עולם. מען עסט, מען טרינקט און מען לאָזט זיך ווילגיין. דאָס איז זייער אופן פון פייערן שבת. (זאָל עס זיי אויך וויל באַקומען).

אַזא איז געווען דאָס בילד פון ערשטן שבת, ווען מיר זענען אַנגע־קומען אין מדינת ישראל און האָבן זיך געלאָזט גיין איבער די גאַסן פון חיפה, איבער די הויכקייטן פון כרמל־באַרג.

צו מיין פרייד, ווי אויך פון מיין פרוי, איז גאַרנישט געווען קיין שיעור. אַזא נחת האָבן מיר דערלעבט אין אונזער אייגענעם לאַנד, אין אַפּגעצייטערטן מדינת ישראל, טייער פאַר יעדן ייד.

אין א תל אביבער אויטאבוס

א ייד, א טוריסט, וואָס פאַרברענגט קנאַפע צוויי חדשים אין ישראל, פילט ער זיך שוין כמעט ווי אַ וותיק, אַן אַלטער תושב, ווי ביי זיך אין דער היים. פאַרוואָס נישט? צי זענען מיר נישט פון דעם זעלבן טייג געקנעטן ווי די ישראלים? מיר פילן זיך — ביי זיך.

פאַרט ער מיט זיין אשת חיל מיטן אויטאָבוס 62 פון פתח תקוה, צום ים, קיין תל אביב, סך הכל אַ האַלבע שעה רייזע, ביז דער פליאַזשע. און אַט גייט צו איינער אַ טוריסט צום נהג, ס'הייסט צום שאַפער, און טוט אים אַ פרעג:

— חבר שאַפער אפשר קענט איר מיר זאַגן וווּ עס געפינט זיך די באַרימטע גאַס אויפן נאַמען פון אונזער זיידן מענדעלע מוכר ספרים?
איז אַבער דער נהג געהרגעט אויפן יידישן לשון. גיט ער אים אַן ענטפער אויף עברית, מיט אַ מין געבייזער, אַז דער טוריסט מיינט פשוט — דער נהג זידלט אים אָן. גייט דער טוריסט אַרויס פון די כלים:

— איר בייזערט זיך נאָך אויף מיר? וואָס איז, מיין מאַמע האָט דען גערעדט צו מיר אויף עברית? זי האָט גערעדט מיט מיר יידיש-לשון. אונזער אויסגעוויינטן יידיש פון אונזערע זעקס מיליאָן קדושים, פאַרברענט אין די קרעמאַטאָריעס פון היטלערן, ימח שמו...

דער עולם האָט זיך גענומען שפאַרן אַרום דעם נהג און דעם טוריסט, און דער טוריסט האָט אַלץ טענות:

— מען דאַרף זיין אַביסעלע העפלעך מיט אַ ייד, וואָס קומט אין לאַנד אַריין. גוט, איך בין אַ ייד! אַבער ווען אַ גוי פאַרט און פרעגט אייך עפעס? עס וואָלט זיך דאָ עפעס געטאַן. ס'וואָלט אפשר געקומען צו אַ דיפלאַמאַטישן אינצידענט...

דאָ האָט זיך דער וותיק געווענדעט צום טוריסט:

— ר' ייד, באַרואיקט זיך. ווי איר קוקט מיך אָן, בין איך שוין קנאַפע 2 חדשים אין ישראל. איך וועל אייך צופירן צו דער מענדעלע מוכר ספרים-גאַס.

— אדרבא — זאָגט אונזער טוריסט, און ער ווענדעט זיך צו זיין

פרוי — הערסט, שיינדעלע, דער ייד, וואָס איז קנאַפע 2 חדשים אין לאַנד, איז שוין דאָ אַ גאַנצער ווייטיק... ס'הייסט — וותיק... ער וועט אונז פירן אויף דער מענדעלע מוכר ספרים גאַס, נישט ווייט פון דער שלום עליכם-גאַס...

דער גאַנצער עולם האָט מיטגעלאַכט, דער נהג — אויך.
— צוריקגעשמועסט, ר' ייד, וואָס שייך דעם אינצידענט מיטן נהג, פאַרזיכער איך איך, אַז איר האָט אים שלעכט פאַרשטאַנען.
— אַז מען רעדט צו מיר ריין-ידיש, אַזוי ווי ביי אונז אין אמעריקע, פאַרשטיי איך זייער גוט.

— אַזוי, איר זענט אַן אַמעריקאַנער? האָט איר דאָך באַלד געקענט זאָגן. איך קומט אַ ספּעציעלער כבוד. אין קלייניקייט — אַמעריקע!...
— איר רעדט וועגן דעם אינצידענט — זאָגט דער אַמעריקאַנער ייד — די גאַנצע צייט האָט איר געשוויגן, קיין וואָרט זיך נישט אָפּגערופּן. פאַרוואָס?

— ווען איך האָב געזען, אַז עס גייט אַריין אין גרויסע גדולות, האָב איך זיך געזאָגט, אַז איצט איז די צייט צו מאַכן שלום. און אַז מיר וועלן אַם ירצה השם צוריק זיין אין דער היים, וועלן מיר האָפּנטלעך הערן די גוטע בשורה פון ישראל, אַז עס איז דאָך געקומען דער אויסגעבענקטער שלום מיט די שכנים, די אַראַבער. זעט איר דאָך, אַז דאָס לאַנד, וואָס קעמפט כלומרשט פאַר שלום און גערעכטיקייט פאַר אַלע פעלקער, זוכן זיי צום סוף די זעלבע אינטערעסן פון אימפעריאַליסטן, ווי דער צאַר. נאָך אַ זאָך — זאָגט מיר, כ'בעט איך, ווען דאַרפן מיר אַראַפּגיין פון אויטאַבוס, ביי דער מענדעלע-גאַס?

— זייט רואיק ר' ייד, אַז איך האָב איך צוגעזאָגט, וועל איך האַלטן וואָרט.

דער אויטאַבוס שטעלט זיך אָפּ, מיר געזעגענען זיך מיטן נהג מיט אַ וואַרעמען „שלום“.

מיר גייען פון איין גאַס אין דער צווייטער, באַפריינדן זיך מיט יידן, ווי ברידער און שוועסטער פון אן פאַלק, וואָס לעכצט נאָך שלום און ווילן פאַר אונזער מדינה.

אויף דער אלוועלטלעכער יידישער קאָנפֿערענץ פֿון קאָצעטלער און אַנטי-נאַצי-קעמפֿער

(פֿאָרגעקומען אין תל אביב און אין ירושלים השלימה)

כ'בין בייגעווען אויפן וועלט־צוזאַמענפֿאַר פֿון יידישע קאָצעטלער און אַנטי־נאַצי־קעמפֿער אין תל אביב און ירושלים. עס זענען געווען פֿאַר־טרעטן דעלעגאַטן פֿון 15 לענדער, אין אַ צאָל פֿון 150. מ'קען זאָגן — פֿון אַרבע פֿינות העולם. דאָס איז געווען זונטיק, דעם 9טן מערץ 1970, ווען מיר האָבן זיך פֿאַרזאַמלט אויף רחוב מענדעלע מוכר ספרים, ראַג בן־יהודה, אַרום 8.30 אין דער פֿרי. פֿון דאָרט זענען מיר אָפּגעפֿאַרן אין אויטאָקאַרן צו דער דערעפֿענונג פֿון דער וועלט־קאָנפֿערענץ אין ירושלים.

אין ירושלים האָט מען אונז אויפֿגענומען בכבוד גדול. מיר זענען באַ־גריסט געוואָרן פֿון פֿרעזידענט זלמן שזר גופא. ער האָט גערעדט צו אונז אין אַ מחיהדיקן יידיש, דערמאָנט מיט גרויס ווייטיק די זעקס מיליאָן קדו־שים אונווערע. דער נשיא פֿון מדינת ישראל איז געווען אַ האַרציקער מענטש. זיינע זאָלעכע רייד און זיינע געדאַנקען זענען אַריינגעדורנגען אין יעדן איינעם פֿון אונז, אין דער טיף פֿון דער נשמה.

אייניקע דעלעגאַטן האָבן געהאַט דעם כבוד אויפֿגענומען צו ווערן פֿונעם נשיא פֿערזענלעך. אויך איך בין דאָרט געווען, אין גאַרטן פֿון זיין רעזידענץ, איך האָב געדריקט זיין האַנט ביים שלום־עליכם־געבן.

אויך דער ראש־הממשלה, די פֿרוי פֿרעמיער גאָלדע מאיר האָט אונז מקבל־פֿנים געווען, צו דער דערעפֿענונג פֿון דער וועלט־קאָנפֿערענץ. זי האָט גערעדט מיט פֿיל קלוגשאַפט און האַרציק. זי האָט אונז דערפֿרישט מיט איר זאָפטיקן יידישן לשון. צו באַגריסן דעם פֿרעמיער־מיניסטער, איז אַרויסגעטרעטן דער ווילנער דעפֿאַרטירטער ד"ר מאַרק דוואַרזשעצקי ז"ל. ער האָט געזאָגט צו גאָלדע מאיר:

„מיט גרויס יראת הכבוד האָבן מיר אויפֿגענומען אייער חשובֿע אינ־טערווענץ. זאל מיר דערלויבט זיין צו זאָגן און דערמאָנען, אַז מיר אַלע דאָ זענען פֿאַרבאַלטע, אָן אַ מאַמען, נאָך אונזער גרויסן חורבן בימי היטלער, ימח שמו. דערפֿאַר בעטן מיר אייך, ראש הממשלה, פֿרוי גאָלדע מאיר, זייט אונזער אַלעמענס מוטער אויף תמיד.“

די דערהויבענע ווערטער האָבן אַרויסגערוּפֿן אַלעמענס אַפֿלאַדיס־מענטן, און ביי אַ טייל — טרערן. עס איז דערנאָך פֿאַרגעקומען די צערע־מאַניע פֿון אַנצינדן ליכט נאָך די אומגעקומענע זעקס מיליאָן קדושים, דורך דעלעגאַטן פֿון אַלע עקן וועלט. פֿון דאָרט זענען מיר געפֿאַרן צום כּותל המערבי. פֿרויען און מענער זענען דאָרט געווען פֿאַרזאַמלט, מיט אַ תּפילה אויף די ליפֿן: לשנה הבאה בירושלים. מיר האָבן זיך אומגעקערט צו מיטאַג אין רחבותדיקן מלוכה־זאַל, די מסעדה, צווישן אַ רוישיקן עולם, ביי פיין געדעקטע טישן.

אין ״יד ושם״ זענען מיר אַריין מיט גרויס פֿיעטעט, פֿאַרנויגן זיך פֿאַר די נשמות פֿון די אומגעקומענע. מיר פֿאַרהאַלטן זיך ביים פֿאַראַפּעט און קוקן אַראָפּ צום דיל, און לייענען די נעמען פֿון די אומקום־לאַגערן. מיר הערן די תּפילות, וואָס ווערן אָפּגעריכט פֿון אַ חזן. דאָרט געפינט יעדער איינער סימנים פֿון זיינע טייערע, אומגעקומענע אין די קאַלכאווינס, אין די קאַנצענטראַציע־לאַגערן פֿון נאַצי־דייטשלאַנד. בעתן קדיש, האָט מען מער נישט געקענט איינהאַלטן די טרערן.

מיר זענען פֿון היכל פֿון ״יד ושם״ אַוועק אין אַ פֿיערלעכער מאַני־פעסטאַציע, צום הויכן, גיגאַנטישן מאַנומענט, באַצויגן מיט אַ בלישטשענ־דיקער מאַטעריע. דאָס איז דער מאַנומענט און סימבאָל פֿון גבורה און שואה, וואָס איז אַנטהילט געוואָרן אונטער די קלאַנגען פֿון אַ כאָר. עס איז אויך געווען אַן אויפּמאַרש פֿון דער העראַישער ישראָל־יוגנט, מיט צע־פּלאַטערטע פענער, בלומען־קרענץ, מיט וועלכע זיי זענען געקומען פֿאַר־דעקן דעם פֿיעדעסטאַל פֿון מאַנומענט, אין ליכט פֿון דער אונטערגייענדיקער זון פֿון ירושלים השלימה.

דער המשך פֿון דער קאַנפּערענץ איז פֿאַרגעקומען צומאַרגנס, דעם 9־טן מערץ אין תּל אביב, אין בית העמלין, אויף רחוב ווייצמאַן 30. דאָס דאָזיקע הויז איז אַ מתנה פֿון אַמעריקאַנער און קאַנאַדישע אַרבעטער־איג־סטיטוציעס, אויפֿן נאָמען פֿון גרויסן נדבן העמלין. דאָ, אין איינע פֿון די רחבותדיקע זאַלן, האָט זיך די קאַנפּערענץ אָנגעפּאַנגען. די קאַנפּערענץ האָט זיך געשטעלט אַלס ציל — דער געראַנגל מיטן שוואַרצן, צי מיטן רויטן אַנטיסעמיטיזם, פֿון וואַנען ער זאָל נישט קומען. מיר האָבן אויס־געהערט זייער אינטערעסאַנטע רעפּעראַטן פֿון זייער חשובּע פּערזענלעכ־

קייטן, פון ישראל און פון חוץ לארץ. אויך די דיסקוסיעס, די אינטערוויעס, זענען געווען אויף אַ געהעריקער הויך.

נאך די דיסקוסיעס, איז מען איבערגעגאנגען צו די וואָלן פון דער וועלט־עקזעקוטיווע, פון קאָצעטלער, ווידערשטענדלער, אַנטי־נאַצי־קעמ־פער. די קאָנדידאַטן — פאַרטערטער פון דער גאַרער וועלט, פון ישראל גופא, און דאָ האָט זיך געשאַפן אַ געוויסע דיסהאַרמאָניע מצד די יידישע פּראָנטי־קעמפער פון לינקן פליגל פון פאַריז, אַנגעפירט פון פריינד פריד־מאַן. עס איז אַלעמען באַקאַנט מיט וויפל פעדים זיי זענען נאָך, ליידער, פאַרבונדן מיטן פאַריזער „אונגאַן“, מיט רי דע פאַראַדי; כאָטש די פּראָנטי־קעמפער האָבן אַ סך מאָל אַרויסגעוויזן גוטע, פּאָזיטיווע זשעסטן לגבי יידי־שע פּראָבלעמען בכלל און — פאַר מדינת ישראל. אייניקע פון פרידמאַנס גרופע האָבן געפרוווט צו דאַמינירן דעם סעאַנס, אונטערן פאַרויף פון וואָר־שעווער געטאַ־העלד סטעפּאַן גראַיעק, אָבער אויף זיינס אַ קאַמפּראָמיס־פאַרשלאַג, איז אַפּגעשטימט געוואָרן די קאָנדידאַטן־ליסטע.

עס איז פאַרגעלייגט געוואָרן אַ ברייטע פּלאַטפּאָרמע, מיט אַ רוף צו דער ציוויליזירטער וועלט, מיט אַ רוף קעגן די אַנטיסעמיטישע געאַ־נאַ־זישע כוחות, קעגן די אַל־פּאַטאַך, קעגן דער פאַרכאַפּונג פון אַוויאַנען; קעגן דער דאָזיקער סכנה דאַרף געהערט ווערן אונזער וויי־געשריי; קעגן קאַמפּלירטן אַנטיסעמיטיזם, וואָס זייער ציל איז די פאַרניכטונג אונזערע.

דערפאַר וועלן מיר געאייניקט פירן אונזער גערעכטן קאַמף פאַר שלום, ברידערלעכקייט און פריינטשאַפט פון אַלע פעלקער, פאַרן גערעכטן קאַמף און קיום פון אונזער יי־דיש פּאָל ק.

**
*

דער וועלט־צוזאַמענפאַר פון יידישע קאָצעטלער און אַנטי־נאַצי־קעמפער האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן רושם נישט נאָר אין ישראל, נאָר אין דער גאַרער וועלט. פאַרטערטן זענען דאַרט געווען דעלעגאַטן פון 15 לענ־דער, אין אַ צאָל פון 150. מ'קען זאָגן — פון ארבע פינות העולם.

אין ירושלים, אויף דער דערעפענונג פון דער וועלט־קאָנפּערענץ, ביים אַנקומען, האָבן מיר געהאַט אַן אַנגענעם סיוּרפּריז — עס איז אונז

צוגעטיילט געוואָרן דער כבוד אויפגענומען צו ווערן און באַגריסט צו ווערן פון נשיא זלמן שזר גופא, און דווקא אין דעם יידישן לשון, דאָס לשון פון די אומגעבראַכטע 6 מיליאָן קדושים אונזערע.

אַ גרויסן איינדרוק האָט געמאַכט אויף אונז די אויפנאַמע ביים ראש הממשלה, פרעמיער־מיניסטער פרוי גאַלדע מאיר, צו דער דערעפענונג פון דער וועלט־קאָנפערענץ. זי האָט אונז איבעראַשט מיט אירע טרעפלעכע, דערהויבענע רייד. עס האָט זיך אַנטפלעקט אַ ברייט אַרבעט־פעלד בנוגע דער קאָנפערענץ. גאַלדע מאיר אונז אַלעמען דערפרישט מיט איר וואַרעמען יידישן לשון אין איר מויל, מיט איר פאַלקסטימלעכקייט און האַרציקייט, ווי אַ יידישע מאַמע.

נאָך מיטאַג זענען מיר אַלע אַוועק אין „יד ושם“. ווי אין דער געביידע וואָלטן פאַרזאַמלט געווען די נשמות פון די אומגעקומענע. מיר טרעטן אי־בער די צימערן מיט גרויס פיעטעט. יעדער איינער וויל צוקומען דער ערש־טער צום פאַראַפּעט, אַראַפּצוקוקן אין דער טיף, כדי צו לייענען די נעמען, וואָס זענען דאָרט אויסגעקריצט, נעמען פון אַלע אומקום־לאַגען. מיר הערן די תפילות, וואָס ווערן אָפּגעריכט דורך אַ חזן, יעדער איינער געפינט דאָ סימנים פון זיינע טייערע, אומשולדיקע, פאַרשוונדענע אין די קאַלאַוויונס פון נאַצי־דייטשלאַנד. קיינער האָט זיך נישט געקענט באַהערשן בעתן זאָגן קדיש. מען הערט אַרום זיך אַ שלוכצן.

מיר גייען צו דער אימפּאַזאַנטער מאַניפעסטאַציע, וואָס האָט זיך געצויגן פון היכל „יד ושם“, צום הויכן אייזן־געשמידטן מאָנומענט, באַ־צויגן מיט אַ מאַסע פון טייערן מאַרמאָר־שטיין. דאָס איז דער מאָנומענט, דער סימבאָל פון שואה און גבורה, וואָס ווערט אַנטהילט אונטער די קלאַג־גען פון טרויער־מוזיק, באַגלייט פון אַ כאַר.

דער המשך פון דער קאָנפערענץ איז פאַרגעקומען צומאַרגנס, דעם 9־טן מערץ, אין תל אביב, אין בית העמלין, די קאָנפערענץ האָט זיך געשטעלט אַלס ציל צו קעמפן קעגן רויטן און שוואַרצן אַנטיסעמיטיזם, פון וועלכער זייט ער זאָל נישט קומען. עס ווערן אויסגעהערט זייער אינ־טערעסאַנטע רעפּעראַטן פון חשובע פּערזענלעכקייטן, סיי פון ישראל, סיי פון די תפוצות. די דיסקוסיעס זענען געווען אויף אַ געהעריקער הויך.

אַזוי אַרום איז געבוירן געוואָרן דער וועלט־פאַרבאַנד פון יידישע קאַצעטלער, פאַרטיזאַנער, ווידערשטענדלער און אַנטי־נאַצי־קעמפּער. עס

איז אנגענומען געווארן א פלאטפארמע פון ברייטן פארנעם. עס איז רע-
דאגירט געווארן א רוף צו דער ציוויליזירטער וועלט. זיי זאלן זיך צוהערן
צו אונזער ווייגעשריי קעגן דער ווילדער געאָנאַצישער וואַקאַנאַליע,
וואָס גייט צוזאַמען מיטן אל-פּאַטאַך. זיי שטעלן זיך נישט אָפּ פאַר קיין שום
מערדערייען, פאַרכאַפּן אַוויאַנען און נעמען אַלס ערובניקעס אומשולדיקע
פרויען און קינדער.

קעגן דער דאָזיקער סכנה דאַרף געהערט ווערן אונזער רוף. דער וויי-
געשריי דאַרף געהערט ווערן פון יעדן ערלעכן מענטשן, נישט ווי געוויסע
לענדער האָבן זיך אויסגעדרייט מיטן רוקן צו די פאַרברעכנס. אַפּוואַרפן די
פאַלשע לאַזונגען ווי: „ציוניסטישע אַגרעסאָרן“, הינטער וועלכע עס באַ-
האַלט זיך דער חייהשער אַנטיסעמיטיזם, און זייער ציל איז די פאַרניכטונג
פון יידישן פּאָלק און פון מדינת ישראל ח"ו.

דערפאַר דאַרפן מיר זיין געאייניקט, צו פירן אונזער גערעכטן קאַמף
פאַר שלום, ברידערלעכקייט און אמתע פריינדשאַפּט צווישן אַלע פעלקער
פון דער גאַרער וועלט. פאַרן קיום פון מדינת ישראל און פון אונזער פּיל-
געפרוּוט יידיש פּאָלק.

*
*

אַ באַגעגעניש מיט אַ יידישן טוריסט אין ישראל

אַ יידישער טוריסט האָט מיר דערציילט:

— כ'בין געקומען אויף אַ באַזוך קיין ישראל, אין לאַנד פון מיינע
אבות. גרויס איז געווען מיין פרייד, און נאָך גרעסער — ווען כ'האַב גע-
פונען צווישן די שארית הפליטה אַפּגעראַטעוועטע פון מיינ משפּחה. די
גדולה איז געווען נישט צו באַשרייבן. מען האָט מיך פאַרבעטן אויף אַן
עונג-שבת. דער שבתדיקער טיש איז געווען געדעקט מיט כל-טוב. די
בעסטע מאַכלים, מען טרינקט לחיים. מען דערמאַנט זיך די אַמאַליקע
ניגונים. גוטע פריינד זענען געקומען אַפּגעבן שלום-עליכם דעם אומגע-
ריכטן גאַסט.

איך האָב דערציילט, וואָס איך האָב איבערגעלעבט מלחמה-צייט.
מיין קרוב האָט דערציילט מיט וואָס פאַראַ ניסים ער און זיינע בני-בית

זענען אפגעראטעוועט געוואָרן פון די היטלערישע רוצחים. ביי מאַנכע אַרום טיש שטייען טרערן אין די אויגן. מען הערט מיט גרויס שפּאַנונג און מען באַמערקט גאַרנישט ווי די נאַכט פּאַלט שנעל צו, ווי דער שטיי-גער איז אין ישראל.

מען צינדט אָן ליכט. די טעלעוויזיע פירט אויס אַ שיינעם „המבדיל“, און דער עולם כאַפט אונטער די היימישע נגינה. עס איז אַלעמען אַ שאַד, וואָס דער עונג-שבת גייט אַוועק. און יעדער איינער געזעגנט זיך, איילט צו זיינע וואַכעדיקע באַשעפטיקונגען. די נייע וואַך קומט אָן, צום געזונט, צום לעבן. און איך אייל זיך אויך, כדי צו צו זען און באַוונדערן דאָס לאַנד, באַוונדערן די יידישע ענערגיע און וואָס זי האָט דאָ אַלץ באַשאַפן און אויפגעטאָן. אין פאַרלויף פון קנאַפע 20 יאָר האָבן זיי באַוויזן צו באַ-שאַפן אַ ווונדערלעכע מדינה. „עס זאָל אונז נאָר נישט פאַרשטערט ווערן!“... — זאָג איך זיי. איך האָב דעם פאַרלאַנג צו באַזוכן דאָס לאַנד, אין דער לענג און אין דער ברייט.

פאַר אַלעם האָב איך אויסגעוויילט חיפה, מיטן שיינעם כרמל-באַרג, אַרויפצושטייגן דורך די טעראַסן און טרעפּ. באַלד צומאַרגנס פאַרלאָז איך די שיינע שטאַט רמת-גן, מיר זעצן זיך אַריין אין ערשטן אויטאַבוס און פאַרן קיין תל אביב. אויף דער תחנה מרכזית נעמען מיר דעם אוי-טאַבוס קיין חיפה. איך קוק אַרויס דורכן פענצטער און שעפּ נחת פון דער פּאַנאָראַמע — יידישע גאַסן, הייזער, בריקן, שאַסייען, אַ רוישיקע באַוועגונג פון אויטאַס, פּאַלמעס. מיין שכן זעט, אַז איך בין אַזוי פאַרכאַפט פון דעם פיזאַש, טוט ער אַ פרעג ביי מיר מיט אַ שמייכל :

— אודאי אַ טוריסט ?

— ענטפער איך : אַ טוריסט !

— קוקט לינקס — ווייזט ער מיר — דאָס זענען אַזיערעס, וווּ עס ווערן געהאַדעוועט קאַרפּן, וואָס מיר יידן עסן לכּבד שבת. דאָ נישט ווייט, זעט איר, איז אַן אַראַביש דאַרף, פון דער צווייטער זייט — אויך אַן אַראַביש דאַרף.

— און קיבוצים ? — פרעג איך.

— די קיבוצים זענען מיר שוין פאַרבייגעפאַרן. פאַר חיפה מוז איך אַראַפּגיין. פאַרברענגט גוט.

— אויב איר וועט אמאל קומען קיין פאריז — זאג איך — טאָ נעמט מיין וויזיט־קארטע.

דער ייד, זייער אַ פריינטלעכער, זאָגט מיר „שלום“, גייט אַרונטער. און מיר פאָרן ווייטער מיט דער זעלבער שנעלקייט. איידער וואָס־ווען, זענען מיר שוין אין חיפה. איך גיי אַראָפּ, קוק זיך אַרום און פּרעג זיך: אַ פאַרשטאַט זאָל זיין אַזוי ציכטיק? אַ שאַד נאָר, וואָס מיין פּרוי מאַניע איז נישט מיט מיר. נאָר וואָס זאָל איך טאָן, אַז מיט אַ שיף וויל זי נישט פאָרן. זי האָט מורא פאַר ים־קראַנקהייט. און מיט אַן אַוויאַן — איז שוין אָפּגערעדט. בין איך אַליין געפאָרן. אַז איך וועל אַהיימקומען בשלום, וועל איך האָבן צו דערציילן די אַלע ווונדער, וואָס איך האָב דאָ צוגעזען.

נאָך אַזאַ רייווע, האָב איך באַקומען גרויס אַפּעטיט. אין דעם ערשטן־ בעסטן רעסטאָראַן, זאָג איך מיר, וואָס קומט מיר אונטער, וועל איך אַרייַן־ גיין עסן. גראַד איז מיר אָבער אונטערגעקומען אַן ערשט־קלאַסיקע קאַנדיטאָריי. איך האָב זיך צוגעכאַפּט צו יידישע קוכנס און ס'האַט מיר דערמאַנט די שבתדיקע קוכנס אין דער אַלטער היים. דערנאָך האָב איך זיך געלאָזן אין גאַס אַרייַן שפּאַצירן. איך וועל בעטן אייניקע אינפאַרמאַ־ ציעס וועגן דער שטאָט חיפה, וועגן ווונדערלעכן כּרמל. איך קער זיך אום אין רעסטאָראַן. דער פאַטראַן נעמט מיך אויף זייער העפלעך און ער פּרעגט מיר:

— וואָס ווינטשט איר, רב ייד? — רעדט ער אַ שיינעם יידיש.

— אַנטשולדיקט מיר — האָב איך זיך אַביסעלע פאַרגאַפּיעט — איר רעדט דאָך אַזאַ ווונדערבאַרן יידיש.

— וואָס איז דאָס פאַר אַ ווונדער? מיר זענען דאָך אין יידישלאַנד, רעדט מען מאַמע־לשון. מיטן רענעסאַנס פון אונזער לאַנד, רעדן מיר דאָס מאַמע־לשון פון היינט, ד.ה. עברית.

— מיין בקשה איז — זאָג איך — אַזוי ווי איך בין אַ טוריסט, אַ פּרעמדער דאָ אין חיפה, בעט איך אייך מיר צו געבן עטלעכע אַנווייזונג־ גען. איך מוז אייך זאָגן, אַז די באַצייכענונג „טוריסט“, באַליידיקט מיך. איך פיל זיך דאָ ווי אַן איינגעבוירענער אין מדינת ישראל. איך בין גע־ קומען אין לאַנד פון מיינע אבות.

— איר זענט כשר גערעכט — זאָגט יענער — איר קענט ביי מיר האָבן אַלע אויסקונפּטן, וואָס אייער האַרץ פאַרלאַנגט.

— די בקשה מיינע איז, איר זאלט מיר זאגן ווי אזוי קען איך באזוכן אלע אינטערעסאנטע ערטער פון דער שטאט.

— האַרַכט זיך גוט איין רב ייד. איר קענט צוקומען אומעטום, עס האַנדלט זיך בלויז אין אייערע פינאַנציעלע מעגלעכקייטן. מען דינגט אַ טאַקסי און איר לאַזט אייך פירן אומעטום. קודם כל אין חיפה'ער פּאַרט מיט די מאַדערנסטע אינסטאַלאַציעס. דאָן פּאַרט אַרויף צום טעכניקום-פּאַקולטעט. איר דאַרפט אויך באַזוכן דעם הר הכרמל פון דער צווייטער זייט. ביינאַכט איז דער כרמל נאָך פיל שענער, די ליכטער, די שטערן. איר קענט צופאַרן צו דער פּלאַזשע ביים ים. אויך די אויטאָבוסן-קאַמו-ניקאַציע איז אַ ביליקע.

איך דאַנק דעם העפלעכן רעסטאָראַטאָר. איך זאָג אים, אַז מיינע באַזוכן וועל איך אָנהייבן ביים ים, וועל אַביסל שווימען, און דורכוואַרע-מען זיך אונטער דער מחידיקער ישראל-וון.

1970-4-20.

אין קיבוץ לוחמי-הגיטאות

עס ווילט זיך דערציילן וועגן אַ באַזוך אין דעם קיבוץ לוחמי-הגי-טאות, אין דאָרטיקן מוזעאום, — אַן אוניקום אין דער וועלט — וואָס ווערט אַנגעפירט דורך יאַנעק צוקערמאַן. מיין פריינט, דער ישראלדיקער קינסט-לער אברהם שושני-ראָזענצווייג, קען זייער גוט דעם פירער פון מוזעאום. ער האָט עס מיר רעקאָמאַנדירט, אַז מען וועט מיך דאָרט אויפנעמען בכבוד גדול. ער האָט אויך טעלעפאָנירט און אַנגעזאָגט מיין באַזוך.

איך פּאַרלאָז דעם כרמל, וווּ פריינט שושני וווינט, מיט אַן אויטאָ-בוס און במשך פון 10 מינוט בין איך אין חיפה, כדי דאָרט צו נעמען דעם אויטאָבוס, וואָס גייט אין דער ריכטונג פון עכו. מיר פּאַרן פּאַרביי די שטאָט עכו מיט די שיינע געביידעס. דאָס איז אַן אַלטע היסטאָרישע שטאָט. דאָרט וווינען פיל אַראַבער, דאָרט איז פּאַראַן די באַרימטע תפיסה פון די ענגלישע צייטן, וווּ אַ סך יידישע פרייהייט-קעמפער זענען געווען פּאַר-שפּאַרט בעתן ענגלישן מאַנדאַט. דאָרט איז אויך פּאַראַן אַ שכונה, אַ

מתנה פון דעם גרויסן יידישן נדבן פון ענגלאַנד, ה' וואָלפּזאַן. עכו בוים זיך אָבער שיין פּונאַנדער; פּריער אַ שטעטעלע, אַצינד — אַ גרויסע שטאַט. מיר פּאַרן ווייטער אין דער ריכטונג פון נהריה. אַ ווונדערלעכע פּאַנאָראַמע לויפט פּאַרביי פּאַר מיינע אויגן. ווען נישט דער נהג, וואָלט איך פּאַרשפּעטיקט אַראָפּצוגיין אויף דער תּחנה, וואָס רופּט זיך: לוחמי־הגיטאות. איך קוק זיך אַרום אין אַלע זייטן, צו אַריענטירן זיך אין וועל־כער ריכטונג צו גיין. דער קיבוץ געפינט זיך גאַר נאָענט.

איך שטעל זיך פּאַר פּאַרן פּריינד צוקערמאַן און ער פירט מיך צום היכל פון קונסט און מאַרטירערטום. די טרעפּ, וואָס פירן צום היכל, זענען פון לויטער מאַרמאָר־שטיין, די ווענט — באַדעקט מיט מאַלעריי. ער זאָגט צו מיר:

— איר געפינט זיך אין טעמפל פון גבורה און שואה.

איך בין געבליבן שטיין מיט פּיעטעט, מיט יראת הכבוד. דאָס איז דער זאַל פון מאַלעריי, געווידמעט דעם חורבן. די גרעסטע יידישע קינסט־לער און אויך נישט־יידישע, האָבן פּאַראייביקט אונזער חורבן. מיר גייען אין אַן אַנדער אַפּטיילונג. דאָ געפינט זיך דער גענויער מאַקעט פון וואַר־שעווער געטאָ. ער איז געשאַפן געוואָרן לויט די אַנווייזונגען פון די אַפּגע־ראַטעוועטע לעגענדאַרע העלדן פון געטאָ. דער מאַקעט איז באַצייכנט מיט עלעקטרישע פּונקטן, וועלכע מען קען מאַנעוורירן. מיט איין עלעק־טרישן קנאָפּ, וואָס צינדט זיך אָן, ווערט דער מאַקעט באַלויכטן, ווען די אַנדערע עלעקטרישע פּונקטן צינדן זיך אָן, זעט מען דעם פּאַרלויף פון די קאַמפּן אינעם געטאָ; — די היטלעריסטישע האַרדעס, וועלכע דרינגען אַריין, באַוואַפנט פון קאַפּ ביז פּיס; די צייכן־אַנווייזער, וואָס צינדן זיך אָן, לויפן איבערן מאַקעט, ווייזן די די קאַמפּן אויף די פּאָזיציעס פון די יידישע קעמפּער.

אַט זעען מיר ווי עס פּאַלן די יידישע פּאָזיציעס, איינע נאָך דער אַנדערער. מיר זעען די פּאַרבלוטיקטע נאַצישע הענט. אָבער אונזערע געטאָ־העלדן קעמפּן ווי לייבן, ראַנגלען זיך, שלאָגן זיך אָפּ, צו ראַטעווען דעם כבוד פון יידישע מאַרטירער. עס פּאַלן די נאַצישע באַנדיטן.

די געטאָ־גיבורים טרעטן נישט אַזוי לייכט אָפּ פון די פּאָזיציעס, כאַטש עס ווערט אוממעגלעך זיי צו באַשיצן. זיי בלייבן עקשנותדיק,

אין די פלאַמען, וואָס נעמען זיי אַרום. און דער שונא דרינגט אַריין וואָס אַמאָל טיפּער אין די גאַסן פון געטאָ.

די געטאָ-העלדן וואַרפן זיך אַריבער פון איין געגנט אין אַנדערן, זיי קומען אין צווייטן קלענערן געטאָ, וואָס איז פאַרבונדן דורך אַ בריק. דער מאַקעט ווייזט עס אַליץ גענוי אָן, און חבר צוקערמאַן קלערט אונז אויף זייער פרעציז, ווי אַן אמתער סטראַטעג, וואָס שטייט אויפן שלאַכט-פעלד. מען זעט ווי די קאַמפן ווערן וואָס אַמאָל קריטישער. ברענענדיקע הייזער פאַלן איין. די העלדן פאַלן, אָבער דער קאַמף גייט ווייטער.

איצט קומען מיר צום לעצטן קאַמפס-אַפּשניט, דאָס צוריקציען זיך פון די קעמפער, נאָכן העלדישן ווידערשטאַנד, כדי פאַרצוועצן דעם קאַמף אויף אַן אַנדערן אַפּשניט.

און עס האָט זיך מיר פּלוצים דערמאַנט די שלאַכט אין גרענאַבל און אין די אַרומיקע בערג, וואָס איך אַליין האָב דורכגעמאַכט.

אַפּטיילונגען פון מוזעאום געפינען זיך אין די קעלערן, זיבן-אַכט מעטער די טיף. די דאָזיקע קעלערן האָבן זיכער אויך אַנדערע אויפגאַבן — אַ דערשיינונג, וואָס מען זעט איצט אין דערו מאַדערנער ישראליקער בויאונג.

חבר צוקערמאַן האָט מיר אויך פאַרגעשטעלט פאַר אַ נייעם קיבוץ-ניק, וועלכער איז נישט לאַנג צוריק געקומען פון פּוילן, וווּ דער אַנטי-סעמיטיזם ווילדעוועט פונקט ווי אַמאָל. דאָס איז דער חבר גורביץ, אַ באַ-ווסטער יוריסט, וועלכער האָט אַ לענגערע צייט מיטגעאַרבעט אין די היסטאָרישע זוכונגען, צוזאַמען מיטן היסטאָריקער בערל מאַרק ז"ל. חבר גורביץ זאָגט מיר, אַז ער פילט זיך גליקלעך אין ישראל.

מיר האָבן דערנאָך לאַנג שפּאַצירט איבערן קיבוץ, אין ריזיקן פאַרק. מיר האָבן זיך וואַרעם צעזעגנט מיטן האַרציקן חבר צוקערמאַן, דעם פירער פון קיבוץ לוחמי הגיטאות.

אַ יום-טוב ביים כותל המערבי

מיר האָבן גובר געווען אַלע שוועריקייטן און אויסגעקליבן זיך ביי-צווינען די בר-מצווה אין ירושלים השלימה. ס'איז געווען דער יום-טוב

פון 120 קינדער — יינגלעך און מיידלעך — וואָס זענען געקומען אויף וואַקאַציע קיין ישראל.

דערוווסט וועגן דעם האָבן מיר זיך ביים יידיש-רעדנדיקן קרייז אין מועדון, אויף רחוב הירקון 9, אין תל אביב. דאָרט קומען זיי זיך צונויף יעדן מיטוואָך אָונט די נייע עוולים פון פראַנקרייך. דער קאָמיטעט איז זייער אַ דינאָמישער, און טוען קולטור און סאַציאַלע אַרבעט אויף פאַרשי-דענע געביטן צווישן די אַלע, וואָס זיי פאַרבינדט פראַנקרייך, וווּ זיי האָבן אָפגעלעבט לאַנגע יאָרן, געבוירן קינדער, אויסגעגעבן קינדער, איבער-געלעבט אַלע פריידן און ליידן פון פאַריזער יידן; ביז זיי האָבן איינמאַל באַשלאָסן עולה צו זיין אין יידישן לאַנד, צו לעבן צווישן יידן, אין ישראל. די בר-מצווה-קינדער האָט דער קאָמיטעט אָפגעוואַרט מיט זייער פיל וואַרעמקייט ביים אַנקומען אין לוד. זיי האָבן צוזאַמענגערופן חברים, פריינד און צוגעגרייט דעם אָפפאַר קיין ירושלים אין אַ ספּעציעלן אויטאָ-קאַר, דעם 12-טן אויגוסט 1971. זענען מיר געווייר געוואָרן און מיט-געפאַרן מיט זיי, ביצוויינען דעם אומגעוויינטלעכן יום-טוב פון יידישע קינדער, געקומענע פון פראַנקרייך.

מען דאַרף זעען, מיט וואָס פאַראַ דורשט די אַלע יידן, וואָס וווינען שוין אין ישראל אַ לענגערע, צי אַ קירצערע צייט, זענען נייגעריק צו וויסן וואָס עס הערט זיך אין זייער אַלטער היים, דער עיקר אין פאַריז. זיי לייענען אויך מיט גרויס אינטערעס די פאַריזער צייטונג „אונזער וואַרט“, וואָס פריינט יאַקובאַוויטש, איינער פון די טיכטיקסטע טוער פון קאָמיטעט, באַקומט.

דער קאָמיטעט ציילט פאַלגנדיקע מיטגלידער: יאַקובאַוויטש, יוסף לאַש, קראַפט, קאַרנהענדלער און נאָך פיל אַנדערע. לויטן קאָמוניקאַט אין די צייטונגען, זענען אויך געקומען באַזוכן דעם קרייז פאַריזער געסט דער שרייבער וויינגאַרטען און פרוי. אַלע האָבן זיך איינגעשריבן, באַצאַלט פאַר הוצאות-הדרך. מיר האָבן זיך דערוווסט, אַז די נייע עולים לערנען אינגאַנצן אומזיסט עברית און תנ"ך, אין זעלבן מועדון העולה. ס'איז גע-ווען אַ פאַרגעניגן צו פאַרברענגען אין זייער סביבה, מאַניע דלוזשעווסקי האָט געמאַכט עטלעכע פאַטאַס, לזכרון. איין בקשה האָבן זיי געהאַט צו אונז, פאַריזער: מיר וואַרטן אויף אַ סך מער נייע עולים. מדינת ישראל וואַרט אויף זיי.

דער טרעף־פונקט אָפּצופאַרן קיין ירושלים איז געווען אויף 7 אַ זייגער פינקטלעך, כדי צו זיין אויפן הר ציון 10 אַזייגער, דערנאָך — ביים כותל מערבי, און צו פאַרענדיקן — אין די זאַלן פון דער סוכנות. דאָס האָט די סוכנות אַזויפיל בייגעשטייערט דער אומדערמידלעכער קינדער קאַלאַ־ניע, זיי זאַלן געניסן פון אַזאַ שיינער וואַקאַציע אין ישראל, יעדעס יאָר. עס זענען געקומען יידישע קינדער פון פראַנקרייך, בעלגיע, אפילו פון שפּאַניע, צו וויזיטירן און לערנען יהדות אין מדינת ישראל.

דאָ מוז געזאָגט ווערן, צום לויב פון דער קינדער־קאַלאַניע אין פראַנק־רייך, אַז די חשובע עסקנים פירן זייער אַן אינטענסיווע טעטיקייט אין משך פון איבער 20 יאָר.

אַלע זענען געקומען פינקטלעך, צום באַשטימטן אָרט. כאַטש ס'איז געווען אַ ביסעלע צו פרי, אָבער אין ישראל שטייט מען אויף זייער פרי, באַגינען. אַלע זענען געווען אין אַ יום־טובדיקער שטימונג. ספּאַנטאָן האָט זיך ביי אַלעמען אַרויסגעריסן דאָס געזאַנג: „ירושלים של זהב“. אויך דער נהג האָט עס אונטערגעכאַפט מיט זיין הילכער. זיין שטימע איז געווען אַ פעסטע, אַ וואַרעמע. נאָכדעם האָט פריינט יאַקוב־אויטש געבעטן דעם פריינט וויינגאַרטען צו זאָגן אַ פאַר ווערטער צום יום־טוב. עס האָט אויך גערעדט דער שרייבער פון די שורות. אַ פרוי האָט זיך אויפגעשטעלט און געבעטן מען זאָל אויך רעדן אין פראַנצויזיש. כ'בין איר ווונטש נאָכגע־קומען.

מיר האָבן גערעדט וועגן די אומגעהויערע דערגרייכונגען פון דער קינדער־קאַלאַניע, מיט דער הילף פון סוכנות, אַלץ פאַרן יידישן קינד, כדי זיי צו דערהויבן צו דער מדרגה פון באַוווסטזיין פון מדינת ישראל. דער עולם איז געווען פול מיט התלהבות, און זיך נישט אַרומגעקוקט, אַז אַט זענען מיר שוין אין ירושלים און מיר דערנענטערן זיך צום הר ציון. מיר זענען אַוועק צו די זאַלן, ווו עס האָבן שוין געזאַלט זיין די קינד־דער; אָבער זיי זענען שוין געהאַט פריער אויפגעשטיגן צום הר ציון. און באַלד זענען מיר אַוועק צופוס צום כותל מערבי. אין וועג זענען אונז באַ־פאַלן אַ מחנה אַראַבישע קינדער, זיי רייסן פשוט אַפּ די פאַלעס, מען זאָל קויפן ביי זיי כלערליי חפצים, צום אַנדענק. ביים כותל איז שוין געווען פאַרזאַמלט אַ היפשער עולם. מיר האָבן זיך געפרעגט: ווי אַזוי וועלן מיר

זיך דערשפארן, כאַשט איבערצולאָזן אַ בריוועלע אין די שפּאַלטן פון דער וואַנט? מיר מוזן קומען צו דער הייליקער וואַנט, זי אַ קוש צו טאָן.

עס איז אונז דאָך געלונגען דורכצורייסן זיך צו די פיין־געגרייטע בר־און בת־מצווה־טישן, באַלייגט מיט די טייערסטע ישראלדיקע מאכ־לים און משקאות. יידן טרינקען לחיים, לכבוד דעם תפילין־לייגן פון די יינגלעך. מען לייענט אַ פרשה פון דער תורה.

— יעדער מוז פאַרלאָזן דעם כותל מערבי מיט אַ וויי אין האַרצן — זאָגט פריינט ווינגאַרטען.

מיר מאַכן אַ גרופֿן־בילד מיט אונזער פריינט, דעם זשורנאַליסט מרדכי שנער. דערנאָך פאַרן מיר אָפּ אין די זאַלן פון סוכנות. די טישן ברעכן זיך דאָרט פון מאכלים און געטראַנקען. אַ בחור און אַ בחורה באַ־גריסן די געסט:

„אַ האַרציקן דאַנק אייך אַלעמען פון דער קינדער־קאָלאַניע און דער סוכנות, און אַ באַזונדערן דאַנק דער טייערער מדינה, וואָס האָט אונז פאַרשאַפט אַזויפיל פאַרגעניגן און פרייד. מיר האַפּן בקרוב צו קענען קו־מען אַהער אויף תמיד.“

עס ברעכן אויס הילכיקע אַפּלאַדיסמענטן. עס האַלט אַ שיינע דרשה אין פראַנצויזיש הרב זעראַבאָ און ער רופט די קינדער פאַרצוזעצן יהדות. מיר פאַרלאָזן די הייליקע שטאָט ירושלים השלימה מיט נאַסטאַגליע, און מיטן רוף: לשנה הבאה בירושלים!

אַ באַזוך אין קיבוץ בית־אורן, ביערות הכרמל, חיפה

דורך בערג און טאָלן לויפט אונזער אויטאָבוס, און יעדער פאַסאַ־זשיר באַזונדערט די קאָלירפולע פייזאָזשן. מיר פאַרן דורך די בערג. דאָס אויג ווערט פאַרכאַפט פון דער שיינקייט.

נאָך אַן ערך דריי־פערטל שעה רייזע, זענען מיר אָנגעקומען צו די אוראַלטע יערות הכרמל. דאָ וואַקסן בלויוז נאָדל־ביימער. דער קיבוץ טראַגט טאַקע דעם נאָמען: בית־אורן, ד.ה. דאָס הויז פון נאָדל־ביימער. אין די דאָזיקע וועלדער האָט די הגנה אויסגעוויילט ווי אַ פעסטונג־קיבוץ, אַ

פארטיידיקונג-פאזיציע אין יאָר 1939, ס'איז געווען מלחמה-צייט, און עס זענען פאָרויסגעזען געוואָרן אַלערליי עווענטואַליטעטן.

דער קיבוץ ליגט אויף דער הויך פון 350 מעטער איבערן ים. קיין אַראַבער זענען שוין דעמאָלט נישט געווען בנמצא אין דער געגנט פון יערות הכרמל, אָבער פון צייט צו צייט האָבן זיך דאָך באַוויזן גרופקעס אַראַבער, אַרויסקריכן פון זייערע נאַרעס, ווי וויב־חיות.

דאָס האָט אונז אויפגעקלערט דער מדריך פון קיבוץ, וועלכער האָט אונז באַגלייט. אַרבעט־לאַגן האָבן פעסטגעשטעלט, אַז די יערות הכרמל האָבן איבערגעלעבט אַלערליי אויפטרייסלונגען, און דאָך איבערגעלעבט, על פי נס, זייט 2000 יאָר נאָכן חורבן בית המקדש. נאָכן רענעסאַנס פון מדינת ישראל, ווערן געהיט די נאַטירלעכע אוצרות פון אַמאָל.

מען ווערט דאָ ממש באַצויבערט פון די טיפּע טאָלן און פון די בערג, באַדעקט מיט גרינעם גראַז. דער קיבוץ האָט זיך שוין פונאַנדערגעבויט. יעדעס ווינקעלע אין קיבוץ האָט זיינע אַריגענעלע, באַחנטע איינרייכ־טונגען. מיר זעען טיף אין טאָל אַ מאַדערנעם באַסיין, סיי פאַר גרויסע, סיי פאַר קינדער. דאָס וואַסער איז לויטער־קרישטאָל. דאָ ווערן אויך געמאַכט פאַרמעסטן פון די ספּאַרט־לייט, אָבער אַ באַזונדערע השגחה פאַר די קינ־דער. דאָ איז אויך פאַראַן אַן אַפּרו־הויז מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן, און עס קומען מענטשן אויף חופּש, אפילו פון חוץ לאַרץ.

וואָס שייך די יידן פון חוץ לאַרץ, איז אַ באַזונדער פּראָבלעם, וועגן וועלכן ס'וועט אויסקומען באַזונדער צו רעדן. דאָס אַפּרו־הויז ברענגט אַריין אַ שיינע הכנסה. דער דירעקטאָר יצחק שבתאי האָט מיר אויפגע־קלערט:

— גישט דאָס אַפּרו־הויז ביים קיבוץ איז אונזער הויפּט־הכנסה. אונזערע הכנסות זענען פאַרשידנאַרטיקע.

צוקוקנדיק זיך צום לעבן אין קיבוץ, האָבן מיר זיך באַלד איבער־צייגט. די נאַטור־אוצרות זענען אומגעהויער, און דאָס אַ דאַנק דער איבער־געגעבנקייט פון די קיבוצניקעס. דער מדריך האָט אונז געגעבן די מעג־לעכקייט צו באַזוכן יעדעס ווינקעלע, אַזוי גוט אין די טאָל־איינרייכטונגען, ווי די באַגראַזטע הויכן. דער דירעקטאָר יצחק שבתאי, אַ האַרציקער מענטש, האָט ער אונז אויפגעקלערט, וואָס פאַראַ באַדייטונג דאָס אַפּרו־הויז האָט.

— פארשטייט זיך — זאָגט ער, — אַז די געסט פון אויסלאַנד האָבן ספעציעלע הנחות. עס קומט אויס ביי 3.500 אַלטע פּראָנק אַ טאָג. מיר קענען נישט גאַראַנטירן, אַז עס וועט פון פּאַרויס זיין אַ פּרייער פּלאַץ, אַזאַ נאַכפּראָגע איז דאָ ביי אונז.

דאָן זענען מיר, מיט מיין פּרוי און חברים, אַוועק שפּאַצירן אין די בערג פון יערות הכרמל. די שטראַלן האָבן זיך דורכגעריסן דורך די גע- דיכטע נאָדל-ביימער. דער מדריך, וואָס האָט אונז באַגלייט, איז אַ גרוי- סער בקי אין פּיל לשונות. ער רעדט צו אונז אָבער אַ פּיינעם יידיש. ער דערציילט אונז די ווונדערלעכע עפּאָפּי, אַלץ געשאַפן מיט איבערמענטש- לעכע כוחות, פּאַרפעסטיקט דורך דער לעגענדאַרער הגנה.

אין די שעהן פון אַפּרו שטייען גרייט אויף די גראַזן אויפלייג-שטולן. אַ קאַפעטעריע באַדינט די געסט. קעגנאיבער שטייט אַ שיינע סקולפּטור, און זאָגט אָן, אַז דער אַלטער דור וועט פּאַרטערטן ווערן דורכן יינגערן דור.

מיר פּאַרלאָזן דעם שיינעם קיבוץ בית-אורן מיט נאַסטאַלגיע, און דער לעצטער אויטאָבוס פּירט אונז צוריק אין שטאָט אַריין, מיר געזע- גענען זיך מיט אַ האַרציקן : להתראות !

אַ באַזוך ביים מאָדזשיצער רבין שליט"א בעת די ימים נוראים, רחוב דיזנגוף, תל אביב

פּאַרשטייט זיך, אַז אַ טראַדיציאָנעלער ייד פּאַלגט נאָך מיט ציטער- גיש די יום-טובים אונזערע, בפרט די ימים נוראים. עס איז געווען אַ גרויסער נחת-רוח צו קומען אין דער בית הכנסת פון מאָדזשיצער רבין, מיט זיין גרויסער צאָל חסידים און תלמידים.

שוין פון קדמונים, ווי די מאָדזשיצער רבישע דינאַסטיע ציט איר גאַלדענעם פּאַדעם, באַוווסט אין דער גאַרער יידישער וועלט מיט זייערע ניגונים, הויך-מוזיקאַלישע תפילות, וואָס ווערן עד היום געזונגען אין אַלע עקן וועלט פון בעלי מנגנים.

האָבן מיר געהאַט דעם כבוד די יום טובים צו דאָווענען ביים מאַ- דזשיצער און צו הערן אים בכבודו ועצמו פאַרן עמוד שחרית און מוסף.

יעדע תפילה כמעט ווערט באגלייט מיט א שיינעם, האַרציקן גיגון, סיי פון די אַלטע ניגונים, וואָס דער רבי גופא האָט פאַרפאַסט, סיי פון די נייע. אַלע חסידים זיינע כאַפּן זיי אונטער, די ניגונים. עס דאַכט זיך, אַז מען געפינט זיך אין אַ מוזיקאַלישן היכל, אין אַ קאַנסערוואַטאַריע, בלע"ז. דעם רבינס זון, אגב אַליין אַ גרויסער תלמיד חכם, פירט אַן מיט זיינע קינדער און מיטן רבינס אייניקלעך די גאַנצע קאַפעלע. די מתפללים האַלטן אונטער די תפילות, די ניגונים, מיט גרויס התלהבות. ביידע טעג ראש השנה האָט דער רבי גופא געדאַוונט פאַרן עמוד, שחרית און מוסף. עטלעכע אויסלענדישע יידן, געסט, האָבן איינגעפונען, אַז דער אופן פון דאַווענען איז נישט לויט זייער געווינהייט, אָבער זיי האָבן געהאַט גרויס תענוג.

נאָך שבת-תשובה האָט גאַנץ ישראל זיך געגרייט צום יום כיפור, צום יום-הדין. מיר האָבן זיך ווידער געטראַפּן צו כל נדרי. די חסידים זענען געקומען אַנגעטאַן אין ווייסע קיטלעך, אין טליתים. ס'איז געווען אַ שטילקייט, בלויז די מזג האוויר, דער קילונג-ווענטילאַטאָר, האָט גע-רוישט. פלוצים טוט דעם רבינס זון אַ קלאַפּ אין שולחן און דער רבי הייבט אַן זאַגן: «אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה», ג" פּעמים. און דער עולם כאַפט אונטער מיטן זעלבן נוסח די פּסוקים, מיט גרויס כוונה.

פונקט אַזאָ שטילקייט האָט געהערשט איבער די שטעט און גאַסן פון גאַנץ ישראל, אין דעם מאַמענט, ווען מען האָט געזאַגט כל נדרי. ערשט צומאַרגנס אַוונט, ווען מ'איז אַרויס מחדש זיין די לבנה, האָט זיך דער טומל איבער די תל-אביבער גאַסן צוריק אַנגעהויבן.

אָבער דערווייל זענען מיר מיטן עולם מתפללים אין בית-הכנסת, צומאַרגנס, יום כיפור. פון גאַנץ פרי אַן זעט מען דורכשוועבן יידן דורך די שטילע גאַסן, צום יום הדין. מוסף צייט גייט דורך אַ מורמל. דער רבי האָט זיך שלעכט געפילט. אָבער זיין לייב-דאַקטער, וועלכער האָט געוואַכט ביי זיין זייט, האָט באַרואיקט אַלעמען.

איינער פון דעם רבינס מקורבים, ר' איטשע-ליפע, אַ מיטליאַריקער מענטש, פאַרנעמט תיכף דעם עמוד, ממשיך צו זיין דאָס דאַווענען, אויפן זעלבן אופן, מיט דער זעלביקער קאַפעלע, ווי דער רבי. אָבער ר' איטשע-ליפע פירט אויס זיינע אייגענע ניגונים.

ערשט צו נעילה האָט דער דאַקטער דערלויבט דעם רבין צוריק צו

שטעלן זיך ביים עמוד. די חסידים ווערן צוריק אופגעהייטערט און אלע האָבן אין דעם מאַמענט דערפילט די התרוממות פון רבינס ניגון און געבעט.

די מאַדזשיצער ניגונים ווערן פאַרקויפט אין נאַטן, און יידן שאַפן זיך איין דאָס פייערלעכע געזאַנג.

די ווייבער־שול פון דעם בית הכנסת איז אונטער דער השגחה פון דער רביצין. נישט איין מאָל האָט מען געהערט אַן אַנגענעמע פרויען־שטימע; מען בעט צו זיין רואיק, דווקא אין יידיש; כאַטש דאָס יונגוואַרג רעדט רק עברית.

דאָס יידישע וואָרט, אין מאַמע־לשון, לעבט אין ישראל, בעיקר ביי די פרומע יידן, און מיר האָפן, אַז עס וועט נישט אַנטשטומט ווערן.

**פאריזער שולן
און בתי-מדרשים**

צו די ימים נוראים

ווען די פֿאַרכטיקע טעג דערנענטערן זיך, קען מען זען אין אַלע פֿאַרזער סינאַגאָגעס, בתי מדרשים, בתי כנסיות, ווי זיי ווערן איבערפולט מיט מתפללים. עס ווערט געבעטן מיט גרויס כוונה, אַזוי איז תמיד געווען ביי אונז יידן ב"ה. ספעציעל — אין די לעצטע יאָרן. צי זאָל עס זיין אין דער רחבותדיקער ראַטשילד־סינאַגאָגע, רי דע לאַ וויקטואַר, אַזוי אויך אין אַלע אַלטע סינאַגאָגעס, וועלכע טראָגן נאָך אויף זיך דעם חותם פון די נאַפֿאַלעאַנישע צייטן, ווען יידן האָבן באַקומען בירגער־רעכט.

אומעטום זענען די תפילות התלהבותדיקע, פול מיט פיעטעט. אַזוי יאָר איין, יאָר אויס. אָבער גאָר ספעציעל ווערט געדאַוונט, מיט אַ סך פֿאַרכטיקייט, אין די אשכנזישע בתי־תפילות, וווּ די מתפללים זענען יידיש־רעדנדיקע. וואָרעם מיר געפינען נאָך ביי זיי די התלהבות פון אונזער אַלטער היים. חוץ לזה, זעען מיר פֿאַר די ימים נוראים אימפּראָוויזירן אַ גרויסע צאָל בתי תפילות איבער דעם גרויסן יידישן פֿאַרזי.

לאַמיר צוזאַמען אַ קוק טאָן אין אייניקע בתי־תפילה. מיר וועלן אָנ־פֿאַנגען פון דער שול אויפן מאַנמאַרט, רי דודאַוויל. די דאָזיקע שול איז אינגאַנצן איבערגעבויט געוואָרן. זי ווערט אָנגעפירט פון חזן פינקאַס, וועלכער האָט אינגעפירט אין זיין שול דעם ישראלדיקן נוסח אין דאָווע־נען. במילא זענען איצט אַלע מתפללים זייער צופרידן, סיי די אשכנזים, און סיי די ספרדים, וועלכע זענען אין אַ היפשע צאָל אין דער שול.

פון דער שול אויפן מאַנמאַרט זענען מיר אַוועק אויפן בעלוויל, צו דער אַלטער שול אויף רי זשיליען לאַקראַו. די שול איז פֿאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַן ספרדישער שול, נאָך דער מלחמה אין אַלזשע־ריע. אָבער אויך די אשכנזים זענען נישט אַוועק פון דאָרט. זיי האָבן גע־נומען אַ דערבייקן זאָל און אויך געמאַכט אַ שול. אָבער די שול איז כמעט

געוואָרן אַ חסידישע. מיר געפינען דאָרט איינעם פון די געטרייע חסידים, מ. ראַיאק.

פון דער הויפט-שול, פון בעלוויל, גייען מיר אויף אַוועני סעקרעטאַן, ווו עס געפינט זיך דאָס באַרימטע הויז פון דער באַראָן הירש-פּונדאַציע. דאָרט געפינט זיך אויך דער ליצעאום, ווו עס לערנען יידישע קינדער. יעדעס יאָר פאַרענדיקן דאָרט פיל יידישע שילער און שילערינס זייער לערע, מיט דערפאַלג.

אין דעם זעלביקן הויז פון באַראָן הירש געפינט זיך אַ בית הכנסת, געשאפן נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה פון דעם פרומען ייד מר. גאַסקא. דער מקום קודש איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ הערלעכן היכל, ווו די מתפללים לערנען אַ בלאַט גמרא, קומען הערן אַ שיעור. צווישן די לערנער זענען דאָ אַ סך יונגע בחורים.

פון אַוועני סעקרעטאַן גייען מיר צום פּלאַץ רעפּובליק, אַרום וועלכן עס זענען פאַראַן באַרימטע שולן און בתי הכנסת, אָבער לכבוד די ימים נוראים ווערן אימפּראָוויזירט בתי מדרשים. דאָס איז די בית תפילה פון „האַטעל מאַדערן“, געשאפן פון דעם האַרציקן פרומען ייד מ. ווישניאַק, וועלכער איז זיך מקריב בלב ונפש יעדעס יאָר לכבוד די ימים נוראים, כדי יידן זאָלן דאַווענען אין אַ היימישער סביבה, מיט זייער אַנגעזעענע פּער-זענלעכקייטן, צווישן וועלכע: שלמה פּרידריך, וועלכער איז בעל מוסף און בעל תקוע. זיין דאַווענען איז פול מיט חן.

די מתפללים האָבן אַ סך תּענוג. ר' מרדכי ווישניאַק האָט אויך פאַרזאָרגט אַ פיין איינגעאַרדנטע עזרת-נשים, אין וועלכער עס דאַווענען יידישע פּרויען.

פון „האַטעל מאַדערן“ מאַכן מיר אַ שפּאַציר אין דער נאַענטער שול אויף רי נאַטרע דאָם דע נאַזאַרעט. זי איז כמעט די עלטסטע סינאַגאָגע פון פאַריז. דאָרט געפינען מיר אַממערסטן מזרח-איראָפּעאישע יידן, אָבער דער רוב יוגנט געפינט זיך אַרום דער שול... וואַרעם אַלע פּלעצער זענען פאַרדונגען מיט חדשים פּריער.

לאַמיר אויך נישט פאַרגעסן די קרן קימת בית תפילה, וועלכע גע-פינט זיך אין די פּרעכטיקע זאָלן פון דער פּעדעראַציע פון יידישע געזעל-שאַפטן, אויף 68 רי פּאָלי מעריקור, דאָרט ווערט געדאַוונט ראש השנה,

יום כיפור, מיט אַ באַטעמטן חזן און משוררים, און די מתפללים דאווענען מיט גרויס התלהבות.

נישט בלויז עס ווערט געדאוונט מיט האַרץ און נשמה, נאָר די איבער־געגעבנקייט פון אַלע מתפללים, פון די פאַריזער בתי כנסיות פאַר מדינת ישראל; מיט וואַסער נשמה יתירהדיקייט זיי העלפן פאַרן וויל פון דער יידישער מדינה.

די שול אויף 44 רי דע לאַ וויקטואַר נוסח אשכנז

איבערטעטנדיק די אייזן־געשמידטע טירן פון דער מאַיעסטע־טישער ראַטשילד־סינאגאגע אויף 44 רי דע לאַ וויקטואַר, וואַרפט זיך גלייך אין די אויגן דער גרויסער מאַרמאָר־טאָול לזכרון עולם, מיטן טעקסט, סיי אין עברית, סיי אין פראַנצויזיש. צופוסנס פון מאַנומענט — דער טרויעריק־סימבאלישער אַש־קאַסטן נאָך אונזערע פאַרפייניקטע קדושים.

מיר ווערן טיף באַאיינדרוקט נאָכן איבערלייענען די שורות, וואָס דערציילן וועגן אונזער מאַרטירערטום און חורבן. מיר גייען איבער די מאַרמאָר־טרעפן, וועלכע פירן צום היכל. עס הענגען די ווייס־בלויע ישראל־פענער, אַרומגערינגלט פון יעדער זייט מיט די פראַנצויזישע נאָ־ציאָנאַלע פענער, לכבוד דעם 23־טן יום העצמאות פון אונזער מדינת ישראל.

די שול פילט זיך ביסלעכווייז אָן מיט מתפללים און געסט. זיי ווערן אופגענומען מיט כבוד דורך די שמשים און גבאים. עס ווערט פאַרטיילט צווישן עולם דער פראַגראַם פון פאַרלויף פון די תפילות לכבוד שבת און לכבוד דעם יום־העצמאות. די תפילות הייבן זיך אָן, ווי געוויינטלעך, זייער פּינקטלעך, צו דער באַשטימטער צייט. דער חזן בערלינסקי, אין זיין חזנישער טראַכט, דער וויצע־חזן אַטאַטי, וואַרטן געדולדיק אויפן סיגנאַל פון פּרעזידענט אַסקאַר שוואַב, אַנצוהייבן.

אַבער דאָס מאַל האָט זיך די התחלה אַביסל פאַרשפעטיקט. מיר באַ־

מערקן אַנקומען דעם רב הראשי יעקב קאַפלאַן. ער באַזעצט זיך רעכטס פון ארון קודש. דער רב הראשי פון פאַריז, מאיר זשאַיס, זיצט אין דער לאַזשע פון דער לינקער זייט ארון קודש. עס ווערט אַ שטילע באַוועגונג צווישן עולם מתפללים, ווען עס באַווייזט זיך דער ישראל-אַמבאַסאַדאָר אשר בן נתן מיט זיינע בני בית. מען פירט אים צום אויבן-אַן. נישט ווייט פון אַמבאַסאַדאָר זעען מיר דעם נאַבעל-פרייז-טרעגער, פראַפעסאָר רענע קאַסען.

דער חזן בערלינסקי, מיט זיין באַריטאָן שטימע, באַגלייט דעם גוט-אינישטודירטן כאַר. אַלע מתפללים פאַלגן נאָך דאָס מקבל-שבת זיין. פאַרן רוב געסט לכבוד דעם יום-העצמאות איז דאָס מקבל-שבת זיין אַ גרויסע איבערלעבעניש. דער „חג שמח“ האָט אַפגעקלונגען איבער דער גאַנצער שול.

מיטאַמאַל זעט מען ווי צוויי שמישים, אין זייערע יום-טובדיקע קליי-דער, קומען אַרויף צום עמוד דורך די טרעפלעך, וועלכע קרייזלען זיך אַרום די באַדעקטע מיט פורפור-רויטן פלוש, כדי צו באַגלייטן דעם הרב הראשי מאיר זשאַיס צום שולחן. הרב הראשי מאיר זשאַיס האַלט אַ פאַ-טעטישע רעדע לכבוד דעם 23-טן יום העצמאות פון מדינת ישראל. זיין דרשה נעמט אַרום דעם רענעסאַנס פון מדינת ישראל. ער ווייזט אויף מיט פאַרשידענע פסוקים דעם נס פון דער 6-טאָגיקער מלחמה, טאַדלט דעם עמבאַרגאָ לגבי ישראל, דאָס, וואָס טרעפט אויב, פראַנצויזישע יידן, באַ-זונדערס פילבאַר און אַז מיר, לאַיאַלע פראַנצויזישע בירגער, קענען דע-רויף בשום אופן נישט מסכים זיין, און נאָך ווייניקער — וואָס שייך די לי-פערונגען פון פראַנצויזישע „מיראַזש“-אָוויאַנען פאַר ליביע.

ער פירט אויס, אַז מיר האַפן אויף ווייטערדיקע ניסים פאַר מדינת ישראל און פאַר איר אייביקן קיום. לסוף זאָגט דער רב אַ תפילה פאַר מדינת ישראל, און באַלד דערנאָך — אַ געבעט פאַר דער פראַנצויזישער רעפובליק, און ער פאַרענדיקט מיט: ונאמר אמן!

דער חזן זאָגט קדיש. הרב זשאַיס ווערט בכבוד צוריקגעפירט צו זיין מקום אין דער לאַזשע.

די מתפללים האָבן געהאַט דאָס פאַרגעניגן הערן אויספירן עטלעכע

קאפיטלעך תהילים פון די חזנים, צוזאמען מיטן שיינעם כאָר : דעם טראַדיציאָנעלן ימלוך, קידוש, עלינו, אדון עולם, דאָס לעצטע קאָפיטל איז שטאַרק געפעלן געוואָרן אַלעמען, ווייל דאָס איז דער חסידיש-מעלאָדישער שלום-עליכם.

מען ווינטשט זיך : חג שמח, לכבוד דעם יום העצמאות. חוץ מזה האָבן מיר געהאַט דעם כבוד אויפגענומען צו ווערן פון הרב הראשי מאיר זשאַיס, צו האָבן אַ זעאונג נאָך שבת.

הרב הראשי מאיר זשאַיס האָט אונז דערנאָך איבערגעגעבן פאַלגנ-דיקס בשייכות מיט דער שול פון רי דע לאַ וויקטואַר : זי איז געבויט גע-וואָרן אין יאָר 1874 פון באַרימטן אַרכיטעקט אַלפרעד אַלדאַרף. דער אַרכיטעקטאַנישער בוי איז אַן אמתער שעדעוור און אַן אוניקום פון אַלע שולן אין פראַנקרייך, און אפשר פון דער וועלט.

און באמת, אַזעלכע קונסט-אוצרות, ווי מיר זעען דאָ, אין דער שול, איז נישט בנמצא. דער דריי-שטאַקיקער הויכער קופאַל איז ווי אַ חופּה, געפורעמט איבער דעם היכל פון ארון קודש. פון דאָרט בלישטשען אַראָפּ די גאַלדענע נעמען : אברהם, משה, ישעיהו און עזרא. די וויטראַזשן זע-נען מולטיקאָלאָר : טונקל-גריין, בלוי-ווייס, געמישט מיט פּורפור-רויט. דאָרט לייענען מיר די נעמען פון די צוועלף שבטים.

די סינאַגאָגע האָט 1600 פּלעצער, שוין צוזאַמען מיט דעם עזרת נשים. די פּלעצער זענען אַ גאַנץ קיילעכדיק יאָר פאַרקויפט. עס ווערט געדאַוונט יעדן טאָג, אין דער פרי און אין אַוונט. ביי דער שול איז פאַראַן אַ תלמוד תורה מיט 136 תלמידים, מיקסט. דער אונטערריכט איז — יהדות, עברית און אַנדערע לימודים, דורך גוטע פּעדאַגאָגן ; דאָס אַלי, אונטער דער השגחה פון קאַנסיסטאַריע-דעלעגאַטן, אַלען דע ראַטשילד און ריימאַן לעווין. אַסקאַר שוואַב איז פּרעזידענט, פאַל ווערטהיימער — וויצע-פּרע-זידענט. אויך זשאַק גרימבערג, לואי אוהרי איז וויצע-פּרעזידענט-סעק-רעטאַר. זשאַק ווייל-פיקאַר איז וויצע-פּרעזידענט-טרעזאָריע. מיטגלידער זענען : דר. העעהעמי, פיער דרייפּוס, עליע העפּעס, זשאַק זשאַפּע, לאַב, בערנאַר מאַנטו און וו. ראָזענבלום.

מיר האָבן געדאַנקט פאַר די אינפאַרמאַציעס דעם חשובן רב און זיך געזעגנט מיט אַ : להתראות.

בית הכנסת „הגודת הקהילות“ פון אשכנזישן נוסח

שפאנענדיק אויף די רושיקע גאסן און געסלעך פון דער „מאָרעײ“ געגנט, שווימען מיר אויף פאַרשידענע זכרונות פון דער נישט־ווײטער פאַרגאַנגענהײט. אגב, ווערן עס גערופן „מוזיקאַלישע“ געסלעך, ווי עס האָט דעפֿינירט דער געלערנטער מישעל מאָעל. עס האָט אויפגעטויכט אַ שײנע יוגנט־תּקופּה, פאַרבונדן מיט דער „פּאַווע־שול“.

דאָס איז געווען אין האַרבסט־טײַקן חודש סעפטעמבער 1925, ווען צוויי יוגנטלעכע, צוגערייזטע ייִדישע קינדער פון פּוילן, זענען געפֿירט געוואָרן צו דער חופּה. זיי האָבן זיך גערופן: מאָרי און הענרי; ס'הײסט, זיי האָבן זיך שוין געהאַט אַביסל אויסגעגרינט, געטראָגן פּראַנצווזישע פּאַרנעמען. עס איז געווען אַ קרייז פון אַ כּאַליאַסטרע יונגע מענטשן, פּריי־לעכע, פּול מיט לעבנס־גלוסט. זיי זענען עס געווען די באַגלייטער פון דער שמחה אין דער פּאַווע־שול, די „אונטערפֿירער“ צו דער חופּה וקדושין, וואָס עס האָט זיי געגעבן דער חשובער תּלמודיסט קאַפּלאַן ז״ל. ער איז געווען דער פּאַטער פון אונזער חשובן הרב הראשי יעקב קאַפּלאַן.

די שול, די פּאַווע־שול, געפֿינט זיך אין האַרצן פון דער „מאָרעײ“ געגנט, 10 רי פּאַווע, אין 4־טן אַראַנדיסמאַן. דער יחוס פון דער שול איז אַ גרויסער. פּריער זאָל דאָ האָבן געשטאַנען אַ היסטאָריש הויז, אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון אַ פּאַריזער ייד, ה' לאַנדאַן, איז די היסטאָרישע געביידע פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שול, דורכגעפֿירט דורכן אַרכיטעקט מר. גימאַר. ער האָט אויפגעבויט די פּרעכטיקע שול, מיט צוויי שטאַקן, גאַלעריעס פּאַר די פּרויען. דאָס בויען האָט געדויערט צוויי יאָר, פון 1911 ביז 1913. די שול איז געווען אַן אשכנזישע, לויטן נוסח פון די מזרח־אײראָפּעאישע יידן. 700 פּלעצער, חוץ די גאַלעריע־באַלקאנען פאַר אַן עזרת נשים.

בעת די ימים טובים איז די שול צו קליין אַריינצונעמען אַלע מתפּללים. ס'איז געווען אַ פּלאַן צו פאַרגרעסערן די שול, אָבער ס'האָט זיך נישט אײנגעגעבן, וואָרעם אונטערן פּונדאַמענט איז פּאַראַן צופּיל פּייכטיקייט. עס האָט זיך אָבער אײנגעגעבן אַפּצוקויפּן דאָס שכנות־דיקע הויז נומער 8, און דאָס אַ דאַנק דעם חשובן רב ראָטענבערג, אַן אַפּשטאַ־

מיקער פון דורות רבנים. דריי יאר צייט האָט הרב ראָטענבערג פאַרנומען דאָס כס־הרבנות אין דער פּאָווע-שול, האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויך איבער דער רש"י-שול אויף רי באַפּרוּאָ. פּרעזידענט פון דער שול איז געווען הער גערטנער, ביידע וויצע-פּרעזידענטן, זאַכאַראָף און קערן. היינט איז דער גענעראַל-סעקרעטאַר הער לאַנדאַן, וועלכער איז דער גרוי-סער זאַמלער פאַר ישראל, — די פּאָווע-שול האָט שוין געזאַמלט 14 מיליאָן פּראַנק. (אַלטע).

הער העלער איז טרעזאַריע, ה' שניידער — קאַנטראַלער, אַדמי-ניסטראַטאָר, סעקרעטאַר — הער הירשין. די אַלע, מיטן חשובן רב בראש, פירן אָן מיט דער שול. יעדן פּרימאַרגן קומען יונגעלייט פון אוניווערסי-זיטעט, אפילו פון פּאַליטעכניקום, אין שול לערנען מיט התלהבות. חוץ דעם לערנט דער רב אַ שיעור גמרא מיט פּופציק יידן יעדן טאָג, מנחה-צייט.

די תלמוד תורה ווערט אָנגעפירט דורכן רב'ס טאַכטער, אַ געווע-זענע תלמידה פון עברית-סעמינאַר אין ענגלאַנד. עס לערנען עטלעכע און פּופציק קינדער.

עס איז פאַראַן אַ שיינע טראַדיציע אין דער שול: ביי קבלת שבת, ווען מ. פליישער זינגט אָפּ „לכה דודי“, בעט ער דעם עולם אָנטקעגן גיין דעם רב מיט כבוד, און דאָן ערשט ווערט געזאַגט בקול רם דאָס קאַפיטל „מזמור שיר ליום השבת“. נאָכן דאָווענען זאָגט יעדער „גוט שבת“ מיט דרך ארץ, דעם חשובן רב ראָטענבערג.

אין פּרוּדור הענגען עטלעכע געדענק-טאָולען, איינער לכבוד דעם רב הערצאָג ז"ל, און איינער לכבוד דעם רב רובינשטיין ז"ל, דעם דריטן, ביים אַריינקומען אין דער שול, אונטערן ביישטידל, לכבוד דעם גרינדער פון דער שול, מר. לאַנדאַן ז"ל.

דער פּרעזידענט מר. גערטנער איז מיר מגלה אַ סוד, אַז זיי האָבן אָפּ-געקויפט אַ באַד-אַנשטאַלט אויף רי די טאַמפל און עס וועט דאָרט זיין אַ כשרע מקוה אין האַרצן פון פאַריז.

די ליובאוויטשער בית הכנסת „מחזיקי הדת“ 17 רי דע ראַזיע, פאַריז 4

צום וויפלטן מאָל כ'בין געשטאַנען ביים טויער פון דעם הויז, און ס'איז מיר גאַרנישט איינגעפאַלן, אַז אין אַזאַ הויז זאָל זיך קענען געפינען אַ מקום קדוש. סוף כל סוף זענען מיר געווייר געוואָרן, אַז דאָ געפינט זיך טאַקע דער בית המדרש, וואָרום צוויי ליובאוויטשער חסידים האָבן זיך דערנענטערט און כ'בין מיט זיי מיטגעגאַנגען.

דאָס דאָזיקע הויז דאַרף נאָך אוודאי שטאַמען פון די גאַר אַלטע היסטאָרישע הייזער, ווי אַ סך פון דער מאַרעיִ-געגנט — אַמווייניקסטנס פון 17-טן יאָרהונדערט.

מיר קומען אַריין אין ליובאוויטשער בית מדרש און בלייבן שטיין פאַרווונדערט — וווּ יידישער גייסט האַלט זיך אַלץ אויף! דערווייל האָבן יידן באַטראַכט דעם פרעמדן אורח, וואָס איז שטיינגעבליבן ווי אַן עני בפתח — ווי קומט עפעס אַ ייד אַן אַ באַרד צווישן פרומע יידן מיט בערד? אָבער ווייזט אויס, אַז די ליובאוויטשער יידן האָבן בעסער ליב אַ ייד אַן אַ באַרד, ווי אַ באַרד — אַן אַ יידן. עמיצער פון זיי חסידים האָט דערלאַנגט דעם אורח אַ סידורל און מ'האַט זיך געשטעלט דאווענען מנחה.

ס'איז געווען גרויסער טאַג, צו קבלת שבת נאָך גאַנץ ווייט. ווי דער שטייגער ביי די חסידים, פרייטיק פאַרנאַכט, צווישן מנחה און קבלת שבת, זאָגט מען „שיר השירים“. אַזוי פירט זיך אויך ביי די גערער חסידים. איז עס אָבער ביי די ליובאוויטשער חסידים פּונקט דער היפּוך. וואָרעם ביי זיי נעמט מען גאַר לערנען אַ בלאַט גמרא.

נו, מילא, הערט מען זיך צו מיט חוש ווי זיי לערנען מיט גרויס חשק. אָבער דאָס לערנען זייערס איז אויף אַ גאַנץ אַלטן אופן, ווי מיט ניגונים. יעדער איינער לערנט פשט מיטן פינגער, אַזוי אַז די רעיונות ביים אורח האָבן גענומען עגבערן דעם מוח. היתכן, ווי קומט עס, וואָס די ליובאַ-וויטשער האָבן אויסגעקליבן פאַר זייערס אַ „שטיבל“ אַזאַ מין הויז?

אַזוי טראַכטנדיק, האָב איך זיך פאַרטיפּט אין מיינע חלומות און עס איז אויפגעשווומען אין זכרון אַ ווונדערלעכע תקופה. דאָס איז געווען מיט אַ פאַר צענדליק יאָר צוריק, ווען אונזער גרויסער קינסטלער מאַריס שוואַרץ ז"ל האָט געגעבן אַ רעציטאַל אין טעאַטער „סאַראַ בערנאַר“ אין

פאריז. צווישן א סך אנדערע זאכן, האָט ער רעציטירט „דעם אַלטן בית מדרש, וואָס שטאַמט פון גאַר אַלטע צייטן“ — דריי ישיבה-בחורים זיצן און לערנען.

פּלוצים האָט אַ בליץ געטאַן אין מיין מוח און דער בליק איז געפאַלן אויפן זייגער, וועלכער הענגט רעכטס פון ארון קודש. עס איז שוין געווען קרוב צו האַלב-אַכט. אָבער די ליובאַוויטשער זיצן אַליץ און פּשטלען זיך איבער דער גמרא. ענדלעך גיט זיך אַ שטעל אויף אַ יונג בחורל, ווי ער וואָלט גריילעך דערפילט דעם אורח'ס אומגעדולה. ער טוט אַ קלאַפּ אין שולחן און מען נעמט זיך מקבל-שבת צו זיין.

מען דאַונט ביי די ליובאַוויטשער מיט אַ סך התלהבות און העויות, אָבער אַן שום ניגונים. אַזאַ איז דער מנהג ביי זיי, עפעס פעלט מיר. באלד נאָכן דאַווענען גיבן די מתפללים אַפּ „גוט-שבת“, מען זינגט אונטער אַ פריילעכס, און איידער וואָס-ווען, פאַרלעשט זיך די עלעקטריע. צום גליק, האָבן די ליכט ביים עמוד נאָך גענוג געסטייעט עפעס צו זען. מיר כאַפּן אַ שמועס מיטן חשובן תלמיד חכם רב הלל זיסלין, ער גיט אונז איבער אינטערעסאַנטע איינצלהייטן וועגן די ליובאַוויטשער, וועגן זייער דרך אין חסידות.

— ווי איר זעט, ר' ייד — זאָגט ער — האָבן מיר אַ סך חסידים-שטיבלעך, ב"ה. מיר האָבן אויך אַ באַזונדער חדר פאַר נשים. זיי קומען איבער אַ צענדליק, שבתים און יום טובים, אין שול אַריין. אמת, עס איז דאָ טאַקע אַביסל ענגלעך.

דער חשובער רב הלל זיסלין זאָגט מיר :

— צו קבלת שבת, ווי איר זעט, זענען מיר עטלעכע מנינים, אָבער שבת אין דער פרי צום דאַווענען קומען זייער פיל ליובאַוויטשער תלמידי-דים פון זייער ווייט. שבת נאָך שחרית געפין איך זיך אין דער שול פון רי פּאָוע, דאָרט לייען איך די תורה. אָבער מיר, ליובאַוויטשער, האָבן אונזערע בתי כנסיות. חוץ מזה — אונזערע אייגענע ישיבות, די גרעסטע פון זיי — אין ברינוואַ. דאָס איז אַ פאַרשטאַט פון פּאָריז. מיר לערנען מיט די קינדער תורה, פאַרשפרייטן יידישן דת בכל ארבע פינות העולם, שוין אַפּגערעדט, אין ארץ ישראל הקדושה. און ווי אונזער רבי שליט"א האָט געזאָגט : בביאת משיח צדקנו בצהרה בימינו. אמן !

בית הכנסת תפילה ישראל, נוסח אשכנזי, שם הרב
ישראל פראנקפורטער זצ"ל
24 רי בורג טיבורג, פאריז 4

דעם צווייטן טאג שבועות, צו מזכיר־נשמות זיין, האָבן מיר זיך געפונען צווישן די מתפללים. זיי היטן אָפּ מיט גרויס התלהבות דאָס בית הכנסת, בלב ונפש פון זייער רב הקדוש, וואָס איז דעפּאָרטירט געוואָרן. אַלע נסיונות האָבן זיי גובר געווען, כדי אויפצוהאַלטן דעם דאָזיקן בית המדרש. כאָטש מיט דער צייט זענען אַ סך מתפללים זיך צעפּאַרן, און די אַשכּנזישע יידן, וועלכע וווי־נען אַרום אונזער מקום קדוש פּאַרגעסן, ליידער, פון צייט צו צייט אַפּצוהיטן די צוואה פון זייערע עלטערן. זיי האָבן אָבער קיינמאָל נישט פּאַרפעלט צו גיין דאָווענען אין די שבתים און יום טובים אין זייער בית הכנסת. נאָך אַ לאַנגן ישוב הדעת, האָבן די עלטערע מתפללים פון בית המדרש באַשלאָסן זיך משדך צו זיין מיט די ספרדישע יידן, גוטע, פרומע מתפללים, און האָבן זיי פּאַרבעטן אין זייער בית המדרש. אַזוי אַרום איז פּאַרזיכערט געוואָרן דער המשך פון דער שול.

מיר האָבן זיך איינגעהערט בעתן דאָווענען פּאַרן עמוד, פון די ספרדים, וואָס פּאַראַ טייערע עברי זיי זאָגן. היינט צו טאָג האָבן מיר תמיד צוויי מנינים, סיי אין די שבתים, סיי אין די יום־טובים. אויך אַ גאַנצע וואָך דאָונט מען מיט אַ מנין, ברוך השם. דאָס דאָווענען הייבט זיך אָן 7.30 אין דער פרי. דער פּרעזידענט פון דער שול, מר גדליה לערנער, אָן אַפּגעהיטענער ייד, אַ יודע ספר, זאָגט דברי תורה נאָכן דאווענען. ער דערציילט אונז ווי אַזוי די שול ווערט פּאַרוואַלטעט :

— אונזער מקום קדוש איז אונטער דער השגחה פון הרב זכיה פּראַנק־פורטער שליט"א. ער איז דער זון פון אונזער דעפּאָרטירטן רב הקדוש. וואָס שייך די גברים אונזערע, כאָטש זיי זענען נישט אין כמות, דערפּאַר זענען זיי אָבער אין איכות. דאָס זענען: מר ראָזען, אַ ייד אַ תלמיד־חכם. אויב דער זכרון גענאַרט מיר נישט, איז ער נאָך געווען אַ לערנער אין זיין אַלטער היים־שטאָט לאַדזש. אַ באַשיידענער מענטש. אויך ר' דוד כהן און ר' שלמה ניסן.

— דערלויבט מיר, חשובער פריינט — זאָגט הער גדליה לערנער — אביסעלע זכרונות וועגן אונזער בית המדרש. די גרינדונג איז זיך פּאַרלאָפּן

צוזאמען מיט א מעשה נורא. וואָרעם די שול איז אַ המשך פון דער פליישמאַן־שול, וואָס האָט זיך געפונען אויף 18 רי דעז עקוף. ליידער האָט דעמאָלט פאַסירט אַ נישט־שיינער זשעסט פון אַ מתפלל לגבי אונזער רב ישראל פראַנקפורטער זצ״ל. דאָס איז געווען אונטער אונזער כבוד. אַזוי אַרום האָבן מיר, אַ גרופע מתפללים, תיכף באַשלאָסן צו שאַפן אַן אייגענעם פאַנד און צו פאַרזאָרגן זיך מיט אַ לאַקאַל. מיר האָבן אָפגעריכט גלות. די געטרייע מתפללים פון רב הקודש האָבן דערווייל געדאוונט ביי אים אין דער ווינונג. ביז עס איז ענדלעך געקומען דער חנוכה הבית פון אונזער בית־מדרש. דאָס איז געווען אין יאָר 1932. די צאָל מתפללים האָט זיך בהדרגה דיק פאַרגרעסערט. מיר האָבן תמיד געהאַט אַ געקליבענעם עולם מתפללים.

אין אַט איז אונטערגעקומען די צווייטע וועלט־מלחמה. דער רב הקדוש, זעענדיק די טרויעריקע לאַגע פון אַ סך אַרעמע יידן, האָט באַשלאָסן צו שאַפן אַ קוך ביים בית הכנסת. שווער איז געוואָרן, ווען די רוצחישע נאַציס האָבן באַזעצט פאַריז, און טראַץ דעם האָט די קוך ווייטער פונקציאָנירט. אין פאַ־טאָלן טאָג פון 16־טן יולי 1942, זענען טויזנטער יידן, יונג און אַלט, אַרויס־געריסן געוואָרן פון זייערע היימען און אַריינגעשליידערט געוואָרן אין וועלאַ־דראַם ד'היווער. און צווישן די קרבנות האָט זיך געפונען אונזער טייערער רב פראַנקפורטער מיט זיינע בני בית.

אַבער אונזער בית כנסת איז על פי נס אָפגעראַטעוועט געוואָרן. נאָכן גרויסן חורבן האָבן די שארית הפליטה גענומען צוריק אויפבויען זייערע בתי תפילה, פונקט ווי זייערע היימען. אַבער אונזערע ווונדן פאַרהיילן זיך נישט אַזוי לייכט .

היינט צו טאָג פייערן מיר אַ גרויסן יום טוב — דאָס עולה זיין קיין ישראל פון אונזער חשובן מתפלל יעקב בערקאוויטש, וועלכער האָט שוין דאָרט זיינע קינדער אין ירושלים. מיר ווינטשן זיי אַ צאתכם לשלום און אַ בואכם לשלום. מיר זאָגן: כן ירבו!

בית הכנסת נוסח אשכנז, 75 רי זשיליען לאַקרוואַ, פאַריז 20

דער מקום קדוש איז אינאָגורירט געוואָרן אין חודש יוני 1931. אַבער דאָ געפינען זיך היינט פאַקטיש צוויי בתי כנסיות, דערפאַר, ווייל מיטן אַנקו־

מען פון די צפון־אפריקאנישע יידן, איז די שול אויך א ספרדישע, דער עיקר טונעזישע יידן. צום גליק, האָט די גרויסע שול געהאַט אויך אַ נעבן־זאַל פאַר דער פּיל קלענערער עדה אשכנזישע יידן. צוויי מנינים האָבן זיי תמיד ב"ה, אַזוי יעדן שבת און יום־טוב, בלויז בעת די ימים נוראים איז די שול צו קליין אַריינצונעמען אַ גרעסערן עולם — זאָגט אונז דער גבאי.

צווישן די מתפללים געפינט זיך דער חשובער שרייבער צבי ראַיאָק, וועלכער פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען אויף רעליגיעזע טעמעס. די שול ווערט אָנגעפירט און פּרעזידירט דורך דוד שעגין, וויצע־פּרעזידענט יוסף פּרוכט און אברהם ספּעקטאַר. די גבאים זענען: שמעון בערלאָוו, אליהו קריי־וויאַן, זלמן קאזאַקאָוו. שליח ציבור איז משה טייטלבוים, וועלכער איז אויך אַדמיניסטראַטאָר און פּעדאַגאָג ביי דער תּלמוד תּוורה.

כאָטש די אשכנזישער שול איז נישט גרויס, האָט זי אויך אַן עזרת נשים, די פּרויען קומען דאוונען שבתים און יום־טובים. און באַטרעטנדיק די שול, האָט אויפגעטויכט אין מיין זכרון אַזאַ מעשה נורא: אין יאָר 1951 איז דאָס געווען, עס זענען געקומען יידישע עלטערן, געוועזענע ווידערשטענדלעך, וועלכע האָבן אָפּגעראַטעוועט זייערע קינדער און זיך גופא על פי נס. זיי האָבן מיט מזל, געפּראָוועט אַ בר מצווה פון זייער זון אין דער שול. משפּחה און פּריינט זענען געקומען אזש פון ווייטע מקומות. די שול איז איבערפּולט מיט מתפללים, געשפּאַנט, ווען דער בר־מצווה־בחור וועט עולה לתורה זיין. און אַט רופּט דער גבאי אויס:

— יעמוד הבחור זאב פּנחס בן חנוך.

אַלעמענס אויגן זענען געוואָנדן צום באלעמער, ווען ער מאַכט די ברכות בקול רם, און ווען ער לייענט די פּרשה השּבוע. דער רבי זיינער, וועל־כער שטייט דערלעבן, זאָגט בשתיקה צום פּאָטער: „ער לייענט „קאָם איל פּאָ“. דער פּאָטער איז איבער־גליקלעך. עס קומט אַן עכאָ פון אַפּלאַדיסמענטן פון דער פּרויען־גאַלעריע. ביי זיין עליית התורה, האָט דער פּאָטער מנדר געווען מיט אַ ברייטער האַנט פאַר מגביות בלב ובנפש.

מען דאַרף זיך היינט פאַרטראַכטן וועגן דער עולה פון עלטערן נישט צו געבן קיין יידישע דערציאונג די קינדער. אַן חינוך, איז שווער אויפ־צוהאַלטן דעם המשך פון יידישן פּאַלק.

אַצינד קומען מיר צו דער ספרדישער בית הכנסת, מיט דער גרויסער צאָל מתפללים, און צווישן זיי פּיל יוגנטלעכע, אַן עין הרע. זיי לעבן נאָך

מיט די טראַדיציִעס, ווען דער פּאָטער בענטשט זיינע קינדער, ביי יברכך, און דעקט איבער מיט זיין טלית זייערע קעפּ. דאָס דערמאָנט אונז אַמאָל, ביי אונזערע יידן אין פּוילן, צו כל גדרי, ווען דער פּאָטער האָט געבענטשט די קינדער און די מוטער איז געשטאַנען אין אַ ווינקל און געווישט די הייסע טרערן.

די פּאַרשטייערשאַפט ביי די ספרדישע יידן באַשטייט פון די רבנים, ר' אברהם כהן, זשולעס זשמאָדזשאַ. די גרינדער זענען — פּרעזידענט לוסיען בעלליט, וויצע־פּרעזידענט מומו דויעב און טרעזאָריע גאַסטאַן סאַיאָדאַ, וויצע־טרעזאָריע אַלבערט גיאָרנאַ, פּרינציפּאַלער אַדמיניסטראַטאָר איז וויליאַם בעלכאַסען. זיי האָבן געגרינדעט די שול אין יאָר 1963. זיי האָבן אויך אַ שליח ציבור. די צאָל מתפללים — אַן ערך פון 4 ביז 5 הונדערט. אויך די עזרת נשים איז תמיד איבערפולט. די תלמוד תורה האָט אַ היפשע צאָל קינדער, איבער 350, קיין עין הרע. זיי לערנען יהדות, עברית. עס ווערט געלערנט זונטיק און דאָנערשטיק אַ גאַנצן טאָג. זיי האָבן אַ גוטע קאַנטינע פון פ. יי. פ. עס ווערט געזאַמלט פאַרן קרן קימת און אַנדערע מגביות. זיי האָבן אויך אַ גרויסע יערלעכע עליה קיין ישראל, דער עיקר פון יוגנט. ביידע כנסיות זענען אונטער דער השגחה פון חשובן רב הראשי עמ"נ זואל שושענאָ, וועלכער דאָונט איין שבת ביי די ספרדים און איין שבת ביי די אשכנזים.

דער ערשטער פּרעזידענט פון דער גרויסער שול איז געווען מר. מאָריס בערלאָוו ז"ל. ער איז אויך געווען הויפט־רעדאַקטאָר פון דער פּראַנצויזישער צייטונג "ל'אַראַר". ער איז יונג געשטאַרבן, דעם 29־טן אַפּריל 1961, און זיין נאָמען איז פאַראַייביקט אויף אַ טאָול אין דער גרויסער שול.

די בית הכנסת רש"י, נוסח אשכנז, 6 רי אמברואז טאַמאַט, פאַריז 9

מיר שטעלן זיך אָפּ ביים טויער פון 57 רי די פּאַבורג פּואַסיאַניער. דער דורכגאַנג רופט זיך : אמברואז טאַמאַט. מיר גייען צו דער רש"י־שול. אָבער מיט וואָס איז דער טויער אַנדערש ווי אַנדערע? איז די מעשה אַזאַ : אויף דעם דאָזיקן טויער זענען געבויט געוואָרן הויכע, מאַסיווע שטאַקן, נאָך אין

די יארן 1896-97, א שעדעוור פון באַרימטן ארכיטעקט זשאק הערמאַנטי. צי ער איז געווען אַ ייד, וויסן מיר נישט. איינס איז אַבער זיכער — דער גורל האָט געוואָלט אַז צווישן זיינע מאַסיווע הייזער איז פאַרבלין אַ בכודיקער פּלאַץ וווּ ס'איז אויפגעבויט געוואָרן, גאַנצע 30 יאָר שפּעטער, די בית־הכנסת רש"י. דער טויער טיילט זיך אויס פון אַלע אַנדערע טויערן אין דער גאַס, ציט צו די אויפמערקזאַמקייט פון יעדן דורכגייער, בפרט פון די, וואָס זענען ליבהאַבער פון קינסטלערישע ווערק. עס איז אַן אמת אַרכיטעקטאַניש קונסט־ווערק, אַ סקולפטור און ארנאמענט פון אייזן, ציזעלירט דורכזיכטיק דעם גאַנצן מען פון דער גאַס אברואז טאַמאַס .

דורכן טויער גייען מיר אַריין אין קליינעם הויף, מיר פאַרנעמען זיך לינקס. דאָרט געפינט זיך די רש"י־שול. מיר גייען אַריין מיט יראת־הכבוד און טרעפן אַ גאַנצע עדה יידן, אַנגעטאַן אין זייערע טליתים. זיי דאַווענען נען מיט התלהבות. מיר ווערן אויפגענומען זייער פריינדלעך און איך ווער אביסעלע באַרוישט. איינער זאָגט צו מיר:

— אייך, ר' ייד, קומט אַ באַזונדער ברוך הבא און אַ שלום עליכם. איר קומט אוודאי פון „אונזער וואָרט“.

— ווי פאַלט אייך איין מיר צו פרעגן ?

— מיר לייענען תמיד די רעפּאָרטאַזשן איבער די שולן אין פאַריז. מאַכט זיך באַקוועם. נעמט אַ טלית און אַ סידור. עס קומט צו דער פאַראַנטוואָרטלעכער פון דער שול, ר' יהודה מאַטיאס, אַ ייד אַ למדן, דער פערמאַנענטער סעקרעטאַר פון דער רש"י־שול. מיר אונטערזאָלן זיך מיט אים אַביסל.

דאָס דאַווענען פון בעל תפילה דערמאַנט אין ווייטע זכרונות פון די אַמאָליקע גערער שטיבלעך. באַלד נאָכן דאַווענען ווערט געפּראָוועט אַ קידוש, מיט אַ פיינעם צובייסן, פון געשמאַקע יידישע מאַכלים.

צומאַרגנס ווערן מיר אויפגענומען אין דער ביוראָ פון דער שול, און מיר שמועסן ווייטער מיט יהודה מאַטיאס. ער זאָגט אונז:

— דער קידוש איז שוין געוואָרן אַ מנהג ביי די מתפללים. אַבער ווען איר וואָלט נאָך געזען די מסיבה לכבוד דעם בר־מצווה־בחור פון דער חשו־בער משפּחה יהודה גראַס. איר וואָלט געהאַט אַן אמתע הנאה. פון ארבע פינות העולם זענען געקומען משפּחה און פריינד, זיך משמח צו זיין. אונזער ספּע־ציאָליטעט איז אמתער יידישער טשאַלנט. וואָס שייך דער שול גופא :

זי איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1936 דורך מר. ישראל בלום, דער פרעזידענט איז געווען מר. אַלעקסאַנדער קליין, וועלכער האָט אָפּגעקויפט די שול נאָך דער מלחמה און זי געשאַנקען קהל. דער ערן־פרעזידענט איז ר' מאיר לוי פּלאַם. ער איז דער דברי תורה פון דער שול. די גבאים זענען: אליהו לילינג, יהושע חיים קעלסקי, חיים שטעמער און דוד ברוינער.

— מיר האָבן צווישן די מתפללים גוטע תלמוד־קענער, וועלכע לערנען אַ שיעור ביים רב שליט"א ראָטענבערג. מען דאַונט יעדן טאָג אין דער פרי און אין אָונט. תמיד איז פאַראַן אַ מנין. אַ גאַנץ קיילעכדיק יאָר האָבן מיר 8 מנינים. מיר האָבן אויך אַן עזרת נשים פון 2 שטאָק. די תלמוד תורה ווערט באַזוכט פון 150 תלמידים און תלמידות. איז טעטיק יעדן זונטיק אין דאָ גערשטיק, אַ גאַנצן טאָג. עס ווערט געלערנט יהדות און עברית דורך קאַמר פעטענטע פעדאָגאָגן. מיר זאַמלען אויך פאַרן קרן קימת לישראל, ביים מנדר זיין ביי עליית התורה.

נאָך דער מלחמה פון די זעקס טעג האָבן זיי געזאַמלט 65 מיליאָן פּראַנק פאַר מדינת ישראל. זיי האָבן אויך לעצטנס געפּיערט אַ שיינע מסיבה פאַר אַ יונג פּאַרל, וואָס האָט עולה געווען קיין ישראל. מיר באַדאַנקען דעם חשובן גענעראַל־סעקרעטאַר ר' יהודה מאַטיאס און ווינטשן אים: להתראות!

אין דער שול פון ר' מאיר בר אילן, נוסח ישראל

ס'איז כדאי צו דערציילן אייניקע פּאַקטן, וואָס האָבן גורם געווען עס זאָל געשאַפּן ווערן די דאָזיקע שול, פון ספרדים און אשכּנזים צוזאַמען. דאָס דערציילט אונז דער פרעזידענט פון דער שול, מר. קלאַגסבלאָד:

— מילא, אין דער לעצטער מלחמה האָבן מיר דאָך פאַרלוירן אַ דריטל פון אונזער פּאַלק. מען האָט געדאַרפט, נאָך אַזאַ חורבן, צוריקרופן צו די קוואַלן פון לעבן, דאָס מיינט — צו דער אמונה, צו באַהעפטן זיך מער מיט יהדות. דריי יידישע אינטעלעקטואַלן האָבן זיך פאַרזאַמלט און געגרינדעט דעם דאָזיקן בית הכנסת פון ישראלדיקן נוסח. דאָס איז געווען באַלד אין יאָר 1948. די גרינדער זענען געווען: הרב פ. ראָטמאַן, דר. קאלנאי און דער פרעזידענט, מר. קלאַגבלאָד, אַ זון פון אַ חשובער משפּחה פון האַלאַנד. מיר

האָבן נישט פאַרלוירן קיין צייט. מיר האָבן, ווי איר זעט, געפונען אַ פּאַסיקן לאַקאַל אויף 4 רי מאַרטעל, פּאַריז 10.

קיין מתפללים האָבן, ברוך השם, נישט געפעלט. צווישן זיי איז אויך געווען דער רב טשאַסקאַלאַ, וועלכער האָט זיי מהנה געווען מיט דברי תורה. שפעטער איז אויך צוגעקומען דער גרויסער נדבן משה אהרן באַרענשטיין ז"ל, וועלכער האָט זיך פיל אָפגעגעבן מיט דער בית הכנסת, צוגעצויגן פיל מתפללים פון דער גאַנצער געגנט אַרום.

היינט צו טאָג ציילן זיי אַן ערך אַכט מנינים יידן, כּן ירבו. זיי האָבן אויך ארום זיך אַ יוגנט־באַוועגונג, וואָס רופט זיך „בני עקיבא“. דאָס איז אַ מוסטער פון אַ יידישער יוגנט.

— איר האָט זיכער געהאַט נחת שבת ביים דאַווענען? — פּרעגט מיך דער פּרעזידענט קלאַגבלאַד — פון דעם אופן פון איינלעבן זיך מיטן ישׂ־ראַלדיקן נוסח פון יונג און אַלט.

די יוגנט־באַוועגונג „בני עקיבא“ געפינט זיך אונטער דער השגחה פון גבאים, צווישן זיי, פון אינזשיניער ראַטמאַן, דער זון פון הרב ראַטמאַן, דר. גרינבערג, פּראָפּעסאָר גאַלדבערג, וועלכער איז אַן עקאַלאָג און מחבר פון ביכער אויפן געביט פון וויסנשאַפט; צווישן זיי אויך — דער דר. האַלאַנד און דער פּרעזידענט קלאַגבלאַד. דער לעצטער ווייזט אַן מיט שטאַלץ, אַז זיין יידיש לשון, וואָס ער רעדט, האָט ער זיך אויסגעלערנט אין פּאַריז. ער זאָגט מיט גרויס צופרידנקייט, אַז אַלע מתפללים זענען רק שומרי־שבת־ניקעס. עס ווערט אויך געלערנט יעדן דינסטיק אַוונט אַ שיעור גמרא, ווי אויך שבת פאַר קריאת התורה. עס איז אַ טראַדיציע ביי זיי צו פּראָווען אַ קידוש שבת נאָכן דאווענען. דער לאַקאַל, ספּעציעל פאַר די נשים, איז זייער שיין איינגעריכ־טעט.

— ביי אונז איז אַבער אַ מנהג נישט מנדר צו זיין ביי עליית התורה. איי־מען דאַרף דאָך האָבן כּסף? באַשטייערט זיך יעדער מתפלל לויט זיינע יכולתן. מיר האָבן איינגעפירט אַ ספּעציעלע תפילה פאַר מדינת ישראל, וואָס רופט זיך „לשלוֹם על ישראל“, און די דאָזיקע תפילה ווערט געזאָגט בקול רם דורך אַלע מתפללים.

דערמיט האָט זיך פאַרענדיקט דער שמועס מיטן חשובן פּרעזידענט מר. קלאַסבלאַד, און מיר האָבן אים געוונטשן אַ האַרציקן שלום.

בית המדרש בית ישראל, 4 רי סאלניע, פאריז 9

מיר זענען געגאנגען צו קבלת שבת און דורכגעשניטן איינע פון די לענגסטע פאריזער גאסן, רי לאפאיעט. דאס איז א היסטארישער נאמען פון דער פראנצויזישער רעוואלוציע. לאפאיעט האט אויך געהאלפן זיך באפרייען די פאריזיקטע שטאטן פון ענגלישן יאך. דאס איז געווען אין יאר 1789. זאל ביי דער געלעגנהייט אויך דערמאנט ווערן, אז די פראנצויזישע רעוואלוציע האט געגעבן גלייכבארעכטיקונג פאר יידן דא אין לאנד. אין יענעם רע-וואלוציע-יאָר האט לאפאיעט באשלאסן קומען צוהילף דער אמעריקאנער ארמיי, אין פארביטערטן קאמף קעגן די ענגלענדער. ער האט אָבער אָנגע-טראָפן גרויסע שוועריקייטן, ווייל זיין אדעליקע משפחה, ווי אויך די מלוכה האָבן זיך קעגנגעשטעלט זיין פלאן. דאָס האט אים אָבער נישט אָפגעשראָקן.

מיט אַזעלכע דערמאָנונגען און מחשבות זענען מיר געגאָנגען איבער דער רי לאפאיעט, וווּ ס'זענען אויף טריט און שריט פאראן ביזשוטעריע-געשעפטן און געשעפטן פון שמינק-ארטיקלען. ביז מיר זענען אנגעקומען צו דער שמאלער גאס רי סאלניע, נומער 4. מיר באטרעטן דאָס הויז פון מקום קדוש און ווערן פארפלייצט פון ליכט, וואָס שטראַמט פון די קרישטאָלענע הענג-לאַמפּן. אַ פּילצאָליקער עולם יידן, מתפללים. זיי רינגלען אַרום זייער רבין, הרב נתן טשאַסקאַלאַ שליט"א. גאַנץ אויבן אָן, פון דער רעכטער זייט פון ארון קודש, הערן זיי זיך צו מיט התמדה, וואָס דער רבי לערנט וועגן שומרי שבת און דברי תורה מעניני דיומא. אייניקע שטעלן שאלות און דער רבי ענטפערט מיט באַלערנדיקער חשיבות. צו די דברי תורה האָבן מיר זיך גוט צוגעהערט און מיר זענען געקומען צו דער מסקנה, אַז דאָס איז אייגנט-לעך דער ציל פון חשובן הרב טשאַסקאַלאַ — צו פאַרשפּרייטן וויסן דורך תורה צווישן אַט די יידן, וכן יהי רצון ונמר אמן.

אַ צייט שפעטער, ווען דער רב איז צוריקגעקומען פון ישראל, האָב איך ווידער געהאַט דעם כבוד צו ווערן אויפגענומען פון רב בכבודו ובעצמו אין בית-דין-חדר פון דער קאָנסיסטאָריע. דער רב האט אונז איבערגעגעבן אויספירלעכע פּרטים בשייכות מיטן בית המדרש.

— קודם כל — זאָגט דער רב — איז נייטיק אַ היסטאָרישע פּעסטשטע-לונג: דער בית המדרש אינווערער איז געגרינדעט געוואָרן אין יאר 1917 דורך אַ ייד אַ חסיד, רבי ראַפּאַרט, אויף רי דע לאַ וויקטואַר. אַ סך שפעטער

האָט אַ חשובער ייד מר. צוקער, אָפּגעקויפט די שול און זי איינגעאַרדנט אויף רי סאַלניע. קיינמאַל האָט דאָרט נישט אויסגעפּעלט קיין מנין, אפילו בעת די גרויסע סכנות, ווען די הילטעריסטן ימח שמם, האָבן געלויערט אויף יידישע לעבנס. דאָך האָבן יידן אָפּגעהיטן מיט מסירת נפש זייער בית המדרש. נאָך דער מלחמה, ערשט אין 1950, האָט הרב טשאַסקאַלאַ איבערגענומען די השגחה איבער דער שול „בית ישראל“, און דער סדר איז תמיד דער זעלבער: תפילה טאָן און לערנען תורה.

די שול פאַרמאַגט 100 זיץ־פּלעצער און אן עזרת נשים, אויף אַ חסידישן אופן. מען דאַוונט צוויי מאָל טעגלעך, און אַ שיעור ווערט געלערנט, אפילו שבתים און יום־טובים. אין דער תלמוד תורה לערנען אַ היפשע צאָל קינדרעלעך יהדות און עברית. די חשובע גבאים זאָרגן פאַרן קיום פון בית המדרש — פּרעזידענט ר' אהרן זילבערמאַן, ר' שמואל בעלטרייך, ר' פייוול בליכער, מר. אַרפּוס, מר. יודין און מר. טוכשניידער, און נאָך פיל אַנדערע.

דער פּרעזידענט פון דער שול איז א ייד אַ משכיל, שטאַמט פון וואַרשע און ער ווידמעט זיך אַ סך פאַרן חינוך. די שול האָט אויך א ספּעציעלן שליח ציבור, מר. צבי וועבער. אין דער שול ווערט געזאַמלט פאַר מגבית, הן צווישן די מתפללים, הן פּריוואַט, און בעת עלית התורה. בכלל ווערט אַלץ געפירט אין גייסט פון אמתדיקער ריינער מסורה, ענג פאַרבונדן מיט מדינת ישראל. אונזער דרך ארץ פאַר זיי, שלום וברכה.

בית הכנת דע מאַנמאַרט, נוטח אשכנז

21 רי סט. איזאַר, פאַריז 18

לכבוד שבת שירה, זענען מיר אַוועק אין דער רחבותדיקער שול, אין בית הכנסת דע מאַנמאַרט. די שול איז באַנייט געוואָרן באַלד נאָך דער מלחמה, אין יאָר 1945; ווייל אויף דעם אָרט האָט שוין עקזיסטירט אַ בית המדרש, וואָס איז חרוב געוואָרן דורך די נאַצישע וואַנדאַלן. דער בית המדרש איז געבויט געוואָרן אין אַ שיינעם, מאַדערנעם סטיל. מיר פאַרנייגן זיך מיט יראת הכבוד פאַר די סלאָגאַנען, איינגעקריצט אין דער מורה־וואַנט, איבערן ארון קדוש. מיר ליענען: שותי אדוני לנגדי

תמיד, ואהבת לרעך כמוך. איבער די געזימסן פון דער נשים-גאלעריע זענען אויפגעשריבן די נעמען פון אונזערע אבות, נביאים און מלכים : אברהם, יצחק יעקב, משה ואהרן, ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל, שמואל, דוד, ושלמה המלך. די אלע נעמען זענען באַלויכטן פון די מולטיקאלאַרע וויטראַזשן פון ביידע זייטן ווענט און פון דעם טיפן הויך פון דער שול.

צווישן די חשובע אַדמיניסטראַטאָרן פון דער שול דאַרף מען קודם דערמאָנען הרב יעקב מאַדאַר שליט"א, פּרעזידענט מר. זשאַרזש גאַלד, וויצע-פּרעזידענט נתן לעוויטאַן. צווייטער וויצע-פּרעזידענט ברוך זאַבעלמאַן. גבאים : מאָריס גראַס (פּאַטראָן פון גאַלערי באַרבעס), שלמה חיים געמאַש, מיכאַל הערצזאַפּט.

אַן ערך 5 מנינים דאַווענען אין דער שול. אויך די עזרת-נשים איז גוט באַזוכט אין די יום-טובים. עס ווערט געדאַוונט אין דער וואַכנס, ספּעציעל מאַנטיק און דאַנערשטיק. די שול פאַרמאַגט אַ תּלמוד תורה פון 80 קינדער און גוטע פּעדאַגאָגן. עס ווערט געלערנט יהדות בכלל און עברית, אונטער דער השגחה פון הרב יעקב מאַדאַר. די תּלמוד תורה געפינט זיך אויף 121 רי שאַמפּיאָנע. דער שליח ציבור פון מקום קודש רופט זיך צבי לייב לעווין. אַן עולה פון ראַטנפּאַרבאַנד, וועלכער האָט אנטוילגענומען אין דער פאַרטיי-דיקונג-מלחמה פון מדינת ישראל. ער איז שפּעטער געווען אין מאַראַקא. דער רבי זיינער, הרב מנחם מענדל שניאורסאָן מליובאַוויטש, האָט אים דערנאָך באַפוילן צו באַזעצן זיך אין פאַריז. און דאָ פאַרנעמט ער זייט לאַנגע יאָרן דעם פּלאַץ אַלס שליח ציבור אין דער בית הכנסת הגדולה. דאָס איז אַ ייד מיט אַ גרויס יידיש האַרץ, אן הדרת פנים.

דורך דעם דאָזיקן שליח ציבור זענען מיר טאַקע אויפגענומען געוואָרן, מיט גרויס כבוד, מיט דער הסכמה פון רב יעקב מאַדאַר שליט"א.

**

נאָך שבת שירה איז פאַרגעקומען די הזכרה פאַר ר' משה דב קאַראַ-ליצקי. דאָס איז געווען זונטיק דעם 13-טן יאַנואַר 1972. ר' משה דב קאַראַ-ליצקי איז געווען דער שליח ציבור אין דער בית הכנסת הגדולה דע מאַנמאַרט 13 רי סט. איזאַר, פאַריז 18. צו דער אזכרה איז געקומען באַערן דאָס גאַנצע יידישע פאַריז, צווישן זיי צוויי רבנים, הרב הענרי שלי און הרב יעקב מא-

דאר שליט"א, רב פון דער סינאגאגע. צוערשט, פאר דער אזכרה, האט הער טיישידלער געזאגט :

— וואס א פאטער האט נישט זוכה געווען ביים לעבן, האבן אים די קינדער איצט דעם כבוד אפגעגעבן אין בית הכנסת. איצט קען מען אפשאצן די איבערגעגעבנקייט פון זיינע יורשים.

די אזכרה האט זיך אנגעהויבן מיט תפילות פון שליח ציבור לייב לע-ווין. ער האט מיט זיין הארציקער שטימע, גערירט ביז טרערן, געמאכט אן אל מלא רחמים. הרב ר' יעקב מאדא שליט"א האט געהאלטן א הספד-דרשה. ער האט ארויסגעהויבן די פארדינסטן פארן יהדות פון ר' משה דב קאראליצקי ז"ל, זייט זיין קומען קיין פאריז. צוזאמען מיט זיינע בני-בית האט ער ממשיך געווען אמונה און דעם פארלאנג פארן צוריקקער צום לאנד פון אונזערע אבות, ארץ ישראל. ער האט נישט באוויזן צו פארווירקלעכן זיין חלום, וועלן עס זיינע קינדער פארווירקלעכן. זיין גאנץ לעבן האט ר' משה דב קאראליצקי געדינט בלב ונפש אונזער סינאגאגע. אפילו אין די לעצטע יארן האט ער באוויזן אויסצופירן זיין הייליקע שליחות, ברענגען נייע מתפללים. אזוי ארום האט ער במילא פארדינט דעם אויבן-אן ביים כסא הכבוד.

נאכן הספד האבן זיינע פיר בנים, מיט גרויס דרך ארץ, זיך אוועקגע-שטעלט פארן ארון קודש און געזאגט קדיש נאך זייער ליבן פאטער. דאס האט ארויסגערופן ביים עולם א ציטער אין דער טיף פון דער נשמה.

פריינט און משפחה האבן זיך געוונטשן, זיך צעקושט מיט די אבליים. דער גרויסער עולם האט נאך געשמעסט און קאמענטירט דעם פארלויף פון די תפילות, פון שליח ציבור, די רייד פון מר. לעווין און דעם הספד אין פראנצויזיש פון רב יעקב מאדאר.

צום סוף האט דער עולם זיך געוונטשן צו דערלעבן גוטע, געזונטע יארן, אז אלע זאלן האבן די זכיה צו דערלעבן — ובא לציון גואל, עד לעולם ועד.

בית הכנסת „משכנות ישראל“ נוסח אשכנז.

72 אוועני סעקרעטאן, פאריז 19

מיט פארגעניגן האבן מיר אנגענומען די איינאלדונג צו דאווענען שבת-חנוכה אין דעם מקום קדוש. פון פלאס רעפובליק ביו אוועני סעקרעטאן גיי

ען מיר צופוס ביז גראַנזש אַ בעל, פּלאַס קאַלאַנעל פּאַביאַן, אוועני מאַטירען מאַראַ, ביז דעם פּאַרק ביטשעמאַן.

די געגנט האָט מיר דערמאַנט אַ סך איבערלעבונגען; אַ מעשה, וואָס האָט פּאַסירט אין יאָר 1946, אין דעם רחבותדיקן פּאַרק פון ביטשעמאַן. אַ פּאַריזער תּושב האָט חתונה געמאַכט זיינס אַ טאַכטער מיט אַ בחור, וועלכער האָט געהאַט דאָס גליק איבערצולעבן דעם לאַדזשער געטאַ. עס איז מיר אויס־געפּאַלן דער כּבוד צו האַלטן אַ דרשה פּאַרן כּבוד פון חתן־כלה. מיר איז גע־ווען שווער אויפן האַרצן, נאַכדעם ווי מייַן גאַנצע משפּחה איז אומגעקומען אין לאַדזשער געטאַ. די ווונדן זענען נאָך געווען פּריש און אָפּן. אונטער מו־זיק־קלאַנגען, האָבן חתן־כלה און דער עולם זיך משמח געווען. דערפּאַר בין איך פּאַרביי די געגנט און ס'האַבן זיך מיר דערמאַנט די זכּרונות פון מיט יאָרן צוריק, באַלד נאָך דער מלחמה.

און אַט בין איך אויף אוועני סעקרעטאַן, ביים בית־הכנסת „משכּנות ישראל“. גראַד האָט דער בעל־שחרית מר. טיישידלער גענומען זאָגן הלל, לכּבוד שבת חנוכה. ווען דער פרעזידענט ר' צבי גאסקא האָט באַמערקט מיך אַנקומען, האָט ער מיר פּאַרבּעטן צו פּאַרנעמען אַ פּלאַץ. ס'איז געווען אַ נחת רוח מיטצודאַווענען מיט אַזאַ טייערן עולם מתפללים, צווישן עלטערע און אויך פּיל יינגערע יידן. דער בעל־קורא, וואָס איז אויך בעל־מוסף, איז געווען נאָך גאָר אַ יונגער סימפּאַטישער ישראלי.

נאָכן דאווענען האָט דער עולם זיך שטאַרק משמח געווען ביי געדעקטע טישן פון פּיינעם קידוש, געגעבן פון הרב פּראַנקפורטער שליט"א. געשמאַקע יידישע מאכלים און משקאות.

דער בית הכנסת געפינט זיך אין דעם שיינעם הויז פון נדבן באַראָן הירש ז"ל. אין דאָזיקן הויז געפינט זיך די באַרימטע יידישע גימנאַזיע, וווּ עס לערנען 750 תּלמידים און תּלמידות. אין הויף פון דאָזיקן הויז געפינט זיך דער מקום קודש. מיר לייענען אויף די ווענט: מה טובו אוהליך יעקב משכּנותיך ישראל.

אַט די שול האָט געגרינדעט אַ פרומער ייד, ר' צבי גאסקא. דער חנוכת הבית איז געפּראַוועט געוואָרן אין יאָר 1948. דער ייד גיט זיך זייט דעמאָלט אָפּ מיט דער שול בלב ונפש.

— באַלד נאָך דער מלחמה — דערציילט מיר ר' צבי גאסקא — זענען

א סך יידן געווען נע ונד, אַרומגעדרייט זיך ווי אויפן עולם התהוה. מיר האָבן געהאַלפן אויפשטעלן אַט די הרוב געוואָרענע בית תפילה. עס האָבן אָנגע- הויבן קומען יידן אין מקום קדוש. איצט ציילן מיר, ברוך השם, אַן ערך זעקס מנינים. די מתפללים זענען רק שומרי-שבת. צווישן די מתפללים זענען פאַ- ראַן פיל יונגע אינטעלעקטואַלן אפילו. זיי זענען ממשיך יידישע טראַדיצייעס. כאַטש זיי האָבן אינטעלעקטואַלע באַשעפטיקונגען, קומען זיי אין בית תפילה, זעצן זיך אַוועק לערנען. ווי איר זעט, ר' ייד, איז אונזער שול נישט אַזוי גרויס. ווען עס קומען אַבער די ימים נוראים, מאַכן מיר אויף די טירן, וויאָ- ווי דעם ארון קדוש, און עס אַנטפלעקט זיך אַ גרויסער זאַל. ראש השנה און יום כיפור האָבן מיר צוויי שליחי ציבור, מר. טיישידלער און מר. פאַלאַק. דער בעל תקוע איז צבי גאסקא אַליין. דאָס — זאָגט ער — איז פאַר מיר אַ גרויסער כבוד. מיר האָבן אויך פאַר די פרויען אַן עזרת נשים.

די השגחה ליגט אויף די פאַלגנדיקע גבאים : פרעזידענט גאסקא, קא- סירער לעאַן האַפּשטיין, בוך-פירער איז אליעזר פּיילטער. הרב דוד גאַלד- שטיין שליט"א לערנט מיט אונז אַ שיעור, נאָך קבלת שבת. צומאָרגנס לערנט מיט זיי מר. שיינער פון 8 ביו האַלב צען תלמוד און חומש. אויך ביי שלש סעודות לערנט מען תורה. זיי זאַמלען געלט פאַרן מגבית ביי עלית התורה. דאָ נישט לאַנג האָבן זיי איבערגעגעבן פאַרן קרן קימת איבער 3000 פראַנק. עס ווערט אויך געזאַמלט פאַר מאיר בעל הנס. די קוויטירונגען הענגען אין אַ ספעציעל רעמל, צווישן אַלע מעלדונגען.

די אַלע התחייבותן ווערן ערנסט אויסגעפירט דורכן פרעזידענט גופא. אויפן אייגענעם חשבון האַט ער אויסגעשטאַט די ישיבה אין ברינואַ. אויך אַנדערע אינסטיטוציעס, ווי : מגבית, ליובאוויטשער, בית רבקה און אור יוסף, ווערן געשטיצט פון זיינע אייגענע באַשטייערונגען. דער בית הכנסת האַט אַן אייגענע סוכה. צו שמחת תורה טיילט מען שיינע מתנות די תלמידים און תלמידות פון דער גימנאַזיע באַראַן הירש. פסח צייט טיילט מען פאַר נויטבאַדערפטיקע יידן, אין מזומן, עסנוואַרג. מר. טיישידלער זאַמלט צווישן די מתפללים פאַר דער יידישער צייטונג. זיי האָבן אויך אַן אייגענע סאַסיעטע ביים בית הכנסת, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1932 דורך מר. גאס- קא. זיי ציילן 50 מיטגלידער און האָבן אַן אייגענעם קאַוואַ. פרעזידענט פון דער סאַסיעטע איז מר. טיישידלער, פרעזידענט-סאַניטאַר מר. גאסקא. די סאַסיעטע זאַמלט אויך פאַרן מגבית.

דער חנוכת הבית פון בית הכנסת דע מאַנמארטר „תלמוד תורה“ 80 רי דודאויל.

אין שיינעם, עסטעטישן בית הכנסת האָבן מיר שוין געטראָפֿן אַ היפשע צאָל מתפללים און מתפללות. צוביסלעך האָט זיך דער היכל איבערגעפולט. אַן ערך 500 מענטשן, סיי מענער, סיי פרויען. דער חזן פינקוס נעמט אונז אויף בכבוד גדול. ער איז אַנגעטאָן אין ווייס־ציקטיקע בגדים, ווי אין יום־כיפור — אין אַ קיטל; אָבער היינט איז עס לכבוד דעם חנוכת הבית.

דער היכל איז פאַרגאַסן פון ליכט, עס וואָרפֿן זיך אין די אויגן די העל־בלויע קאַלירן, דער סימבאָל פון מדינת ישראל. די מנורות בלישטשען יום־טובדיק. עס הענגען אויך לוסטער־לאַמפֿן און גיבן צו אַן אמתע פייערלעכ־קייט. אַלעמענס בליקן זענען געוואַנדן צו זיי, וואָרעם ביי די לוסטרעס גע־פינט זיך אַ לופטשיק, אין וועלכן עס איז איינקאָדרירט אַן עלעקטרישער ווענטילאַטאָר. דורך די אָפענע לופטשיקעס דרינגט אַריין הימלישע לויטער־קייט, צום תּוֹך פון דער גרויסער שמחה, לכבוד דער תורה.

עס ווערט באַלד זייער שטיל, און מיר זעען פאַרן אַרון קודש דעם חזן פינקוס, אַרום אים — אַ פאַר צענדליק כאַריסטן. זיי זענען גרייט אויפצונע־מען דעם חשובן גאַסט, אויף וועלכן מען וואַרט מיט אַן איינגעהאַלטענעם אַטעם — דאָס איז דער הרב זשאים שליט"א.

מיר דערהערן די פריילעכע טענער פון ברוך הבא. עס באַגריסט דער־נאָך דער פּרעזידענט אידעסעס דעם חשובן גאַסט און דעם עולם. אין אַ פאַ־טעטישער רעדע דערמאָנט ער די זכרונות פון לעצטן וועלט־קריג, ווען פיל פון די מתפללים זענען אַוועק פּרייוויליק פאַרטיידיקן פּראַנקרייך קעגן דעם נאַצישן פּאַשיזם. דאָס זענען געווען יידן פון רוסלאַנד, פון פּוילן, פון רומע־ניע. אַט די יידן, ריכטיקער, די שארית הפליטה נאָך אונזער חורבן, זענען אַוועק צונויפּנעמען פּאַנדן, געשאַפֿן אַ גרויסע סומע, כדי איבערצובויען די שול.

אזוי איז אויסגעפאַרטיקט געוואָרן דער שיינער היכל פון דאָזיקן בית־הכנסת. דער עולם האָט שטאַרק אַפּלאַדירט. אָבער אַ שטימע האָט אויסגע־רופן אין דער מיט פון די אַפּלאַדיסמענטן :

— אין אַ בית הכנסת ?

דער רב הראשי איז פאַרבעטן געוואָרן פאַרן עמוד. ער האָט גערעדט

וועגן צוריק־אויפלעבן פון אונזער יהדות, א דאנק דעם אַנקומען פון די צפון־אַפריקאַנער ברידער און שוועסטער, פון וועלכע אויך ער אליין שטאַמט. איך באַגריס — האָט ער געזאָגט — דעם חזן פינקוס, וואָס כאַטש ער איז אַן אשכנזישער ייד, האָט ער פאַרשטאַנען איינצופירן אין דער שול דעם ספרדישן נוסח, גראַד ווי מדינת ישראל האָט עס געטאָן מיטן מאַדערנעם עברית, כדי צו פאַראייניקן דאָס צוזאַמענלעבן פון אַלע יידן. אַזוי אַרום וועט אַנטשטיין אַן אמתע האַרמאָניע פון אונזער גאַנץ פּאָלק, לעולם ועד.

דער רב בענטשט פּראַנקרייך מיט אַ תפילה, דערנאָך — מיט אַ תפילה אין עברית פאַר מדינת ישראל.

— זאָל דאָ דערמאָנט ווערן — זאָגט הרב זשאַיס — אַז אונזערע שוועסטער און ברידער, אין אַ צאָל פון 6 מיליאָן, זענען אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַן אַכזריותדיקן אופן דורכן דייטשן „קולטור־פּאָלק“, און דאָס האָבן די רוצחים געטאָן אין סאַמע 20־טן יאָרהונדערט.

לסוף פירט אויס הרב זשאַיס :

— די אַלע מנורות פון דער סינאַגאָגע מיט זייער פייערלעך ליכט זאָלן דערגרייכן צום ליכט פון מדינת ישראל, אַ סימבאָל פון אונזער צוגעבונדנ־קייט צו איר. מיר האַפן אויך, אַז די גרויסע צאָל קינדערלעך, וואָס באַגלייטן די עלטערן, וועלן זיין דער המשך פון אונזער אייביקן קיום.

דער חזן פינקוס רופט אויף דעם מתפלל הענריק קליין צו פתיחת הארון, לכבוד דעם אַריינפירן די ספרי־תורה, וואָס אַלע גבאים בראש מיט הרב זשאַיס, טראָגן אים אַנטקעגן.

— זאָל זיין אין אַ מזלדיקער שעה! — רופן אַלע אויס.

די צאָל פון ספרי־תורה זענען 20, קיין עין הרע. עס איז געווען אַ פייערלעכער מאַמענט און ער האָט אַרומגענומען דעם גאַנצן עולם מיט פיע־טעט און פרייד. דער חזן פינקוס מיט זיין כאַר האָט אויסגעפירט עטלעכע תפילות :

זה היום עשה אדוני נגילה ונשמחה בו.
אנא אדוני, הושיעה נא.

צום פאַרענדיקן דעם חנוכת הבית, האָט דער חזן געמאַכט אן אל מלא רחמים פאַר די געפאַלענע מתפללים פון דער שול. דאָן האָט ה' אויסטריאק און דער וויצע־פרעזידענט לאַפּידוס אויסגערופן צום עולם מתפללים זיי זאָלן

זיך באשטייערן פאר דעם נייעם בית־הכנסת; און תיכף איז געשאפן געווארן
א שיינע סומע פון 2 מיליאן אלטע פראנק.
מיר געזעגענען זיך מיטן חשובן חזן פינקוס און מיט די מתפללים מיט
א — להתראות!

א באזוך אין א דאפלטער פאריזער בית הכנסת

אין דער פאריזער מארעי־געגנט פאלן מיר אריין אין א וועלט פון לע־
גענדעס און היסטארישע דערמאנונגען, וואס ציען זיך פון יאר 1626 און אפ־
שר נאך פריער. די לופט אליין ווירקט דארט אנרעגנדיק, מיט די אלטע גע־
בייען, יידישע געוועבלעך אין די שמאלע גאסן. אין דער דאזיקער געגנט
האבן מיר אנגעטראפן אויף א דאפלטער בית־הכנסת, אין סאמע הארץ פון
פלאס דע וואזש.

עס איז זייער טשיקאָווע — איר קענט אַרומקרייזן די אַלע לאַבירינט־
גאַלעריעס פון פּלאַס, פאַרביי דעם וויקטאָר הוגאַ מוויי, און נישט זען קיין
שום סימן פון א שול. און אפשר איז עס דערפאַר, ווייל אין יענע יאָרן האָבן
זיך יידישע בתי תפילה נישט באַדאַרפט צופיל וואַרפן אין די אויגן פון דער
נישט־יידישער וועלט? איר מוזט אליין זוכן, וווּ די שול געפינט זיך, ווייל
אַמאָל איז דער פּלאַס דע וואַזש געווען איינגעטיילט אין 36 פּאַויליאַנען, און
דאָרט האָט פּולסירט דאָס גרעסטע עלעגאַנט־אַריסטאָקראַטישע לעבן פון דער
הויפּט־שטאָט פאַריז. פיל פּאַויליאַנען זענען היינט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין
מוזיען, אַזוי למשל — דער פּאַויליאַן פון דער מאַרקזיין דע סעוויניע, און
אויך פון דעם פּאַעט וויקטאָר הוגאַ.

דער פּאַויליאַן נומער 14 איז נישט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין קיין מו־
זעאום. פרייטיק פאַרנאָכט, ווען איר וועט אַריינגיין אין טויער נומער 14 פון
פּלאַס דע וואַזש, קענט איר הערן דאָס קול פון בעל תפילה מקבל שבת זיין.
דער רב, לישע־ליכטענשטיין, האָט זייער אַ וואַרעמע שטימע. ער איז באַגלייט
דורך אַ כאַר פון יידישע יינגלעך און מיידלעך, זעלטן גוט איינגעשטודירט
דורכן רב, וועלכער איז אויך אַ חזן.

די דאָזיקע שול איז אַן אמתער היכל פון קונסט, מיט ווונדערבאַרע ווי־
טראַזשן אין מולטיקאַלירן — העל, בלו־ווייס, טונקל־גרינע הימל־קאַלירן.

די גבאים זענען באקאנטע, אַנגעזעענע פּערזענלעכקייטן, ווי דער חשובער פּרעזידענט וויקטאָר סאַמסאָן, און דער חשובער באַנזשאַמען באַנדי, וועלכער איז קולטור־פּרעזידענט, און ועל כּולם — אַ חשובער אַפיציר פּון רע־זערוו. בעת דער מלחמה איז ער געווען קאָמיסאַר פּון געהיימען דינסט פּון דער „רעזיסטאַנס“ אין דער געגנט פּון טולוז.

אויך די אַנדערע גבאים נעמען אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער שול. די שול איז אינגאַנצן אַלט אַכט יאָר, און האָט שוין אַרום זיך אַ גאַנצע געשיכטע. די צווייטע שול געפינט זיך אין זעלביקן הויז נומער 14, אין דעם טוי־ער רעכטס, אַרויפצוגיין אַ האַלבן שטאַק, אויב איר ווייסט נישט, קענט איר זיך נישט אַריינטיין. ווייל עס איז קיין שום סימן נישטאָ וואָס זאָל ווייזן, אַז דאָ איז אַ שול. איר גייט אַריין אין דעם טויער, אַ האַלבן שטאַק הויך, און איר געפינט זיך אין דער מאַיעסטעטישער שול. איר ארכיטעקטאַנישע קאַנ־סטרוקציע איז אַן אַוניקום.

אויב איך בין זיך נישט טועה, שטאַמט זי נאָך פּון יאָר 1855. איז עס די עלטסטע יידישע שול? היינט צו טאָג זענען די מתפללים רק צפּון־אַפּרי־קאַנער יידן. זי האָט אַן ערך 200 פּלעצער, צוזאַמען מיט דער וויבער־שול, און עס איז זעלטן צו געפינען אַ פּרייען פּלאַץ אום שבת. חוץ די יוגנט, וואָס באַגלייט מיט דרך ארץ זייערע עלטערן און אַ היפשע צאָל קינדער, קיין עין הרע.

אַט די היסטאָרישע שול האָט אויך אַ גרופּע גבאים, אונטער דער השׁ־גחה פּון הרב הראשי דר. הלוי, אַ צוגערייזטער פּון רומעניע, און דער זעל־בער רב האָט אויך די השגחה איבער דער נייער שול. די שול איז אויטאָנאָם.

איצט קומען מיר צום קרן היסוד פּון דער נייער שול. דאָס איז געווען בעתן טרויעריקן עקזאָד פּון אונזערע ברידער און שוועסטער פּון צפּון־אַפּריקע, ווען זיי זענען געקומען קיין פּראַנקרייך מאַסנױוויי, אַנטלאָפּן פּון זייערע אַלטע היימען אין אַלזשיריע. די אַשכּנזים זענען באַלד מאַיאָריזירט געוואָרן. די 250 אשכּנזישע מתפללים האָבן געפרווט דינגען אַ לאַקאַל, אָבער סוף כל סוף האָבן זיי איינגעזען, אַז ס'איז נישט קיין תּכּלית, און באַשלאָסן זיך צו ווענדן צו דער קאַנסטיטאַריע מיט אַ מעמאָראַנדום און אַ פּלאַן וועגן איבערבויען דעם ערשטן שטאַק פּון פּאַויליאַן נומער 14. די קאַנסטיטאַריע האָט אַנערקענט די גערעכטע פּאַדערונג און אַסיגנירט אַ היפשע סומע געלט.

די רעשט געלט האָבן באַדאַרפט שאַפן די חשובע גבאים. עס איז אויסגעבויט געוואָרן אַ הערלעכער היכל.

עס האָט גענומען אַ שטיקל צייט און עס איז געבוירן געוואָרן אַ שיינע שול, אין דער זעלבער דירה, 14 פּלאַס דע וואָזש, אין הויז פון דער אַלטער היסטאָרישער שול, וועלכע שטאַמט, ווי געזאָגט, פון יאָר 1885 און איר הויפט־איינגאַנג איז אויף רי דע טורנעל.

איר ווערט באַהערשט מיט אַ געפיל פון גאָטספּאַרכטיקייט, ווען איר קומט אַריין אין קליינעם בית־הכנסת. מיט גרויס דרך ארץ קומען די מתפללים שבת צום דאָווענען. עס מאַכט דעם אייגנדרוק פון אַ רעפּאַרמירטער שול, אָבער אין דער אמתן איז עס גאָר עפעס אַנדערש. דער רב לישע־ליכטענשטיין האָט איינגעשטעלט אַן אַרדענונג און דיסציפלין אין דער שול, אין צוזאַמען־אַרבעט מיט דער גאַנצער גבאימשאַפט.

איצט וואָס שייך דער דערציאונג פון די קינדער, יעדעס קינד, סיי יינגלעך, סיי מיידלעך, ווערט גערופן איבערצוזעצן אַ קאַפיטל פון די תפילות, בקול רם. אַ פיינע אינציאַטיוו. די קרוב הונדערט יינגלעך און מיידלעך לערן נען רעליגיע, עברית, עס פאַרנעמען זיך מיט זיי קוואַליפֿיצירטע פּעדאַגאָגן, צוויי מאָל אין דער וואָך, מאָנטיק און דאָנערשטיק פאַרמיטאַג. אויך באַטייִליקן זיך די קינדער אין דער יידישער סקויטן־באַוועגונג. יעדן דינסטיק אַוונט קומען פאַר לעקציעס פון תנ"ך און תלמוד.

די אַדמיניסטראַציע האָט זיך געשטעלט זייער וויכטיקע אויפגאַבן; און דער פּרעזידענט וויקטאָר סאַמסאָן האָט אַ סך ענערגיע אַרויסגעוויזן. זיי האָבן צו זייער רשות אַ ביבליאָטעק, אַ לערן־זאַל פאַר רעפּעראַטן און פאַר שמחות. מיט איין וואָרט, די אַשכּנזישע אַנפֿירונג ווייזט אַרויס פיל אינציאַטיוו. זיי האָבן שוין צו פאַרצייענען 14 חתונות, 17 בר־מצוות דורך די 8 אַר עק־זיסטענץ.

מיר ווינטשן זיי: כן ירבו!

בית הכנסת „עדת ישראל“, 32 רי באַפּרואַ פּאַריז 11

ווייטע זכרונות האָבן אויפגעטויכט אין מיר. דאָס איז געווען מיט עטלעכע כע און פּערציק יאָר צוריק, ווען פון וואַרשע איז געקומען צופּאַרן קיין פּאַריז

ר' דוד בן אביש, דער חסידישער ייד, מיט זיין אישה חיהלע, געקומען זענען זיי צו זייערע קינדער, אלטע תושבים אין פאריז, נאך פון פאר דער מלחמה 1914. ר' דוד בן אביש מיט זיין אישה זענען געווען פון די גליקלעכע עלטערן. זיי האבן געהאט די זכיה צו זיין ווידער מיט זייערע ליבע קינדער און אייניקלעך. ווען ר' דוד בן אביש האט זיך באקענט אביסל מיט פא-ריז, האט ער געזאגט בזה הלשון צו זיינע בני בית :

— כאטש מיר זענען גליקלעך זיך צו געפינען צוזאמען מיט אייך, אבער איצט, מיינע ליבע קינדער, מוזט איר אונז מוחל זיין, וואס מיר פארלאנגען פון אייך — מיר מוזן אויך האבן אן אייגענע היים. וואָרעם מיר קענען אייך מער נישט מטריח זיין, כאטש איר גיט אונז פון כל טוב. איר ווייסט דאך, אז פון תמיד אָן זענען מיר אָפּגעהיטענע יידן, פאַרצוועצן אונזער אַלטע געוויינ-הייט, מוזן מיר האָבן אָן אייגענע כשרע היים און מיט גאָטס הילף וועלן מיר אויך אין דער נייער געגנט זיכער אויסגעפינען אַ מקום קדוש.

און אזוי איז עס טאקע געווען. אויף 32 רי באַפרוּאָ האָבן מיר אָנגע-טראָפּן דעם מקום קדוש, מיט דער הילף פון זיינע צוויי יינגערע טעכטער ; ס'איז געווען דווקא נישט ווייט פון זייער היים. ר' דוד בן אביש האט פיל מיטגעהאלפן ביים איינארדענען דעם בית הכנסת און האט איבערגעלעבט די נאַצישע גולגנים ימח"ש. ווען ס'איז געקומען סוכות, האט ר' דוד בן אביש אויפגעשטעלט אן אייגענע סוכה. דאס איז געווען א חידוש ביי אים אין דער שול.

מיט אַזעלכע ווייטע זכרונות זענען מיר איבערגעטרעטן די שוועל פון דעם מקום קדוש. מיר האָבן זיך ביים דאַווענען באַקענט מיטן חשובן פרעזי-דענט פון דער שול, דר. אברהם נאַפּטאַליס, ווי אויך מיט די וויצע־פרעזי-דעטן: אַלחנן ראָדבאַרט, אברהם סטעג, און מיטן גענעראַל־סעקרעטאַר מנחם וואָרפּמאַן. מיר האָבן אויך גלייך באַמערקט זיצן פון דער לינקער זייט אַרונדן קדוש דעם חשובן רעליגיעזן זשורנאַליסט שלום קלינגער, רעדאַקטאַר פון „אונזער וועג“. איך האָב אים דערציילט, אַז דער דאַזיקער בית הכנסת איז באַדינט געווען פון דעם חסידישן וואָרשעווער ייד, ר' דוד בן אביש, מיט צענדליקער יאָרן צוריק.

דעם דאַזיקן שבת האָבן מיר געדאוונט דאַרט, ווען עס איז גראַד אויס-געפאַלן צו בענטשן ראש חודש כסלו. מיר האָבן געהאַט גרויס תענוג פון דעם הדרת פנימדיקן ייד, פון שליח ציבור ר' מעכל רייז. מען האט מיט צופרידנ-

קייט געזען אַ היפשע צאָל יונגעלייט, איינגעהילט אין זייערע טליתים. זיי האָבן געדאַוונט מיט גרויס כוונה. דאָס איז — המשך פון אונזער פּאַלק. דער גרייז-גרויער ר' שלמהלע ליכטיג האָט געלייענט די פרשת השבוע. ער איז דער שוויגער-פּאַטער פון שלום קלינגער. אויך דאָ זענען פּאַראַן אַ היפשע צאָל תלמידים און תלמידות, וואָס לערנען יהדות, עברית יעדן זונטיק און דאַנערשטיק. עס קומט אַ גרויסן ישר כוח די גבאים פאַרן כבוד פון עלית התורה. עס איז אויך געווען אַ פיינער קידוש, ווי געוויינלעך.

בית הכנסת שאסלו-לאבא, נוסח אשכנז 14. רי שאסלו-לובא, 15-טער אראַנדיסמאַן

דער אייזן-געשמידטער טויער פון דער אַרטאָדאָקסישער בית הכנסת טראַגט דעם חותם פון אַמאַליקע אייזן-שמידער, פון ווייטן 19-טן יאָרהונדערט. דער מקום קדוש איז געבויט געוואָרן אין יאָר 1913. אויף דער אייזן-ציאטיוו פון באַראַן דע ראַטשילד. די מקורות אירע ציט זי נאָך פון דער אַלטער סינאַגאָגע, אויף אַוועני דע לאַ מאַט-פיקעי. דער באַראַן ראַטשילד האָט באַשלאָסן אויפצובויען דעם דאָזיקן היכל, און געבויט האָט אים דער באַרימטער יידישער אַרכיטעקט ראובן כהן. דאָס איז אַן אמתער שער-דעוור.

מיט יראת הכבוד טרעטן מיר איבער דעם היכל און באַגעגענען דעם הרב אברהם גאַלדמאַן, וועלכער האָט שוין הינטער זיך דאָס רבנות פון עטלעכע שטעט אין פּראַנקרייך. אין באַרדאָ איז ער געווען הופט-ראבינער. שפעטער — אין דער גרויסער שול אין פאַריו, אויף רי זשיליען לאַקרואַ. אַבער אין 1966 נעמט הרב גאַלדמאַן איבער דאָס רבנות פון דעם אַרטאָדאָקסישן מקום קדוש.

הרב גאַלדמאַן איז נאָך זייער יונג, סך הכל 41 יאָר אַלט, עד מאה ועשרים, אַבער מיט דערפאַרונגען און קענטענישן פון דער באַרימטער ישיבה וואקלין. ער דערציילט אונז וועגן דער צייט פון דער נאַצישער אַקופאַציע מלחמה-צייט אין פּראַנקרייך. זיי אייגענע משפחה האָט געהאַט גרויסע פאַרלוסטן.

— היינט צו טאָג זענען מיר, ברוך השם, 5 נפשות, מיט מיין פרוי און

3 קינדער. וואָס שייך דעם בית הכנסת, ווערט זי אָנגעפירט פון פּאָלגנדע גבאים : פרעזידענט ראובן זשאָב. וויצע-פרעזידענט זשאָן פיליפ לעווי. טרע-זאָריע — מ. א. בענאַטאַר. סעקרעטאַר — האַרי קאַסעל. מיטגלידער : גענע-ראַל דוד מוניך, פּראָפּעסאָר ווייל, פּראָפּ. לעווי און נאָך אַנדערע. שליח ציבור איז משה בענהאַמאַן. דער בית הכנסת האָט 400 באַצאַלטע פּלעצער אַ קיי-לעכדיק יאָר. אויך אַ בכבודיקע עזרת נשים. יעדן שבת האָבן מיר 8 מני-נים ב"ה. אָבער בעת די ימים נוראים איז דער בית הכנסת צו קליין פאַר דער גרייסער צאָל מפּללים. די טירן ווערן אויפגעמאַכט און דער עולם פאַרנעמט פּלאַץ אפילו אויפן הויף, וועלכער איז אַרומגענומען מיטן אייזן-געשמידטן פּלויט.

עס איז אויך פאַראַן אַ בית מדרש ביי דער שול פאַר ספרדישע מתפל-לים. זיי זענען אין אַ היפשער צאָל. עס איז פאַראַן א יוגנט-סעקציע, וועלכע רופט זיך התקוה-תּקותינו. יעדן שבת קומען זיי זיך צונויף אויף אַ מסיבת. אַ תּלמוד-תּורה מיט 80 תּלמידים און תּלמידות, פון 6 ביז 14 יאָר. זייער לימוד איז : תּפילות, תּנ"ך, עברית און יידישע געשיכטע.

הרב גאַלדמאַן האָט אויך די אויפזיכט איבער אַלע תּלמוד תּורה פון פאַריו. עס קומען אַריין נדרים פאַרן מגבית, פאַר קרן קימת און אויך, פאַר-שטייט זיך, פאַר ישראל. זייט דער מלחמה פון די 6 טעג האָבן זיי געהאַט צו פאַרצייכענען עטלעכע חתונות פון צווישן די מתפללים, וואָס האָבן עולה גע-ווען קיין ישראל. כּן ירבו.

מיר דאַנקען דעם הרב אברהם גאַלדמאַן מיט אַ : כל טוב !

בית-הכנסת, נוסח אשכנזי, פון ווענסען סט. מאַנדעי, 30 רי צעלין ראָבער

מיט אַ צייט צוריק האָבן מיר באַקומען אַן איינלאָדונג צו באַזוכן דעם בית הכנסת פון ווענסען, וואָס איז על פי נס ניצול געוואָרן פון די נאַציס. מיר האָבן די איינלאָדונג אָנגענומען מיט פאַרגעניגן. כאַטש ווענסען געפינט זיך אויסער פאַריו, איז אָבער כּדאי מתפלל צו זיין דאָרט אַ שבת און עס לוינט זיך דער מהלך ווענס. מען מוז, פאַרשטייט זיך, צוליב שבת, גיין צופוס. ווי זאַגט אַ פּראַנצויזיש ווערטל : „גאַבלעס אַבליזש“.

מיר האָבן געשפּאַנט דורך דעם באַרימטן מאַרטירער-וועג, וואָס האָט געפירט צו דער גילאָטינע פון דער באַסטיליע, ביזן פּלאַס נאַסיאָן. דאָ, אויף דעם פּלאַץ, האָט מען געקעפט מענטשן, וואָס האָבן ווידערשפּענדיקט אין קע-ניג מאַנאַרץ. שפּעטער — אין די גזירות פון מאַקסימיליאַן ראַבעספּיער, גע-בוירן אין אַראַס (נאָרד-פּראַנקרייך), פון זיין באַרוף אַן אַדוואַקאַט, דער קאַנ-ווענציאַנאַל, וואָס האָט געהערשט מיט טעראָר אין „קאַמיטעט פון סאַלי-פּי-בליק“. זיין האַנדלונג לגבי די קעגנער פון דער רעפּובליק איז געווען אַן אכ-זריותדיקע. ראַבעספּיער האָט אויך באַשאַפן דעם קולט אַרום זיין פּערזאָן. ביז ער איז געשטריצט געוואָרן דעם 9-טן טערמידאר פון צווייטן יאָר פון דער רעוואָלוציע, ס'הייסט, דעם 27-טן יולי 1794. שפּעטער איז ער גופאַ אויך גילאָטינירט געוואָרן. בעת זיין הערשאַפט האָט ער געלאָזט אומברענגען זייער פּיל אומשולדיקע קרבנות, און צווישן זיי — הערבערט און דאַנטאָן.

מיט אַזעלכע מחשבות בין איך באַהערשט געווען, גייענדיק צופּוס ביזן ווייטן ווענסען, צו דער בית הכנסת.

אַביסל געשיכטע פון דער שול: זי איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1907 דורכן באַרימטן אַרכיטעקט טאַנדו, אויפן באַדן פון דער יידישער קאַנ-סיסטאָריע פון פּאַריז, אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון הער דאַניעל אסוריס אימפּאַלע. דער זעלביקער נדבן האָט אויך געלאָזט אויפבויען אַ בית הכנסת אין דער שטאָט באיאָן.

מיר האָבן געהאַט אַ זכות אין דעם שבת, וואָרום עס זענען געפּראָוועט געוואָרן דריי בר-מצוות און אויפרופנס. עס איז געווען אַ פייערלעכקייט און אַ גרויסע פּרייד ביי די מתפללים. זיי האָבן הייס באַגריסט די עלטערן. עס איז געווען אַ נחת צו הערן לייענען די קינדער פון דער פרשה השבוע. עס איז ביי דער געלעגנהייט אויך באַגריסט געוואָרן דער רבי זייערער, וועל-כער האָט צוגעגרייט די קינדער צו דער בר-מצווה.

דער רב פון בית הכנסת, ר' יצחק קאַפּטאַס, אַן אַפּשטאַמיקער פון גריכנ-לאַנד, האָט געהאַלטן אַ פייער דרשה. ער פּאַרטרעט היינט דעם רב הראשי שליט"א איישישקי, אונטער דער השגחה פון פּאַלגנדע גבאים: פרעזידענט מ. גאַלדשמיד, וויצע-פרעזידענט מר. גלאַזבערג און מר. גועז. קאַניסטאַ-ריע-דעלעגאַט מ. ר. לאַעב, שליח ציבור א. קליין, סעקרעטאַר טרעזאַריע מר. אַ טוימאַן. אַדמיניסטראַטאָרן א. לאַשקאַר, ס. מאיארא, ל. ראַזנבערג.

י. סאווער, מ. סאוועט, זש. ווין, ווערנער סאלמאָן, מר. זש. דרייפוס איז צוויי-טער שליח ציבור.

ביי דער שול איז פאראן א בית המדרש פאר ספרדים, וועלכע זענען אין א היפשע צאל. אויך איז פאראן א פרויען-שול, א תלמוד-תורה, ווו עס לערנען 120 קינדערלעך, ווערן אונטעריכט אין יהדות און עברית, אונטער דער לייטונג פון גוטע פעדאגאגן. עס ווערט געלערנט משנה יעדן דינסטיק אָוונט. שבת נאכמיטאָג לערנט מען תלמוד און חומש.

נאָך דאווענען איז געווען צוגעגרייט א שיינער קידוש לכבוד די בר-מצווה-יינגלעך און דעם חתן-בחור. מען זאמלט אויך פאר ישראל ביי עליית התורה און פארן קרן קימת לישראל. די שול האָט אויך א יוגנט-עליה קיין ישראל ב"ה. כן ירבו.

בית הכנסת „נצח ישראל“ 5 רי סט. אנאסטאס, פאריז 3

עס איז פאר אונדז א כבוד יעדעס מאָל, ווען מיר באַטייליקן זיך אין די תפילות, שבתים און יום-טובים, אין דער עסטעטיש-איינגעאָרדנטער שול. עס באַדאַרף זיין א חוב פאר יעדן נאַציאָנאַל-געשטימטן ייד, וועלכער וווינט אין שכנות פון דער שול, צו קומען דאווענען שבתים און יום-טובים.

אין דריטן אראַנדיסמאן וווינען יידן אין קאַמפּאַקטע מאַסן, מיט שיינע פרנסות, ב"ה. פאָרוואָס וואָרטן ביז די ימים נוראים ? עס איז כדאי זיך צו באַהעפּטן מיט דער וואַרעמער סביבה, איבערגעגעבענע מיט לייב ונפש צו אינער פאַלק. זיי דאַרפן קומען אין דעם מקום קדוש „נצח ישראל“. דאָס דאווענען איז אזוי היימיש, און ביי די מתפללים שאַפט זיך דער אַנדענק פון די אַמאָליקע יונגע יאָרן, ווען מיר זענען געווען קינדער, אונטער אונזערע עלטערנס השגחה, עס דאַרף בלייבן א זכר לדורות, דאָס דערמאָנען די אייגענע עלטערן ז"ל. ווי מיר האָבן עס געטאָן ביים מזכיר נשמות זיין די צווייטע טעג פסח .

דער בית הכנסת האָט נאָך מעלות טובות. אזוי האָט מען דעם כבוד צו הערן דאווענען אזא שליח ציבור ווי שלמה פרידריך כמעט יעדן ראש חודש. אויך אַנדערע שליחי ציבור דאווענען מיט פיל טעם, ווי דער חשובער פאָרי-

זער תושב ר' מרדכי ווישניאק, וועלכער איז אלעמען באקאנט פון דעם מנין בעת די ימים נוראים אין „האטעל מאדערן“.

דער מקום קדוש איז געגרינדעט געווארן דורך מר. משה בראווערמאן, געוועזענער פרעזידענט פון „אמיקאל ד'אדעסא“. דער חנוכת הבית איז פאר געקומען אין חודש סעפטעמבער 1962. די שול שטייט אונטער דער השגחה פון הרב נתנאל שמוקלער שליט"א. ער איז מהנה דעם עולם מתפללים מיט אינטערעסאנטע קאמענטארן וועגן דער פרשת השבוע, יעדן שבת, און בכלל מיט דברי תורה. פרעזידענט פון דער שול איז ר' אברהם ליפשיץ, וועלכער גיט זיך אפ מיט דער שול בלב ונפש. וויצע-פרעזידענט איז מר. פאל ווייס, וועלכער האט געהאט דעם כבוד צו באצירן דעם מקום קדוש מיט פיין-עסטעטישע פרותן, אויסגעהאפטע מיט גאלד-פעדים, מיט פסוקים פון די תפילות, מיטגעהאלפן פון זיין אשת חיל, גברת ווייס.

די חשובע גבאים זענען פאלגנדע: ווישניאק, אלטער ראזענבוים, בנימין פארביאזש. דריי מנינים זענען פאראן סטאביל, חוץ בעת די ימים נוראים, ווען די שול איז תמיד איבערפולט מיט יידן און עין הרע. אפילו די עזרת נשים איז אויך פול אין די יום-טובים. יעדן שבת אין דער פרי ווערט געלערנט חומש, די פרשת השבוע, א בלאט גמרא. אויך איז פאראן ביי דער שול א קרייז פון דערוואקסענע מיידלעך, וועלכע לערנען יהדות, תנ"ך, עטלעכע טעג אין וואך, אונטער דער השגחה פון די ליובאוויטשער תלמידים. יעדן שבת און יום-טוב ווערט געגעבן א קידוש, מען פראוועט שלש סעודות. דער שמש יאסל-וואלף גרומפעלד (א אונגארישער ייד) אינפארמירט וועגן די חתונות, בר-מצווה, וועגן מסיבות, מען מוז דערמאנען אויך די וויכטיקע איניציאטיוו פון חשובן פרעזידענט אברהם ליפשיץ, וועלכער האט איינגעארדנט א מנין ביי דער משפחה רעזניק, נאך זייער נפטר מרדכי רעזניק ז"ל, בעת דער שבעה פון דער גאנצער וואך.

עס ווערט אויך געזאמלט פיל פאר ישראל און פאר פארשיידענע מגביות. — אלע יידן, מתפללים פון דער שול — זאגט דער פרעזידענט — ליענען טאג-טעגלעך די יידישע צייטונג און אינטערעסירן זיך מיט יידישע ענינים, בפרט מיט מדינת ישראל.

מיר דאנקען לסוף דעם חשובן פרעזידענט ר' אברהם ליפשיץ פאר זיינע אינטערעסאנטע אויפקלערונגען. מיר זאגן אים מיט דרך ארץ:

— להתראות!

בית הכנסת „אוהל אברהם“, נוסח אשכנז 31 רי מאנטעווידעאָ, פאַריז 16

אין דער שול אוהל אברהם זענען מיר אויפגענומען געוואָרן דורכן סע־קרעטאַר מר. הערסאללי היידינגספעלד. ער האָט אונז פאַרבעטן אין ביוראָ. נאָך אַ קורצן שמועס, האָט ער אונז געבעטן בייצווווינען צו קבלת שבת, וואָס מיר האָבן מיט כבוד אָנגענומען.

מיר האָבן געהאַט אַן אמתן נחת רוח פונעם ספעציפיש־עלזאַסישן מקבל שבת זיין. וואָרעם די מתפללים בעטן בקול רם, זיי זאָגן נאָך די פסוקים דעם שליח־ציבור, פון לכו נרננה ביזן סוף. דאָן קומט ערשט דער טראַדיציאָנעלער קידוש, און אויך די יונגע קינדער איילן זיך צו געניסן פונעם באַטעמטן יש־ראַל־וויין. טאַקע וואָס שייך יוגנטלעכע, האָבן מיר מיט אַ סך צופרידנקייט געזען אַ היפשע צאָל פון זיי באַגלייטן זייערע עלטערן אין שול צו קבלת שבת. נאָכן דאָווענען, מישן זיי זיך אויס צווישן עולם, צו ווינטשן שבת־שלום, אָדער ווי זיי זאָגן אויפן עלזאַסער אופן: גוט־שבת.

דער יונגער רב פאַרטרעט דעם איצטיקן רב, דעם הדרת־פנימדיקן אב־רהם שוואַרץ, וועלכער האָט עולה געווען מיט זיינע בני בית קיין ישראל. דאָס ווינטשן שבת־שלום איז אַן אַלטע טראַדיציע, דאָס האַנט־דריקן. אָבער ביי די ספרדישע יידן, להיפוך, קושט מען זיך אפילו נאָך עליית התורה.

די שול „אוהל אברהם“ איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1906 דורך די פּערזענלעכקייטן: די ברידער טעדעסקאָ און אַנדערע חשובע יידן. די שול איז אויך אַן המשך פון דער שול אויף אַוועני מאַלאַקאַף, וועלכע איז געווען אונטער דער לייטונג פון רב לאַנגער ז״ל. די שול געפינט זיך צווישן צוויי שיינע הייזער. אַזוי אַרום איז זי אפשר על פי נס ניצול געוואָרן בעת דער נאַצישער אָקופאַציע. אָבער היינט צו טאָג, אַ דאַנק דעם רעמאַנט אין מאַדער־נעם סטיל, ווי די סימבאָלישע אָרנאַמענטן, זעען מיר לעמפלעך אין פאַרם פון ספר תורהלעך. זיי וואַרפן זייערע ליכטער אין יעדן ווינקעלע פון מקום קדוש. וואַזאָנען אין יעדער זייט פון אַרון קדוש, שיינען ווי פאַקלען. אויך אַרום דעם שולחן ביים ליינענען די תורה, שטייען די פאַקל־וואַזאָנען.

די מתפללים זענען פול מיט יראת הכבוד פאַר זייער בית הכנסת. זיי זעען אין דעם מקום קדוש אַ המשך פאַר זייערע קינדער, זייער צוגעבונדקייט צו יהדות.

די מתפללים ציילן אן ערך 15 מינים, אַ חוץ ימים נוראים, ווען עס ציען אהער קליין און גרויס.

די גאלעריע אַרום דעם היכל פאַרכאַפט דאָס אויג. אויבן איז די עזרת נשים. עס קומען פיל פרויען צום דאָווענען, אפילו צו קבלת שבת קומען זיי, צוזאַמען מיט זייערע בני בית.

דער רעפּרעזאַנטיווער ראַט פון דער מאַנטיוועדעאַ-שול איז פּאָלגנדי-קער : ראשון, ואחרון אחרון — הרב דניאל גאַטליב שליט"א, פרעזידענט איז זש. ל. מאַמאַר, די גבאים זענען : פ. באַטווא, ר. בענהאמו, מ. בינדער, א. בלאַק, טה. האַזו, פ. האַנואַ, ס. קלאַפּפיש, כ. ה. ווייל, שליח ציבור — מ. מ. דירי-זינסקי און הויפט-סעקרעטאַר איז שאללי היידינגספּעלד, וועלכן דער גאַנ-צער אמסאַמל פון דער שול האָבן געפּייערט זיין 25-יאַריקע טעטיקייט פון דער מאַנטיווידעאַ-סינאַגאָגע. שמש איז שמעון לעוויץ.

מען דאָונט אין דער שול יעדן פרימאַרגן מיט מנין. ביי דער שול איז פאַראַן אַ תּלמוד תורה מיט 150 קינדער, יינגלעך און מיידלעך, וועלכע לער-נען יהדות און עברית, אונטערן אויפזיכט פון גוטע פעדאָגאָגן.

גאַנץ באַזונדער איז פאַראַן אַן אולפן, אַזוי ווי אין ליצעאום, איינגע-טיילט אין 4 קלאַסן, מיטן אונטעריכט פון עברית. אויך פאַר מגבית ווערט אַ סך געשאַפן, און אַליץ גייט כמעט פאַר ישראל, פאַרן קרן קימת, מגן דוד אדום, קרן היסוד. עס ווערן דאָ געפּייערט אַלע טראַדיציאָנעלע יום-טובים, פורים, חנוכה. אַ ביולעטיין פאַרציכנט יעדע געשעעניש פון דער שול, ווי : געבורטן, תנאים, חתונות, אַדער חס ושלום — לוויות. עס זענען שוין פאַראַן עולים קיין ישראל. דער אַנסאַמבל בילדעט אַ שיינ ווערק ביי דער מאַנטיווידעאַ-סינאַגאָגע. און מיר זאָגן: כן ירבו !

בית הכנסת פליישמאן, נוסח ספרד 18 רי דעז עקוף — פאַריז 4

מיר האָבן צוערשט געמיינט אַז די „פליישמאַן-שול“ איז אַן אשכנזישע, אַבער דאָס איז געווען אַמאָל, נאָך פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה, ווען דאָס יידישע „פלעצל“ איז נאָך געווען קאַמפּאַקט באַוווינט פון מזרח-איראַ-פעאַישע יידן. עס האָבן דערביי אויפגעטויכט זכרונות פון אַמאָל : ווען אַ לאַ-

דזשער ייד, א גערער חסיד ר' וואָלף האָט באַזוכט זיינע קינדער אין פאַריו ;
און מיין ווייניקייט האָט געהאט דעם כבוד צו באַגלייטן דעם גערער חסיד
דאָווענען אין אַ שבת אין דער דאָזיקער שול.

דעמאָלט איז דער בית הכנסת געווען אונטער דער השגחה פון הרב
ר' ישראל פראַנקפורטער ז"ל, אַבער צוליב אַ חקירה ודרישה מיט אַ גרינדער
פון דער שול, האָבן דאָס רוב מתפללים, מיטן רב בראש, באַשלאָסן צו שאַפן
אַ צווייטן מקום קדוש, נישט ווייט פון דער פליישמאַן-שול, וועלכע עקזיסט-
טירט נאָך עד היום. דער מקום קדוש רופט זיך פראַנקפורטער-שול און גע-
פינט זיך אויף די בורג-ליבורג. דער פּרעזידענט איז דאָרט ר' דוד לערנער.
אַבער לאַמיר צוריקגיין צו דער פליישמאַן-שול. ביים דאָווענען האָבן
מיר פעסטגעשטעלט מיט פאַרגעניגן, מיט וואַסער התלהבות די ספרדישע
יידן זענען מתפלל. אויך איז ווערט צו באַמערקן אַז זיי ווערן תמיד באַגלייט
פון זייערע בני בית .

זייענדיק צווישן דעם שיינעם עולם ספרדישע יידן, וועלכע בעטן מיט
אַזויפיל כוונה, האָט זיך אויפגעוועקט אין מיר אַ האַרבע שאלה : ווי קומט עס,
וואָס ביי די אשכנזישע יידן איז נישט פאַראַן אַזאַ איבערגעגעבנקייט אויך
מיטצוברענגען אין שול אַריין זייערע קינדער צום דאָווענען ? אַבער דאָס
ויל נישט זאָגן אז די אשכנזים זענען ווינציקער אויפריכטיקע ערלעכע יידן,
מיט איבערגעגעבנקייט צום פאַלק און צו מדינת ישראל.

אַ פאַר ווערטער וועגן דער גרינדונג פון דער שול פליישמאַן : די גרינ-
דונג איז פאַרגעקומען אין יאָר 1930, נאָך אַן אומגליק וואָס האָט פאַסירט ביי
דער משפחה פליישמאַן, וועלכע האָט באַשלאָסן צו פאַראייביקן זייער זונס
נאָמען מיט דער שול. פאַרשטייט זיך, אַז דעמאָלט איז די שול געווען אַן
אשכנזישע, אַבער נאָך דער מלחמה האָבן די ספרדישע יידן פאַרטראָטן דאָס
אַרט די דעפּאָרטירטע אשכנזישע יידן.

היינט צו טאָג ציילן זיי אַן ערך פינף מנינים. ביי דער שול איז פאַראַן
אַ תלמוד תורה, ווו עס לערנען 30 קינדער, מיידלעך און יינגלעך, אַנגע-
פירט דורך קוואַליפיצירטע לערער. דער אונטערריכט איז יהדות און עברית.
ר' משה בעדמאַן איז רב, פּרעזידענט איז בן אַמון אפרים, וויצע-פּרעזי-
דענטן זענען : בן שושא און בן קאליפאר סילווען. גבאים : עלבאָן בן ימין,
אדא משה, בן שינאָם זשאָרוש, אלקי אלעמי און אטלאמי עדמאַן. סעקרעטאַר
טרעזאָריע איז מר' קאַליפאָ ראַנעי. שליח ציבור איז : האלאמי לעאַן.

עס ווערט געזאמלט צווישן די מתפללים געלט פאר ישראל און פארשי-
דענע רעליגיעזע אינסטיטוציעס. די עליה קיין ישראל איז א באפרידיקנ-
דיקע, ס'רוב יוגנטלעכע.

מיר האבן אין דער שול געפונען נר-תמיד'ס פון די אמאליקע אשכנזי-
שע מתפללים, שיינע אויסצוגן פון תפילות פון אמאליקן רב ר' ישראל
פראנקפורטער, ווי: בואכם לשלום און צאתכם לשלום. מיר האבן זיי גע-
וונטשן: כן ירבו!

דער בית הכנסת בית"ר פאר ימים נוראים

מיר געדענקען אלע, אז ווען עס פלעגן זיך דערנענטערן די ימים נור-
אים, ווי יידן האבן זיך מיט פארכטיקייט און ערנסטע כוונות געגרייט צום
יום-הדין. אזוי איז געווען אין אונזערע אמאליקע שטעט און שטעטלעך.
עפעס ענלעכס האבן מיר פונדעסטוועגן אריבערגעברענגט אהער, אין יידישן
פאריז. עס פילן זיך אן, קיין עין הרע, אלע בתי תפילות און אלע „שטיבלעך“.

דער בית הכנסת בית"ר איז געשאפן געווארן א דאנק דער איניציאטיוו
פון חשובן פאריזער תושב ר' מרדכי ווישניאק, אין יאר 1948. דאס פאסיקע
ארט האט ער געפונען דווקא אין סאמע הארץ פון פאריז, פלאס דע לא רע-
פובליק, אין די זאלן פון „האטעל מאדערן“. כאטש ארום דעם פלאץ זענען
פאראן נישט ווייניק בתי תפילה צו די ימים נוראים. עס קומען זייער
א סך מתפללים אין דעם בית הכנסת בית"ר, בכבודיקע פאריזער יידן פון
דער ציוניסטישער באוועגונג; עס קומען אויך שרייבער, קינסטלער, קולטור-
טוער. ביז אן ערך 200 מתפללים. אויך אן עזרת נשים איז אינגעארדנט אין
א זייטיקן זאל. יידן קומען מיט זייערע משפחות זיך אויסבעטן א גוט יאר.

— דאס דאווענען ביי אונז — זאגט דער גרינדער פון בית"ר ר' מרדכי
ווישניאק — איז לויטן אשכנזישן נוסח, אזוי ווי מיר זענען געווינט געווען
אין דער אלטער היים. מיר האבן זייער א גוטן שליח ציבור, ר' שלמה פרי-
דריך, וועלכער איז פון אלעמען געשעצט, הן אלס ציוניסטישער עסקן און
אלס פרעזעדענט פון די מזרח-איראפעאישע יידן. וואס שייך זיין דאווענען,
איז עס אן אמתער נחת-רוח און א גרויס תענוג אים צו הערן. ער פירט אויס

די תפילות צוזאמען מיט די משוררים, גוט איינגעשטודירט און זענען קענער פון נגינה, טיף גערירט ווערט דער עולם, ווען ער זאגט די תפילות לכבוד מדינת ישראל, פאר אונזערע חיילי צה"ל אום ראש השנה.

גראד איז עס אויסגעפאלן פארן שופר-בלאזן, נאך איידער מען האט געזאגט למנצח לבני קרח מזמור. די מתפללים האבן נאכגעפאלגט מיט א סך ישוב-הדעת יעדע טאנאציע פון שליח ציבור. יום כיפור, סיי צו כל נדרי, סיי צומארגנס, ביי יזכור, איז דער זאל צו קליין אריינצונעמען אלע מתפללים. ביי דער עלית התורה זענען די מתפללים מנדר מיט א ברייטער האנט פאר מגביות, פאר מדינת ישראל.

נאך יעדן דאווענען ווערט תמיד געגרייט א שיינער קידוש. דער עולם טרינקט לחיים און ווינטשט זיך א גוט יאר, א זיכערן שלום פאר מדינת יש"ראל, עד לעולם ועד. מיר ענדיקן מיט „חזק ואמץ“.

אין א בית הכנסת פון יידיש-טערקישן נוסח

דורך דער אלטער רי דע לא ראקעט האבן זיך די פאריזער בירגער אין די טעג פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע געלאזן חמרימיוויז שטורעמען די באסטיליע. דא טרעטן מיר אויף די שפורן פון דער געשיכטע פון פראנקרייך. די דאזיקע גאס איז א שמאלע, ווי א סך אנדערע גאסן פון אלטן פאריז, כדי צו קענען באהערשן די ברויזנדיקע מאסן אין צייטן פון אויפרודערונג, ווי עס האבן באגרינדעט היסטאריקער.

איז אט אין דער גאס לא ראקעט, נומער 86-84, צווישן חרובע הייזעס, האבן יידן, אפשטאמיקע פון טערקיי, אויפגעבויט א שיינע שול אין יאר 1967; אבער די שול איז אייגנטלעך א נאכפאלגערין פון דער שול פון רי פאפענקור, אין דער זעלבער געגנט פון 11-טן אראנדיסמאן.

ווען מיר גייען אריין אין דעם אייזן-געשמידטן טויער, דערווען מיר גלייך רעכטס אן איינגעמויערטע גראניט-מצבה, מיט העברעאישע אותיות: זכור ולא תשכח. דער טעקסט, אין פראנצויזיש, דערציילט, אז אין די יארן פון 1940-45 זענען דעפארטירט געווארן יידן צום אומקום. כבוד זייער אג"ד דענק, אויף דער לינקער זייט — אויך א גראניט-מצבה, לכבוד די יידישע

פרייוויליקע פון ביידע וועלט־מלחמות, 18-1914 און 45-1939. נאָכדעם מאַכן מיר אויף די טיר פון דער ערשטער האַלע, אין קאַרידאָר, און מיר לייענען די נעמען פון טאַוול, אין גאַלד־שריפט. אלי ברודא, דער נדבן פון דער סי־נאַגאַגע, אויף רעכטס. פון דער צווייטער זייט, לייענען מיר די נעמען פון די גרינדער פון דער שול. דאָס זענען: מר. בהר שלמה כהן, מר. קמאל בע־נעזרא, און מר. מורענו ברוך.

מיר מאַכן אויף די טיר פון דער הויפט־האַלע און אונזער בליק פאַלט צו דער מזרח־וואַנט, און מיר לייענען די באַגילדטע אויפשריפטן, די נעמען פון 13 יידישע גאונים, פון וועלכע מיר ברענגען בלויז עטלעכע. דאָס זענען: מר. חסדאי אבן שפרוט, וועלכער האָט געשריבן אַ גרויס פילאָזאָפיש ווערק. ער איז געבוירן אין יאָר 915, געשטאַרבן אין יאָר 990. דער צווייטער גאון איז רב שמואל הנגיד, געלעבט אין די יאָרן 1056-933. דער דריטער גאון מר אברהם אבן עזרא, געלעבט אין די יאָרן 1167-1032. דער פערטער — דער גרויסער פאַעט יהודה הלוי, געלעבט אין די יאָרן 1141-1086. דער פינפטער גאון איז רב משה מימוניד — דער רמב"ם, געלעבט אין די יאָרן 1204-1135. דאָס זענען די גדולי הדור פון דער גאַלדענער שפּאַנישער תקופה.

באַטראַכט די אַלע וויכטיקע און הייליקע מאַנומענטן, באַהעפטן מיר זיך מיטן עולם מתפללים, צווישן זיי אַ סך יוגנט, קיין עין הרע. אויפן ערשטן שטאַק איז דער עזרת נשים. פיל פרויען קומען דאווענען, צוגלייך מיט זייערע מענער.

מיר האָבן געהאַט דעם כבוד זיך אונטערצוהאַלטן מיטן חשובן רב מר. מזרחי, וועלכער איז אויך חזן. די תפילות ווערן געזאָגט בשותפות, יעדער אַ קאַפיטל, דורך צוויי חזנים.

די גבאים פון דער שול זענען אין אַ היפשער צאָל. זיי זענען פול מיט פיעטעט פאַר די מתפללים. אַ געוויסע טייל פון די מתפללים מאַכן באַזונדערע העויות; כאַטש ס'איז אַ זעלטנקייט אין ספרדישן נוסח, נאָר ווי עס ווייזט אויס, האָט דער חסידים אויך געהאַט אַ געוויסע השפעה אויף די טערקישע יידן. דער רב מזרחי ווייזט אָן אויף דער חשיבות פון זייערע טראַדיציעס, וועלכע זיי זעצן פאַר.

— מיר זענען צוגעבונדן — זאָגט ער — צו מדינת ישראל בלב ונפש.

די יוגנט אונזערע איז תמיד מיט אונז, ווי איר זעט עס ביים דאווענען. עס באַ-
מערקט זיך טאָקע : ביי דער הויכער מוסף־שמונה־עשרה, ווען דער חזן גייט
זאָגן : יברכה, לויפן גלייך צו די בנים צו זייערע פאַטערס, וועלכע דעקן
זיי צו מיטן טלית און ער בענטשט זיינע קינדער. (אויך ביי אונז, אשכנזים,
איז פאַראַן אַזאַ טראַדיציע, אָבער בלויז ערב יום כיפור, פאַר כל נדרי, ווען
דער פאַטער בענטשט זיינע בני בית און די געוויינען דערגייען עד שערי
השמים).

נאָך אַ שיינע טראַדיציע האָבן מיר געזען : נאָכן דאווענען, ביים אַרויסגיין
פון בית הכנסת, ווערט געטיילט די מתפללים פּעקעלעך מיט זיסע מאַנדלען,
דורך דער משפּחה, וואָס האָט געפּראָוועט אַ שמחה אין משך פון דער וואָך,
און זיי זענען אויפגערופן געוואָרן צו קריאת התורה.

לסוף מאַכט דער רב קידוש און דער גאַנצער עולם, ווי אויך די נשים
פון דער גאַלעריע זאָגן נאָך בקול רם : אמן ! ס'איז צו באַגריסן זייער צוגע-
בונדנדיקייט צום יהדות, סיי פון די עלטערן, סיי פון דער יוגנט, וועלכע קו-
מען יעדן טאָג, נאָכן קלאַס, אין שול לערנען יהדות און עברית.

עס איז אַ פאַרגעניגן צו זען, ווי די יוגנט זייערע זעצט פאַר און איז
דער נאַטירלעכער המשך פון יידישקייט. דער רב האָט מיר פאַרויכערט : עס
ישראל חי !

די בית הכנסת פון יידיש-פאַרטוגעזישן נוסח

אין דעם פרייטיק־צונאַכטס, צו קבלת שבת, אין דער פאַרטוגעזישער
שול, האָבן מיר געהאַט אַ שטיקל סיורפריז ; וואָרעם גראַד איז פאַרגעקומען
אַ צערעמאָניע לכבוד דעם זיג אין ווערדען. מיר האָבן געהערט אַ פאַטעטישע
רעדע פון חשובן רב פ. צבי באוער. ער האָט גערעדט וועגן דער באַדייטונג
פון דעם זיג איבער די דייטשע אַרמיע, און וועגן דער מסירת נפש פון די
העראַישע קעמפער פאַר דער פרייהייט פון דער רעפּובליק.
די פענער האָבן געפלאַטערט איבערן פאַרזאַמלטן עולם, געוועזענע
פראַנט־קעמפער. צווישן די איינגעלאַדענע געסט זעלכע האָבן פאַרנומען
דעם אויבן־אָן האָט זיך אויך געפונען דער רב הראשי, יעקב קאַפּלאַן. עס איז

פאָרגעקומען אַ דעפּלאַדע, אַפּצוגעבן כבוד און שבת־שלום די חשובע רבנים אויפן ישראלדיקן אופן. עלטערע יידן האָבן געקושט די האַנט פון הרב הראשי יעקב קאַפּלאַן. אַזאַ איז די טראַדיציע ביי די ספרדישע יידן, עד היום. נאָך די ווינטשעוואַניעס, האָט דער חשובער רב צבי באוער אונז אויפ־גענומען, און דערציילט וועגן זיין שול.

אַבער פאַר אַלעם — וועגן די תפילות, אויסגעפירט דורכן גוטן חזן מר. מאססע. ער איז באַגלייט געווען פון צוויי בר־מצווה־בחוריםלעך ביז עלית התורה. די תפילות ווערן געזאַגט שטייענדיק. קיין יוגנט פעלט נישט ביי די ספרדישע יידן, סיי צו קבלת שבת, סיי צום דאָווענען צומאַרגנס. גראַד דעם דאָזיקן שבת האָט מען געבענטשט ראש חודש אדר, און די שול איז געווען איבערפולט מיט מתפללים.

— דאָס האָט איר אַליין געקענט זען — זאַגט מיר דער רב באוער.

אַצינד וואָס שייך דעם יחוס פון דעם בית הכנסת. זי איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1877 דורכן באַרימטן אַרכיטעקט לערוואַ דע באַנוויל. דער סטיל איז באמת אַן אוניקום. 800 זיך־פלעצער. די שול געפינט זיך אויף 28 רי ביפּאָלט, פאַריז 9. אַבער פאַקטיש איז די שול די נאַכפּאָלגערין פון דער באַרימטער פאַרטוגעזישער שול פון רי לאַמאַרטין, וועלכע האָט גאַר אַ גרויסע היסטאָרישע פאַרגאַנגענהייט. וואָרעם די שול פון רי לאַמאַרטין איז געווען די ערשטע, וואָס האָט אויפגענומען די שפּאַנישע אַנוסים. זיי זענען געקומען פון באַרדאַ, אַנטלויפנדיק פון די קריסטלעך־שפּאַנישע אינ־אינקוויזיציע־געזעצן לגבי יידן. ערשט דאָ, אין פאַריז, האָבן זיי אַראַפּגעוואָרפן די שענדלעכע קייט, וואָס האָט זיי געבונדן געצוונגענערהייט מיטן קריסט־טום.

די שול אויף רי לאַמאַרטין איז געווען דער ערשטער מקום מקלט און מקום קדוש, וועלכע האָט זיי צוריק פאַרבונדן מיטן גורל פון זייער פּאַלק. זיי האָבן פון דעמאָלט אַן זייערע קינדער דערצויגן אין גייסט פון יהדות.

— דאָס איז די היסטאָרישע פאַרגאַנגענהייט פון דער שול אויף רי בי־פּאַלט — זאַגט דער חשובער רב צבי באוער — ער גיט צו : — מיט דער שול פירן אַן גבאים, צווישן זיי : מר. מאַרסעל מאיר, ראָזשע דע סאדיא, וועלכע זענען פרעזידענטן, און מר. סאמועל לאטעס איז סעקרעטאַר רעפּאָר־טער, מר. אבולקער און פּראַפּעסאָר הענרי באַרוך זענען אדמיניסטראַ־

טאָרן, און נאָך אַנדערע. די שול פאַרמאָגט אויך אַ תּלמוד תּורה פּון 80 תּלמי-
דים און תּלמידות. זיי לערנען יעדן זונטיק און דאַנערשטיק אין דער פּרי
יהדות און עברית. עס איז אויך פאַראַן אַ גוט איינשטודירטער כאַר, אָנגעפירט
דורך מר. סאַריאַ.

לסוף זאָגט דער חשובער רב צבי באוער :

— אַלע אונזערע מתפללים זענען בלב ונפש פאַר ישראל.

מיר געזעגענען זיך מיטן רב צבי באוער מיט אַ האַרציקן יישר כּוח
און — להתראות.

די עלטסטע פאַריזער סינאַגאָגע, רי נאַטרע דאָם דע נאַזאַרעט

די עלטסטע בית הכנסת פון פאַריז איז געבויט געוואָרן פון פאַרנט,
כמעט אָן שום סימן פון אַ סינאַגאָגע. אָבער ווען מיר פאַרהייבן דעם בליק,
דערזענען מיר ערשט דעם סימבאָל פון די לוחות, די צען געבאָטן. אונטער
זיי — די רונדיקע פענצטערלעך, אין ביזאַנטינישן סטיל.

די ערשטע סינאַגאָגע האָט נאַפּאַלעאָן דער ערשטער באַוויליקט צו
לאָזן בויען, אָבער זי זאָל זיין אַריינגערוקט צווישן אַנדערע הייזער, זי זאָל
זיך נישט אָנזען פון דרויסן. ערשט פיל שפעטער האָט מען צוגעבויט דעם
האַל, די מאַיעסטעטישע טויערן, וועלכע ווערן ברייט אויפגעמאַכט בעת
די יום-טובים, אָדער בעת אַ חתונה-שמחה, און בלומען באַצירן דעם וועג
צום מקום קדוש.

ווי געזאָגט, איז די שול אויף רי נאַטר דאָם דע נאַזאַרעט געבויט
געוואָרן מיט דער דערלויבעניש און לויטן דעקרעט פון נאַפּאַלעאָן דעם
ערשטן, אין יאָר 1808, דורך דער קאָנסיסטאָריע. אַ מאַרמאָר-טאָול אויף
דער מויער דערציילט וועגן דער דאָזיקער געשעעניש.

אין דער דאָזיקער שול קומען מתפללים פון אַרום דעם פּלאַס רע-
פּובליק, און פון כמעט אַלע פיר אַראַנדיסמאַנען פון דער געגנט. די יידן
זענען שטאַרק צוגעבונדן צו דער שול. עס קומען דאָ אָפט פאַר חתונות,
בר מצוות, און פיל טרערן פון פרייד און נחת פאַרגיסן יידישע טאַטע-

מאמע, ווען זייערע קינדער ווערן געפירט צו דער חופה, אָדער צו אַ בר מצווה, אין אַ מזלדיקער שעה.

אויף וויפל מיין זכרון דינט מיר, האָט די דאָזיקע שול זייט די לעצט-טע 50 יאָר אויפגענומען ביי זיך אַלע נוסחאות, סיי דעם אשכנזישן, סיי דעם ספרדישן. דאָס מיינט — אין פאַלק, אין תורה.

דאָס שטרייכן טאַקע אונטער די גבאים פון דער שול: נאָך קיינמאַל איז נישט געווען אַזאַ גרויסער צופלוס פון מתפללים, ווי היינט צו טאָג. וואָס עס איז נאָך פריידיקער, איז דער פאַקט, וואָס מען זעט אין דער שול אַזוי פיל יונגע מתפללים, און דאָס נישט בלויז אין די שבתים און יום-טובים, נאָר אפילו אויך אין דער וואַכן. עס ווערט געדאוונט אין דער שול אויף רי נאָטר דאָס דע נאָזאַרעט צוויי מאָל אין טאָג.

אין דער שול איז אויך פאַראַן אַ חדר; ער איז ספעציעל געשאַפן געוואָרן, אויפן ווונטש פון די עלטערן, וואָס ווילן, אַז זייערע קינדער זאָלן באַקומען אַ רעליגיעזע דערציאונג, ווי אויך לערנען עברית. דער חדר איז טעטיק יעדן זונטיק און דאָנערשטיק, אינגאַנצן אומזיסט.

בעת דער אָקופאַציע זענען פיל פון די מתפללים דעפאַרטירט געוואָרן און אומגעקומען אין אוישוויץ. אויף דער מערב־וואַנט פון דער שול קען מען לייענען די נעמען פון די נאַצי־קרבנות. דער טאָוול איז ווי אַ גר תמיד, פאַר די קדושים און טהורים פון אַט דער עלטסטער יידישער שול אין פאַריז.

APR 18 1978